

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE DREPT
ȘCOALA DOCTORALĂ ȘTIINȚE JURIDICE

Cu titlu de manuscris
C.Z.U.: 340.12:347.971(043.3)

LAVINIA ANDREEA BEJAN

JUSTIȚIA ÎN PARADIGMA COSMOPOLITISMULUI

551.01 TEORIA GENERALĂ A DREPTULUI

Teză de doctor în drept

Conducător științific:

Andrei NEGRU, doctor habilitat în drept,
profesor universitar

Autor:

Lavinia Andreea BEJAN

CHIȘINĂU, 2025

© Lavinia Andreea Bejan, 2025

CUPRINS

CUPRINS	3
ADNOTARE	5
LISTA ABREVIERILOR	7
INTRODUCERE	8
1. ANALIZA REPERELOR DOCTRINAR-NORMATIVE	26
1.1. Considerații teoretice fundamentale în analiza tranziției spre cosmopolitism.....	26
1.2. Convergența cadrului normativ.....	57
1.3. Concluzii	74
2. CONSTANȚE ȘI PARTICULARITĂȚI ÎN ABORDAREA PARADIGMEI COSMOPOLITISMULUI CONTEMPORAN	78
2.1. Evoluția și tipologii ale cosmopolitismului	78
2.2. Dreptatea procedurală, legitimitatea, preeminența dreptului și raporturile dintre acestea	100
2.3. Legitimitatea ordinii juridice internaționale în perspectiva cosmopolitismului	112
2.4. Concluzii	122
3. SISTEMELE DE JUSTIȚIE ȘI NIVELE DE FUNDAMENTARE A PARADIGMEI COSMOPOLITISMULUI	125
3.1. Sistematizări doctrinare ale principiilor și valorilor justiției	125
3.1.1. Doctrina la nivel de stat	125
3.1.2. Doctrina universală	136
3.1.3. Independența și imparțialitatea judecătorului – elemente distinctive	143
3.2. Standarde ale justiției recunoscute internațional în documente specializate	152
3.3. Reflectarea principiilor și valorilor sistemului de justiție în ordinea juridică globală. Modelul instanțelor internaționale	162
3.3.1. Aspecte generale	162
3.3.2. Independența și imparțialitatea judecătorului internațional în abordarea teoretică recentă	168
3.3.3. Independența și imparțialitatea judecătorilor Curții Internaționale de Justiție și Curții Penale Internaționale	173
3.4. Concluzii	179

4. PRAXIOLOGIA PARADIGMEI COSMOPOLITISMULUI PRIN VALORIFICAREA PRINCIPIILOR FUNDAMENTALE ALE JUSTIȚIEI LA NIVELUL INSTANȚELOR INTERNAȚIONALE	182
4.1. Disfuncționalități ale curților internaționale existente și critici la adresa acestora.....	182
4.1.1. Scopuri, funcții și roluri ale instanțelor internaționale contemporane	182
4.1.2. Deficiențe constatate la nivelul funcționării instanțelor internaționale. Legitimitatea instanțelor internaționale în abordare generală și tradițională.....	188
4.2. Ordinea juridică internațională de factură cosmopolitistă și reconceptualizarea sistemului de justiție internațională.....	204
4.2.1. Ordinea juridică internațională/globală în viziune cosmopolitistă	204
4.2.2. Reconceptualizarea legitimității instanțelor internaționale.....	207
4.2.3. Valorificarea și respectarea principiilor fundamentale ale justiției – criteriu în evaluarea legitimității instanțelor internaționale.....	213
4.3. Concluzii	223
CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI	225
BIBLIOGRAFIE	231
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	261
CV-ul candidatului	262

ADNOTARE

**Lavinia Andreea Bejan, „Justiția în paradigma cosmopolitismului”,
teză de doctor în drept, Chișinău, 2025**

Structura tezei: introducere, patru capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 284 titluri, 222 pagini de text de bază. Rezultatele obținute sunt publicate în 12 lucrări științifice (3 capitole în volume colective, 3 articole științifice, 6 publicații în volumele conferințelor), 1 altă lucrare fiind în curs de evaluare pentru publicare în volumul conferinței.

Cuvinte-cheie: principii fundamentale ale justiției, cosmopolitism, dreptate procedurală, legitimitate, justiție internațională.

Scopul lucrării: cercetarea caracterului complex al principiilor sistemului de justiție în cheia paradigmei cosmopolitismului, în vederea exemplificării oportunității consacrării unor principii unitare ale sistemelor de justiție contemporane.

Obiectivele cercetării: examinarea problematicii justiției și principiilor sistemelor de justiție prin prisma abordărilor contemporane ale dreptății; explorarea paradigmei cosmopolitismului pentru a determina autentificarea sa științifică în câmpul juridic și raporturile sale cu câmpul juridic; înaintarea, argumentarea și plasarea în circuitul științific a noțiunii de dreptate procedurală și clarificarea modului în care aceasta contribuie la legitimarea înfăptuirii justiției; contextualizarea ordinii juridice globale, ca manifestare efectivă a cosmopolitismului, prin filtrul problemei legitimității; identificarea, sistematizarea și diferențierea principiilor fundamentale ale oricărui sistem de justiție, național, regional sau internațional; analiza recunoașterii și reflectării standardelor justiției în ordinea juridică globală, cu aplicare la nivelul instanțelor internaționale; instrumentalizarea recunoașterii și consacrării principiilor fundamentale ale justiției drept criteriu în evaluarea legitimității instanțelor internaționale.

Noutatea și originalitatea științifică: abordarea interdisciplinară a principiilor și valorilor sistemului de justiție prin prisma paradigmei cosmopolitismului contemporan; consolidarea, în spațiul doctrinar din Republica Moldova și România, a conceptului de dreptate procedurală; distingerea elementelor ce pot susține un „cosmopolitism al principiilor justiției”; identificarea și sistematizarea principiilor fundamentale ale oricărui sistem de justiție și considerarea lor prin raportare la abordarea dreptății procedurale; reconceptualizarea legitimității instanțelor internaționale prin introducerea, drept criteriu de evaluare, a modului în care sunt asigurate și respectate principiile și valorile justiției; instrumentalizarea acestei propuneri prin viziunea unei justiții cosmopolitiste adecvate.

Rezultatul obținut care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante: evaluarea posibilității sistematizării și recunoașterii unitare a principiilor fundamentale ale sistemului de justiție în spațiul juridic internațional prin analiza acestor principii în contextul paradigmei cosmopolitismului contemporan, determinând atât reflectarea protejării drepturilor indivizilor ca reper de interes global, cât și o mai mare legitimitate a instituțiilor internaționale de justiție.

Semnificația teoretică: aducerea în planul doctrinei din Republica Moldova și România a unor concepte și teorii contemporane cu relevanță majoră în câmpul juridic; identificarea elementelor relaționale dintre concepte uzuale, precum preeminența dreptului (statul de drept) ori independența justiției, și concepte de mare noutate, precum criteriile de dreptate procedurală, principiile sistemului de justiție și legitimitatea instituțiilor; sistematizarea standardelor și propunerilor cu privire la principiile sistemului de justiție; reconfigurarea legitimității instanțelor prin intermediul principiilor justiției.

Valoarea aplicativă: formularea unor soluții viabile pentru facilitarea unei uniformizări a principiilor sistemului de justiție la nivelul cadrului legislativ și instituțional internațional și național, cu efecte pozitive asupra asigurării unei justiții egale și echitabile pentru toți indivizii; conturarea unor propuneri efective pentru obținerea unei mai mari legitimități instituționale în planul procesual internațional și național.

Implementarea rezultatelor științifice: publicații științifice de interes pentru actorii implicați în dezvoltarea principală a justiției, teoreticieni, practicieni etc.

ANNOTATION

**Lavinia Andreea Bejan, “Justice in the Paradigm of Cosmopolitanism”,
PhD thesis in Law, Chisinau, 2025**

Thesis structure: introduction, four chapters, general conclusions and recommendations, reference list of 284 titles, 222 pages of basic text. The results have been published in 12 scientific papers (3 chapters in joint volumes, 3 scientific articles, 6 publications in conference volumes), and 1 more paper is currently being evaluated for publication in a volume of conference proceedings.

Keywords: fundamental principles of justice, cosmopolitanism, procedural justice, legitimacy, international justice.

Aim of the thesis: to research the complex nature of the principles of the justice system in the key of the cosmopolitanism paradigm, in order to exemplify the advisability of enshrining unitary principles of contemporary justice systems.

Research objectives: to examine the problematic of justice and the principles of justice systems through the lens of contemporary approaches to justice; to explore the paradigm of cosmopolitanism in order to determine its scientific authentication in the legal field and its connections to the legal field; to advance, substantiate and place in the scientific circuit the notion of procedural justice and to clarify the manner in which it contributes to legitimizing the delivery of justice; to contextualize the global legal order, as an effective manifestation of cosmopolitanism, through the lens of the issue of legitimacy; to identify, systematize and differentiate the fundamental principles of any justice system, be it national, regional or international; to analyze the recognition and reflection of the standards of justice in the global legal order, with application to international courts; to instrumentalize the recognition and enshrinement of the fundamental principles of justice as a criterion in assessing the legitimacy of international courts.

Scientific novelty and originality: the interdisciplinary approach of the principles and values of the justice system through the lens of contemporary cosmopolitanism; consolidating, in the scientific space of Republic of Moldova and Romania, the concept of procedural justice; distinguishing the elements that can support a “cosmopolitanism of the principles of justice”; identifying and systematizing the fundamental principles of any justice system and considering them in relation to the procedural justice approach; the reconceptualization of the legitimacy of international courts by introducing, as a criterion of evaluation, the manner in which the principles and values of justice are ensured and respected; instrumentalizing this proposal through the vision of an adequate cosmopolitan justice.

Achieved result that contributes to solving an important scientific problem: assessing the possibility of unitarily systematizing and recognizing the fundamental principles of the justice system in the international legal space by analyzing these principles in the context of the contemporary cosmopolitanism paradigm, determining both the reflection of protecting the rights of individuals, as a global reference point, as well as a greater legitimacy of international judicial institutions.

Theoretical significance: bringing, in the doctrine of Republic of Moldova and Romania, certain contemporary concepts and theories of major relevance for the legal field; identifying relational elements between habitual concepts, such as rule of law or independence of the judiciary, and concepts of great novelty, such as the criteria of procedural justice, the principles of the justice system and the legitimacy of institutions; systematizing the standards and proposals regarding the principles of the justice system; reshaping the legitimacy of courts through the principles of justice.

Applicative value: formulating viable solutions for facilitating a uniformization of the principles of the justice system within the international and domestic legal and institutional framework, with positive effects on ensuring equal and fair justice for all individuals; shaping effective proposals for achieving greater institutional legitimacy in the international and national adjudicative field.

Implementation of scientific results: scientific publications of interest to the actors involved in the principled development of justice, theorists, practitioners, etc.

LISTA ABREVIERILOR

alin. – alineat

art. – articol

c. – contra

CCJE – Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni

CEDO – Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale

CEPEJ – Comisia Europeană pentru Eficiența Justiției/European Commission for the Efficiency of Justice

CIJ/ICJ – Curtea Internațională de Justiție/International Court of Justice

CJUE – Curtea de Justiție a Uniunii Europene

CPI/ICC – Curtea Penală Internațională/International Criminal Court

ECOSOC – Consiliul Economic și Social al Națiunilor Unite

ICSID – Centrul internațional pentru reglementarea diferendelor cu privire la investiții/Centre for Settlement of Investment Disputes

lit. – litera

nr. – numărul

pct. – punctul

p. – pagina

par. – paragraful

pp. – paginile

OCDE/OECD – Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică/Organisation for Economic Co-operation and Development

OMC – Organizația Mondială a Comerțului

ONU – Organizația Națiunilor Unite

TIDM/ITLOS – Tribunalul Internațional pentru Dreptul Mării/International Tribunal for the Law of the Sea

TUE – Tratatul privind Uniunea Europeană

UE/EU – Uniunea Europeană/European Union

UNODC – Biroul ONU pentru Droguri și Criminalitate

v. – versus

vol. – volum

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei propuse spre cercetare

Fenomenul justiției ca apanaj sau monopol al statului poate fi urmărit în teoriile politico-juridice cel puțin odată cu teoriile separației puterilor în stat, teorii a căror recunoaștere și aplicare, în varii forme și cu respectarea particularităților culturilor politice diverse, au devenit specifice modelului democratic de guvernare. Justiția este recunoscută ca autoritate a statului, îndeplinind un rol specific, având responsabilități aparte și exercitând competențe determinate¹, ce nu se pot afla decât în puterea sa. Problematika justiției a devenit o preocupare deosebită inclusiv la nivel internațional, reflectată fie prin prisma discursului cu privire la drepturile omului, ce integrează o serie de concepte din sfera funcționării justiției, fie prin cerințele de participare la comunitatea internațională sau regională, ce presupun îndeplinirea unor standarde cu privire la sistemele de justiție, preeminența dreptului ori statul de drept, precum și prin crearea și consolidarea unui nivel internațional și regional de justiție suprastatală.

Această preocupare se reflectă inclusiv în Obiectivele de Dezvoltare Durabilă ale Organizației Națiunilor Unite, adoptate în cadrul *Agendei 2030*². Documentul reprezintă un plan de acțiune „pentru oameni, planetă și prosperitate”³ pentru implementarea căruia colaborează toate statele și toate părțile interesate, și care este acceptat de toate statele și se aplică tuturor, cu luarea în considerare a realităților, capacităților și nivelurilor de dezvoltare naționale diverse, și cu respectarea politicilor și priorităților naționale⁴. Cele 17 Obiective de Dezvoltare Durabilă și cele 169 de ținte subsecvente adoptate, orientate spre oameni, „universale și transformatoare”⁵, caută să „realizeze drepturile omului ale tuturor”⁶ și implică întreaga lume. Unul din aceste obiective vizează promovarea unor societăți pașnice și incluzive pentru dezvoltarea durabilă, asigurarea accesului la justiție pentru toți și construirea de instituții eficiente, responsabile și incluzive la toate nivelurile (Obiectivul 16). Între țintele subsecvente se numără promovarea preeminenței dreptului la nivel național și internațional și asigurarea accesului egal la justiție pentru toți (16.3), dezvoltarea unor instituții eficiente, responsabile și transparente la toate

¹ NEGRU, Andrei, (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. Valori și principii fundamentale ale justiției în context european. In: Marinela RUSU, Marilena DONCEAN, Dumitru Tudor JIJIE, eds. *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere: conf. șt., 30 octombrie 2020, vol. XXXVI* [online]. Iași: Editura Performantica, 2020, pp. 261-267, p. 261 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-606-685-744-4. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/113254.

² Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [online]. United Nations, 21 oct. 2015, A/RES/70/1 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

³ Ibidem, preambul.

⁴ Ibidem, par. 5.

⁵ Ibidem, par. 2.

⁶ Ibidem, preambul.

nivelurile (16.6), asigurarea unor procese de adoptare a deciziilor receptive, incluzive, participative și reprezentative la toate nivelurile (16.7), lărgirea și întărirea participării statelor în curs de dezvoltare în instituțiile de guvernare globală (16.8), asigurarea accesului public la informație și protejarea libertăților fundamentale, potrivit legislației naționale și acordurilor internaționale (16.10) etc.

Se remarcă faptul că perioada contemporană este marcată, prin schimbarea de paradigmă a dreptului internațional produsă odată cu finalul celui de-Al Doilea Război Mondial și înființarea Organizației Națiunilor Unite și a altor organizații și instituții internaționale funcționale, de existența unui nivel suprastatal de organizare a relațiilor internaționale ale statelor. Modelul internațional contemporan a fost fundamentat inițial pe participarea voluntară a statelor și asumarea consensuală a unor obligații internaționale, implicând o formă de cedare a unei părți din suveranitatea clasică, absolută a statelor în urmărirea unor scopuri comune precum menținerea unui climat de pace și stabilitate la nivel internațional. Treptat, însă, dezvoltarea jurisprudențială și practică a dreptului internațional a susținut și existența unor norme conținând îndatoriri, obligații ale statelor având caracter internațional (și efecte cu caracter internațional ale nerespectării lor) ce nu mai depind de participarea voluntară a statelor, ci le incumbă acestora chiar și în pofida lipsei lor de dorință de a și le asuma. Considerentul fundamental pentru recunoașterea existenței unor astfel de norme este reprezentat de valoarea ființei umane și accentuarea ideii de protecție internațională a acesteia, ce a determinat și creșterea subsecventă a poziției și rolului indivizilor în spațiul internațional.

Acest model internațional contemporan, construit și dezvoltat începând cu 1945, este pus în discuție în cadrul unei noi schimbări de paradigmă, observabilă cu precădere începând cu anii 1990, ce poate fi numită paradigma cosmopolitismului. Aceasta continuă tiparul deja observabil de centrare a organizării lumii în jurul sau în interesul declarat al individului, însă, de această dată, fără o limitare conceptuală la participarea în mod esențial a statelor, ci propunând, în schimb, depășirea modelului etatist spre un model global, transnațional. Indivizii nu mai sunt priviți în mod esențial ca membri ai statelor lor, ci în postura de „cetățeni ai lumii”, elemente centrale al cosmopolitismului reprezentându-le considerarea ființei umane ca element fundamental de interes moral și valoarea morală egală a indivizilor.

Caracterizate de individualism, universalism și generalitate, pozițiile teoretice subsumate cosmopolitismului abordează o multitudine de subiecte de interes, precum egalitatea indivizilor, aranjamentele instituționale (globale și/sau naționale) dezirabile pentru atingerea scopului obținerii dreptății (a unui nivel cât mai ridicat de dreptate), distribuția în plan vertical (la nivel de comunitate/național/regional global) a puterilor, legitimitatea instituțiilor globale/regionale în

raport cu cele naționale, criteriile universale, morale și/sau instituționale, de asigurare a atingerii dreptății, ca deziderat esențial, ori rolul drepturilor omului (în varii abordări) în atingerea egalității și dreptății.

Depășirea teoretică și aplicată a paradigmei internaționale, tranziția de la acest model înspre mecanisme care să asigure o mai mare unitate de gândire și acțiune la nivel global, înspre dezideratul înfăptuirii unei dreptăți universale (chiar și prin prisma dispersiei puterilor în plan vertical sau a acceptării modelelor orientate etatist), face ca problematica justiției să capete noi și noi valențe. În acest sens, apare ca necesară o reconsiderare a rolului și poziției justiției în societatea globală, care să corespundă necesității în continuă dezvoltare de centrare asupra indivizilor, iar punctul de plecare îl reprezintă acele principii ale justiției care au sau pot dobândi caracter comun, general, universal⁷, și care îndeplinesc, în același timp, criteriul individualismului, unitatea esențială de interes fiind reprezentată de ființele umane, de persoane, de indivizi.

Conturarea acestor elemente și a valenței universalității lor se poate concretiza din punct de vedere aplicativ în formularea unor propuneri de modificare a cadrului legislativ-instituțional ce depășește granițele naționale, căutându-se modalități de asigurare a unor aranjamente instituționale juste pentru toți indivizii, care să producă efecte la nivel atât suprastatal, cât și național. Chiar dacă, încă, problematica înfăptuirii propriu-zise a justiției este cel mai adesea văzută în sarcina planului instituțional național, conturarea unor elemente ce țin de esența justiției, generale și universale, concretizate în principii ale justiției, nu este imposibilă. Mai mult, ea este susținută deja de o serie de documente internaționale și regionale, atât din sfera drepturilor omului, cât și din câmpul de interes distinct al înfăptuirii justiției. Însă limitările acestor documente, preeminența semnificativă a planului național-suveran și ineficiența mecanismelor de reacție internaționale impun o reconsiderare a rolului și poziției justiției și a legitimității sale, în primul rând prin prisma principiilor pe care aceasta se întemeiază.

O viziune asupra justiției în cheia paradigmei cosmopolitismului, reflectată inclusiv prin recunoașterea expresă și confirmarea unor astfel de principii fundamentale la toate nivelurile (internațional, regional și național), ceea ce își propune prezenta teză, se conturează ca o soluție adecvată la o serie largă de problematice actuale. Primordială este, desigur, respectarea adecvată și egală a drepturilor indivizilor de pretutindeni. Cosmopolitizarea vieții politice și juridice

⁷ NEGRU, Andrei, **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. Valori și principii fundamentale ale justiției în context european. In: Marinela RUSU, Marilena DONCEAN, Dumitru Tudor JIJIE, eds. *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere: conf. șt., 30 octombrie 2020*, vol. XXXVI [online]. Iași: Editura Performantica, 2020, pp. 261-267 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-606-685-744-4. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/113254.

internaționale, vizibilă în special în preocuparea globală pentru bunăstarea și drepturile tuturor indivizilor și *locus standi*-ul individului în dreptul internațional, cu dezvoltarea posibilităților de plasare directă a „cetățeanului lumii” în fața instituțiilor supranaționale, inclusiv de justiție (este semnificativ exemplul Curții Penale Internaționale și al activității sale în contextul conflictului ruso-ucrainean și al celui din Gaza), impune modalități de configurare a acestor principii și a legitimității instanțelor în cheia esențială a faptului că toți indivizii sunt titulari de drepturi și obligații la nivel global și li se datorează protecție. Propunerile de reconfigurare a justiției în cheia paradigmei cosmopolitismului, realizate în prezenta teză, corespund, astfel, nevoii de asigurare a respectării drepturilor și intereselor indivizilor, la toate nivelurile, internațional, regional și național. În contextul în care modalitățile de realizare efectivă a justiției prezintă o diversitate specifică, armonizarea măcar la nivel de principii fundamentale prezintă beneficiul de a asigura respectarea unor standarde minime pentru toți indivizii, în lumina egalității lor morale și a principiului fundamental ce pare să ghideze acțiunea actorilor internaționali în prezent, acela de „a nu lăsa pe nimeni în urmă” (*leave no one behind*), asumat inclusiv ca un angajament al statelor lumii prin *Agenda 2030*⁸ a Organizației Națiunilor Unite. Urmărind acest principiu, vor fi avantajați cei mai dezavantajați indivizi în relația lor cu justiția publică, existând un cadru normativ pe care să-și poată argumenta cerințele de protecție a drepturilor și intereselor atunci când interacționează cu sistemele de justiție. În acest sens, un instrument legislativ tip cartă, convenție, ori chiar un instrument politic, tip declarație, care să consacre la nivel internațional principiile fundamentale ale sistemelor de justiție, urmat de consacrarea sa regională și la nivelul legislațiilor naționale (în Constituții, coduri de procedură, legi de organizare judecătorească), poate facilita întemeierea unor soluții adecvate și particularizate, dar fundamentate unitar, la diverse problematici abordate neunitar. Între acestea, sunt notabile: accesul indivizilor și societății civile în fața instanțelor internaționale, caracterul public și transparent al procedurilor judiciare realizate la nivel internațional, respectarea echității procedurale a părților și non-părților în procese, accesul migranților și refugiaților la sistemele de justiție națională, cu asigurarea unor standarde comune ale înfăptuirii justiției, ori chiar sporirea accesului la justiție prin adaptarea legislativă și procedurală a instituțiilor de justiție la cerințele digitalizării și dezvoltărilor tehnologice, manifestată, exemplificativ, prin participarea *online* la procedurile judiciare. Un nivel suplimentar de protecție a indivizilor poate fi asigurat și prin înființarea unei instanțe internaționale care să aibă competență asupra încălcării drepturilor omului, inclusiv a celor ce țin de relația cu sistemele de justiție naționale și regionale. Aceasta, acționând în completarea

⁸ Ibidem, preambul.

sistemelelor naționale și regionale de înfăptuire a justiției, atunci când acestea se dovedesc insuficiente sau ineficiente, poate asigura egalitatea cetățenilor lumii în exercițiul drepturilor lor fundamentale.

De asemenea, valoarea praxiologică a lucrării se susține prin clarificarea așteptărilor normative de la diverse entități cu rol în înfăptuirea justiției. Se observă că sunt formulate deja, la nivel regional/european și internațional, diverse standarde aplicabile în câmpul sistemelor de drept și de justiție, precum cele referitoare la preeminența dreptului (statul de drept), a căror nerespectare poate fi purtătoare și de sancțiuni. Însă, prin prisma diversității sistemelor de drept și de justiție și a lipsei de claritate a acestor standarde și a modului efectiv de realizare a justiției cu respectarea lor, poate apărea și confuzie din partea statelor cu privire la aducerea la îndeplinire adecvată a acestor cerințe. Se remarcă și existența unor lipsuri legislative la nivelul instituțiilor ce evaluează astfel de standarde (spre exemplu, cele ale Uniunii Europene), pe care practica judiciară caută să le completeze și a căror suplinire este căutată inclusiv prin apelul la definiții, principii sistematizate în documente ale altor instituții cu preocupări în același câmp. Mai mult, se constată o serie de ineficiențe ale mecanismelor existente, ce se manifestă în special în câmpul răspunderii juridice. Toate acestea pot fi suplinite printr-o mai mare claritate a cerințelor fundamentale, exprimată printr-un instrument juridic și/sau politic internațional, precum și prin setarea unui model la nivelul funcționării justiției internaționale care să stabilizeze praxiologic respectarea diverselor valori și principii pe care sistemele de justiție trebuie să se întemeieze.

Se observă, în același timp, că justiția internațională și instanțele internaționale, deși și-au sporit semnificativ aria de competență și gradul de utilizare în ultimii 30 de ani, se confruntă și cu amenințări asupra legitimității lor, iar dificultățile semnalate se înscriu în sfera aplicării uneori defectuoase a principiilor fundamentale ale justiției, a modului în care sunt configurate, garantate și respectate principiile justiției la acest nivel. În contextul în care participarea în astfel de mecanisme și conformarea la deciziile adoptate depind în foarte mare măsură de percepția legitimității acestora, cu atât mai mult o sistematizare și consacrare a acestor principii ar avea rolul de a canaliza activitatea justiției internaționale înspre asigurarea adecvată a respectării lor, servind în același timp drept model pentru instanțele și instituțiile de justiție naționale.

Mai mult, la nivelul național, la care este înfăptuită cel mai adesea justiția, apar diverse „crize ale justiției”, cu cauze și efecte dintre cele mai diverse, și însoțite deseori de varii procese de reformă, mai mult sau mai puțin reușite, dar care mențin o instabilitate a sistemelor și o neîncredere a altor actori regionali și internaționali cu privire la calitatea justiției din statele în cauză. În spațiul european, sunt binecunoscute astfel de crize în România, Ungaria, Polonia,

Republica Moldova. Ce caracterizează semnificativ aceste crize, însoțite de modificări legislative nefundamentate substanțial, este imixtiunea factorului politic în sistemul și actul de justiție, ceea ce contravine, de asemenea, principiului fundamental al independenței justiției și magistraților. Chestiuni precum limitele interacțiunii dintre sistemul politic și cel de justiție ori organizarea consiliilor judiciare pot fi stabilizate prin intermediul unor standarde unitare, cel puțin la nivel de principii. La nivel european există astfel de demersuri, dar consacrarea lor și la nivel internațional, prin consens între profesioniști, le-ar spori legitimitatea, precum și conformarea statelor la prescripțiile și recomandările formulate – și, cel puțin, ar indica cu claritate ce standarde sunt prioritar a fi îndeplinite.

Nu în ultimul rând, se observă implicarea din ce în ce mai atentă a societății civile în chestiuni privitoare la justiție. Indivizii sunt preocupați de deciziile politice ce le afectează existența și interacțiunea cu sistemele de justiție, și aceasta se întâmplă la toate nivelurile – național, regional, internațional. Mai ales în contextul crizelor menționate, și în general în state lipsite de o justiție consolidată și stabilitate instituțională, se manifestă o neîncredere în sistemul de justiție și în hotărârile pronunțate, ceea ce afectează negativ inclusiv legitimitatea sistemelor și conformarea voluntară a indivizilor la deciziile judecătorești, precum și sentimentul că justiția nu lucrează în favoarea indivizilor. Stabilizarea și consacrarea unor principii ale justiției care să țină cont și de percepția participanților la procedurile judiciare cu privire la înfăptuirea actului de justiție, și care, în spiritul cosmopolitismului, să îi implice și pe aceștia în adoptarea deciziilor ce îi privesc, pot avea ca efect creșterea încrederii în sistemele de justiție și sporirea legitimității deciziilor adoptate. De asemenea, este demn de menționat rolul educației juridice în acest sens. Indivizii cu o educație juridică adecvată sunt participanți valoroși la evaluarea sistemelor de justiție și la soluționarea problemelor survenite în cadrul lor, producând opinii informate. Se poate discuta, așadar, și de o necesitate a promovării și consolidării comune a educației cu privire la principiile justiției, care, la rândul său, poate conduce la o înțelegere și asumare adecvată a viziunii comune despre justiție în sine și principiile sale fundamentale. Având în vedere toate acestea, o reevaluare a principiilor fundamentale și comune ale justiției apare ca esențială, punându-se în discuție posibilitatea distingerii unui cosmopolitism al justiției și principiilor sale fundamentale, și însoțind-o în tărâm praxiologic și de mecanisme potrivite pentru asigurarea preeminenței și efectelor lor.

Rezultatele cercetărilor anterioare

Examinarea lucrărilor științifice recente la nivel național și internațional indică faptul că există un număr mare de studii ce abordează conceptele fundamentale ale tezei, însă nu există studii complexe, interdisciplinare, care să privească în mod distinct principiile fundamentale ale

justiției în paradigma politico-juridică din perioada actuală, infuzată de cosmopolitism, ori raporturile dintre aceste concepte. De altfel, dacă la nivel internațional cosmopolitismul este amplu studiat, în literatura științifică din România există o unică lucrare ce îl abordează exclusiv (Ciprian Nițu, *Cosmopolitismul. Către o nouă paradigmă în teoria politică*⁹), iar, în cea din Republica Moldova, se identifică o singură lucrare ce descrie termenul în sensul său științific contemporan (Rodica Maistru, *Globalizarea și cosmopolitismul în contextul contemporanității*¹⁰). Însă lucrările publicate până în prezent în acest domeniu nu acordă justiției și principiilor justiției o atenție particulară, motiv pentru care prezenta lucrare conturează o abordare de noutate, punând în discuție dezvoltarea dreptului în spiritul cosmopolitismului inclusiv în ceea ce privește justiția ca sistem și principiile sale fundamentale.

Cu privire la fenomenul justiției și principiile sale fundamentale, se remarcă valoarea activității științifice întreprinse în cadrul domeniului Teoria Generală a Dreptului, în Republica Moldova, de prof. dr. hab. Andrei Negru, care a urmărit principii și valori ale sistemului de justiție, analizate fie prin prisma valorii fenomenului justiției în procesele de democratizare, precum în *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic*¹¹, fie prin analize particulare cu privire la principii precum independența justiției și a judecătorului, calitatea și eficiența actului de justiție etc. (*Independența personală a judecătorului în condițiile statului de drept*¹², *Condiții determinantii ale calității și eficienței justiției*¹³). De asemenea, aspecte esențiale subsumate principiilor justiției au fost analizate de Natalia Creciun, în contextul inspecției judiciare, aplicat la nivelul Republicii Moldova (*Criterii de evaluare a calității și eficienței activității inspecției judiciare*¹⁴, *Axiologia inspecției judiciare în eficientizarea activității autorității judecătorești*¹⁵). În România, se remarcă sistematizarea principiilor instituțiilor judiciare realizată de Nicolae Popa, Mihail-Constantin Eremia și Simona Cristea, în lucrarea

⁹ NIȚU, Ciprian. *Cosmopolitismul. Către o nouă paradigmă în teoria politică*. Iași: Adenium, 2014. 280 p., ISBN 978-606-742-009-8.

¹⁰ MAISTRU, Rodica. Globalizarea și cosmopolitismul în contextul contemporanității. In: *Republica Moldova între Este și Vest. Opțiunile tineretului la etapa actuală: conf. șt., 15 aprilie 2013*, Chișinău [online]. Chișinău: Univ. de Stat Tiraspol cu sediul la Chișinău, 2013, pp. 27-32 [cit. 02.09.2024]. ISBN 978-9975-76-099-7. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/27-32_7.pdf.

¹¹ NEGRU, Andrei. *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic*. Chișinău: Sirius, 2012, 240 p. ISBN 978-9975-57-039-8.

¹² NEGRU, Andrei. *Independența personală a judecătorului în condițiile statului de drept*. In: *Administrația Publică*. 2000, nr. 1.

¹³ NEGRU, Andrei. *Condiții determinantii ale calității și eficienței justiției: Ghid metodic: Ciclul II. Master: Drept public*. Chișinău: CEP USM, 2017, 70 p. ISBN 978-9975-71-913-1.

¹⁴ CRECIUN, Natalia. *Criterii de evaluare a calității și eficienței activității inspecției judiciare*. In: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova: conf. șt., 1 mai 2021* [online]. Chișinău: Tipografia Artpoligraf SRL, 2021, pp. 126-157. ISBN 978-9975-3498-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/126-157.pdf.

¹⁵ CRECIUN, Natalia. *Axiologia inspecției judiciare în eficientizarea activității autorității judecătorești*: teză de doctor în drept, Chișinău, 2021. 242 p.

*Teoria generală a dreptului*¹⁶, precum și lucrarea autorilor Traian Cornel Briciu, Claudiu Constantin Dinu, Paul Pop, *Instituții judiciare*¹⁷, ce tratează justiția în raport cu celelalte puteri ale statului, principiile funcționării justiției ca serviciu public, instituțiile sistemului judiciar, dar și statutul magistraților și altor categorii profesionale juridice. De asemenea, în lucrarea *Instituții judiciare contemporane*¹⁸, Ioan Leș și Daniel Ghiță realizează o analiză riguroasă a sistemului judiciar din România, precum și o prezentare generală a sistemelor omonime din câteva țări europene și de pe alte continente. Studiul literaturii universale cu privire la abordarea principiilor justiției indică o tendință de generalizare și sistematizare, reflectată în lucrările unor autori precum Shimon Shetreet (*Fundamental Values of the Justice System*¹⁹) sau Neil Andrews (*Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos*²⁰).

Dacă, însă, fiecare câmp de cercetare are o abordare distinctă, specifică, lucrarea își propune o problematizare interdisciplinară, ce va conduce la stabilirea raporturilor dintre conceptele studiate, argumentând în același timp utilitatea lor în domeniul juridic și al Teoriei Generale a Dreptului, reflectată în consacrarea unitară a principiilor justiției, în beneficiul indivizilor de pretutindeni și a unei justiții de calitate. Prezenta teză caută să suplinească lipsa unor perspective integratoare și generaliste, concentrate asupra principiilor justiției în esența sa, care să sistematizeze și să descrie elementele axiologice fundamentale ale oricărui sistem de justiție, în special în vederea reflectării lor normative la mai multe niveluri (național, regional, internațional/global), și cu efectul subsecvent de creștere a legitimității instituțiilor de justiție (care nu a fost studiată prin prisma respectării principiilor fundamentale ale justiției). Așadar, abordarea principiilor fundamentale ale justiției în paradigma cosmopolitistă este efectuată ca noutate în doctrina de limbă română, cercetarea concentrându-se asupra posibilității consacrării unor principii unitare ale oricărui sistem de justiție, internațional, regional ori național, care să reprezinte, în același timp, un criteriu în evaluarea instituțiilor de îndeplinire a justiției, în beneficiul tuturor cetățenilor lumii.

¹⁶ POPA, Nicolae, EREMIA, Mihail-Constantin, CRISTEA, Simona. *Teoria generală a dreptului*. Ediția a 2-a. București: All Beck, 2005. 296 p. ISBN 973-655-738-3.

¹⁷ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p. ISBN 978-606-18-0617-1.

¹⁸ LEȘ, Ioan, GHIȚĂ, Daniel. *Instituții judiciare contemporane*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2019. 640 p. ISBN 978-606-18-0831-1.

¹⁹ SHETREET, Shimon. Fundamental Values of the Justice System. In: *University of Cambridge Faculty of Law Legal Studies Research Paper Series* [online]. 2011, Paper no. 20/2011, pp. 1-18 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1837486>.

²⁰ ANDREWS, Neil. Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos. In: X. E. KRAMER, C. H. VAN RHEE, eds. *Civil Litigation in a Globalising World* [online]. The Hague: TMC Asser Press, Springer, 2012, pp. 19-38 [cit. 01.09.2019]. ISBN 978-90-6704-816-3. Disponibil: http://www.newbooks-services.de/MediaFiles/Texts/3/9789067048163_Excerpt_001.pdf.

Scopul lucrării

Scopul tezei este reprezentat de cercetarea caracterului complex al principiilor sistemului de justiție în cheia paradigmei cosmopolitiste, în vederea exemplificării oportunității consacrării unor principii unitare ale sistemelor de justiție contemporane.

Obiectivele cercetării

Pentru îndeplinirea acestui scop este propusă realizarea următoarelor **obiective**:

- examinarea problematicei justiției și principiilor sistemelor de justiție prin prisma abordărilor contemporane ale dreptății;
- explorarea paradigmei cosmopolitismului pentru a determina autentificarea sa științifică în câmpul juridic și raporturile sale cu câmpul juridic;
- înaintarea, argumentarea și plasarea în circuitul științific a noțiunii de dreptate procedurală și clarificarea modului în care aceasta contribuie la legitimarea înfăptuirii justiției;
- contextualizarea ordinii juridice globale, ca manifestare efectivă a cosmopolitismului, prin filtrul problemei legitimității;
- identificarea, sistematizarea și diferențierea principiilor fundamentale ale oricărui sistem de justiție, național, regional sau internațional;
- analiza recunoașterii și reflectării standardelor justiției în ordinea juridică globală, cu aplicare la nivelul instanțelor internaționale;
- instrumentalizarea recunoașterii și consacrării principiilor fundamentale ale justiției drept criteriu în evaluarea legitimității instanțelor internaționale.

Identificarea problemei științifice

Problema științifică propusă spre examinare în prezenta lucrare constă în evaluarea posibilității sistematizării și recunoașterii unitare a principiilor fundamentale ale sistemului de justiție în spațiul juridic internațional prin analiza acestor principii în contextul paradigmei cosmopolitismului contemporan, determinând atât reflectarea protejării drepturilor indivizilor ca reper de interes global, cât și o mai mare legitimitate a instituțiilor internaționale de justiție.

Ipoteza de cercetare

Soluționarea problemei de cercetare va avea ca punct de plecare verificarea ipotezei de cercetare potrivit căreia este posibilă sistematizarea și consacrarea unitară a principiilor fundamentale care să definească și să guverneze justiția ca sistem de administrare a dreptății, care integrează adecvat problematica dreptății procedurale, și care să conducă la o mai mare legitimitate a instituțiilor de justiție.

Sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare alese

Întrucât problematica supusă studiului reflectă o complexitate deosebită de ordin filosofic, politic, sociologic, psihologic și juridic, abordarea generală a studiului este una interdisciplinară, înscriindu-se în „tranziția de la formula actuală segmentată și specializată a educației și a cercetării juridice, la formula de abordare integrată prin implementarea cunoașterii juridice interdisciplinare în formatul unei teorii generale a dreptului reformat” susținută de conf. dr. hab. Rodica Ciobanu și prof. dr. hab. Gheorghe Avornic²¹. Se răspunde, astfel, și nevoii de reconstrucție paradigmatică a dreptului, în favoarea căreia argumentează conf. dr. hab. Rodica Ciobanu, care identifică drept avantaje ale unei astfel de reconstrucții „Definirea problemelor stringente și identificarea modalităților de soluționare a acestora; Stabilirea legăturilor și interdependențelor între diverse elemente ale sistemului social și sistemul juridic (...); Validarea și legitimarea dreptului”²². În acest sens, conceptele fundamentale ale tezei transcend limitele naturii strict juridice, iar la înțelegerea lor adecvată au contribuit în mod esențial rezultate științifice produse în alte domenii de studiu, atent integrate, sintetizate, autentificate și confirmate ca relevanță științifică, cu stabilirea inter-relaționării dintre acestea și avansându-se temeiuri consistente științific pentru noile abordări propuse.

Instrumentele de cercetare sunt reprezentate, în principal, de sursele primare de referință, respectiv lucrările fundamentale ce au cuprins perspectivele teoretice supuse studiului, dar și texte normative relevante pentru domeniul de cercetare. Din punct de vedere al metodologiei generale a științelor socio-umane, metodele de cercetare utilizate sunt de natură calitativă. În elaborarea tezei sunt utilizate analiza de conținut și cercetarea documentară asupra doctrinei de specialitate cu privire la conceptele fundamentale ce conturează problema de cercetare, precum și asupra reglementărilor și propunerilor normative existente ale principiilor justiției, ce au permis realizarea unei sinteze consistente cu privire la standardele minime ce trebuie îndeplinite de orice sistem de justiție pentru a se considera că acesta înfăptuiește dreptatea. În vederea verificării reflectării, diferențierii și aplicării practice a anumitor principii ale justiției în cadrul instanțelor internaționale a fost utilizat și studiul de caz.

Din punct de vedere al metodelor speciale ale cercetării juridice, alături de cercetarea doctrinară și normativă, a fost utilizată, în relevarea particularităților independenței și

²¹ CIOBANU, Rodica, AVORNIC, Gheorghe. Interdisciplinary contextualization of legal education and research. In: *Supremația Dreptului* [online]. 2020, nr. 2, pp. 128-135 [citat 01.09.2022]. ISSN 2345-1971. Disponibil: DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4543394>.

²² CIOBANU, Rodica, Reconceptualizarea dreptului din perspectivă paradigmatică. In: *Integrare prin cercetare și inovare: Științe juridice și economice: conf. șt., 7-8 noiembrie 2020, Chișinău, vol. 1, R, SJE* [online]. Chișinău: CEP USM, 2020, pp. 188-193 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-9975-152-49-5. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/114009.

imparțialității și reflectării lor statutare la nivelul instanțelor internaționale, și metoda comparativă. De asemenea, s-au utilizat metoda logică, atât în sensul restrâns al logicii normelor, cât, mai ales, în sensul larg, al elementelor constructive de argumentare juridică, precum și metoda hermeneutică, în procesul interpretării doctrinei de specialitate și normelor juridice cu privire la principiile fundamentale ale justiției, relevând elementele doctrinare și aplicative ce pot susține un cosmopolitism al principiilor justiției. Este utilizată și metoda istorică, realitatea juridică a societății internaționale fiind abordată în contextul dezvoltării și perspectivei sale în perioada contemporană, și în special după finalul Războiului Rece, evidențiind manifestările cosmopolitismului în câmpul juridic și consolidând argumentul unei cosmopolitizări a dreptului și a necesității, în continuare, de stabilizare a unui cosmopolitism al principiilor justiției. Metoda sociologică și-a argumentat relevanța pe parcursul întregii lucrări, fiind necesară urmărirea normelor și instituțiilor juridice nu doar în conținutul lor intern, ci și în intercondiționarea cu viața socială, cu mediul în care ele apar și se aplică, element fundamental în edificarea legitimității acestora. De asemenea, a fost utilizată metoda euristică în propunerea argumentată de reconceptualizare a legitimității instituțiilor de justiție internațională prin includerea drept criteriu de evaluare a respectării principiilor justiției.

Noutatea științifică și originalitatea lucrării

Cercetarea vizează justiția în paradigma cosmopolitismului, mai precis, modul în care relaționează perspectivele teoretice asupra valorilor și principiilor sistemului de justiție cu gândirea cosmopolitismului contemporan, precum și modul în care sunt și trebuie abordate aceste principii în acte normative și propuneri ori recomandări cu caracter instituțional subsumate unei abordări juridice cosmopolitiste. Această problemă este analizată prin filtrul legitimității normelor și instituțiilor internaționale, respectiv a celor de justiție internațională, în cazul cărora chestiunea legitimității are valențe aparte. Se propune, în acest sens, identificarea și sistematizarea unor principii esențiale, comune și generale ale justiției ca sistem, pornind de la modul în care sunt ele considerate doctrinar și consacrate normativ, cu integrarea rezultatelor abordării dreptății procedurale. Acestea trebuie să asigure o unitate la nivel global cu privire la poziția și drepturile fundamentale ale individului, în spiritul cosmopolitismului, și să fie recunoscute drept criteriu în evaluarea legitimității instanțelor internaționale. Această propunere este instrumentalizată prin prisma modalităților de dezvoltare a justiției internaționale infuzate de spiritul cosmopolitismului, argumentând, în același timp, preeminența principiilor justiției la toate nivelurile înfăptuirii acesteia. În acest sens, se analizează oportunitatea recunoașterii și stabilizării globale a principiilor fundamentale ale justiției, în plan vertical, printr-un document internațional care să le consolideze și care să poată fi ulterior reflectat în Constituții și în

legislațiile naționale, precum și prin aplicarea lor la toate nivelurile, pornind de la instanțele internaționale și până la cele naționale. Noutatea cercetării se relevă, astfel, din însăși problema științifică a cărei soluționare va fi căutată în prezenta lucrare, și anume evaluarea posibilității sistematizării și recunoașterii unitare a principiilor fundamentale ale sistemului de justiție în spațiul legislativ și de justiție internațional prin analiza acestor principii în contextul paradigmei cosmopolitiste contemporane, determinând atât reflectarea protejării indivizilor ca reper de interes global, cât și o mai mare legitimitate a instituțiilor internaționale, inclusiv de justiție. În mod ultim, interesează cum se poate realiza o recunoaștere și consolidare a acestor principii printr-o eventuală schimbare de optică la nivelul instituțiilor internaționale în spiritul cosmopolitismului, în beneficiul tuturor indivizilor.

Elemente de noutate în sensul cercetării sunt reprezentate de:

- abordarea interdisciplinară a principiilor și valorilor sistemului de justiție prin raportarea la tipologiile contemporane ale dreptății și poziției de gândire cosmopolitiste;
- consolidarea, în spațiul doctrinar din Republica Moldova și România, a conceptului de dreptate procedurală, de o utilitate notabilă în câmpul juridic, atât în sensul său obiectiv, cât și în sensul său subiectiv;
- argumentarea extinderii sferei teoretice a cosmopolitismului în câmpul juridic, urmărind autentificarea științifică în câmpul juridic a paradigmei cosmopolitismului;
- distingerea elementelor doctrinare și aplicative ce pot susține un „cosmopolitism al principiilor justiției”;
- identificarea și sistematizarea principiilor fundamentale ale sistemului de justiție și considerarea lor prin raportare la abordarea dreptății procedurale, atât în sens obiectiv, cât și în sens subiectiv;
- discutarea elementelor cosmopolitiste în abordarea instituțională și normativă existentă a principiilor sistemului de justiție;
- analiza posibilității reconceptualizării legitimității instanțelor internaționale prin introducerea, drept criteriu de evaluare, a modului în care sunt asigurate și respectate principiile și valorile justiției, precum și instrumentalizarea acestei abordări.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării

Din punct de vedere teoretic, importanța lucrării constă în aducerea în planul doctrinei juridice din Republica Moldova și România a unor concepte și teorii contemporane de dată recentă și foarte recentă cu relevanță majoră în câmpul juridic, în speță cosmopolitismul și dreptatea procedurală. Identificarea elementelor relaționale dintre concepte uzuale precum preeminența dreptului/statul de drept, drepturile omului, independența justiției, și concepte

contemporane de mare noutate, spre exemplu criteriile obiective și subiective de dreptate procedurală, principiile sistemului de justiție și legitimitatea instituțiilor, atât în abordare doctrinară, cât și în consacrare normativă, justifică, de asemenea, importanța teoretică a lucrării. De asemenea, prezintă o importanță teoretică deosebită sistematizarea standardelor și propunerilor europene și internaționale cu privire la principiile sistemului de justiție și consecințele nerespectării lor. Realizarea prezentei cercetări și formularea unor posibile direcții de cercetare viitoare au rolul de a contribui la întregirea cadrului științific necesar reconsiderării fenomenului justiției la nivel internațional/global, regional, precum și național.

Odată cu îndeplinirea acestor deziderate teoretice se pot trasa anumite linii directoare pentru reconfigurarea abordării principiilor sistemului de justiție în perspectiva cosmopolitismului, atât în sens global/internațional, cât și național, raportat la distribuirea competențelor în plan instituțional și legislativ vertical. Din punct de vedere aplicativ, așadar, se pot formula soluții viabile pentru facilitarea unei uniformizări a principiilor sistemului de justiție la nivelul cadrului legislativ și instituțional internațional și național, cu efecte pozitive asupra asigurării unei justiții egale și echitabile pentru toți indivizii, și se pot contura propuneri efective pentru obținerea unei mai mari legitimități instituționale în planul procesual internațional și național.

Prezentul demers, în esența sa, este unul profund interdisciplinar, reflectând tendința și prioritatea manifestate la nivel internațional în câmpul cercetării pentru viziuni și grupuri de cercetare ample, complexe, pentru abordări multi-, inter- și transdisciplinare, a căror comprehensivitate contribuie la formularea unor rezultate bine întemeiate științific și cu un impact aplicativ ridicat. În contextul în care abordările secvențiale prezintă riscul de a fi superficiale, firave, restrânse și lipsite de o perspectivă mai amplă, și având în vedere că tema de cercetare depășește cadrul de abordare strict juridic și se plasează într-o măsură semnificativă într-un areal al abstractizării, lucrarea utilizează, integrează și aduce împreună, alături de elemente specifice științelor juridice, concepte și noțiuni din sfera filosofiei, științelor politice, sociologiei și psihologiei.

Însă transcenderea naturii strict juridice a temei nu lipsește prezentul demers de esența și calitatea sa juridică, lucrarea reprezentând, finalmente, un studiu teoretic al justiției. Mai mult, conceptualizarea și susținerea lucrării în cadrul Teoriei Generale a Dreptului oferă rigoarea juridică necesară acestui demers științific, reușind nu doar integrarea, ci și potențarea abordărilor din alte discipline de studiu, determinând ca acestea, împreună cu noțiuni esențiale ale teoriei generale a dreptului (justiția, principiile fundamentale ale justiției, preeminența dreptului etc.) să contribuie la rezultate plauzibile și palpabile pentru mediul științific. Conceptualizarea și

susținerea lucrării în cadrul Teoriei Generale a Dreptului sunt cu atât mai mult argumentate prin natura temei de cercetare, și anume problematica justiției prin prisma principiilor sale fundamentale, precum și prin finalitatea sa, și anume cercetarea complexă a acestor principii în paradigma cosmopolitismului contemporan. Investigarea principiilor fundamentale ale justiției ca sistem, astfel cum pot fi ele recunoscute, consacrate și aplicate la toate nivelurile justiției, internațional, regional și național, nu poate fi subsumată unei științe de ramură anume, fiind vizate elementele generale, comune și esențiale ce configurează, în sine, sistemul (orice sistem) de administrare a dreptății. De altfel, diversitatea sistemelor dreptului, care nu pot fi uniformizate concomitent, este amortizată prin intermediul principiilor fundamentale, în contextul globalizării și a formelor sale de manifestare, fiind relevante în acest sens importanța noțiunii și criteriilor preeminenței dreptului, manifestată la nivel național, regional și internațional, precum și modelul instanțelor regionale și internaționale, care înglobează, unesc, dar și pun anumite limite normative cu privire la o multitudine de sisteme de drept.

Sumarul capitolelor tezei

Din punct de vedere structural, lucrarea este alcătuită din adnotare, introducere, patru capitole, concluzii și recomandări și bibliografie. Prin conținutul lor, componentele tezei reflectă atât cercetarea celor mai importante realizări doctrinare în domeniul supus analizei, cât și contribuția științifică a autoarei, împreună cu urmărirea aplicativă a problemei supuse investigațiilor.

Introducerea prezintă, în primul rând, actualitatea și importanța temei de cercetare, precum și rezultatele cercetărilor anterioare, conturându-se, astfel, scopul lucrării, obiectivele cercetării, problema științifică și ipoteza de cercetare. De asemenea, este prezentată sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare alese și sunt evidențiate elementele de noutate științifică și originalitate a lucrării, toate acestea relevând importanța teoretică și valoarea aplicativă a tezei.

Capitolul 1, intitulat *Analiza reperelor doctrinar-normative*, este axat, într-o primă etapă, pe cercetarea abordărilor doctrinare asupra conceptelor esențiale supuse studiului justiției în paradigma cosmopolitismului, în special poziția de gândire cosmopolitistă, principiile și valorile sistemului de justiție, dreptatea procedurală, legitimitatea instituțională. Se relevă faptul că, deși există o multitudine de studii de specialitate, deosebit de valoroase, reflectând aceste concepte, lipsește o perspectivă integratoare, care să stabilească raporturile dintre acestea și să le reflecte utilitatea trans-disciplinară. De asemenea, se observă că, în literatura fiecărui stat, sunt studiate aspecte generale ale fenomenului justiției și principiilor sale fundamentale, prin raportare la cerințele preeminenței dreptului/statului de drept, la prevederile constituționale și la legile de

organizare judiciară, în timp ce, la nivel universal, se identifică și o tendință de generalizare și sistematizare, reflectând și textele normative internaționale în domeniu. Într-o a doua etapă, capitolul urmărește cadrul reglementărilor internaționale, regionale și naționale care sunt esențiale în considerarea elementelor esențiale ale justiției ca sistem la nivel axiologic și de principiu. Se remarcă, din acest punct de vedere, importanța acordată normativ anumitor caracteristici esențiale ale justiției, uneori reflectată și în mecanisme pentru asigurarea respectării lor, nu neapărat, însă, și eficace din punct de vedere juridic. În acest context, se relevă cu atât mai mult importanța formulării unui cadru științific corespunzător în analiza posibilității modificării cadrului normativ și instituțional internațional, regional și național spre o mai mare uniformizare și respectare a principiilor justiției, aplicabile la toate nivelurile înfăptuirii acesteia.

Capitolul 2, intitulat *Constanțe și particularități în abordarea paradigmei cosmopolitismului contemporan*, analizează reperele teoretice fundamentale în cadrul cărora vor fi studiate ulterior principiile și valorile sistemului de justiție. Pornind de la înțelegerea justiției ca sistem de administrare sau înfăptuire a dreptății, un demers esențial este reprezentat de urmărirea abordărilor contemporane ale dreptății, cu accent asupra modalității în care acestea interacționează atât între ele, cât și cu alte concepte esențiale pentru tema cercetării, precum preeminența dreptului/statul de drept și legitimitatea instituțiilor de guvernare globală.

În contextul societății contemporane globalizate, punctul de plecare în prezentul demers științific îl reprezintă abordarea conceptului de „dreptate” prin prisma limitelor acțiunii sale, respectiv în sensul dreptății analizată la nivel intern ori la nivel internațional sau global. Teorii ale dreptății la nivel internațional sau global cu profundă relevanță pentru câmpul juridic, astfel cum se argumentează, au fost formulate în linia de gândire a cosmopolitismului. Se urmăresc, așadar, ca demers esențial, apariția și dezvoltarea cosmopolitismului și sensul clasic al termenului, evoluția acestei poziții de gândire prin raportare la cele mai relevante repere doctrinare, tipologiile stabilizate ale cosmopolitismului în sensul său contemporan, precum și elementele comune, definitorii ale poziției intelectuale cosmopolitiste. Se remarcă faptul că, de la ideea de „afiliere non-națională”, ori actul individului de a se declara „cetățean al lumii”, mai degrabă decât al unei structuri politice statale, treptat, cosmopolitismul s-a dezvoltat inclusiv ca o viziune asupra dreptății, precum și un cadru politic și juridic. Ceea ce apare ca definitoriu pentru pozițiile teoretice specifice cosmopolitismului, în abordările cele mai restrânse, sunt valoarea morală egală a tuturor indivizilor și auto-identificarea acestora ca membri ai societății globale, sens în care există anumite obligații care le incumbă tuturor la nivel global. În sens politic, juridic sau instituțional, cosmopolitismul reflectă preocuparea pentru o ordine instituțională de factură cosmopolită, adică una care să realizeze dreptatea internațională sau globală, ceea ce ar

presupune îndeplinirea sau căutarea îndeplinirii unor obligații globale, precum protejarea drepturilor fundamentale ale tuturor. Integrarea acestor idei fundamentale a avut și are loc în mod susținut și în câmpul juridic, fiind indicate și argumentate atât o extindere a sferei teoretice a cosmopolitismului în câmpul juridic, precum și o reconfigurare continuă a câmpului juridic într-o manieră subsumată cosmopolitismului. Acestea se observă, printre altele, în preocuparea pentru statutul și drepturile străinilor, în dezvoltarea dreptului internațional privat, în conceptul recent de „cosmopolitism judiciar”, care vizează aplicarea unor norme juridice străine (ale altor state ori ale instanțelor internaționale) în cadrul sistemelor constituționale contemporane, în aplicarea priorității stabilită constituțional, a normelor și tratatelor internaționale vizând drepturi ale omului, precum și în întreaga dezvoltare a dreptului internațional și ordinii instituționale globale.

Într-o altă abordare de referință, se distinge între dreptatea materială sau substanțială și cea procedurală (ce subîntinde, cel mai adesea, și dreptatea formală). O atenție deosebită este acordată noțiunii și studiului dreptății procedurale, termen ce abia foarte recent a început să fie utilizat, și nu este consolidat, în literatura de specialitate din Republica Moldova și România. Această noțiune privește procedurile decizionale echitabile și imparțiale și caută să identifice acele elemente care fac ca o procedură să fie echitabilă și să fie percepută ca fiind echitabilă. În acest sens, se distinge între două abordări esențiale ale dreptății procedurale. În sens obiectiv, aceasta privește anumite standarde sau reguli obiective ce determină ca anumite decizii să fie mai juste decât altele, interesând, propriu-zis, acuratețea procedurii în sine în scopul obținerii echității. În sens subiectiv, dreptatea procedurală vizează elementele care pot crea aparența echității procedurilor și capacitatea acestor proceduri de a avea un efect pozitiv asupra percepției echității celor implicați în cadrul lor. Sensul fundamental al acestei distincții este acela că, așa cum demonstrează cercetările întreprinse în domeniul psihologiei sociale, echitatea unui proces sau unei proceduri, inclusiv judiciare, reprezintă un concept distinct față de rezultatul obținut în cadrul acestuia, și, mai mult decât atât, ea influențează modul în care este perceput rezultatul procesului sau procedurii. Relevanța acestui fapt este determinată de faptul că opiniile asupra dreptății procedurale ale celor implicați în proceduri judiciare apar în mod semnificativ ca judecăți centrale ce conturează, mai departe, reacțiile indivizilor față de experiențele lor cu autoritățile juridice, reflectate în acceptarea rezultatului obținut, fie și negativ, și conformarea voluntară la o decizie, chiar și defavorabilă. A fost studiată, în acest sens, relația dintre percepțiile privind dreptatea procedurală și percepția legitimității acordată factorilor de decizie sau autorităților, legitimitatea fiind abordată atât prin intermediul conceptului de dreptate procedurală, cât și prin cel de „preeminență a dreptului” (*rule of law*). Dacă, în cea mai restrânsă

și formală abordare a preeminenței dreptului, aceasta vizează exigența ca toată lumea, inclusiv statul sau oficialii săi, să se supună legii, în perioada contemporană sunt avute în vedere din ce în ce mai mult, în evaluarea preeminenței dreptului, exigențe de natură substanțială, precum protecția drepturilor fundamentale. Elementele fundamentale ale preeminenței dreptului contribuie inclusiv la modul în care se produc determinări subiective asupra a ce comportamente sunt echitabile. Dacă indivizii nu percep procedurile ca fiind echitabile, legitimitatea (inclusiv a instituției de justiție ori a judecătorului care face aplicarea unei norme) nu va fi obținută, ceea ce afectează negativ conformarea voluntară la decizia adoptată.

Problema legitimității este cu atât mai semnificativă în contextul societății internaționale contemporane și instituțiilor de guvernare globală, ale căror decizii afectează inclusiv ordinea juridică și politicile interne ale statelor. În același timp, aplicarea hotărârilor și acordurilor internaționale depind de conformarea voluntară sau de asistența statelor. Se urmărește, așadar, care sunt particularitățile problemei legitimității cu privire la normele și instituțiile de guvernare globală și a sistemului internațional în ansamblu, remarcându-se că o instituție este legitimă atunci când, pe de o parte, are dreptul de a norma și, pe de altă parte, se consideră, pe scară largă, că aceasta are dreptul de a norma. Comportamentul statelor de a se conforma la regulile și deciziile internaționale este determinat de legitimitatea regulilor și a proceselor prin care acestea sunt construite. Așadar, evaluarea legitimității instituțiilor are implicații practice distincte și serioase, precum faptul că, dacă o instituție este legitimă, această legitimitate ar trebui să contureze și caracterul răspunsului față de revendicările ei. Mai mult, este important și ca aceste instituții să fie percepute ca legitime, în lipsa unor mecanisme coercitive ferme, ceea ce poate determina conformarea voluntară a celorlalți actori internaționali. Se observă, așadar, faptul că, în evaluarea legitimității instituțiilor internaționale și de guvernare globală, și-au regăsit locul atât elemente ce țin de dreptatea procedurală în sens obiectiv, cât și elemente ce țin de dreptatea procedurală în sens subiectiv, care pot fi subsumate unor principii esențiale ale înfăptuirii justiției din punct de vedere instituțional-sistemic.

Capitolul 3, intitulat *Sistemele de justiție și nivele de fundamentare a paradigmei cosmopolitismului*, caută să identifice, în contextul noilor poziții și roluri ale justiției în societatea globală contemporană, care sunt acele principii și valori ale justiției recunoscute ca fundamentale pentru un sistem de justiție, pentru un sistem de administrare a dreptății. Abordarea pornește de la realizările doctrinare generale cu privire la principiile justiției, care, se observă, nu disting cu claritate elemente fundamentale, definitorii, esențiale pentru reținerea unui act de justiție. Se observă, însă, și o tendință mai recentă de relevare a anumitor standarde comune minimale ale sistemelor de justiție, ce constituie un argument în favoarea identificării

unui cosmopolitism al principiilor justiției. În esență, se extrage faptul că orice individ ar trebui să se poată bucura de un sistem de justiție publică ce se caracterizează cel puțin prin acces la justiție, independență, imparțialitate, dreptate procedurală, eficiență, eficacitate și încredere publică. În contextul în care independența și imparțialitatea sunt exprimate adesea împreună și nu sunt operate distincțiile necesare în doctrină, se subliniază diferențierea lor fundamentală în recunoașterea și accentuarea importanței și caracterului esențial al fiecăreia dintre acestea, și un demers similar este inițiat și cu privire la noțiunile de eficiență și eficacitate.

Tendința de sistematizare și standardizare a principiilor justiției se remarcă inclusiv la nivel ideatic și normativ global, unde, în spiritul cosmopolitismului, o multitudine de actori participă la proiectarea în comun a acestor valori și standarde. Proiectarea lor este, desigur, doar o componentă, fiind cel puțin la fel de importantă respectarea lor, și aceasta inclusiv la nivelul instituțiilor de justiție internațională. În continuarea accentuării distincției dintre independență și imparțialitate, ambele reprezentând principii fundamentale ale oricărui sistem de justiție, este exemplificată modalitatea de abordare a celor două prin prevederi statutare la nivelul unor instanțe internaționale cu competență și influență și asupra Republicii Moldova și României, respectiv Curtea Internațională de Justiție și Curtea Penală Internațională.

Capitolul 4, intitulat *Praxiologia paradigmei cosmopolitismului prin valorificarea principiilor fundamentale ale justiției la nivelul instanțelor internaționale*, pornește de la modificarea scopurilor și rolurilor instanțelor internaționale și deficiențelor constatate la nivelul funcționării lor, context în care s-au accentuat și provocările la adresa legitimității acestora. Se remarcă faptul că disfuncționalitățile și criticile formulate vizează, în mod esențial, principiile fundamentale ale justiției. Se fundamentează, așadar, într-un demers de reconceptualizare a legitimității acestor instituții, introducerea unui criteriu distinct în evaluarea legitimității instanțelor internaționale, în sensul verificării modului în care sunt respectate principiile fundamentale ale justiției, ca o manieră de asigurare a scopurilor fundamentale ale justiției internaționale. În acest sens, s-a operat și o instrumentalizare a acestei abordări, care prezintă avantajul de a lua în considerare natura esențială a justiției în urmărirea oricăror idei de dezvoltare a justiției internaționale. Infuzate de spiritul cosmopolitismului, aceste idei vizează asigurarea atentă a respectării drepturilor și intereselor indivizilor, inclusiv cu privire la raporturile lor cu justiția, și asigurarea unei participări cât mai extinse la viața juridică internațională a indivizilor, care este necesar să participe la mecanismele prin care drepturile și libertățile fundamentale le pot fi afectate, aceștia reprezentând, în esență, și elementul de preocupare ultimă a înfăptuirii justiției.

1. ANALIZA REPERELOR DOCTRINAR-NORMATIVE

1.1. Considerații teoretice fundamentale în analiza tranziției spre cosmopolitism

În contextul existenței noastre într-o lume globalizată, paradigma cosmopolitismului plasează în centrul preocupărilor individul, nu statul, și înlocuiește preocuparea pentru problema dreptății în relațiile dintre state cu interesul pentru problema dreptății în relațiile dintre indivizi în postura de „cetățeni ai lumii”, pornind de la considerarea ființei umane ca element fundamental de interes moral și a valorii morale egale a indivizilor.

Problematica proiectelor cosmopolitiste, globale, transnaționale este una deosebit de complexă, iar abordările teoretice sunt cel puțin la fel de complexe. Într-un text cu caracter general asupra cosmopolitismului²³, Thomas Pogge propune o sistematizare a acestor abordări, devenită de referință, și identifică patru poziții teoretice de studiu, distincte prin subiectele prin care propun abordarea ideii centrale a cosmopolitismului. În cadrul fiecăreia pot fi identificate, mai departe, diferite modalități de a înțelege și aplica ideea centrală cosmopolitistă a egalității indivizilor.

Un primă poziție teroretică este reprezentată de cosmopolitismul etic, ce se referă la modalități de evaluare a agenților morali (individuali și colectivi) și a conduitei lor. O concepție etică este cosmopolitistă, afirmă Pogge, dacă evaluările și prescripțiile sale sunt fundamentate pe luarea în considerare în mod egal a intereselor tuturor ființelor umane²⁴. Această variantă teoretică este, însă, în opinia lui Pogge, implauzibilă, în sensul că nu se poate cere agenților morali, individuali sau colectivi, să manifeste o preocupare egală pentru membrii familiei ori grupului lor și restul indivizilor. O concepție etică de factură cosmopolitistă poate fi restânsă, pentru a fi plauzibilă, spre exemplu, prin obligația negativă de a nu încălca drepturile omului. Astfel, se admite o preocupare mai mare față de membrii grupului și, în același timp, nu se admite o diferență de nivel în preocuparea de a nu încălca drepturile omului, în cazul căroră orice agent trebuie să valorizeze la același standard drepturile omului aparținând fiecărui individ. Această propunere de restrângere a cosmopolitismului etic este formulată în linia unor idei formulate anterior de Martha Nussbaum, în *Patriotism and Cosmopolitanism* [Patriotism și cosmopolitism]²⁵ și Jeremy Waldron, în *What is Cosmopolitan?* [Ce este cosmopolit?]²⁶, care au

²³ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism. In: Robert E. GOODIN, Philip PETTIT, Thomas POGGE, eds. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Ediția a 2-a, vol. 1. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2007, pp. 312-331. ISBN 978-1-4051-3653-2.

²⁴ Ibidem, pp. 312-313.

²⁵ NUSSBAUM, Martha C. Patriotism and Cosmopolitanism. In: *Boston Review*. 1996, vol. XIX, nr. 5, pp. 3-16 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.bostonreview.net/forum/patriotism-and-cosmopolitanism/>. Republicat.

susținut forme mai diluate ale cosmopolitismului etic, dar și ca un răspuns față de autori precum David Miller, în *Cosmopolitanism: a critique* [Cosmopolitismul: o critică]²⁷ și Samuel Scheffler, în *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought* [Granițe și alianțe: probleme de justiție și responsabilitate în gândirea liberală]²⁸, care susțin ideea unei diluții a responsabilităților față de alții în măsura unor responsabilități crescute față de membrii grupului. Dincolo de anumite parțialități, în opinia lui Pogge, există anumite îndatoriri față de toți indivizii ce nu sunt afectate de parțialitate, precum îndatorirea unor instituții sociale juste (cosmopolitismul dreptății sociale) ori îndatorirea de a nu încălca drepturile omului²⁹.

O a doua poziție teoretică este reprezentată de cosmopolitismul dreptății sociale, ce s-a dezvoltat ca o reacție față de cele două lucrări fundamentale ale gânditorului american John Rawls. Acesta a conceput, inițial, în lucrarea *A Theory of Justice* [O teorie a dreptății]³⁰, o teorie contractualistă a dreptății sociale, teorie ce are ca obiect identificarea principiilor dreptății, principiilor pe baza cărora, în viziunea sa, poate avea loc evaluarea instituțiilor unei comunități politice. Rawls identifică drept astfel de principii: principiul libertății (fiecare persoană are dreptul egal la sistemul cel mai cuprinzător al libertăților, similar cu al celorlalte persoane), principiul diferenței (inegalitățile sociale și economice sunt permise dacă sunt spre cel mai mare beneficiu al celor mai puțin avantajăți) și principiul egalității de șanse (persoane cu aptitudini și abilități similare trebuie să aibă acces egal la funcții și poziții similare). Teoria inițială a lui John Rawls vizează o problemă internă a statelor, și este o teorie instituțională, având la bază criteriile publice de dreptate, ce justifică adoptarea anumitor mecanisme instituționale și reforme într-un context natural, istoric, cultural, economic și tehnologic specific. În 1993, când publică *The Law of Peoples* [Dreptul popoarelor]³¹, dezvoltată și republicată în 1999³², Rawls caută să aplice această teorie în relațiile internaționale, însă nu găsește teoria sa a dreptății interne ca

NUSSBAUM, Martha C. Patriotism and Cosmopolitanism. In: Joshua COHEN, ed. *For Love of Country? / Martha C. NUSSBAUM*. Boston: Beacon Press, 1996, pp. 2-17. ISBN 0-8070-4329-x.

²⁶ WALDRON, Jeremy. What is Cosmopolitan? In: *The Journal of Political Philosophy* [online]. 2000, vol. 8, nr. 2, pp. 227-243 [citat 01.09.2019]. ISSN 1467-9760. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/1467-9760.00100>.

²⁷ MILLER, David. Cosmopolitanism: a critique. In: *Critical Review of International Social and Political Philosophy* [online]. 2002, vol. 5, nr. 3, pp. 80-85 [citat 01.09.2019]. ISSN 1743-8772. Disponibil: DOI: 10.1080/13698230410001702662.

²⁸ SCHEFFLER, Samuel. *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. New York: Oxford University Press, 2001. 221 p. ISBN 0-19-924149-X.

²⁹ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism. In: Robert E. GOODIN, Philip PETTIT, Thomas POGGE, eds. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Ediția a 2-a, vol. 1. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2007, pp. 328-329. ISBN 978-1-4051-3653-2.

³⁰ RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1971, republicată 2005. 608 p. ISBN 0-674-01772-2.

³¹ RAWLS, John. The Law of Peoples. In: *Critical Inquiry* [online]. 1993, vol. 20, nr. 1, pp. 36-68 [citat 01.09.2019]. ISSN 0093-1896. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/1343947>.

³² RAWLS, John. *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited"*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1999. 200 p. ISBN 0-674-00079-X.

aplicabilă unui sistem global, unui „stat al lumii”, demers specific cosmopolitiștilor. În teoria sa a dreptății internaționale, acesta identifică, însă, anumite reguli generale privitoare la modul în care popoarele trebuie să se comporte unele cu celelalte, stabilind aplicarea, în relațiile internaționale, între popoare, a unor principii de dreptate diferite de cele interne. Această teorie sistematică a lui Rawls privitoare la dreptatea internațională, dreptatea între „popoare” (*peoples*), a fost una controversată de la bun început, iar gânditorii de factură cosmopolitistă au formulat critici extinse, înlocuind preocuparea pentru problema dreptății în relațiile dintre state cu interesul pentru problema dreptății în relațiile dintre indivizi în postura de „cetățeni ai lumii”, pornind de la considerarea ființei umane ca element fundamental de interes moral și a valorii morale egale a indivizilor. Astfel, autori cosmopolitiști precum Charles Beitz, în *Political Theory and International Relations* [Teorie politică și relații internaționale] (1979, republicată în 1999)³³, Thomas Pogge, în *An Egalitarian Law of Peoples* [Un drept egalitarist al popoarelor]³⁴, dar și în alte lucrări³⁵, Darrel Moellendorf, în *Cosmopolitan Justice* [Dreptatea cosmopolitistă]³⁶, Simon Caney, în *Justice Beyond Borders: A Global Political Theory* [Dreptatea dincolo de granițe: o teorie politică globală]³⁷, în concordanță cu un interes pentru problematica dreptății distributive ori a dreptății economice globale, îi reproșează lui Rawls orientarea spre internațional mai curând decât spre global sau/și reticența față de aplicarea la nivel global a principiilor dreptății enunțate în celebra sa lucrare *A Theory of Justice*³⁸ și susțin adaptarea sau formularea unei teorii a dreptății la nivel global.

Teoria dreptății internaționale a lui Rawls nu este, însă, lipsită de apărare. Între alții, David Reidy, în *Rawls on International Justice: A Defense* [Rawls asupra dreptății internaționale: o apărare]³⁹, sprijină într-un sens general poziția lui Rawls, iar Samuel Freeman,

³³ BEITZ, Charles. *Political Theory and International Relations: Revised Edition*. Princeton: Princeton University Press, 1999. 264 p. ISBN 0-691-00915-5.

³⁴ POGGE, Thomas W. *An Egalitarian Law of Peoples*. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 1994, vol. 23, nr. 3, pp. 195-224 [citat 01.09.2019]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2265183>.

³⁵ POGGE, Thomas W. *Realizing Rawls*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1989. 296 p. ISBN 0-8014-2124-1, 0-8014-9685-3; POGGE, Thomas W. *The Incoherence Between Rawls's Theories of Justice*. In: *Fordham Law Review* [online]. 2004, vol. 72, nr. 5, pp. 1739-1759 [citat 01.09.2019]. ISSN 0015-704X. Disponibil: <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol72/iss5/18/>.

³⁶ MOELLENDORF, Darrel. *Cosmopolitan Justice*. Boulder, Oxford: Westview Press, 2002. 226 p. ISBN 0-8133-6556-2.

³⁷ CANEY, Simon. *Justice Beyond Borders: A Global Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 320 p. ISBN 0-19-829350-X, 978-0-19-829350-7.

³⁸ RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1971, republicată 2005. 608 p. ISBN 0-674-01772-2.

³⁹ REIDY, David A. *Rawls on International Justice: A Defense*. In: *Political Theory* [online]. 2004, vol. 32, nr. 3, pp. 291-319 [citat 01.09.2019]. ISSN 1552-7476. Disponibil: <https://doi.org/10.1177/0090591703260928>.

în *Distributive Justice and „The Law of Peoples”*⁴⁰ [Dreptatea distributivă și « Dreptul popoarelor »] argumentează în favoarea opțiunii lui Rawls de a nu aplica principiul diferenței la nivel internațional. Autori precum Thomas Nagel, în *The Problem of Global Justice* [Problema dreptății globale]⁴¹ sau Paul Baran, în *Defense of Rawls: Response to Brock* [Apărarea lui Rawls: Răspuns către Brock]⁴² susțin, la rândul lor, o paradigmă statistică a dreptății (internaționale), identificând diferențe esențiale fie între indivizi și state/popeare⁴³, fie în autoritatea ce poate asigura înfăptuirea dreptății în cadrul și în afara statului⁴⁴. David Miller adoptă o poziție întrucâtva intermediară: preocupat de dezbaterea asupra dreptății globale, susține, în linii mari, o abordare statistică, detaliată în *National Responsibility and Global Justice* [Responsabilitate națională și dreptate globală]⁴⁵. Abordări intermediare sunt oferite și de Laura Valentini, în *Justice in a Globalized World: A Normative Framework* [Dreptatea într-o lume globalizată: Un cadru normativ]⁴⁶, Andrew Altman și Christopher Wellman, în *A Liberal Theory of International Justice* [O teorie liberală a dreptății internaționale]⁴⁷. Aceștia din urmă, precum și cosmopoliști precum Gillian Brock, în *Global Justice: A Cosmopolitan Account* [Dreptatea globală: o considerare cosmopolitistă]⁴⁸ ori Richard Miller, în *Globalizing Justice: The Ethics of Poverty and Power* [Globalizând dreptatea: Etica sărăciei și puterii]⁴⁹, deși influențați de ideile lui Rawls, sunt mai puțin preocupați de aplicarea metodelor rawlsiene asupra instituțiilor globale și caută să demonstreze principii ori teorii ce nu sunt în mod esențial derivate din argumentele lui Rawls.

Împotriva argumentelor prin care Rawls neagă un cosmopolitism al dreptății sociale (faptul că un „stat al lumii” este nefezabil, faptul că teoria sa este prea liberală pentru a fi acceptabilă în diversitatea culturală), Pogge propune o variantă mai lejeră de cosmopolitism al

⁴⁰ FREEMAN, Samuel. *Distributive Justice and „The Law of Peoples”*. In: Rex MARTIN, David A. REIDY, eds. *Rawls's Law of Peoples: A Realistic Utopia?*. Oxford, UK: Blackwell, 2006, pp. 243-260. ISBN 978-1-4051-3531-3.

⁴¹ NAGEL, Thomas. *The Problem of Global Justice*. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 2005, vol. 33, nr. 2, pp. 113-147 [citat 01.09.2019]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2005.00027.x>.

⁴² BARAN, Paul. *Defense of Rawls: Response to Brock*. In: *Res Cogitans* [online]. 2013, vol. 4, nr. 1, pp. 181-188 [citat 01.09.2019]. ISSN: 2155-4838. Disponibil: <https://doi.org/10.7710/2155-4838.1091>.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ NAGEL, Thomas. *The Problem of Global Justice*. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 2005, vol. 33, nr. 2, pp. 113-147 [citat 01.09.2019]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2005.00027.x>.

⁴⁵ MILLER, David. *National Responsibility and Global Justice*. New York: Oxford University Press, 2007. 298 p. ISBN 978-0-19-923505-6.

⁴⁶ VALENTINI, Laura. *Justice in a Globalized World: A Normative Framework*. New York: Oxford University Press, 2011. 240 p. ISBN 978-0-19-959385-9.

⁴⁷ ALTMAN, Andrew, WELLMAN, Christopher. *A Liberal Theory of International Justice*. New York: Oxford University Press, 2009. 233 p. ISBN 9780199564415.

⁴⁸ BROCK, Gillian. *Global Justice: A Cosmopolitan Account*. New York: Oxford University Press, 2009. 366 p. ISBN: 978-0-19-923093-8; 978-0-19-923094-5.

⁴⁹ MILLER, Richard W. *Globalizing Justice: The Ethics of Poverty and Power*. New York: Oxford University Press, 2010. 341 p. ISBN 978-0-19-958198-6, 978-0-19-958199-3.

dreptății sociale. Punctul de plecare al acestei propuneri îl reprezintă articolul 28 din *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, ce stipulează că „orice persoană are dreptul la o orânduire socială și internațională în care drepturile și libertățile expuse în prezenta Declarație pot fi pe deplin îndeplinite”. Așadar, în viziunea lui Pogge, aranjamentul tuturor instituțiilor sociale trebuie să se ghideze după scopul „preeminent” ca drepturile omului tuturor persoanelor să fie respectate, sau, cel puțin, să se ajungă cât mai aproape de îndeplinirea acestui deziderat. Imperativul principal ce guvernează întregul aranjament instituțional, afirmă Pogge, este acela al minimizării deficitelor de drepturi ale omului ce pot fi evitate. Mai mult, o concepție cosmopolitistă a dreptății sociale „poate conține, ca o directivă subsidiară adițională pentru aranjamentul instituțional, o preferință pentru distribuire socio-economice mai egale între ființele umane”⁵⁰.

În timp ce cosmopolitismul dreptății sociale se concentrează asupra instituțiilor sociale ca sursă primară de injustiție, de nedreptate, o altă abordare de studiu, și anume cosmopolitismul monist, înțelege injustiția, nedreptatea ca fiind, în principal, o proprietate a statelor lumii, a stării de fapt, și în secundar a instituțiilor sociale. Însă nu doar statele ca agenți morali colectivi și instituțiile sociale, ci și indivizii ca agenți morali și conduita acestora, precum și „toți ceilalți factori umani relevanți de natură cauzală” pe care agenții umani îi pot afecta pot fi calificați ca nedrepti „în măsura în care contribuie, într-un mod ce poate fi evitat, la nedreptatea din lume”. Ca atare, cosmopolitismul monist „coordonează toți agenții umani și toți factorii ce pot fi conturați de către om către un scop unitar: să facem lumea cât de dreaptă putem”⁵¹. Atât Gerald A. Cohen, în *Where the Action Is: On the Site of Distributive Justice* [Unde rezidă acțiunea: pe terenul dreptății distributive]⁵², cât și Liam Murphy, în *Institutions and the Demands of Justice* [Instituții și cerințe ale dreptății]⁵³, argumentează că nu este suficientă conceperea unui scop menit să ghideze instituțiile sociale (în speță, dreptatea socială), ci că acest scop trebuie să posede o anumită valoare și, posedând o anumită valoare, el trebuie să fie promovat nu doar prin ordinea instituțională, ci și prin intermediul culturii, a asociațiilor, a cetățenilor în viețile lor personale. În opinia lui Ciprian Nițu, în *Cosmopolitismul: către o nouă paradigmă în teoria*

⁵⁰ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism. In: Robert E. GOODIN, Philip PETTIT, Thomas POGGE, eds. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Ediția a 2-a, vol. 1. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2007, pp. 317-318. ISBN 978-1-4051-3653-2.

⁵¹ Ibidem, p. 321.

⁵² COHEN, Gerald A. *Where the Action Is: On the Site of Distributive Justice*. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 1997, vol. 26, nr. 1, pp. 3-30. [citat 01.09.2019]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1997.tb00048.x>.

⁵³ MURPHY, Liam. *Institutions and the Demands of Justice*. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 1998, vol. 27, nr. 4, pp. 251-291. [citat 01.09.2019]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1998.tb00071.x>.

*politică*⁵⁴, o unică lucrare ce studiază extensiv cosmopolitismul în literatura de specialitate din România, cosmopolitismul monist ocupă, astfel, un loc intermediar între cosmopolitismul etic, ce accentuează angajamentul individual, și celelalte poziții teoretice cosmopolitiste. Toate aceste tipuri de abordare a cosmopolitismului menționate au o natură morală, ele pledează pentru standarde sau criterii morale de factură cosmopolitistă pentru evaluarea agenților morali umani, a conduitei lor, a instituțiilor sociale și a statelor lumii⁵⁵.

În ceea ce privește cosmopolitismul juridic, acesta este un termen consacrat pentru preocuparea teoretică față de o ordine instituțională de factură cosmopolitistă, și susține existența unui „stat mondial” (*world state*) sau a unei *cosmopolis* – o societate politică ce include toate ființele umane sau, cel puțin, este deschisă tuturor ființelor umane⁵⁶. Ideea este prezentă încă din Antichitate și discutată amplu de Immanuel Kant în *Perpetual Peace* [Pacea eternă] [1795], sub forma unei *civitas gentium*, punct de reper inclusiv în teoria dreptății internaționale a lui Rawls. În ordinea globală cosmopolitistă, astfel cum arată Pogge în *Cosmopolitanism and Sovereignty* [Cosmopolitism și suveranitate]⁵⁷, toate persoanele au drepturi și obligații juridice echivalente, cu alte cuvinte, sunt cetățeni ai unei republici universale. Există puțini susținători ai acestei abordări, însă sunt remarcabile argumentările *in favorem* ale lui Kai Nielsen, în *World Government, Security, and Global Justice* [Guvernul mondial, securitatea și dreptatea globală]⁵⁸ și Alexander Wendt, în *Why a World State is Inevitable* [De ce un stat mondial este inevitabil]⁵⁹. Pogge avertizează, pe bună dreptate, în lucrări precum *Cosmopolitanism and Sovereignty* [Cosmopolitism și suveranitate]⁶⁰, *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms* [Sărăcia mondială și drepturile omului: Responsabilități și reforme cosmopolitiste]⁶¹ ori *Cosmopolitanism: a Path to Peace and Justice* [Cosmopolitismul: o cale

⁵⁴ NIȚU, Ciprian. *Cosmopolitismul. Către o nouă paradigmă în teoria politică*. Iași: Adenium, 2014. 280 p. ISBN 978-606-742-009-8, p. 59.

⁵⁵ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism. In: Robert E. GOODIN, Philip PETTIT, Thomas POGGE, eds. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Ediția a 2-a, vol. 1. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2007, p. 316. ISBN 978-1-4051-3653-2.

⁵⁶ Ibidem, p. 314-315.

⁵⁷ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism and Sovereignty. In: *Ethics* [online]. 1992, vol. 103, nr. 1, p. 49 [citat 01.09.2019]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2381495>.

⁵⁸ NIELSEN, Kai. World Government, Security, and Global Justice. In: Steven LUPER-FOY, ed. *Problems of International Justice*. Boulder: Westview Press, 1988, 314 p., pp. 263-282. ISBN 0813303931, 978-0813303932.

⁵⁹ WENDT, Alexander. Why a World State is Inevitable. In: *European Journal of International Relations* [online]. 2003, vol. 9, nr. 4, pp. 491-542 [citat 01.09.2019]. ISSN 1354-0661.

⁶⁰ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism and Sovereignty. In: *Ethics* [online]. 1992, vol. 103, nr. 1, pp. 48-75 [citat 01.09.2019]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2381495>.

⁶¹ POGGE, Thomas W. *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*. Malden: Blackwell Publishers, Polity Press, 2002. 284 p. ISBN: 0-7456-2994-6, 0-7456-2995-4.

către pace și justiție]⁶², că ideea unui stat global nu trebuie respinsă cu așa multă ușurință, experiența ultimilor 200 de ani arătând că, precum în sistemele federaliste ale Statelor Unite și Uniunii Europene, o separație reală a puterilor, inclusiv în dimensiune verticală, este realizabilă și nu constituie un obstacol în calea stabilității și dreptății.

Se remarcă, așadar, că noțiunea de cosmopolitism înglobează o serie largă de teorii, abordări, concepții, și se observă, de asemenea, multitudinea de implicații ale ideilor cosmopolitiste, de natură filosofică, politică, socială și juridică: egalitatea tuturor indivizilor, principiile dreptății, aranjamentele instituționale, globalizarea, suveranitatea, guvernarea globală, drepturile omului, egalitatea de șanse, autonomia decizională etc. Aceste implicații se întrepătrund în abordările cosmopolitiste și nu pot fi distinse fără a le denatura sensul teoretic. Pot fi identificate, însă, trei elemente care sunt împărtășite, în opinia lui Thomas Pogge, de toate pozițiile cosmopolitiste: individualismul (unitatea esențială de interes este reprezentată de ființele umane, de persoane), universalitatea (statutul de unitate esențială de interes se aplică fiecărei ființe umane în mod egal) și generalitatea (acest statut special are forță globală)⁶³.

În ceea ce privește abordarea cosmopolitismului cu privire la câmpul juridic, se remarcă faptul că, din punct de vedere conceptual, cosmopolitismul juridic a vizat inițial o chestiune destul de restrânsă, și anume problema posibilității existenței unui „stat global”, unui „stat al lumii”, unei „fедераții a popoarelor”. În anii recentți, însă, teoreticienii dreptului, utilizând sensul clasic al termenului de cosmopolitism, discută de un „cosmopolitism judiciar”, prin care desemnează utilizarea dreptului străin în sistemele constituționale contemporane; în anul 2019, a fost publicat și un prim volum ce reunește contribuții științifice pe această temă, coordonat de Giuseppe Franco Ferrari (*Judicial Cosmopolitanism: The Use of Foreign Law in Contemporary Constitutional Systems* [Cosmopolitismul judiciar: Utilizarea dreptului străin în sistemele constituționale contemporane])⁶⁴. De altfel, societatea contemporană globalizată presupune și „internaționalizarea tot mai mare a dreptului, însoțită de un interes din ce în ce mai mare pentru dreptul străin din partea celor care urmăresc îmbunătățirea sistemului juridic intern prin cercetare juridică comparată” (după cum notează Ion Postu și Veronica Rusnac în *Sistemele juridice atipice — „mixte” sau „hibride”*⁶⁵). Mai mult, se utilizează, în câmpul dreptului (în special) și

⁶² POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism: a Path to Peace and Justice. In: *Journal of East-West Thought* [online]. 2012, vol. 2, no. 4, pp. 9-32 [citat 01.09.2019]. ISSN 2161-7236, 2168-2259. Disponibil: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/xs55mf13k>.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ FERRARI, Giuseppe Franco, ed. *Judicial Cosmopolitanism: The Use of Foreign Law in Contemporary Constitutional Systems*. Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2019. 901 p. ISBN 978-90-04-24311-8, 978-90-04-29759-3.

⁶⁵ POSTU, Ion, RUSNAC, Veronica. Sistemele juridice atipice — „mixte” sau „hibride”. In: *Studii Juridice Universitare* [online]. 2022, nr. 2, pp. 55-75, p. 57 [citat 23.04.2025]. ISSN 1857-4122. Disponibil: <https://doi.org/10.54481/sju.2022.2.05>.

relațiilor internaționale, noțiunea de „drept transnațional”, care desemnează raporturi ce au loc „peste” state și jurisdicții statale⁶⁶, implicând, așadar, și entități precum actori privați (spre exemplu, corporații multinaționale).

Aceste abordări cu tentă profund juridică nu au fost, încă, integrate în discursul cosmopolitist din zona uzuală a filosofiei (politice), însă se conturează, din ce în ce mai mult, sistematizarea problematicilor cosmopolitiste de ordin juridic. Este necesară, ca atare, o extindere a sensurilor utilizării ideilor cosmopolitismului în câmpul juridic și invers, a implicațiilor juridice profunde ale abordărilor de factură cosmopolitistă. Chiar și din analiza principalelor poziții cosmopolitiste de natură filosofico-politico-socială se observă că există o multitudine de alte implicații ale cosmopolitismului în câmpul juridic, ce depășesc problema unui „stat mondial”. Printre cele mai importante sunt de menționat problematica drepturilor omului, problematica instituțiilor internaționale și/sau globale și a aranjamentelor instituționale specifice, problematica suveranității naționale și legitimității instituțiilor globale într-o ordine globală instituțională.

În același timp, aplicarea paradigmei cosmopolitismului poate fi dificil de imaginat la nivel global, motiv pentru care mulți autori și-au îndreptat atenția, spre a-și exemplifica teoriile, asupra modelului european, mai precis asupra funcționării Uniunii Europene, care, deși nu este o federație, promovează și asigură prin instituțiile sale respectarea unor valori ce sunt comune statelor și cetățenilor săi. De mare interes în sensul prezentei cercetări, conceptul contemporan de „Europa”, cauzele și modalitatea de manifestare a identității europene, a ceea ce este comun în acest spațiu (chiar transpuse într-o posibilă constituție) beneficiază de o consacrare științifică solidă. Jeremy Rifkin, în *Visul european. Despre cum, pe tăcute, Europa va pune în umbră „visul american”*⁶⁷, observă că „în visul european au prioritate relațiile comunitare în raport cu autonomia individuală, diversitatea culturală în raport cu asimilarea (...), drepturile universale ale omului și drepturile naturii în raport cu dreptul la proprietate și cooperarea la nivel global față de exercițiul la nivel unilateral al puterii”⁶⁸. J.H.H. Weiler, în *Constituția Europei*⁶⁹, discută „federalismul fără constituționalism” ca „drum special” al Europei, poziționându-se, însă, împotriva creării unui „stat european”. În literatura din România, Andrei Marga, în *Filosofia*

⁶⁶ LISTE, Philip. Transnational Law. In: *Oxford Bibliographies* [online]. New York: Oxford University Press, 2019, 27 feb. [citat 01.09.2019]. Disponibil: DOI: 10.1093/OBO/9780199743292-0251.

⁶⁷ RIFKIN, Jeremy. *Visul european. Despre cum, pe tăcute, Europa va pune în umbră „visul american”*. Iași: Polirom, 2006. 368 p. ISBN 973-46-0373-6.

⁶⁸ Ibidem, p. 13.

⁶⁹ WEILER, J.H.H. *Constituția Europei*. Iași: Polirom, 2009. 349 p. ISBN 978-973-681-265-1.

*unificării europene*⁷⁰ acordă o atenție deosebită „specificului Europei” și discută despre o trecere de la „paradigma națională” la „paradigma europeană”; I.Gh. Bărbulescu, în *Noua Europă. Identitate și model european*⁷¹, abordează Uniunea Europeană ca o sinteză politico-juridică a unei federații de state-națiuni reglementată de o constituție materială, iar Valerius M. Ciucă, în *Euronomosofia*⁷², argumentează rolul valorilor juridice europene în construcția europeană. O perspectivă cosmopolitistă dezvoltată prin apelul la dreptul internațional și cel european este avansată, recent, de Jürgen Habermas, ce pledează pentru o constituționalizare a dreptului internațional⁷³. În *Despre Constituția Europei*⁷⁴, Habermas folosește această perspectivă pentru a argumenta că Uniunea Europeană poate fi concepută ca „un pas hotărât pe drumul către o societate globală bazată pe o constituție politică”⁷⁵.

Ambele modele, cel etatist, ce caracterizează societatea ori societățile internaționale în cadrul cărora sunt organizate „tradițional” statele prezentului, și cel al cosmopolitismului, propunere teoretică a realității politico-juridice foarte recente (exemplificată și factual prin modul de funcționare a unor instituții și organizații cu caracter regional, precum Uniunea Europeană, ori global, precum Organizația Națiunilor Unite), influențează modul de abordare a puterilor și autorităților publice la varii niveluri de manifestare, și implicit a fenomenului justiției și a principiilor și valorilor sistemului de justiție.

În perspectiva analizării principiilor fundamentale care să asigure înfăptuirea justiției în paradigma unei justiții infuzate de cosmopolitism, așadar în beneficiul tuturor indivizilor și în orice sistem de justiție, se remarcă valoarea deosebită a unei alte noțiuni care provine din sfera preocupărilor cu privire la dreptate, și anume conceptul de dreptate procedurală (*procedural justice, procedural fairness*). Acesta s-a consolidat semnificativ în câmpul sociologiei, filosofiei politice și psihologiei sociale și organizaționale, însă și-a dovedit valoarea deosebită și asupra domeniului dreptului, în care este studiat și implementat din ce în ce mai mult.

⁷⁰ MARGA, Andrei. *Filosofia unificării europene*. Ediția a 3-a. Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2002. 436 p. ISBN 9789738254510.

⁷¹ BĂRBULESCU, Iordan Gheorghe. *Noua Europă*. Vol. 1. *Identitate și model european*. Iași: Polirom, 2015. 623 p. ISBN 973-46-5128-3.

⁷² CIUCĂ, Valerius M. *Euronomosofia*. ed. a 2-a. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019. 430 p. ISBN 978-606-714-522-9.

⁷³ HABERMAS, Jürgen. The Constitutionalization of International Law and the Legitimation Problems of a Constitution for World Society. In: *Constellations* [online]. 2008, vol. 15, nr. 4, pp. 444-455 [cit. 01.09.2019]. ISSN 1467-8675, 1351-0487. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2008.00510.x>; HABERMAS, Jürgen. Plea for a constitutionalization of international law. *Philosophy and Social Criticism* [online]. 2014, vol. 40, nr. 1, pp. 5-12 [cit. 01.09.2019]. ISSN 1461-734X, 0191-4537.

⁷⁴ HABERMAS, Jürgen. *Despre Constituția Europei*. București: Comunicare.ro, 2012. 156 p. ISBN 978-973-711-338-2.

⁷⁵ Ibidem, p. 61-62.

Noțiunea de dreptate procedurală privește, potrivit definiției recente oferite de Sarah Bennet, Lorelei Hine și Lorraine Mazerolle în *Procedural justice* [Dreptatea procedurală], echitatea proceselor utilizate de cei aflați în poziții de autoritate în scopul de a ajunge la rezultate sau decizii specifice⁷⁶. În linii mari, studiul dreptății procedurale caută să identifice elementele care fac ca o procedură să fie echitabilă și maniera în care indivizii evaluează echitatea proceselor de adoptare a deciziilor, percepția acestora cu privire la echitatea sau corectitudinea procedurilor respective. După cum identifică John W. Thibaut și Laurens Walker în *Procedural Justice: A Psychological Analysis* [Dreptatea procedurală: O analiză psihologică]⁷⁷, și discută Allan E. Lind și Tom R. Tyler în *The Social Psychology of Procedural Justice* [Psihologia socială a dreptății procedurale], caracterul just al diverselor procese, rezultate, proceduri este studiat fie din perspectiva unor standarde sau reguli obiective în funcție de care anumite decizii sunt mai juste decât altele („dreptatea procedurală obiectivă”), fie prin prisma elementelor care creează aparența că anumite proceduri sunt mai echitabile decât altele, capacitatea procedurilor de a îmbunătăți judecățile cu privire la echitate ale celor care sunt implicați în astfel de proceduri („dreptatea procedurală subiectivă”)⁷⁸. Autori precum John Thibaut și Laurens Walker, Gerald S. Leventhal, Allan Lind, Tom R. Tyler și mulți alții au studiat dedicat lucrări valoroase studiului obiectiv și subiectiv al dreptății procedurale și inclusiv aplicării sale în câmpul juridic, abordând și justificând inclusiv prin studii empirice legătura esențială dintre preeminența dreptului sau statul de drept, percepția dreptății procedurale și percepția legitimității. Cercetările (inclusiv empirice) efectuate până în prezent demonstrează că echitatea unui proces reprezintă un concept distinct față de rezultatul procesului în sine, și că dreptatea procedurală are un efect distinct asupra modului în care sunt percepute rezultatele obținute.

Gerald S. Leventhal, în *What Should Be Done with Equity Theory? New Approaches to the Study of Fairness in Social Relationships* [Ce ar trebui făcut cu teoria echității? Noi abordări ale studiului corectitudinii în relațiile sociale], într-o abordare mai degrabă generală a dreptății procedurale, a propus șase criterii de evaluare a echității unei proceduri: consecvența, suprimarea prejudecăților, acuratețea, caracterul corectabil, reprezentativitatea și eticitatea⁷⁹. John Thibaut

⁷⁶ BENNETT, Sarah, HINE, Lorelei, MAZEROLLE, Lorraine. Procedural justice. In: *Oxford Bibliographies* [online]. New York: Oxford University Press, 2018, 26 apr. [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/OBO/9780195396607-0241>.

⁷⁷ THIBAUT, John W., WALKER, Laurens. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1975. 150 p. ISBN 0470858680, 978-0470858684.

⁷⁸ LIND, E. Allan, TYLER, Tom R. *The Social Psychology of Procedural Justice* [online]. New York: Springer Science+Business Media, LLC, 1988. 267 p., pp. 3-4. ISBN 978-1-4899-2117-8, 978-1-4899-2115-4. Disponibil: DOI 10.1007/978-1-4899-2115-4.

⁷⁹ LEVENTHAL, Gerald S. What Should Be Done with Equity Theory? New Approaches to the Study of Fairness in Social Relationships. In: Kenneth J. GERGEN, Martin S. GREENBERG, Richard H. WILLIS, eds.

(specialist în psihologie socială) și Laurens Walker (profesor de drept) au dezvoltat un program de cercetare sistematic, empiric, de natură psihologică, pentru a încerca să demonstreze importanța dreptății procedurale ca o preocupare de dreptate socială distinctă, iar studiile lor, inclusiv de natură empirică, au indicat că indivizii sunt preocupați, pe lângă rezultate în sine, și de echitatea proceselor⁸⁰. Mai mult, cercetările efectuate în câmpul psihologiei sociale asupra procedurilor juridice au demonstrat că opiniile indivizilor asupra dreptății procedurale apar într-o manieră consistentă ca judecăți centrale ce conturează reacțiile indivizilor față de experiențele lor cu autoritățile juridice⁸¹. Tom R. Tyler a continuat și a extins activitatea lui Thibaut și Walker în domeniul specific al procedurilor juridice, publicând inovatoarea lucrare *Why People Obey the Law* [De ce oamenii respectă legea]⁸² (și multe altele⁸³), în care abordează inclusiv relația dintre percepțiile privind dreptatea procedurală și percepția legitimității⁸⁴. Rebecca Hollander-Blumoff și Tom R. Tyler (*Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution* [Dreptatea procedurală și preeminența dreptului: Promovarea legitimității în soluționarea alternativă a litigiilor]) arată că un punct de plecare în direcția unei mai bune înțelegeri a proceselor care conturează percepțiile indivizilor cu privire la autoritate îl reprezintă legitimitatea acordată factorilor de decizie atât prin conceptul de dreptate procedurală, cât și prin cel de „preeminență a dreptului” (*rule of law*). Atât conceptul de *rule of law*, cât și cel de dreptate procedurală se concentrează asupra asigurării legitimității factorilor de decizie, însă în maniere diferite. *Rule of law* oferă legitimitate prin aplicarea în mod egal a legii existente, „fixe”, asupra tuturor indivizilor, și, în unele opinii, prin exigența respectării drepturilor individuale.

Social Exchange: Advances in Theory and Research [online]. New York, London: Plenum Press, 1980, pp. 27-55. ISBN 978-1-4613-3089-9, 978-1-4613-3087-5. Disponibil: https://doi.org/10.1007/978-1-4613-3087-5_2.

⁸⁰ TYLER, Tom R. et al. *Social Justice in a Diverse Society*. Boulder: Westview Press, 1997. 305 p., pp. 75-76. ISBN 0-8133-3214-1; 0-8133-3215-X; VIDMAR, Neil. The Origins and Consequences of Procedural Fairness. In: *Law and Social Inquiry* [online]. 1990, nr. 15, pp. 877-878 [citat 01.09.2020]. ISSN 1747-4469, 0897-6546. Disponibil: https://scholarship.law.duke.edu/faculty_scholarship/127/.

⁸¹ HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, p. 3 [citat 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/; TYLER, Tom R. Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law. In: *Crime and Justice* [online]. 2003, vol. 30, p. 283, p. 286 [citat 01.09.2020]. ISSN 2153-0416, 0192-3234. Disponibil: <https://doi.org/10.1086/652233>.

⁸² Trad. „De ce oamenii respectă legea”.

⁸³ TYLER, Tom R. *Why People Obey the Law*. New Haven, London: Yale University Press, 1990. 273 p. ISBN 0-300-04403-8; TYLER, Tom R. et al. *Social Justice in a Diverse Society*. Boulder: Westview Press, 1997. 305 p. ISBN 0-8133-3214-1; 0-8133-3215-X; TYLER, Tom R. Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law. In: *Crime and Justice* [online]. 2003, vol. 30, pp. 283-357 [citat 01.09.2019]. ISSN 2153-0416, 0192-3234. Disponibil: <https://doi.org/10.1086/652233>; HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19 [citat 01.09.2019]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

⁸⁴ BENNETT, Sarah, HINE, Lorelei, MAZEROLLE, Lorraine. Procedural justice. In: *Oxford Bibliographies* [online]. New York: Oxford University Press, 2018, 26 apr. [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/OBO/9780195396607-0241>.

Dreptatea procedurală, în sensul ei subiectiv, vizează evaluarea echității unui proces de adoptare a deciziilor care se bazează pe judecățile produse de indivizi cu privire la proceduri juridice. Acest concept „promovează legitimitatea prin faptul că asigură indivizilor un factor de decizie neutru și de încredere, le permite să aibă o voce, și îi tratează cu bunăvoință și respect”⁸⁵.

Relevanța acestui fapt este aceea că, așa cum arată autorii, dincolo de satisfacția obținută dintr-un proces echitabil de adoptare a unei decizii în ceea ce privește rezultatul obținut, este mai probabil ca indivizii să se supună deciziilor și judecăților unei autorități, și să se conformeze acestor decizii pe termen lung, atunci când percep că autoritatea respectivă a adoptat deciziile în cauză prin intermediul unui proces echitabil. Această supunere și respectare sporită au loc întrucât dreptatea procedurală a procesului de adoptare a deciziei face ca indivizii să concluzioneze că autoritatea care a adoptat decizia, inclusiv autoritatea care a promulgat regula, este legitimă⁸⁶. Dacă se admite că un sistem de supunere voluntară față de autorități este esențial pentru funcționarea societății, este important a se recunoaște că această conformare poate fi afectată de gradul de dreptate procedurală pe care indivizii o experimentează și de legitimitatea pe care o presupune⁸⁷. Dacă indivizii nu percep procedurile ca fiind echitabile, legitimitatea nu va fi obținută, și acest aspect include legitimitatea autorității care a promulgat o anumită lege sau a judecătorului care o aplică. Preocupându-ne valorile și principiile sistemului de justiție, ca sistem de administrare a dreptății, devine necesar a identifica rolul dreptății procedurale prin raportare la aceste principii, în contextul mai larg al legitimității la nivelul instituțiilor de justiție, procesului judiciar și autorităților care emit o decizie judiciară, inclusiv a instanțelor de judecată.

Problematica legitimității unor astfel de instituții este cu atât mai importantă în contextul ordinii politico-juridice internaționale și globale, cu o amprentă profundă din sfera cosmopolitismului, în care nu doar state, ci și agenți non-statali (organizații interguvernamentale și neguvernamentale, instanțe internaționale, indivizi, asociații profesionale etc.) participă la viața politică și juridică globală și la crearea de norme, adoptarea de decizii etc. cu impact atât la nivel internațional, cât și regional și național. Guvernarea globală ajunge dincolo de granițe și face ca și cetățenii să devină constituenți independenți ai instituțiilor internaționale, indică Jonas

⁸⁵ HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, pp. 9-10 [citat 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

⁸⁶ TYLER, Tom R. *Why People Obey the Law*. New Haven, London: Yale University Press, 1990. 273 p., pp. 115-123. ISBN 0-300-04403-8; HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, pp. 6-7 [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

⁸⁷ HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, p. 7-9 [citat 01.09.2019]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

Tallberg și Michael Zürn (*The legitimacy and legitimation of international organizations: introduction and framework* [Legitimitatea și legitimarea organizațiilor internaționale: introducere și cadru general])⁸⁸. Instituțiile de guvernare globală, între care Allen Buchanan și Robert O. Keohane (*The Legitimacy of Global Governance Institutions* [Legitimitatea instituțiilor de guvernare globală]) includ entități precum Consiliul de Securitate al Organizației Națiunilor Unite, Organizația Mondială a Comerțului, Fondul Monetar Internațional, instituții din domeniul protecției mediului, rețele ale judecătorilor și legislatorilor, Curtea Penală Internațională etc., pretind autoritate, emit reguli sau hotărâri judecătorești și se așteaptă la respectarea lor⁸⁹. Acestea fiind, însă, lipsite de o forță constrângătoare similară celei ce caracterizează statele, devine esențială conformarea voluntară a celorlalți actori politici, iar o atare conformare este dependentă de recunoașterea legitimității lor și a regulilor și hotărârilor pronunțate. Thomas Franck (*The Power of Legitimacy Among Nations* [Puterea legitimității între națiuni]) a argumentat amplu că statele (inclusiv cele puternice) respectă reguli care sunt, în sine, lipsite de putere, întrucât le percep ca fiind legitime⁹⁰.

În contextul general al instituțiilor de guvernare globală, noțiunea de „legitimitate” este explicată prin două sensuri, unul normativ și unul sociologic. În sens normativ, a afirma legitimitatea unei instituții înseamnă a susține ca aceasta are dreptul de a norma, adică de a stabili anumite norme și a încerca să le asigure respectarea. Așadar, legitimitatea în sens normativ vizează standardele obiective prin care pot fi evaluate instituțiile internaționale, calitățile care le conferă acestora „dreptul de a norma”⁹¹, după cum arată Allen Buchanan și Robert O. Keohane, ori care le justifică autoritatea, în opinia lui Rüdiger Wolfrum (*Legitimacy of International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations* [Legitimitatea dreptului internațional dintr-o perspectivă juridică: câteva considerații introductive])⁹² și Daniel Bodanski (*The Concept of Legitimacy in International Law* [Conceptul de legitimitate în dreptul

⁸⁸ TALLBERG, Jonas, ZÜRN, Michael. The legitimacy and legitimation of international organizations: introduction and framework. In: *The Review of International Organizations* [online]. 2019, vol. 14, pp. 581-606, p. 585 [cit. 01.10.2020]. ISSN 1559-744X, 1559-7431. Disponibil: <https://doi.org/10.1007/s11558-018-9330-7>.

⁸⁹ BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. The Legitimacy of Global Governance Institutions. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, p. 406 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.

⁹⁰ FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. New York: Oxford University Press, 1990. 303 p., p. 3-25. ISBN 0-19-506178-0.

⁹¹ BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. The Legitimacy of Global Governance Institutions. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, p. 405 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.

⁹² WOLFRUM, Rüdiger. Legitimacy of International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, pp. 1-24, p. 6. ISBN 978-3-540-77763-2.

internațional]]⁹³. Într-o abordare de tip normativ, Chong Un Choe-Smith (*International Political Legitimacy and Procedural Justice* [Legitimitea politică internațională și dreptate procedurală]) definește legitimitatea politică internațională ca fiind proprietatea evaluativă a actorilor sau regulilor internaționale constând în anumite condiții a căror îndeplinire justifică deținerea sau exercitarea puterii politice într-un grup de actori sau în cadrul unui sistem de norme⁹⁴. Surse „tradiționale” de legitimitate în sens normativ sunt reprezentate de consimțământul statelor (sursă, de altfel, și de legalitate) și echitatea procedurală. Spre exemplu, Thomas Franck consideră că, în câmpul internațional, legitimitatea poate fi definită ca „o proprietate a unei reguli sau a unei instituții ce reglementează care, în sine, exercită o influență înspre respectarea sa (...), întrucât [cei cărora li se adresează] consideră că regula sau instituția a luat ființă și operează în conformitate cu principiile general acceptate ale procesului corect”⁹⁵. Astfel, un mecanism de judecată internațional care funcționează prin reguli ce asigură echitatea și imparțialitatea față de părți este mai legitim decât unul care manifestă parțialitate împotriva uneia din părți sau eșuează în a le acorda ambelor posibilitatea egală de a fi ascultate⁹⁶.

Alături de aceste surse „tradiționale” ale legitimității normative, se discută și de evaluarea legitimității din perspectiva îndeplinirii, de către instituțiile și instanțele internaționale, a scopurilor pentru care au fost concepute, iar prisma prin care este privită îndeplinirea acestor scopuri a dobândit foarte puternice accente de natură substanțială. Această abordare de natură substanțială a legitimității se concentrează mai mult asupra rezultatelor instituționale⁹⁷, și este preocupată mai mult de conținutul normelor și instituțiilor, astfel cum arată Jan Klabbers, Anne Peters și Geir Ulfstein în *The Constitutionalization of International Law* [Constituționalizarea dreptului internațional]. Astfel, o normă adoptată în mod corect procedural poate să fie considerată ca lipsită de legitimitate dacă solicită un comportament detestabil, ceva ce nu poate fi justificabil prin prismă substanțială⁹⁸.

⁹³ BODANSKI, Daniel. The Concept of Legitimacy in International Law. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, pp. 308-318, p. 311. ISBN 978-3-540-77763-2.

⁹⁴ CHOE-SMITH, C. U. International Political Legitimacy and Procedural Justice. Disertație în cadrul studiilor doctorale [online]. Washington, D.C., 2016, 269 p., p. 37 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: <https://repository.digital.georgetown.edu/handle/10822/1041855>.

⁹⁵ FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. New York: Oxford University Press, 1990. 303 p., p. 24. ISBN 0-19-506178-0.

⁹⁶ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 67 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁹⁷ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 68 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁹⁸ KLABBERS, Jan, PETERS, Anne, ULFSTEIN, Geir. *The Constitutionalization of International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 393 p., p. 39. ISBN 978-0-19-954342-7.

Aceste abordări ale legitimității în sens normativ, cea referitoare la consimțământul statelor, cea procedurală și cea orientată spre rezultate, cu accente substanțiale, provin, în esență, din discursul general cu privire la legitimitatea instituțiilor internaționale sau globale, cu eventuale particularizări referitoare la instanțele internaționale. Recent, însă, s-a dezvoltat și un discurs aparte referitor la legitimitatea instanțelor internaționale, care ține cont de amplele modificările produse la nivelul ordinii politico-juridice globale în ultimele decade. Dezvoltări semnificative și reconfigurări ale modului în care este abordată legitimitatea instanțelor internaționale, particularizată prin raportare la specificul instituțional și rolul acestora, au fost dezvoltate recent prin apelul la teoria democratică. Această poziție teoretică presupune înțelegerea practicii judiciare internaționale ca exercitare a autorității publice și arată că, în calitate de actori autonomi care exercită autoritate publică, acțiunile justiției internaționale necesită un mod autentic de justificare care să respecte principiile de bază ale teoriei democratice (Armin von Bogdandy, Ingo Venzke, *In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification* [În numele cui? O investigație a autorității publice a instanțelor internaționale și a justificării sale democratice])⁹⁹. Punctul de plecare al acestor justificări democratice este reprezentat de indivizi¹⁰⁰, ceea ce indică influența cosmopolitismului inclusiv la nivelul teoretic al abordării legitimității instanțelor internaționale.

În sens sociologic, o instituție este legitimă atunci când se consideră, pe scară largă, că aceasta are dreptul de a norma, după cum arată Allen Buchanan și Robert O. Keohane¹⁰¹. Din perspectivă sociologică, legitimitatea a fost definită ca acceptarea, de către state și societăți, a dreptului organizațiilor internaționale de a conduce¹⁰². Însă cele două abordări nu sunt complet independente. Preocupat de problematica legitimității instanțelor internaționale, Nienke Grossman (*The Normative Legitimacy of International Courts* [Legitimitatea normativă a instanțelor internaționale]) arată că legitimitatea normativă poate influența legitimitatea sociologică, și, prin aceasta, inclusiv măsura în care este susținută sau subminată activitatea

⁹⁹ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, p. 8 [cit. 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

¹⁰⁰ Ibidem, p. 41.

¹⁰¹ BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. The Legitimacy of Global Governance Institutions. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, p. 405 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.

¹⁰² DELLMUTH, Lisa Maria, TALLBERG, Jonas. The social legitimacy of international organisations: Interest representation, institutional performance, and confidence extrapolation in the United Nations. In: *Review of International Studies* [online]. 2015, vol. 41, nr. 3, FirstView Article, pp. 1-25, p. 2 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0260-2105, 1469-9044. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/S0260210514000230>.

instanțelor internaționale¹⁰³. Neus Torbisco-Casals, la rândul său studiind problematica legitimității instanțelor internaționale, a arătat (*The legitimacy of international courts: The challenge of diversity* [Legitimitatea instanțelor internaționale: Provocarea diversității]) că sensul sociologic al legitimității este încă mai important la nivel internațional (față de cel național), întrucât instanțele internaționale beneficiază foarte redus de posibilitatea coerciției și, dacă statele nu acceptă exercițiul autorității acestor instanțe, complianța de către state poate fi foarte mică, ceea ce face ca sistemul de justiție internațională să devină unul non-eficace. Contestarea legitimității normative a unei curți internaționale îi poate submina acesteia autoritatea, inclusiv pe cea *de facto*, precum și eficacitatea, și, până la urmă, impactul acesteia în soluționarea conflictelor și conturarea ordinilor de drept naționale¹⁰⁴.

În câmpul teoretic, așadar, studiul legitimității instanțelor internaționale se poate realiza atât prin aplicarea asupra lor a acelor criterii generale și recunoscute ce sunt utilizate în evaluarea legitimității instituțiilor internaționale în general, cât și prin identificarea unor posibile criterii particulare, luând în considerare scopurile, activitatea, funcțiile specifice acestor instanțe¹⁰⁵. Importanța abordării coerente și comprehensive a legitimității instanțelor internaționale este determinată de efectul așteptat al recunoașterii acesteia, și anume determinarea conformării voluntare a statelor și altor actori internaționali la hotărârile pronunțate, în spiritul unei justiții egale și eficace, chiar și atunci (sau mai ales) când rezultatul sau conținutul acestor hotărâri nu corespunde intereselor lor.

Problema esențială ce urmează a fi tratată în teză pune în discuție, așadar, fenomenul justiției în abordare globală, precum și consacrarea și implementarea principiilor fundamentale ale sistemului de justiție, astfel cum sunt ele aplicabile la toate nivelurile de manifestare, global, regional și național, și cum sunt reflectate, inclusiv până în prezent, în obligații asumate, recomandări primite ori propuneri formulate de către instituții și organizații cu caracter suprastatal și transnațional. Până la urmă, în cuvintele lui Ioan Humă, „sensul de ultimă instanță al globalizării” poate fi reprezentat de împlinirea unui ideal al universalizării, reflectând, în același timp, „valorizarea creativă a diversității, regăsită real în particularitățile istorice și în

¹⁰³ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 64 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

¹⁰⁴ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 494 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

¹⁰⁵ Parțial, această analiză a făcut obiectul prezentării: **BEJAN, Lavinia Andreea**. Perspective de studiu și evaluare a legitimității instanțelor internaționale. *Pacta sunt servanda: realități și perspective: conf. șt., 14 noiembrie 2024*, Chișinău (în curs de evaluare pentru publicare în volumul conferinței).

modelele culturale ale comunităților (...) [care] emerg spre veritabila conștiință globală a umanității”¹⁰⁶.

În acest demers, o analiză doctrinară a considerării principiilor și valorilor sistemului de justiție se configurează ca esențială, și se observă că, în literatura juridică de până acum, principiile fundamentale ale sistemului de justiție sunt abordate în lucrări științifice din câmpul teoriei generale a dreptului (care, la rândul său, este privit prin prisma legăturii sale indisolubile cu statul), al dreptului constituțional, al dreptului internațional și regional al drepturilor omului, precum și dreptului internațional public. Urmărirea sistematizărilor principiilor de justiție la nivel național este un efort necesar în vederea stabilirii elementelor comune între legislații naționale în scopul unei sistematizări a principiilor de justiție ce pot fi consacrate la nivelul cadrului legislativ european și global.

În câmpul teoriei generale a dreptului remarcăm atât o abordare cu caracter general a fenomenului justiției și principiilor și valorilor sistemului de justiție, cel mai adesea privite în postura de elemente ale statului în general ori ale statului de drept în particular, dar și o abordare în manieră sui-generis, în sensul studiului autorității judecătorești ca protagonist al fenomenului juridic. În acest cadru general, se remarcă preocuparea autorilor de teoria generală a dreptului pentru problematica situării justiției și a principiilor sistemului de justiție în cadrul mai larg al statului și al statului de drept. În Republica Moldova, o contribuție semnificativă la nivel axiologic, ce întărește preocuparea pentru indivizi în contextul adoptării Constituției din Republica Moldova și valorilor ce au fost avute în vedere la redactarea acesteia, aparține Raisei Grecu, care a indicat impunerea principiului umanismului ca „super-principiu” adică „un principiu sistemic, care direcționează întreaga reglementare juridică spre ideea despre persoană ca valoare supremă a societății. Acțiunea acestui principiu este diriguitoare pentru întregul sistem juridic, el transcende ramuri de drept, instituții și norme aparte, iar caracterul lui transcendental impune plasarea personalității umane, ale drepturilor și libertăților acesteia în centrul tuturor reglementărilor juridice”¹⁰⁷. În aceeași linie de gândire, conf. univ. dr. Raisa Grecu amintește, pe urmele lui Constantin Stere, faptul că „cea mai înaltă valoare a societății este personalitatea umană înzestrată cu drepturi și libertăți”¹⁰⁸. Este remarcabilă, de asemenea, preocuparea pentru

¹⁰⁶ HUMĂ, Ioan. Identitate și globalizare. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2016, vol. 184, nr. 2, p. 11 [citât 01.09.2019]. ISSN 1811-0770. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/43702.

¹⁰⁷ GRECU, Raisa. Emergența principiului umanismului în normele din partea specială a codului penal al Republicii Moldova. In: *Drepturile persoanei în lumina jurisprudenței naționale: În onorem profesor Andrei Smochină: conf. șt., 10 decembrie 2021*. Chișinău: Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2023, pp. 95-103, p. 96 [citât 02.01.2025]. ISBN 978-9975-62-497-8. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/95-103_13.pdf.

¹⁰⁸ GRECU, Raisa. Semnificația practică a concepției drepturilor și libertăților omului la Constantin Stere. In: *State, security and human rights: in condition of information society: conf. șt., 12-13 decembrie 2019* [online].

sistemul și ordinea juridică manifestată de Elena Aramă, în lucrarea *Reflecții privind sistemul și ordinea juridică*¹⁰⁹, care pune în discuție „sistematicitatea reală a dreptului”¹¹⁰.

Aplicat la contextul statului de drept, o definiție notabilă a acestei noțiuni este avansată de prof. dr. hab. Andrei Negru, în lucrarea *Teoria generală a dreptului și statului în definiții, interpretări, scheme. Note de curs*¹¹¹, ca reprezentând „acel sistem de organizare socială în care legile (în sens larg) cu un conținut clar (certitudinea exigențelor de comportament) sunt cunoscute publicului; au la bază sistemul de valori umane general recunoscute; sunt aduse la îndeplinire în mod nepărtinitor, egal și echitabil de către autoritățile publice ce se supun legii; sunt garantate în realizare de către o justiție accesibilă, imparțială și independentă”¹¹². Într-o direcție siminară, prof. dr. hab. Elena Aramă și Ira Sîli arată, în lucrarea *Statul de drept: între legisprudență și Jurisprudență*¹¹³, că „în statul de drept se pune problema unor limite pentru legislator, astfel încât raporturile persoanelor între ele și raporturile persoanelor cu autoritățile statului să se poată realiza civilizat cu ajutorul justiției, în general (...)”¹¹⁴. Oleg Pantea a analizat exigențele care stau la baza constituirii statului de drept în Republica Moldova, care se aliniază procesului de realizare a dreptului prin aplicare, în considerarea ideii de constituire a statului de drept inclusiv prin intermediul aplicării dreptului (*The law within the context of European integration process, through the application of the legal norm by the state bodies* [Dreptul în contextul procesului de integrare europeană, prin aplicarea normei juridice de către organele statului])¹¹⁵, iar Boris Negru și Nicoleta Morozan au analizat *Dreptul la un proces echitabil – condiție a statului de drept*¹¹⁶.

Chișinău: Tipografia Artpoligraf, 2020, pp. 33-45, p. 35 [citată 02.01.2025]. ISBN 978-9975-3462-2-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/33-45_3.pdf.

¹⁰⁹ ARAMĂ, Elena. Reflecții privind sistemul și ordinea juridică. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2009, vol. 109, nr. 10-12, pp. 3-4 [citată 01.09.2019]. ISSN 1811-0770. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/9965.

¹¹⁰ Ibidem, p. 4.

¹¹¹ NEGRU, Andrei. *Teoria generală a dreptului și statului în definiții, interpretări, scheme. Note de curs*. Chișinău: CEP USM, 2018. 268 p. ISBN 978-9975-142-13-7.

¹¹² Ibidem, p. 239.

¹¹³ ARAMĂ, Elena, SÎLI, Ira. Statul de drept: între legisprudență și Jurisprudență. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2017, vol. 200, nr. 6, pp. 2-8 [citată 01.09.2019]. ISSN 1811-0770. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/52540.

¹¹⁴ Ibidem, p. 2.

¹¹⁵ PANTEA, Oleg. The law within the context of European integration process, through the application of the legal norm by the state bodies. In: *Vector European* [online]. 2015, nr. 1, pp. 63-67 [citată 02.09.2024]. ISSN 2345-1106. Disponibil:

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/63_67_The%20law%20within%20the%20context%20of%20European%20integration%20process%2C%20through%20the%20application%20of%20the%20legal%20norm%20by%20the%20state%20bodies.pdf.

¹¹⁶ NEGRU, Boris, MOROZAN, Nicoleta. *Dreptul la un proces echitabil – condiție a statului de drept*. In: *Teoria și practica administrării publice: conf. șt., ediția 26, 20 mai 2022* [online]. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2022, pp. 219-225 [citată 02.09.2024]. ISBN 978-9975-3542-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/219-225_14.pdf.

Este de observat, de asemenea, interesul teoretic și praxiologic al unor autori valoroși pentru problematici mai aplicate, specifice fenomenului justiției. Menționăm, în acest sens, activitatea științifică bogată a prof. dr. hab. Andrei Negru, care, în numeroase lucrări de specialitate, a urmărit principii și valori ale sistemului de justiție, analizate fie prin prisma valorii fenomenului justiției în procesele de democratizare, precum în *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic*¹¹⁷, lucrare ce tratează extensiv fenomenul justiției și instituțiile fundamentale specifice organizării judiciare, fie prin analize specifice cu privire la principii precum independența justiției și a judecătorului, calitatea și eficiența actului de justiție etc. Amintim, în acest sens, lucrările *Perceperi de esență și conținut al statutului magistratului*¹¹⁸ ori *Condiții determinantii ale calității și eficienței justiției*¹¹⁹. O abordare praxiologică valoroasă cu privire la fenomenul justiției consolidate se regăsește în lucrarea *Valorificări teoretice și perspective praxiologice ale fenomenului justiției consolidate*¹²⁰, în care autorul privește justiția consolidată ca fiind „un fenomen calitativ, orientat spre asigurarea unui echilibru eficient între valorile democratice și capacitatea decizională a statului în ansamblu”¹²¹ și o descrie ca „o justiție cu statut bine determinat, caracterizat printr-o dinamică de dezvoltare coroborată cu dinamica de dezvoltare a societății contemporane”¹²². În acest context, este pusă în discuție „ajustarea la anumite standarde, ce ar asigura realizarea principiului independenței, imparțialității și inamovibilității judecătorului și a justiției în ansamblu”¹²³, cerându-se „respectarea cu strictețe a principiilor echității și legalității”¹²⁴. Procesul de consolidare a justiției are ca obiectiv final, exprimat în lucrarea *Procesul consolidării justiției – autoperfecționarea continuă a justiției contemporane*¹²⁵, „existența unui statut de justiție consolidată, caracterizat printr-un sistem de

¹¹⁷ NEGRU, Andrei. *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic*. Chișinău: Sirius, 2012, 240 p. ISBN 978-9975-57-039-8.

¹¹⁸ NEGRU, Andrei, NOVAC, Tatiana. *Perceperi de esență și conținut al statutului magistratului*. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2014, vol. 166, nr. 8, pp. 25-30 [citat 02.09.2024]. ISSN 1811-0770 /ISSNe 2587-411X. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Perceperi%20de%20esen%C8%9Ba%20%C8%99i%20continut%20al%20statutului%20magistratului.pdf.

¹¹⁹ NEGRU, Andrei. *Condiții determinantii ale calității și eficienței justiției: Ghid metodic: Ciclul II. Master: Drept public*. Chișinău: CEP USM, 2017, 70 p. ISBN 978-9975-71-913-1.

¹²⁰ NEGRU, Andrei. *Valorificări teoretice și perspective praxiologice ale fenomenului justiției consolidate*. In: *Legea și viața* [online]. 2012, nr. 11, pp. 52-58 [citat 02.09.2024]. ISSN 1810-3081. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Valorificari%20teoretice%20si%20perspective%20praxiologice%20ale%20fenomenului%20justitiei%20consolidate.pdf.

¹²¹ Ibidem, p. 53.

¹²² Ibidem.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ NEGRU, Andrei. *Procesul consolidării justiției – autoperfecționarea continuă a justiției contemporane*. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2012, vol. 145, nr. 10, pp. 11-17 [citat 02.09.2024]. ISSN 1811-0770 /ISSNe 2587-411X. Disponibil:

drepturi de natură subiectivă, orientate spre o manifestare reală a activității calitative și eficiente a justiției în sistemul trihotomic al puterii de stat, determinată inclusiv de principiile imparțialității, inamovibilității și independenței”¹²⁶. Așa cum precizează autorul, în lucrarea *Obiective ale procesului de consolidare a justiției contemporane*¹²⁷, „[c]alitatea valorică a sistemului legislativ și de drept va fi diminuată considerabil în situația absenței unei justiții consolidate, recunoscute în calitate de sistem normativ-juridic, orientat spre elucidarea dreptății, în limitele condiționate de realitatea socială și juridică”¹²⁸. Mai mult decât atât, autorul pune în discuție și necesitatea de a restabili imaginea Justiției, atunci când este grav afectată credibilitatea sa, ca „o exigență inherentă a statului de drept, în care trebuie să funcționeze o Justiție independentă și consolidate”¹²⁹, ceea ce trimite la problematica încrederii publice în instanțe, analizată în prezenta lucrare drept principiu fundamental al justiției. Considerăm, având în vedere toate acestea, că lucrarea prezentă se înscrie în necesitatea, pusă în discuție de prof. dr. hab. Andrei Negru, eforturilor și procesului de consolidare a justiției în realitatea juridică prezentă, argumentând cu atât mai mult „diversitatea structurală” a domeniilor în care se manifestă această necesitate, ce „poate coincide cu diversitatea structurală a fenomenului juridic în ansamblu, deoarece justiția, prin realizarea ei, reprezintă o finalitate a dreptului”¹³⁰.

Sunt de remarcat, de asemenea, intențiile și efortul științific manifestate de Tatiana Novac în teza de doctorat *Statutul magistratului în arealul justiției*¹³¹, realizată sub îndrumarea prof. dr. hab. Andrei Negru, susținută în anul 2017, prin care autoarea argumentează interacțiunea principiilor independenței, integrității și neutralității în determinarea naturii și esenței justiției contemporane. Mai mult, autoarea identifică drept principii fundamentale ale statutului magistratului-judecător și magistratului-procuror principiul independenței, principiul integrității și principiul imparțialității, și tratează extensiv problematica formării magistraților, a carierei și răspunderii acestora, formulând concluzii și propuneri aplicate la situația legislativă a Republicii

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/11_17_Procesul%20consolidarii%20justitiei%20%E2%80%93%20autoperfectionarea%20continua%20a%20justitiei%20contemporane.pdf.

¹²⁶ Ibidem, p. 17.

¹²⁷ NEGRU, Andrei. Obiective ale procesului de consolidare a justiției contemporane. In: *Revista Institutului Național al Justiției* [online]. 2019, vol. 51, nr. 4, pp. 39-45 [cit. 02.09.2024]. ISSN 1857-2405. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/39-45_3.pdf.

¹²⁸ Ibidem, p. 39.

¹²⁹ NEGRU, Andrei, CRECIUN Natalia. Reconceptualizarea funcției de control a inspecției judiciare. In: *Studia Universitatis Moldaviae (Seriă Științe Sociale)* [online]. 2018, vol. 113, nr. 3, pp. 47-56, p. 47 [cit. 02.09.2024]. ISSN 1814-3199 /ISSNe 2345-1017. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/47-56_0.pdf.

¹³⁰ NEGRU, Andrei. Procesul consolidării justiției – autoperfecționarea continuă a justiției contemporane. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2012, vol. 145, nr. 10, p. 17 [cit. 02.09.2024]. ISSN 1811-0770 /ISSNe 2587-411X. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/11_17_Procesul%20consolidarii%20justitiei%20%E2%80%93%20autoperfectionarea%20continua%20a%20justitiei%20contemporane.pdf.

¹³¹ NOVAC, Tatiana. *Statutul magistratului în arealul justiției*: teză de doctor în drept, Chișinău, 2016. 184 p.

Moldova. La rândul său, Natalia Creciun a analizat o serie de aspecte esențiale subsumate principiilor justiției, în contextul inspecției judiciare, aplicat la nivelul Republicii Moldova (*Criterii de evaluare a calității și eficienței activității inspecției judiciare*¹³², *Axiologia inspecției judiciare în eficientizarea activității autorității judecătorești*¹³³). Abordări axiologice prin raportare la drept și justiție se regăsesc și în lucrări precum *Probleme fundamentale ale principiilor dreptului*¹³⁴ și *Principiul justiției, echității și dreptății*¹³⁵, ale autorului Boris Negru. O problemă particulară de interes pentru respectarea principiilor justiției este aceea a accesului la justiție și participării la actul de justiție prin prisma noilor dezvoltări tehnologice, studiată de Veronica Mocanu în lucrări precum *Reziliența electronică în domeniul judiciar: cerință a timpului și expresie a bunei guvernări*¹³⁶ și *Implementarea rezilienței în domeniul judiciar prin extinderea practicii de utilizare a aplicațiilor de videoconferință*¹³⁷.

În România, în lucrările fundamentale *Finalitățile dreptului*¹³⁸ și *Tratat elementar de teoria generală a dreptului*¹³⁹, Ion Craiovan identifică trei accepțiuni ale termenului de justiție, și anume (1) sistemul organelor judecătorești, (2) activitatea de soluționare a litigiilor și (3) „valoarea originară a dreptului, cu înțelesul esențial de dreptate” (aceasta din urmă, detaliată în lucrarea *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*¹⁴⁰). Craiovan statuează că „Existența societății și în special statul de drept implică (...) activitatea de justiție”. Acesta realizează o descriere generală, bazată pe textele normative în vigoare, a statutului judecătorilor, sistemului

¹³² CRECIUN, Natalia. Criterii de evaluare a calității și eficienței activității inspecției judiciare. In: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova: conf. șt., 1 mai 2021* [online]. Chișinău: Tipografia Artpoligraf SRL, 2021, pp. 126-157 [cit. 02.09.2024]. ISBN 978-9975-3498-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/126-157.pdf.

¹³³ CRECIUN, Natalia. *Axiologia inspecției judiciare în eficientizarea activității autorității judecătorești*: teză de doctor în drept, Chișinău, 2021. 242 p.

¹³⁴ NEGRU, Boris. Probleme fundamentale ale principiilor dreptului. In: *Administrarea publică* [online]. 2013, vol. 80, nr. 4, pp. 43-54 [cit. 02.09.2024]. ISSN 1813-8489. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Probleme%20fundamentale%20ale%20principiilor%20dreptului.pdf.

¹³⁵ NEGRU, Boris. Principiul justiției, echității și dreptății. In: *Integrare prin cercetare și inovare: Științe juridice. Științe economice: conf. șt., 26-28 septembrie 2013*. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2013, R, SJ, SE, pp. 180-182 [cit. 02.09.2024]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/180-182_14.pdf.

¹³⁶ MOCANU, Veronica. Reziliența electronică în domeniul judiciar: cerință a timpului și expresie a bunei guvernări. In: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova: conf. șt., 1 mai 2021* [online]. Chișinău: Tipografia Artpoligraf SRL, 2021, pp. 218-237 [cit. 02.09.2024]. ISBN 978-9975-3498-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/218-237.pdf.

¹³⁷ MOCANU, Veronica. Implementarea rezilienței în domeniul judiciar prin extinderea practicii de utilizare a aplicațiilor de videoconferință. In: *Integrare prin cercetare și inovare: Științe juridice și economice: conf. șt., 10-11 noiembrie 2020* [online]. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2020, vol.1, R, SJE, pp. 204-207 [cit. 02.09.2024]. ISBN 978-9975-152-49-5. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/204-207_15.pdf.

¹³⁸ CRAIOVAN, Ion. *Finalitățile dreptului*. București: Ed. Continent XXI, 1995. 196 p., p. 112. ISBN 973-96679-9-6.

¹³⁹ CRAIOVAN, Ion. *Tratat elementar de teoria generală a dreptului*. București: All Beck, 2001. 361 p., p. 298. ISBN 973-655-134-2.

¹⁴⁰ CRAIOVAN, Ion. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Universul Juridic, 2010. 545 p., p. 457-466. ISBN 978-973-127-400-3.

organelor judecătorești, rolului și competențelor Ministerului Public, ministrului justiției, Consiliului Superior al Magistraturii, însă nu abordează distinct principiile sistemului de justiție, cu excepția menționării cerinței ca „autoritatea (puterea) judecătorească (...) să fie independentă și imparțială”¹⁴¹. O sistematizare a acestor principii este realizată, tot în doctrina din România, de Nicolae Popa, Mihail-Constantin Eremia și Simona Cristea, în lucrarea *Teoria generală a dreptului*¹⁴². Autorii, punând în discuție principii ale instituțiilor judiciare și, implicit, ale justiției, disting și identifică principii de organizare – principiul separației, principiul ierarhiei jurisdicțiilor, principiul independenței și al imparțialității, principiul colegialității – și principii de funcționare – principiile egalității, gratuității, neutralității, continuității. Acestea din urmă reprezintă, în opinia autorilor, în același timp, principii fundamentale ale serviciului public, autorii invocând, astfel, teoria justiției ca serviciu public¹⁴³.

Este notabilă, de asemenea, lucrarea autorilor Traian Cornel Briciu, Claudiu Constantin Dinu, Paul Pop, *Instituții judiciare*¹⁴⁴, ce tratează justiția în raport cu celelalte puteri ale statului, principiile funcționării justiției ca serviciu public, instituțiile sistemului judiciar, dar și statutul magistraților și altor categorii profesionale juridice. Mai mult, în anul 2019 a fost publicată cea de-a doua ediție a lucrării *Instituții judiciare contemporane* a autorilor Ioan Leș și Daniel Ghiță¹⁴⁵, ce realizează o analiză riguroasă a sistemului judiciar românesc, precum și o prezentare generală a sistemelor omonime din câteva țări europene și de pe alte continente.

În ceea ce privește sistematizări teoretice ale principiilor și valorilor sistemului de justiție în literatura juridică universală, menționăm ca esențială, prin prisma faptului că este de dată recentă și larg invocată prin sistematizarea de calitate realizată, cea realizată de Shimon Shetreet în lucrarea *Fundamental Values of the Justice System* [Valori fundamentale ale sistemului de justiție], din 2011. Acesta identifică cinci valori fundamentale ale sistemului de justiție: dreptatea procedurală; eficiența sistemului de justiție; accesul la justiție; încrederea publică în instanțe; independența justiției.

Parțial, și domeniul dreptului constituțional are în vedere principiile sistemului de justiție, într-o multitudine de abordări. Pe de o parte, aceste principii sunt privite în raportul lor cu statul

¹⁴¹ CRAIOVAN, Ion. *Tratat elementar de teoria generală a dreptului*. București: All Beck, 2001. 361 p., p. 298. ISBN 973-655-134-2.

¹⁴² POPA, Nicolae, EREMIA, Mihail-Constantin, CRISTEA, Simona. *Teoria generală a dreptului*. Ediția a 2-a. București: All Beck, 2005, 296 p. ISBN 973-655-738-3.

¹⁴³ Ibidem, p. 90-94.

¹⁴⁴ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p. ISBN 978-606-18-0617-1.

¹⁴⁵ LEȘ, Ioan, GHIȚĂ, Daniel. *Instituții judiciare contemporane*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2019. 640 p. ISBN 978-606-18-0831-1.

de drept. Ion Deleanu, în *Instituții și proceduri constituționale*¹⁴⁶, caută să discute pe larg principiile organizării judiciare, prin raportare la Constituția României. Deleanu definește aceste principii ca „reguli esențiale, prevăzute de Constituție și de legi organice, care stau la baza organizării Justiției, în scopul asigurării funcției acesteia – soluționarea litigiilor ivite între subiectele de drept sau rezolvarea cererilor acestora în condițiile legii –, protecția persoanelor față de manifestările abuzive ale autorităților publice și salvagardarea, prin mijloace proprii și specifice, a ordinii de drept”. În acest context, Ion Deleanu identifică și analizează constituțional și prin prisma legilor de organizare judiciară următoarele principii generale: „separarea funcțională a autorităților publice, colaborarea și controlul mutual al acestora, într-un cuvânt – independența Justiției, stabilirea jurisdicțiilor numai prin lege; accesul liber la justiția pe care legea o pune la dispoziția celor interesați; interzicerea instanțelor extraordinare; organizarea ierarhică a instanțelor judecătorești și dublul grad de jurisdicție; distincția între jurisdicțiile de drept comun și jurisdicțiile speciale; colegialitatea instanțelor; unitatea de jurisdicție în materie penală și civilă; caracterul sedentar și permanent al instanțelor judecătorești; egalitatea în fața Justiției; gratuitatea Justiției; obligația legală a instanțelor de a judeca”¹⁴⁷. Ioan Muraru și Elena Simina Tănăsescu, în lucrarea *Drept constituțional și instituții politice*, la rândul lor punând în relație anumite principii ale justiției cu statul de drept, identifică drept principii fundamentale potrivit cărora se realizează justiția (1) principiul legalității, (2) justiția este unică, imparțială și egală pentru toți, (3) folosirea limbii oficiale și a limbii materne în justiție, (4) dreptul la apărare, (5) prezumția de nevinovăție, (6) independența judecătorului și supunerea lui numai legii¹⁴⁸. Este de remarcat, de asemenea, contribuția autorului Marius Bălan, care, în lucrarea *Drept constituțional și instituții politice*, identifică drept exigență actuală a statului de drept organizarea autorităților pe baza separației puterilor, „având în vedere mai ales respectarea independenței justiției”¹⁴⁹. În analiza prevederii constituționale potrivit căreia România este stat de drept, sesizează că „seriozitatea și efectivitatea aplicării practice a principiului statului de drept în țara noastră impune de asemenea o discuție în raport cu exigențele concrete ale acestui principiu”, și identifică drept problematice la nivel practic aspecte precum separația puterilor în stat și independența justiției¹⁵⁰. O foarte valoroasă contribuție a autorului o reprezintă, însă, analiza

¹⁴⁶ DELEANU, Ion. *Instituții și proceduri constituționale*. București: C.H. Beck, 2006. 936 p. ISBN 978-973-655-957-0, 973-655-957-2.

¹⁴⁷ Ibidem, p. 751-752.

¹⁴⁸ MURARU, Ioan, TĂNĂSESCU, Elena Simina. *Drept constituțional și instituții politice*. Ediția a 12-a, vol. 2. București: Editura C.H. Beck, 2006. 280 p., pp. 269-273. ISBN 973-655-740-5.

¹⁴⁹ BĂLAN, Marius. *Drept constituțional și instituții politice. Vol. I: Teoria generală a statului și a constituției. Constituția română în context european*. București: Hamangiu, 2015, 485 p., p. 109. ISBN 978-606-27-0301-1.

¹⁵⁰ Ibidem, p. 300-301.

efectivității principiilor și regulilor constituționale, dincolo de analiza lor formală, precum și raportarea Constituției României la standardele și valorile europene.

Pe de altă parte, lucrările menționate din sfera dreptului constituțional abordează problematica drepturilor indivizilor (în cadrul cărora există suprapuneri cu principiile justiției), însă, desigur, din perspectivă constituțională, precum și problematica ierarhiei normelor juridice și stabilirea poziției normelor internaționale, inclusiv de drepturile omului, în ierarhia normelor juridice. Este remarcabilă, în această perspectivă, contribuția autoarelor Rodica Ciobanu și Elena Aramă, în *Fundamentele guvernării și drepturilor omului în contextul social-juridic actual al Republicii Moldova (în loc de Introducere)*, care notează că „problematica drepturilor omului și problemele de guvernare depășesc frontierele naționale” și că, în acest context, „tratarea problematicii mecanismelor de guvernare axate pe drepturile omului (...) necesită abordări cuprinzătoare care să includă interdependențele dintre dimensiunea instituțională și cea umană, dintre dimensiunea civilă, culturală, economică, politică și socială, dintre ceea ce este și ceea ce trebuie să fie”, accentuând inclusiv schimbările produse în societatea globală și viziunile doctrinare de noutate lansate la nivel internațional ca elemente ce justifică „relevanța socio-juridică a modernizării guvernării axate pe drepturile omului”¹⁵¹.

Din perspectivă regională și globală, este deosebit de importantă abordarea dreptului european și internațional al drepturilor omului (este preferabilă utilizarea acestei formule spre a o deosebi de abordarea cosmopolitistă, filosofico-politico-morală a drepturilor omului). Este esențială, în acest context, raportarea specifică la obligațiile asumate de state la nivel european și internațional. Doctrina specifică domeniului dreptului internațional al drepturilor omului și instituțiilor suprastatale specializate este una vastă, fiind abordată problematica principiilor și valorilor sistemului de justiție prin raportare la acele drepturi ale omului care le reflectă, precum dreptul la un proces echitabil, accesul liber la justiție etc. Sunt de remarcat, în acest sens, lucrări fundamentale precum *Drept european și internațional al drepturilor omului*, a lui Frédéric Sudre¹⁵², *Tratat de drept european al drepturilor omului*, a lui J-Fr. Renucci¹⁵³, precum și, în

¹⁵¹ CIOBANU, Rodica, ARAMĂ, Elena. Fundamentele guvernării și drepturilor omului în contextul social-juridic actual al Republicii Moldova (în loc de Introducere). In: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova: conf. șt., 1 mai 2021*, Chișinău [online]. Chișinău: Tipografia Artpoligraf SRL, 2021, pp. 4-13, pp. 4-5 [cit. 23.04.2025]. ISBN 978-9975-3498-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/4-13_6.pdf.

¹⁵² SUDRE, Frédéric. *Drept european și internațional al drepturilor omului*. Iași: Polirom, 2006, 551 p. ISBN 973-46-0151-2.

¹⁵³ RENUCCI, Jean-François. *Tratat de drept european al drepturilor omului*. București: Hamangiu, 2009, 1115 p. ISBN 978-606-522-092-8.

literatura română, lucrări precum *Protecția europeană a drepturilor omului*, a Biancăi Selejan-Guțan¹⁵⁴, *Protecția internațională a drepturilor omului*, a Aurei Ciucă¹⁵⁵ etc.

Contribuții valoroase asupra principiilor sistemului de justiție sunt regăsite și în lucrări din sfera dreptului internațional. Pe de o parte, rolul în creștere al individului (chiar și prin medierea statelor) în spațiul conceptual al dreptului internațional argumentează semnificativ dezvoltări de natură cosmopolitistă. Același lucru poate fi spus despre dezvoltarea dreptului cutumiar și a normelor peremptorii de drept internațional, respectiv a stabilizării ca atare a unor norme a căror încălcare poate atrage forme de răspundere chiar și în contextul în care normele respective nu au fost asumate, în sens clasic, consensual. O lucrare ce tratează extensiv această problemă este, spre exemplu, *International Law* [Drept internațional], a lui Antonio Cassese¹⁵⁶, care, deși nu utilizează termenul de cosmopolitism, identifică, în evoluția istorică a comunității internaționale, ca etapă prezentă, o eră ce datează de la finalul Războiului Rece, caracterizată, printre altele, de o interrelaționare a unor domenii anterior distincte în dreptul internațional (drepturile omului, dreptul penal internațional, dreptul răspunderii internaționale a statelor etc.). Relevanța acestui fapt rezidă în faptul că, măcar la nivel normativ, comunitatea internațională devine din ce în ce mai integrată și că valori precum drepturile omului ori nevoia de a promova dezvoltarea pătrund, din ce în ce mai mult, zone ale dreptului internațional ce nu le erau accesibile¹⁵⁷. Dreptul internațional tratează, de asemenea, mecanismele de sancționare a încălcării drepturilor omului permisibile în cadrul sistemului Organizației Națiunilor Unite, ce pot merge până la sancțiuni colective.

Pe de altă parte, în câmpul general al dreptului internațional, la intersecția cu științele politice și relațiile internaționale, este relevantă discutarea problemei legitimității instituțiilor internaționale și a traseului spre o abordare cosmopolitistă (chiar dacă nu este denumită ca atare), precum și a propunerilor de reformare a instituțiilor politico-juridice internaționale înspre o considerare cât mai atentă a nevoilor indivizilor. În contextul în care organizațiile politico-juridice regionale și internaționale acordă din ce în ce mai multă atenție problematicii justiției, inclusiv a înfăptuirii sale la nivel național, și ele însele participă la înfăptuirea justiției prin instanțele înființate, un punct esențial de interes este reprezentat de sistemul global de justiție și instanțele internaționale subsumate lui. În cazul acestora este cel puțin la fel de relevantă

¹⁵⁴ SELEJAN-GUȚAN, Bianca. *Protecția europeană a drepturilor omului*. Ediția a 5-a. București: Hamangiu, 2018. 360 p. ISBN 978-606-27-1072-9.

¹⁵⁵ CIUCĂ, Aurora. *Protecția internațională a drepturilor omului*. Iași: Editura Fundației Axis, 2004. 240 p. ISBN 973-7742-11-7.

¹⁵⁶ CASSESE, Antonio. *International Law*. Ediția a 2-a. New York: Oxford University Press, 2005. 558 p. ISBN 978-0-19-925939-7.

¹⁵⁷ Ibidem, p. 45.

respectarea principiilor fundamentale ale justiției precum în cazul sistemelor și instanțelor naționale.

Amploarea fenomenului justiției internaționale, mai ales după 1989 (peste 37.000 de hotărâri obligatorii până în 2013, din care peste 90% după încheierea Războiului Rece, în evaluarea lui Karen Alter¹⁵⁸), și puterea exercitată de instanțele internaționale, care afectează nu doar părțile din conflicte, ci și politicile interne, legislația și sistemele juridice ale statelor, a determinat și creșterea preocupărilor referitoare la legitimitatea, credibilitatea, eficacitatea acestor instanțe. Așa cum indică Daniela Cardamome, în *Independence of International Courts* [Independența instanțelor internaționale], ca și în cazul sistemelor de justiție naționale, legitimitatea instanțelor internaționale se bazează în mare măsură pe independența lor¹⁵⁹. Potrivit lui Eyal Benvenisti și George W. Downs (*Prospects for the Increased Independence of International Tribunals* [Perspective pentru creșterea independenței tribunalelor internaționale]), și legitimitatea, și credibilitatea instanțelor internaționale vor fi asociate în mod esențial cu gradul în care acestea vor fi percepute ca fiind independente¹⁶⁰.

Dacă, în ceea ce privește sistemele judecătorești naționale, problematica independenței și cea a imparțialității au beneficiat de studiu amplu, preocuparea pentru independența instanțelor internaționale este ceva mai recentă, și reflectă dezvoltarea fenomenului justiției internaționale în ultimii 30-35 de ani. Erik Voeten (*International Judicial Independence* [Independența judiciară internațională]) definește independența judiciară, și în cazul justiției naționale, și al celei internaționale, ca referindu-se setul de factori, instituționali și nu numai, care, într-o măsură mai mică sau mai mare, permit autonomia judecătorilor, atunci când aceștia emit opinii juridice, față de preferințele altor actori politici¹⁶¹. Theodor Meron (*Judicial Independence and Impartiality in International Criminal Tribunals* [Independența și imparțialitatea judiciară în tribunalele penale internaționale]) arată că, atât în contextul național, cât și în cel internațional, independența îndeplinește o serie de roluri esențiale: ea este fundamentală pentru preeminența dreptului,

¹⁵⁸ ALTER, Karen J. The Multiplication of International Courts and Tribunals After the End of the Cold War. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 63-71, p. 64 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

¹⁵⁹ CARDAMOME, Daniela. Independence of International Courts. In: Paulo Pinto de ALBUQUERQUE, Krzysztof WOJTYCZEK, eds. *Judicial Power in a Globalized World* [online]. eBook: Springer Nature, 2019. 685 p., pp. 91-104, p. 92 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-3-030-20744-1. Disponibil: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20744-1_6.

¹⁶⁰ BENVENISTI, Eyal, DOWNS, George W. Prospects for the Increased Independence of International Tribunals. In: *German Law Journal* [online]. 2011, vol. 12, nr. 5, pp. 1057-1082, p. 1057 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/S2071832200017223>.

¹⁶¹ VOETEN, Erik. International Judicial Independence. In: Jeffrey L. DUNOFF, Mark A. POLLACK, eds. *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art* [online]. New York: Cambridge University Press, 2013, pp. 421-444, pp. 421-422 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107310.021>.

întărind și respectul public pentru instanțe; este un factor instrumental în protejarea drepturilor individuale, instanțele remediind, eventual, situații în care acestea sunt încălcate; reprezintă un mijloc indispensabil prin care guvernele pot fi obligate să respecte legea, ceea ce are implicații și pentru protejarea drepturilor omului, și pentru asigurarea separației puterilor.

Dacă nu este contestat în literatura de specialitate faptul că independența judecătorească este un factor semnificativ în menținerea credibilității și legitimității instanțelor internaționale, Ruth Mackenzie și Philippe Sands (*International Courts and Tribunals and the Independence of the International Judge* [Curțile și tribunalele internaționale și independența judecătorului internațional])¹⁶² au pus în discuție problema standardelor de independență în cadrul justiției internaționale față de cea națională, respectiv dacă aceste standarde trebuie să fie similare ori dacă, prin prisma specificității justiției internaționale, se pot avea în vedere standarde mai scăzute ale independenței în cazul acesteia. Această problemă ridicată de cei doi a suscitat dezbateri ample. James Crawford și Joe McIntyre (*The Independence and Impartiality of the 'International Judiciary'* [Independența și imparțialitatea „sistemului judiciar internațional”]) consideră că întrepătrunderea crescută dintre politică și drept, precum și fragilitatea instituțiilor, par să solicite o aplicare mai stringentă a principiilor independenței și imparțialității la nivel internațional decât la nivel național¹⁶³. Eric Posner și John Yoo (*Judicial Independence in International Tribunals* [Independența judiciară în tribunalele internaționale]), într-o poziție contrară de referință, au avansat o distincție între instanțele internaționale „dependente” (cele în care judecătorii sunt desemnați de către statele părți în scopul soluționării unei dispute anume) și cele „independente” (în care judecătorii sunt numiți în funcție pentru perioade determinate, cazul Curții Internaționale de Justiție și al Curții Penale Internaționale), și au concluzionat că instanțele „dependente” sunt mai eficiente, sau că cele „independente” nu sunt neapărat mai eficiente (cu excepția celor din sistemul european), și chiar că independența împiedică instanțele internaționale să fie eficiente¹⁶⁴. Laurence Helfer și Anne-Marie Slaughter (*Why States Create International Tribunals: A Response to Professors Posner and Yoo* [De ce statele creează tribunale internaționale: un răspuns către profesorii Posner și Yoo]) au formulat un răspuns direct

¹⁶² MACKENZIE, Ruth, SANDS, Philippe. International Courts and Tribunals and the Independence of the International Judge. In: *Harvard International Law Journal* [online]. 2003, vol. 44, nr. 1, pp. 271-295, pp. 275-276 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/agispt.20032522>.

¹⁶³ CRAWFORD, James, MCINTYRE, Joe. The Independence and Impartiality of the 'International Judiciary'. In: Shimon SHETREET, Christopher FORSYTH, eds. *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2012. 639 p., pp. 187-214, p. 191, pp. 205-206. ISBN 978-90-04-18833-4.

¹⁶⁴ POSNER, Eric A., YOO, John C. Judicial Independence in International Tribunals. In: *California Law Review* [online]. 2005, vol. 93, nr. 1, pp. 1-74, pp. 3, 7, 72-74 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2758&context=journal_articles.

față de aceștia din urmă, contestându-le teoria, metodologia și exemplele empirice, și au arătat că statele înființează tribunale internaționale pentru a îmbunătăți credibilitatea angajamentelor lor în structuri multilaterale, urmând a folosi diverse mecanisme pentru limitarea posibilității unor exagerări provenite din partea instituțiilor judiciare (teoria „independenței restricționate”)¹⁶⁵. Ce este clar este că asupra judecătorilor internaționali planează o multitudine de surse de posibilă influență (statele reprezentând o sursă principală), iar consolidarea principiilor fundamentale ale justiției la nivel internațional este o necesitate reală înspre asigurarea unei justiții credibile și legitime.

Analiza literaturii de specialitate cu privire la justiție în paradigma cosmopolitismului indică o serie de aspecte problematice. Câmpul teoretic al cosmopolitismului contemporan, ce pune în discuție dreptatea prin prisma interesului față de bunăstarea tuturor „cetățenii lumii”, prin noutatea sa și prin gradul intens de dezvoltare începând cu anii 1990, și prin multitudinea de propuneri și abordări, prezintă neclarități din cele mai diverse cu privire la chestiuni esențiale. Este importantă, astfel, sistematizarea elementelor definitorii ale poziției de gândire specifice cosmopolitismului, precum și clarificarea importanței sale asupra domeniului juridic, și în mod particular asupra teoriei generale a dreptului, într-un efort ce nu a mai fost realizat în literatura științifică din România și Republica Moldova. De asemenea, este necesară identificarea relevanței juridice a extinderii rolului indivizilor în această paradigmă, care își găsește loc de manifestare inclusiv în câmpul sistemelor de justiție. În special, însă, lucrarea va urmări aplicativ, distinct, poziția și manifestările sistemului de justiție global și a principiilor sistemelor de justiție în paradigma cosmopolitismului, element de completă noutate inclusiv în literatura universală.

De asemenea, se observă că o noțiune bine consolidată și utilizată în literatura de specialitate din alte state, inclusiv în câmpul juridic, și anume cea de „dreptate procedurală”, nu este asimilat ca atare în doctrina juridică din România și Republica Moldova. Dacă noțiunile de eficiență ori eficacitate a sistemului de justiție, acces la justiție, independență a justiției sau imparțialitate sunt cunoscute în spațiul doctrinar din cele două state, ele făcând parte din discursul uzual cu privire la problematicile justiției, statului de drept sau preeminenței dreptului, drepturilor omului etc., iar noțiunea de „încredere publică” în instanțe sau în justiție a început să-și facă loc (inclusiv la nivel mediatic) în cele două state, conceptul de „dreptate procedurală” nu a fost integrat corespunzător în doctrina juridică din România și Republica Moldova. Acolo unde

¹⁶⁵ HELFER, Laurence R., SLAUGHTER, Anne-Marie Helfer. Why States Create International Tribunals: A Response to Professors Posner and Yoo. In: *California Law Review* [online]. 2005, vol. 93, nr. 3, pp. 899-956, p. 901 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2655&context=faculty_scholarship.

este menționat, spre exemplu sub denumirea de „justiție procedurală”, el nu este și explicat în mod comprehensiv și în relația sa cu axiologia sistemului de justiție. Studiul literaturii de specialitate universală cu privire la dreptatea sau echitatea procedurală este, însă, unul amplu și de tradiție, și în continuă dezvoltare, și relevă o multitudine de argumente în sprijinul caracterului axiologic al dreptății procedurale prin raportare la sistemele de justiție. În timp ce, la nivel internațional, studiul dreptății procedurale se dezvoltă cu repeziciune, iar autoritățile naționale caută să aplice, informat, principii de dreptate procedurală în lucrul cu cetățenii, în România și Republica Moldova nu există nici măcar o traducere a uneia din lucrările sale fundamentale, cu atât mai puțin cercetări naționale consistente ori invocarea acestui principiu în conceperea procedurilor judiciare. Acest fapt va fi remediat prin prezenta lucrare, prin care se urmărește introducerea corespunzătoare și consolidarea acestui concept în limbajul și gândirea juridică din România și Republica Moldova, cu importanța sa teoretică și efectele sale practice, în contextul în care dreptatea procedurală se configurează, în ambele sale sensuri, drept principiu esențial care să asigure îndeplinirea justiției.

Dreptatea procedurală apare, însă, și ca o sursă de legitimare a proceselor de adoptare a deciziilor, inclusiv a celor judecătorești, și a instituțiilor în sine, inclusiv a celor de justiție, așa cum indică studiul legitimității ordinii juridice globale. O atare legitimare este fundamentală pentru funcționarea adecvată a sistemelor de justiție, facilitând conformarea voluntară la hotărârile pronunțate, ceea ce reprezintă o problemă deosebit de relevantă în special la nivelul ordinii juridice internaționale și globale, care la rândul său, influențează semnificativ ordinele juridice naționale. Analizând perspectivele de abordare și studiu al legitimității instanțelor internaționale consacrate în literatura de specialitate, se observă, însă, că nici una din acestea, singură, nu este suficientă pentru justificarea legitimității instanțelor internaționale, și acest lucru este valabil atât cu privire la teoriile tradiționale, cât și prin urmărirea celor mai recente. Componenta substanțială și perspectivele întemeiate în teorie democratică se dezvoltă din ce în ce mai mult, dar și dreptatea procedurală, din sfera tradițională, rămâne relevantă, inclusiv în cadrul teoriilor mai noi. Mai mult, abordările existente ale legitimității instanțelor internaționale folosesc, de regulă, cadrul conceptual al legitimității instituțiilor internaționale în ansamblul lor, operând adesea doar anumite particularizări sau adaptări de discurs cu privire la organisme și mecanismele de justiție. Chiar și atunci când au în vedere în mod specific legitimitatea instanțelor internaționale, acestea preiau discursul general cu privire la legitimitate și îl adaptează, îl extind, îl reconceptualizează. Aceste forme de abordare, însă, par a nu surprinde în mod concludent particularitatea esențială a unei instituții de justiție, a unei instanțe de judecată, și anume aceea de a administra dreptatea, ceea ce presupune și îndeplinirea unor standarde

specifice, care depășesc (fără a exclude) sfera dreptății procedurale. Atunci când pun în discuție problematica scopurilor instanțelor internaționale, spre exemplu, sau fac referire la funcțiile instanțelor internaționale, par a nu surprinde și trata în mod suficient scopul fundamental al justiției, acela de a face dreptate, cu o cât mai mare acuratețe. Apreciez, însă, că accentuarea acestui aspect ar produce o contribuție semnificativă în studiul justiției, prin prisma funcției sale, distinctă de alte puteri, funcții, roluri, ramuri etc. Așadar, deși abordările existente au un nivel foarte ridicat de valoare științifică, consider că o „cheie” cel puțin la fel de importantă de analiză a legitimității unei instanțe este prin intermediul modului în care o astfel de instanță, ca organism menit să înfăptuiască justiția, așadar esențialmente diferit de alte mecanisme, predominant politice, respectă principiile fundamentale ale justiției. Desigur, elemente ce țin de aceste principii infuzează deja abordările existente, însă fără a le trata distinct, fără a le numi ca atare și fără a accentua rolul lor fundamental, în ansamblu, în înfăptuirea justiției. Ar fi binevenită, în acest context, alăturarea de abordările existente cu privire la legitimitatea instanțelor internaționale a unei noi abordări, care să aibă în vedere, drept mod de evaluare a legitimității, respectarea de către instanța analizată a principiilor fundamentale ale justiției. O asemenea abordare, pe de o parte, include perspectivele de studiu deja formulate, și, pe de altă parte, o atare reconceptualizare a legitimității instanțelor internaționale accentuează particularitatea fundamentală a justiției, și anume înfăptuirea dreptății, pornind de la înseși principiile pe care aceasta se întemeiază¹⁶⁶.

Cu privire la astfel de principii și valori care caracterizează, fundamentează sistemele de justiție, se observă, în același timp, că există o literatură vastă în România și Republica Moldova, abordând astfel de principii la nivel național. Sunt studiate, în literatura fiecărui stat, aspecte generale ale fenomenului justiției și principiilor sale fundamentale, prin raportare la cerințele statului de drept ori preeminenței dreptului, la prevederile constituționale și la legile de organizare judiciară, ori la contextul drepturilor omului. Se constată, însă, că, prin prisma generalității lor, astfel de abordări sunt adesea lacunare, uneori redundante (nefiind efectuate analize asupra acestor principii, ci preluându-se ca atare textele constituționale sau legislative), și limitate de cele mai multe ori la textele normative naționale, cu ignorarea cerințelor ori standardelor internaționale ori europene. De asemenea, chiar și în cazurile în care autorii caută să sistematizeze principiile sistemului de justiție, se remarcă lipsa de consens științific, în sensul că, din analiza acelorași prevederi legale, autori diferiți identifică principii diferite, unele regăsindu-

¹⁶⁶ Această analiză critică a făcut, parțial, obiectul prezentării: **BEJAN, Lavinia Andreea**. Perspective de studiu și evaluare a legitimității instanțelor internaționale. *Pacta sunt servanda: realități și perspective: conf. șt., 14 noiembrie 2024*, Chișinău (în curs de evaluare pentru publicare în volumul conferinței).

se la toți autorii (precum independența justiției), altele figurând în opinii singulare (precum folosirea limbii oficiale și a limbii materne în justiție). La nivelul doctrinei internaționale, încep să se producă și sistematizări ale acestor principii, astfel cum se regăsesc ele sau sunt reflectate în textele normative internaționale, sistematizări care prezintă avantajul de a se concentra asupra acelor principii minimale, comune, care au caracter definitoriu pentru un sistem de justiție, a căror respectare reprezintă fundamentul justiției în orice sistem. Toate aceste abordări rămân actuale inclusiv prin prisma lipsei consensului cu privire la modelele teoretice, dar și la modalitatea în care poate fi realizată în practică o justiție efectivă și de calitate, în contextul în care problema justiției a devenit una de substanță pentru lumea contemporană și se manifestă inclusiv la nivelul ordinii juridice globale și regionale, care, la rândul lor, produc efecte reale la nivelul justiției naționale.

În ceea ce privește analizele unor chestiuni specifice sistemului de justiție ori principiilor sale în literatura de specialitate, acestea sunt necesare, valoroase, punând în discuție critică atât textele normative existente, cât și propuneri legislative care modifică normele referitoare la organizarea judiciară, ce suscită adesea ample dezbateri. Se identifică, în cadrul acestora, raportări ocazionale la standardele europene și internaționale cu privire la sistemul de justiție, însă adesea în mod nestructurat, fără o considerare atentă, și fără conexiunile axiologice necesare referitoare la justiție ca sistem de înfăptuire a dreptății. Acest aspect trebuie remediat, lipsind în literatura din România și Republica Moldova o lucrare care să sistematizeze astfel de standarde și propuneri și consecințele nerespectării lor. Într-un sens general, este cu precădere necesară o sistematizare a principiilor sistemului de justiție, ori cel puțin identificarea elementelor asupra cărora există consens științific ori sunt amplu justificate legislativ și care ar putea fi uniformizate la nivel global înspre asigurarea unei justiții funcționale pentru toți indivizii. Acest demers este cu atât mai important în paradigma cosmopolitismului, ce pune în discuție dreptatea, drepturile, interesele și bunăstarea tuturor indivizilor, „cetățeni ai lumii”.

Au devenit deosebit de relevante, atât în societățile naționale, dar și în cea globală, standardele de asigurare a înfăptuirii dreptății, precum și modalitatea în care indivizii percep sau se regăsesc sau au încredere în ceea ce se numește „justiție”. În acest sens, este configurată cu atât mai mult actualitatea și necesitatea unei teorii a justiției în paradigma cosmopolitismului, care să țină seama de interesul fiecărui individ în parte și a tuturor indivizilor, care să integreze adecvat problematica dreptății procedurale și să tindă spre legitimarea instituțiilor care administrează dreptatea și înfăptuiesc justiția. Analizând elementele ce susțin un cosmopolitism al principiilor justiției în raport cu principiile sistemului de justiție astfel cum sunt ele invocate doctrinar și consacrate normativ în câmpul juridic, incluzând și conceptul de dreptate

procedurală, va deveni posibilă formularea unui cadru științific corespunzător în analiza posibilității modificării cadrului normativ și instituțional internațional spre o posibilă uniformizare conceptuală și aplicată a principiilor justiției.

1.2. Convergența cadrului normativ

În logica posibilei sistematizări a criteriilor minime, comune, generale și cu potențial universal care să definească un act de justiție publică și într-o abordare aplicată asupra unor instituții și organisme în privința cărora se poate dovedi o valență asociată paradigmei cosmopolitismului, se va urmări, într-o primă componentă, modalitatea de abordare a principiilor sistemului de justiție în documente internaționale și europene, în jurisprudența instanțelor europene, dar și reflectarea lor normativă internă, utile în a identifica elementele comune ce sunt consacrate normativ.

Cadrul normativ internațional subsumează problematica valorilor și principiilor sistemului de justiție în câteva abordări majore, iar discutarea acestora este în strânsă legătură cu stabilirea valenței cosmopolitiste a principiilor justiției. Într-o primă abordare, problematica este subsumată câmpului drepturilor omului. Voi urmări, așadar, modalitatea de reflectare a acestor valori și principii în documente juridice contemporane cu aplicare ori potențial de aplicare universală.

*Carta Organizației Națiunilor Unite*¹⁶⁷ afirmă în numeroase rânduri necesitatea promovării respectării drepturilor omului și libertăților fundamentale, într-un sens general, însă *Declarația Universală a Drepturilor Omului*¹⁶⁸ extinde abordarea, incluzând, în art. 7-11, anumite standarde ale justiției, inclusiv de natură procedurală, în categoria drepturilor omului (precum egalitatea în fața legii, prezumția de nevinovăție, independența justiției). Art. 10, spre exemplu, statuează, ca drept al omului, faptul că „[o]rice persoană are dreptul în deplină egalitate de a fi audiată în mod echitabil și public de către un tribunal independent și imparțial (...)”. Problematica este detaliată în cuprinsul *Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice*¹⁶⁹ din 1966, în art. 9-11 și art. 14-15. În art. 14 al acestuia se prevede că „[t]oți oamenii sunt egali în fața tribunalelor și curților de justiție”. Se statuează, de asemenea, că „[o]rice persoană are dreptul ca litigiul în care se află să fie examinat în mod echitabil și public de către un tribunal competent, independent și imparțial, stabilit prin lege, care să decidă fie asupra

¹⁶⁷ Carta Națiunilor Unite [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19362>.

¹⁶⁸ Declarația Universală a Drepturilor Omului [online]. Organizația Națiunilor Unite, 10 decembrie 1948 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/22751>.

¹⁶⁹ Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice [online]. Organizația Națiunilor Unite, 16 decembrie 1966 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/82590>.

temeiniciei oricărei învinuiri penale îndreptate împotriva ei, fie asupra contestațiilor privind drepturile și obligațiile sale cu caracter civil”. Mai mult, se prevede că „[ș]edinta de judecată poate fi declarată secretă în totalitate sau pentru o parte a desfășurării ei, fie în interesul bunelor moravuri, al ordinii publice sau al securității naționale într-o societate democratică, fie, dacă interesele vieții particulare ale părților în cauză o cer, fie în măsura în care tribunalul ar socoti acest lucru ca absolut necesar, când, datorită circumstanțelor speciale ale cauzei, publicitatea ar dăuna intereselor justiției; cu toate acestea, pronunțarea oricărei hotărâri în materie penală sau civilă va fi publică...” (sub anumite rezerve).

Se remarcă, așadar, integrarea unor elemente cu rol de principii fundamentale ale justiției în sfera conceptuală și normativă a drepturilor omului prin documentele internaționale de referință. În ce măsură, însă, egalitatea invocată și promovată de acestea este una reală și în ce măsură poate fi asigurată respectarea lor într-o manieră ce depășește limitele asumării de obligații internaționale de tip „clasic”, înspre realizarea dezideratului cosmopolitist al egalității tuturor indivizilor, este o chestiune ce nu poate fi tratată doar prin analiza textului normativ, ci trebuie avut în vedere gradul de generalitate și universalitate pe care aceste texte le presupun. Pe de o parte, forța juridică a acestora este limitată, însă, pe de altă parte, se discută dobândirea statutului de drept cutumiar și chiar de *ius cogens* (norme peremptorii) pentru multe din prevederile în discuție, ori atât dreptul internațional cutumiar, cât mai ales normele peremptorii pot fi analizate ca reflectări ale cosmopolitismului în sfera juridică, având o relevanță teoretică și practică deosebită. În ceea ce privește *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, acest instrument nu are forță juridică de sine stătătoare, însă el reflectă recunoașterea universală „a demnității inerente tuturor membrilor familiei umane și a drepturilor lor egale și inalienabile”, care „constituie fundamentul libertății, dreptății și păcii în lume” (preambul), și a faptului că „[t]oate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi” (articolul 1). *Declarația Universală a Drepturilor Omului* a inspirat peste 80 de tratate și declarații internaționale privind drepturile omului, un număr mare de convenții regionale privind drepturile omului, legi naționale privind drepturile omului, precum și dispoziții constituționale, toate acestea împreună constituind un sistem cuprinzător obligatoriu din punct de vedere juridic pentru promovarea și protecția drepturilor omului¹⁷⁰. Toate statele membre ale Organizației Națiunilor Unite au semnat *Declarația*, ceea ce face ca aceasta și conținutul său să aibă caracter general și universal.

¹⁷⁰ The Foundation of International Human Rights Law [online]. United Nations [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.un.org/en/about-us/udhr/foundation-of-international-human-rights-law>.

În ceea ce privește *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice* și *Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale*¹⁷¹, acestea au fost concepute pornind de la *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, dezvoltând majoritatea drepturilor prevăzute în aceasta și determinându-le ca obligatorii în mod efectiv pentru statele care le-au ratificat. *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice* are, în prezent, 173 de state părți. Acestea „se angajează să respecte și să garanteze tuturor indivizilor care se găsesc pe teritoriul lor și țin de competența lor drepturile recunoscute în prezentul Pact, fără nici o deosebire...” și „se angajează ca, potrivit cu procedura lor constituțională și cu dispozițiile prezentului pact, să acționeze spre a da posibilitatea adoptării unor măsuri legislative sau a altora, apte pentru traducerea în viață a drepturilor recunoscute în prezentul pact care nu ar fi încă în vigoare” (articolul 2). Ele nu sunt, așadar, general obligatorii, ceea ce face ca indivizii din state ce nu le-au ratificat să nu fie protejați de conținutul lor.

Într-o altă abordare, se remarcă faptul că valori și principii ale sistemului de justiție fac obiectul formulării, la nivel internațional, a unor garanții și standarde de sine stătătoare. Unele dintre acestea se regăsesc în actele de înființare și de funcționare a instanțelor internaționale și, au, prin urmare, forță juridică în măsura ratificării lor de către state sau stabilirii competenței instanțelor respective prin alte mijloace. Între principiile deja stabilizate și cu o relevanță deosebită în funcționarea instanțelor la nivel internațional, independența și imparțialitatea au beneficiat de o atenție deosebită.

Astfel, *Statutul Curții Internaționale de Justiție*, la care sunt părți *ipso facto* toți membrii ONU, respectiv toate statele lumii, și care pronunță hotărâri obligatorii pentru acestea, prevede, în art. 2, că din componența sa fac parte doar judecători independenți. Numirea acestora se realizează printr-o procedură care implică grupurile naționale ale Curții Permanente de Arbitraj, acestora recomandându-se să consulte cea mai înaltă curte de justiție, facultățile și școlile de drept din țara reprezentată, academiile naționale și secțiile naționale ale academiilor internaționale dedicate studierii dreptului. Lista întocmită este prezentată Adunării Generale și Consiliului de Securitate, instituții care, separat și independent una de cealaltă, vor proceda la alegerea membrilor Curții, fiind considerați aleși candidații care au obținut majoritatea absolută a voturilor în cadrul celor două foruri, fără a putea fi numiți mai mulți judecători din același stat¹⁷². Înainte de a intra în funcție, fiecare membru declară în ședință publică, solemn, că își va exercita atribuțiile în mod imparțial. Sunt prevăzute, de asemenea, interdicții și incompatibilități ale

¹⁷¹ Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale [online]. Organizația Națiunilor Unite, 16 decembrie 1966 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/82589>.

¹⁷² Statutul Curții Internaționale de Justiție [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945, art. 2-10 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19363>.

judecătorilor, posibilități de înlocuire în anumite complete, norme referitoare la abținere și recuzare, dreptul de a formula opinie separată, privilegii și imunități diplomatice, salariu anual, îndepărtarea din funcție, toate acestea, menite să garanteze independența și imparțialitatea judecătorilor Curții¹⁷³.

Statutul Curții Penale Internaționale, o altă instanță cu caracter permanent, care are (în 2025) 125 de state-părți, solicită condiții ceva mai complexe pentru posibili candidați, precum faptul că aceștia trebuie să fie cunoscuți pentru imparțialitatea și integritatea lor. De asemenea, ei trebuie să aibă competența recunoscută în domeniile dreptului penal și procedurii penale și experiența necesară procesului penal, să aibă competența recunoscută în domeniile pertinente ale dreptului internațional (drept internațional umanitar, drepturile omului), precum și o mare experiență într-o profesie juridică ce prezintă interes pentru activitatea judiciară a Curții. Fiecare stat parte poate prezenta candidatura unei persoane, iar alegerea se efectuează de Adunarea statelor părți, fiind necesară o majoritate de două treimi din numărul statelor părți prezente și care au votat, și în acest caz fără a putea fi numiți mai mulți cetățeni ai aceluiași stat. Se va ține cont, în cazul CPI, și de reprezentarea echitabilă a femeilor și bărbaților, precum și de necesitatea includerii unor judecători specializați în anumite domenii, inclusiv (dar nu numai) în problemele legate de violența împotriva femeilor și copiilor¹⁷⁴. Așadar, specializarea este un important criteriu în cazul CPI. În art. 40, intitulat „Independența judecătorilor”, se precizează că judecătorii își exercită funcțiile în deplină independență, nu exercită nici o activitate care ar putea fi incompatibilă cu funcțiile lor judiciare sau care ar putea să pună la îndoială independența lor, și își exercită funcțiile cu norma completă la sediul Curții; ei nu trebuie să se ocupe cu nici o altă activitate cu caracter profesional. În plus, sunt prevăzute distinct eliberarea și recuzarea judecătorilor, privilegii și imunități, salarii, pierderea funcției și posibilitatea sancțiunilor disciplinare etc.¹⁷⁵ Există, așadar, o serie de garanții formale referitoare la independența și imparțialitatea judecătorilor internaționali, însă acestea sunt în continuare puse în discuție și fac obiectul propunerilor de sporire a gradului de independență la nivel doctrinar. Este necesară, pentru consolidarea legitimității acestor instituții și respectarea hotărârilor lor, împreună cu asigurarea independenței *de facto*, mai ales în fața statelor puternice, dezvoltarea în continuare a standardelor și garanțiilor formale.

¹⁷³ Ibidem, art. 16-57.

¹⁷⁴ Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale [online]. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 17 iulie 1998, art. 36 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/34774>.

¹⁷⁵ Ibidem, art. 40-49.

O serie largă de standarde specializate formulate la nivel internațional cu referire la principiile justiției atestă preocuparea organizațiilor de guvernare globală și a specialiștilor în domeniu cu privire la justiția de calitate, pretutindeni, precum și tendința de sistematizare și standardizare. Astfel, la nivelul Organizației Națiunilor Unite, în 1985 a fost adoptat documentul cunoscut drept *Basic Principles on the Independence of the Judiciary* [Principii fundamentale ale independenței justiției]¹⁷⁶, care sistematizează anumite principii fundamentale cu scopul de a asista statele membre ONU în sarcina lor de a asigura și promova independența justiției. Aceste principii trebuie luate în considerare și respectate de guvernele naționale în cadrul legislației și practicii lor. Documentul face referire la principiul independenței justiției și relația acestuia cu libertatea de expresie și asociere a judecătorilor, calificarea, selecția și pregătirea acestora, condiții de serviciu și mandat, secretul profesional și imunitatea, disciplina, suspendarea și înlăturarea judecătorilor.

Tot la nivelul Organizației Națiunilor Unite, „Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity” [Grupul Judiciar de Întărire a Integrității Justiției] a lucrat, în perioada 2000-2002, la sistematizarea unor standarde de conduită etică a judecătorilor, adoptând, în 2001-2002, *The Bangalore Principles of Judicial Conduct* [Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară]¹⁷⁷. Documentul prevede șase valori și formularea principiilor aferente, precum și chestiuni privitoare la aplicarea acestora: (1) independență; (2) imparțialitate; (3) integritate; (4) proprietate; (5) egalitate; (6) competență și diligență. Acestea au fost dezvoltate și analizate pe larg în *Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct* [Comentariul la Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară], adoptat în septembrie 2007¹⁷⁸.

Demnă de luat în considerare este și activitatea „International Association of Judicial Independence and World Peace” [Asociația Internațională pentru Independența Justiției și Pacea în Lume], o organizație internațională non-guvernamentală care promovează independența justiției în cadrul sistemelor de drept naționale, aceasta contribuind la întărirea „rule of law” / preeminenței dreptului / statului de drept. Această organizație a formulat o serie de standarde de independență a justiției, încă din 1982, cele mai recente fiind cuprinse în *Mount Scopus*

¹⁷⁶ Basic Principles on the Independence of the Judiciary [online]. United Nations, Milan, 6 septembrie 1985 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary>.

¹⁷⁷ The Bangalore Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, The Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity, 2001, revizuit 2002 [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf.

¹⁷⁸ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, sept. 2007, 175 p. [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/conig/uploads/documents/publications/Otherpublications/Commentry_on_the_Bangalore_principles_of_Judicial_Conduct.pdf.

International Standards of Judicial Independence [Standardele Internaționale de Independență Judiciară de la Mt. Scopus], 2008, consolidate până în 2022 inclusiv¹⁷⁹, și a propus și un *Cod global de etică judiciară (Bologna Milano Global Code of Judicial Ethics)*¹⁸⁰, în 2015.

Tot la nivel global și cu aplicabilitate generală, sunt remarcabile eforturile întreprinse de „International Consortium for Court Excellence” [Consortiul Internațional pentru Excelența Instanțelor], un grup de organizații, instanțe, instituții de administrare a justiției din Europa, Asia, Australia și Statele Unite, care se preocupă de promovarea excelenței la nivel de instanțe și în administrarea justiției. Acest Consortiu a produs *The International Framework for Court Excellence* [Cadrul Internațional pentru Excelența Instanțelor], un sistem de management al calității menit să ajute instanțele să-și îmbunătățească performanța. Acest cadru conține un set de valori fundamentale universale, șapte domenii de excelență a instanțelor asociate cu aceste valori, precum și concepte și instrumente prin care instanțele de pretutindeni își pot evalua voluntar și își pot îmbunătăți calitatea justiției și administrarea instanțelor¹⁸¹. Valorile fundamentale pe care instanțele le aplică în îndeplinirea rolului lor, cu privire la care Consortiul recunoaște că există consens larg la nivel internațional, și care sunt valorile esențiale pentru funcționarea de succes a instanțelor, sunt, în viziunea acestui document, egalitatea în fața legii, echitatea (*fairness*), imparțialitatea, independența proceselor de adoptare a deciziilor, competența, integritatea, transparența, accesibilitatea, promptitudinea și certitudinea¹⁸².

De asemenea, „American Law Institute” [Institutul American de Drept] (ALI) și „International Institute for the Unification of Private Law” [Institutul Internațional pentru Unificarea Dreptului Privat] (UNIDROIT) au adoptat, în 2004, documentul vizând *Principles of Transnational Civil Procedure* [Principii de Procedură Civilă Transnațională]¹⁸³, având ca scop stabilirea unor standarde pentru judecarea disputelor comerciale, dar care pot fi adecvate, în egală măsură, pentru soluționarea celor mai multe tipuri de dispute civile, și pot reprezenta o bază pentru inițiative viitoare de reformare a procedurii civile. Principii fundamentale ale

¹⁷⁹ Mount Scopus International Standards of Judicial Independence [online]. International Association of Judicial Independence and World Peace, 2008, versiune consolidată 2022 [citat 24.04.2025]. Disponibil: <https://www.jiwp.org/mt-scopus-standards>.

¹⁸⁰ Bologna Milano Global Code of Judicial Ethics [online]. International Association of Judicial Independence and World Peace, 2015 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.jiwp.org/global-code-of-judicial-ethics>.

¹⁸¹ *International Framework for Court Excellence*. International Consortium for Court Excellence, © 2025 National Center for State Courts U.S.A. [citat 24.04.2025]. Disponibil: <https://www.courtexcellence.com/>.

¹⁸² International Framework for Court Excellence [online]. International Consortium for Court Excellence, ediția a 3-a, mai 2020, p. 7 [citat 24.04.2025]. Disponibil: https://www.courtexcellence.com/_data/assets/pdf_file/0023/66605/The-International-Framework-3rd-Edition-Amended.pdf.

¹⁸³ ALI / UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure [online]. American Law Institute, International Institute for the Unification of Private Law, 2004. In: *Unif. L. Rev.*, 2004-4, pp. 758-808 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>.

sistemului propus sunt, printre altele, independența, imparțialitatea și calificările instanței și judecătorilor (Principiul 1), egalitatea procedurală a părților (Principiul 3), citarea prealabilă și dreptul de a fi ascultat (Principiul 5), îndeplinirea promptă a justiției (Principiul 6).

Ceea ce relevă în mod deosebit această abordare, în ciuda faptului că astfel de documente nu au forță juridică de sine stătătoare, este cosmopolitismul ce se intuiește, pe de o parte, din tentativa de generalizare și universalizare, și, pe de altă parte, din conceperea comună și unificată a unor standarde nu doar prin participarea statelor, ca actori principali ai societății internaționale, ci și prin includerea unor organizații profesionale, instituții specializate, profesioniști care să participe la procesul determinării și clarificării conținutului principiilor justiției și, în același timp, al orientării conduitei legislatorilor naționali.

La nivel european, problematica valorilor și principiilor sistemului de justiție este subsumată abordării generale a drepturilor omului, dar și ca o componentă esențială a preeminenței dreptului / statului de drept (cele două abordări întâlnindu-se adesea în câmpul normativ ori jurisprudențial), și într-o abordare de sine stătătoare, în documente specializate¹⁸⁴.

Două instrumente juridice principale vizează valori și principii ale sistemului de justiție ca drepturi ale omului: *Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale* (CEDO, 1950)¹⁸⁵ și *Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene* (proclamată în 2000, dar cu forță juridică obligatorie din 2009)¹⁸⁶. Uniunea Europeană a inițiat demersurile pentru aderarea la CEDO, ceea ce reprezintă și o obligație legală potrivit art. 6 alin. (2) din *Tratatul privind Uniunea Europeană* (2012). De asemenea, în legislația Uniunii s-au reafirmat în numeroase rânduri, inclusiv în *Carta drepturilor fundamentale* și în art. 6 alin. (3) din *Tratatul privind Uniunea Europeană*, drepturile care rezultă din *Convenția europeană pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale*, precum și din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. Potrivit textului articolului 6 alin. (3), drepturile fundamentale, astfel cum sunt garantate de CEDO și cum rezultă ele din tradițiile constituționale comune ale

¹⁸⁴ Rezultatele cercetării ulterioare au fost parțial publicate în NEGRU, Andrei, **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. Valori și principii fundamentale ale justiției în context european. In: Marinela RUSU, Marilena DONCEAN, Dumitru Tudor JIJIE, eds. *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere: conf. șt., 30 octombrie 2020, vol. XXXVI* [online]. Iași: Editura Performantica, 2020, pp. 261-267 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-606-685-744-4. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/113254.

¹⁸⁵ Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale [online]. Consiliul Europei, 4 noiembrie 1950 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ron.

¹⁸⁶ Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene [online]: nr. 2012/C 326/02. In: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 26.10.2012, pp. 391-407 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>.

statelor membre, constituie principii generale ale dreptului Uniunii¹⁸⁷. Având în vedere acest fapt, se vor analiza ambele instrumente, precum și jurisprudența ambelor instanțe.

Fiind adoptată în 1950, CEDO a avut un timp mai îndelungat pentru a fi asimilată de statele membre, precum și interpretată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Fundamental în abordarea valorilor sistemului de justiție este art. 6, privind dreptul la un proces echitabil. Acesta prevede că „[o]rice persoană are dreptul la judecarea cauzei sale în mod echitabil, în mod public și în termen rezonabil, de către o instanță independentă și imparțială, instituită de lege, care va hotărî fie asupra încălcării drepturilor și obligațiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații în materie penală îndreptate împotriva sa” (se remarcă similitudinea cu textul art. 10 din *Declarația Universală a Drepturilor Omului*). Mai mult, „[h]otărârea trebuie să fie pronunțată în mod public, dar accesul în sala de ședință poate fi interzis presei și publicului pe întreaga durată a procesului sau a unei părți a acestuia, în interesul moralității, al ordinii publice ori al securității naționale într-o societate democratică, atunci când interesele minorilor sau protecția vieții private a părților la proces o impun, sau în măsura considerată absolut necesară de către instanță când, în împrejurări speciale, publicitatea ar fi de natură să aducă atingere intereselor justiției” (parte din aceste aspecte regăsindu-se ulterior și în art. 14 din *Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice* din 1966). Cu privire la aplicarea art. 6 din *Convenție*, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a redactat și publicat două *Ghiduri*, în 2013-201, unul în materie civilă¹⁸⁸ și unul în materie penală¹⁸⁹, ambele actualizate până la 31 august 2024, care să faciliteze înțelegerea cerinței respectării acestui drept fundamental.

Se remarcă, astfel, ca și în cazul cadrului normativ internațional de drepturile omului, o integrare a principiilor fundamentale ale justiției în cadrul discursului conceptual și normativ al drepturilor omului. Mai mult, se observă un transfer de componente ce alcătuiesc principiile și drepturile în discuție, ori, mai precis, o stabilizare a lor drept comune atât la nivel internațional, cât și regional/european, transferul ori integrarea elementelor comune având loc în ambele sensuri (dinspre internațional spre regional și invers).

În spațiul european, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a introdus, de asemenea, elemente jurisprudențiale esențiale cu privire la aplicarea dreptului la un proces echitabil. Sunt

¹⁸⁷ Tratatul privind Uniunea Europeană (versiune consolidată) [online]. In: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 26.10.2012, pp. 3-45 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_1&format=PDF.

¹⁸⁸ Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (civil limb) [online]. Council of Europe, European Court of Human Rights, Updated to 31 August 2024 [cit. 26.04.2025]. Disponibil: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng.

¹⁸⁹ Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb) [online]. Council of Europe, European Court of Human Rights, Updated to 31 August 2024 [cit. 26.04.2025]. Disponibil: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_eng.

remarcabile, în acest sens, hotărâri pronunțate în cauze precum: *Le Compte, Van Leuven și De Meyere c. Belgiei* (1981), *Sramek c. Austriei* (1984), *Beaumartin c. Franței* (1994), *Sovtransavto Holding c. Ucrainei* (2002), *Kleyn și alții c. Olandei* [GC] (2003), *Mežnarić c. Croației* (2005), *Flux c. Moldovei* (no. 2) (2007), *Micallef c. Maltei* [GC] (2009), *Agrokompleks c. Ucrainei* (2011), *Oleksandr Volkov c. Ucrainei* (2013), *Parohia Greco-Catolică Lupeni și alții c. României* [GC] (2016), *Baka c. Ungariei* [GC] (2016), *Denisov c. Ucrainei* [GC] (2018). O urmărire atentă a acestor hotărâri relevă atât dezvoltarea dreptului la un proces echitabil, cât și, în același timp, conceptualizarea până la standardizare a principiilor justiției în planul normativ european.

În același spațiu european, *Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene* dedică Justiției Titlul VI, respectiv articolele 47-50, cuprinzând dreptul la o cale de atac eficientă și la un proces echitabil, prezumția de nevinovăție și dreptul la apărare, principiile legalității și proporționalității infracțiunilor și pedepselor și dreptul de a nu fi judecat sau condamnat de două ori pentru aceeași infracțiune. În ceea ce privește jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene în interpretarea și aplicarea acestuia, sunt relevante cauzele *Associação Sindical dos Juízes Portugueses*, C-64/16 (28 feb. 2018), și *Comisia Europeană c. Poloniei*, C-619/18 (24 iunie 2019), ce ridică și problema unor standarde ale sistemului de justiție ca standarde ale statului de drept. În prima cauză menționată, Curtea a stabilit însemnătatea noțiunii de independență prin raportare la conținutul art. 47 din Cartă, stabilind că „Noțiunea de independență presupune în special ca organismul respectiv să își exercite funcțiile jurisdicționale în mod complet autonom, fără a fi supus vreunei legături ierarhice sau de subordonare și fără să primească dispoziții sau instrucțiuni, indiferent de originea lor, și să fie astfel protejat de intervenții sau de presiuni exterioare susceptibile să aducă atingere independenței de judecată a membrilor săi și să influențeze deciziile acestora” (par. 44)¹⁹⁰. În cauza *Comisia Europeană c. Poloniei* s-a dezvoltat această teză, arătându-se că cerința de independență a instanțelor, a cărei respectare trebuie să fie asigurată de statele membre, cuprinde un aspect de ordin extern, ce presupune ca „instanța respectivă să își exercite funcțiile în deplină autonomie, fără a fi supusă vreunei legături ierarhice sau de subordonare și fără să primească dispoziții sau instrucțiuni, indiferent de originea lor, fiind astfel protejată de intervenții sau de presiuni exterioare susceptibile să aducă atingere independenței de judecată a membrilor săi și să influențeze deciziile acestora”, precum și un aspect de ordin intern, legat de noțiunea de imparțialitate și care

¹⁹⁰ *Associação Sindical dos Juízes Portugueses împotriva Tribunal de Contas* [online]. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (CJUE), C-64/16, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 27 februarie 2018, par. 44 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:62016CJ0064>.

„vizează echidistanța față de părțile în litigiu și de interesele lor din perspectiva obiectului acestuia. Acest aspect impune respectarea obiectivității și lipsa oricărui interes în soluționarea litigiului în afara strictei aplicări a normei de drept” (par. 71-73)¹⁹¹.

Abordarea valorilor și principiilor sistemelor naționale de justiție în spațiul legislativ european are loc, în același timp, în cadrul conceptual al statului de drept / preeminenței dreptului. În *Tratatul privind Uniunea Europeană* (2012), statul de drept este menționat, în art. 2, ca una din valorile fundamentale pe care se întemeiază Uniunea, alături de alte valori, precum respectarea demnității umane, libertății, democrației, egalitatea și respectarea drepturilor omului. O serie de mecanisme sunt concepute și dezvoltate, la nivelul Uniunii, pentru asigurarea respectării acestor valori ori sancționarea statelor membre care le încalcă. Pe de o parte, potrivit art. 258 din *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene*¹⁹², Comisia poate demara o procedură de constatare a neîndeplinirii obligațiilor asumate prin tratat, în urma căreia poate inclusiv sesiza Curtea de Justiție a Uniunii Europene. Măsurile adoptate de Comisie pentru demararea unor astfel de proceduri s-au dovedit a fi un instrument important în abordarea anumitor preocupări cu privire la statul de drept / preeminența dreptului¹⁹³. Procedura de constatare a neîndeplinirii obligațiilor, însă, poate fi lansată de către Comisie numai în cazul în care încălcarea în cauză constituie, în același timp, o încălcare a unei dispoziții specifice din legislația UE.

Există situații care nu intră în domeniul de aplicare al legislației UE și, prin urmare, nu pot fi considerate o încălcare a obligațiilor care le revin statelor membre în temeiul tratatelor, dar care reprezintă, totuși, o amenințare sistemică la adresa statului de drept / preeminenței dreptului. În aceste situații se pot aplica mecanismele de prevenire și de sancționare prevăzute la articolul 7 din TUE. Acest articol are ca scop garantarea faptului că toate statele membre respectă valorile comune ale UE, inclusiv preeminența dreptului, și vizează constatarea existenței unui risc clar de încălcare gravă a valorilor prevăzute la articolul 2 de către un stat membru. Potrivit textului, Consiliul, hotărând cu o majoritate de patru cincimi din membrii săi, poate să constate existența unui risc clar de încălcare gravă a valorilor prevăzute la articolul 2 de către un stat membru. Înainte de a proceda la această constatare, Consiliul audiază statul membru în cauză și îi poate

¹⁹¹ Comisia Europeană împotriva Republicii Polone [online]. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (CJUE), C-619/18, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 24 iunie 2019, par. 71-73 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:62018CJ0619>.

¹⁹² Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (versiune consolidată) [online]. In: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 26.10.2012, pp. 49-199 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_2&format=PDF.

¹⁹³ A new EU Framework to strengthen the Rule of Law [online]. Comunicare a Comisiei către Parlamentul European și Consiliu, COM/2014/0158 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0158&from=EN>.

adresa recomandări. Consiliul European, hotărând în unanimitate, poate să constate existența unei încălcări grave și persistente a valorilor prevăzute la articolul 2, de către un stat membru, după ce a invitat acel stat membru să-și prezinte observațiile. În cazul în care a fost făcută constatarea acestei încălcări, Consiliul, hotărând cu majoritate calificată, poate decide să suspende anumite drepturi care îi revin statului membru în cauză în urma aplicării tratatelor, inclusiv dreptul de vot în Consiliu al reprezentantului guvernului acelui stat membru.

Observându-se necesitatea unei evaluări periodice a statelor membre cu privire la respectarea permanentă a valorilor fundamentale ale Uniunii, precum și a cerințelor democrației și statului de drept / preeminenței dreptului, a fost stabilit un nou cadru pentru a asigura o protecție eficientă și coerentă a statului de drept în toate statele membre (*A new EU Framework to strengthen the Rule of Law*, COM/2014/0158). Acest nou cadru (2014) urmărește rezolvarea amenințărilor viitoare la adresa statului de drept în statele membre înainte de îndeplinirea condițiilor pentru declanșarea mecanismelor prevăzute la articolul 7 din TUE. Domeniul său de aplicare nu se limitează la domeniile reglementate de legislația UE, ci conferă posibilitatea ca UE să intervină cu scopul de a proteja statul de drept și în domenii în care statele membre acționează în mod independent, cum este și cazul justiției. Cadrul va fi declanșat în situațiile în care autoritățile unui stat membru adoptă măsuri sau tolerează situații care sunt de natură să afecteze în mod sistematic și negativ integritatea, stabilitatea sau funcționarea corectă a instituțiilor și a mecanismelor de salvagardare stabilite la nivel național pentru a proteja statul de drept / preeminența dreptului¹⁹⁴.

În condițiile în care, la nivelul Uniunii, nu există o definiție propriu-zisă a statului de drept / preeminenței dreptului, și acest cadru, și alte instrumente ale UE fac apel la jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene și a Curții Europene a Drepturilor Omului, precum și la documentele întocmite de Consiliul Europei, bazându-se în special pe expertiza Comisiei de la Veneția. În opinia exprimată de Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), în *Report on the Rule of Law* [Raportul asupra statului de drept] (2011)¹⁹⁵, elementele (formale și substanțiale) ale statului de drept / preeminenței dreptului sunt: legalitatea, securitatea juridică; interdicția arbitrariului; accesul la justiție în fața unor tribunale independente și imparțiale, incluzând controlul juridic al actelor administrative; respectul pentru drepturile omului; non-discriminarea și egalitatea în fața legii. În 2016, aceeași instituție a emis o *Rule of*

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ Report on the Rule of Law [online]. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), 25-26 martie 2011, p. 10 [citat 01.09.2019]. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e).

Law Checklist [Listă de criterii ale statului de drept]¹⁹⁶, ce cuprinde legalitatea, securitatea juridică, prevenirea abuzului de putere, egalitatea în fața legii și non-discriminarea, precum și accesul la justiție, remarcându-se faptul că unele din aceste principii țin, de asemenea, de esența sistemelor de justiție.

Tot la nivelul Consiliului Europei, Comitetul de Miniștri a adoptat un document de referință cu privire la principii și valori fundamentale ale sistemului de justiție, *Recomandarea CM/Rec(2010)12 cu privire la judecători*¹⁹⁷, ce poate fi subsumat unei abordări sui-generis la nivel european. Documentul vizează independența, eficiența și responsabilitățile judecătorilor, și abordează independența internă și externă a acestora, eficiența și resursele judecătorilor și sistemului judiciar, statutul judecătorilor, îndatoririle și responsabilitățile, precum și etica lor. Mai mult, se formulează, pentru statele membre, recomandări concrete în aceste privințe, inclusiv de natură instituțională internă – precum cele privitoare la funcționarea (națională) a consiliilor judiciare.

Astfel, în 2007, Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni (CCJE) din cadrul Consiliului Europei a adoptat *Avizul nr. 10 (2007) privind consiliul judiciar în serviciul societății*, urmare a sarcinii stabilite de Comitetul de Miniștri de adoptare a unui aviz asupra structurii și rolului Consiliului Superior al Magistraturii sau al unui alt organ independent echivalent „în calitate de element indispensabil într-un stat de drept al unui echilibru între puterile legislativă, executivă și judiciară”¹⁹⁸. Un astfel de consiliu are ca scop protejarea independenței sistemului de justiție și a independenței judecătorilor individuali, în contextul în care existența instanțelor independente și imparțiale reprezintă o cerință structurală a unui stat guvernat de preeminența dreptului¹⁹⁹, precum și garantarea, în același timp, a eficienței și calității justiției, astfel cum este definită în art. 6 CEDO, pentru a consolida încrederea publică în sistemul de justiție²⁰⁰. Documentul conține o serie de recomandări semnificative, atât cu caracter

¹⁹⁶ Rule of Law Checklist [online]. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), 11-12 martie 2016 [citat 01.09.2019]. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e).

¹⁹⁷ Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities [online]. Comitetul de Miniștri, Consiliul Europei, 17 nov. 2010 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://rm.coe.int/cmrec-2010-12-on-independence-efficiency-responsibilities-of-judges/16809f007d>.

¹⁹⁸ Opinion no. 10 (2007): The council for the judiciary at the service of society [online]. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, Consiliul Europei, 2007, par. 1 [citat 26.04.2025]. Disponibil: <https://rm.coe.int/ccje-opinions-no-1-no-26-en-web/1680adf1dc> / Avizul nr. 10 (2007) al Consiliului Consultativ al Judecătorilor Europeni (CCJE) în atenția Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei referitor la Consiliul Justiției în serviciul societății [online]. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, Consiliul Europei, 2007, par. 1 [citat 26.04.2025]. Disponibil: <http://old.csm1909.ro/csm/index.php?cmd=0901>.

¹⁹⁹ Ibidem, par. 8.

²⁰⁰ Ibidem, Rezumatul concluziilor și recomandărilor, A. b).

general, cât și cu privire la chestiuni specifice – componența unui astfel de consiliu, funcționarea sa, competența.

În 2021, un nou aviz a fost emis cu privire la consiliile judiciare de același organism, de data aceasta referitor la *Evoluția consiliilor judiciare și rolul acestora în cadrul sistemelor judiciare independente și imparțiale*²⁰¹, în contextul evoluțiilor din perioada 2007-2021, care au pus în discuție principiile și standardele exprimate în documentele europene anterioare. S-a considerat necesar, așadar, să se reafirme principiile exprimate în Avizul nr. 10 și ca acestea să fie completate, „în lumina evenimentelor politice recente care subminează instituțiile judiciare și a jurisprudenței instanțelor europene” (referirea vizând inclusiv cauzele menționate de la nivelul CJUE). Judecătorii arată că, dincolo de normele și standardele consacrate, „Sistemul judiciar și celelalte puteri ale statului, politicienii, mass-media și societatea trebuie să lucreze împreună, într-un efort pe termen lung, pentru a consolida profesionalismul, transparența și deontologia în cadrul sistemului judiciar, astfel încât să transforme regulile de pe hârtie într-o cultură a respectului pentru independența judiciară, în beneficiul societății”²⁰². Această afirmație subliniază faptul că nu doar statul în sine, ci o serie largă de entități participă și contribuie la asigurarea calității sistemelor de justiție, ceea ce sprijină idealurile și formulele de extindere a responsabilităților din sfera justiției și, extins la nivel global, și un indicator al paradigmei cosmopolitismului cu aplicare în justiție. Mai mult, se pune în discuție legitimitatea consiliilor judiciare, și se arată că nu este suficientă o sursă formală de legitimitate, precum o prevedere în constituție, ci există necesitatea completării acesteia de legitimitatea funcțională: „Fiecare consiliu judiciar, dar și sistemul judiciar pe care îl reprezintă, trebuie să câștige încrederea publicului și sprijinul său printr-o activitate excelentă și transparentă și prin răspundere. În cazul unui conflict cu celelalte puteri ale statului, suportul public va depinde într-o mare măsură de legitimitatea percepută a Consiliului”²⁰³. Sunt integrate, așadar, și noțiuni contemporane din sfera legitimității instituțiilor de justiție, inclusiv în componenta subiectivă, a percepției sale, ceea ce confirmă relevanța studiului legitimității și dreptății procedurale și în sens obiectiv, dar și în sensul subiectiv, al percepției și încrederii publice în instituțiile de justiție.

CCJE a constatat că există o diversitate mare în rândul statelor membre, și în ceea ce privește organizarea sistemului judiciar, și în ceea ce privește organizațiile denumite „consilii

²⁰¹ Opinion No. 24 (2021): Evolution of the Councils for the Judiciary and their role in independent and impartial judicial systems [online]. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, Consiliul Europei, 2021 [cit. 26.04.2025]. Disponibil: <https://rm.coe.int/opinion-no-24-2021-of-the-ccje/1680a47604> / Avizul nr. 24 (2021): Evoluția consiliilor judiciare și rolul acestora în cadrul sistemelor judiciare independente și imparțiale [online]. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, Consiliul Europei, 2021 [cit. 26.04.2025]. Disponibil: <https://rm.coe.int/opinion-no-24-2021-of-the-ccje-romanian/1680a5e7ca>.

²⁰² Ibidem, par. 3.

²⁰³ Ibidem, par. 12.

judiciare”, cu organizare, componență și responsabilități ce variază. O asemenea diversitate „o reflectă pe cea a diferitelor constituții naționale și culturi juridice și a istoriei naționale”, motiv pentru care organismul „nu dorește să recomande un model specific de consiliu”²⁰⁴. Însă, în condițiile în care „[c]onsiliile judiciare trebuie să contribuie și ele la câștigarea încrederii publice printr-o activitate excelentă”²⁰⁵, „fiecare consiliu ar trebui să aibă competențe adecvate pentru a apăra independența sistemului judiciar și a judecătorilor, astfel încât judecătorii să fie liberi să soluționeze dosarele fără vreo influență nejustificată din afara sau din interiorul sistemului judiciar”²⁰⁶. Garantarea independenței justiției și judecătorilor pornește încă de la asigurarea independenței componenței unui atare consiliu, și în acest sens se recomandă ca membrii săi să fie selectați printr-o procedură transparentă, care să evite orice percepție a influenței politice, a interesului propriu sau a favoritismului, ca orice procedură de verificare a judecătorilor să fie făcută de o instituție independentă, și afirmă că nu este acceptabilă calitatea de membru de drept, cu excepția unui număr foarte mic de cazuri, spre exemplu în cazul președintelui curții supreme, dar nu ar trebui să fie incluși de drept și membri sau reprezentanți ai puterii legislative sau ai puterii executive²⁰⁷.

Toate aceste elemente argumentează o poziție cosmopolitistă manifestată la nivel regional, prin considerarea unor elemente comune într-un spațiu politic determinat, ce este însoțit și de valențe normative. Se remarcă, în plus, în această propunere inovatoare a Consiliului Europei, tentativa de uniformizare atât cu privire la principii ale justiției, cât și la modalitatea de organizare a asigurării înfăptuirii justiției. Acest fapt nu afectează organizarea propriu-zisă a instanțelor, ce rămâne apanajul ori competența statului, ci stabilirea unor principii unice cu privire la atribuțiile, organizarea și componența consiliilor judiciare, element ce își propune să contribuie cu atât mai mult la o uniformizare a unor norme juridice naționale din spațiul european (și nu numai) privitoare la justiție.

Pentru a putea discuta eficiența unor principii ale sistemului de justiție ce pot fi subsumate gândirii cosmopolitiste, precum și posibilitatea unei uniformizări în spațiul legislativ internațional, european și național, este necesară și observarea reflectării lor în norme de drept intern, constituționale și non-constituționale. Pentru exemplificare, sunt relevante prevederile cuprinse în *Constituția României* (cu precădere, art. 11 – Dreptul național și dreptul intern, art. 21 – Accesul liber la justiție, art. 52 – Dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică, Titlul III, cap. VI – Autoritatea judecătorească), *Constituția Republicii Moldova* (art. 4 – Drepturile și

²⁰⁴ Ibidem, par. 4.

²⁰⁵ Ibidem, par. 3.

²⁰⁶ Ibidem, par. 19.

²⁰⁷ Ibidem, IV. Concluzii și recomandări, par. 8-13.

libertățile omului, art. 8 – Respectarea dreptului internațional și a tratatelor internaționale, art. 16 – Egalitatea, art. 20 – Accesul liber la justiție, art. 53 – Dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică, Cap. IX – Autoritatea judecătorească).

De asemenea, sunt de interes legile de organizare judiciară – *Legea nr. 304/2004 privind organizarea judiciară în România*²⁰⁸ (Cap. I – Principiile organizării judiciare, Cap. II – Accesul la justiție, Cap. III – Dispoziții generale privind procedura judiciară), *Legea nr. 514/1995 privind organizarea judecătorească în Republica Moldova*²⁰⁹ (Titlul I, Titlul II, Cap. I), precum și legile privitoare la statutul judecătorilor – *Legea nr. 303/2004 privind statutul judecătorilor și procurorilor* (Titlul I, Cap. I – Noțiuni și principii, Cap. II – Incompatibilități și interdicții) și *Legea nr. 303/2022 privind statutul judecătorilor și procurorilor în România*²¹⁰, *Legea nr. 544/1995 cu privire la statutul judecătorului în Republica Moldova*²¹¹ (Cap. I – Statutul judecătorului, art. 8 – Incompatibilități și interdicții, art. 15 – Obligațiile judecătorilor, Cap. V – Garantarea independenței judecătorului). Reflectarea principiilor și valorilor sistemului de justiție poate fi urmărită, în ambele state, și la nivelul anumitor principii de desfășurare a procesului civil și penal.

Mai mult, analiza legilor de organizare a consiliilor judiciare indică atitudini diferite față de recomandările formulate de Consiliul Europei. În Republica Moldova, modificări succesive ale Legii 947/1996 cu privire la Consiliul Superior al Magistraturii au avut în vedere opiniile exprimate de CCJE, forma actualizată a legii specificând expres, în art. 3 alin. (2), că „În componența Consiliului Superior al Magistraturii intră judecători și persoane care se bucură de o înaltă reputație profesională și integritate personală, cu experiență în domeniul dreptului sau în alt domeniu relevant (...), care nu activează în cadrul puterii legislative, executive sau judecătorești și nu sunt afiliate politic”²¹². În România, însă, conceptul de independență a acestui consiliu nu a fost aplicat adecvat, și, deși legea nouă a fost adoptată recent, în 2022, potrivit art. 3 lit. c), ministrul Justiției rămâne membru de drept al Consiliului Superior al Magistraturii²¹³. Așadar, caracterul de recomandare al Avizelor CCJE a făcut ca statul să opteze pentru o

²⁰⁸ Legea privind organizarea judiciară: nr. 304 din 28 iunie 2004. In: *Monitorul Oficial al României*, nr. 576, 29 iunie 2004.

²⁰⁹ Legea privind organizarea judecătorească: nr. 514 din 06.07.1995. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr. 58, art. 641.

²¹⁰ Legea privind statutul judecătorilor și procurorilor: nr. 303 din 28 iunie 2004. In: *Monitorul Oficial al României*, nr. 826, 13 septembrie 2005; Legea privind statutul judecătorilor și procurorilor: nr. 303 din 15 noiembrie 2022. In: *Monitorul Oficial al României*, nr. 1102, 16 noiembrie 2022.

²¹¹ Legea cu privire la statutul judecătorului: nr. 544 din 20.07.1995. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, 59-60, art. 664.

²¹² Legea cu privire la Consiliul Superior al Magistraturii: nr. 947-XIII din 19 iulie 1996. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 22.01.2013, nr. 15-17, art. 3 alin. (2).

²¹³ Legea privind Consiliul Superior al Magistraturii: nr. 305 din 15 noiembrie 2022. In: *Monitorul Oficial al României*, nr. 1105, 16 noiembrie 2022, art. 3 lit. c).

componentă care menține dubii cu privire la independența organismului, motiv pentru care se susține necesitatea unor documente politico-normative cu forță juridică mai mare în sfera asigurării respectării principiilor fundamentale ale justiției.

Observarea tranziției de la norme internaționale la norme regionale/europene și naționale, infuziunea și transferul ideatic și normativ ce au loc între aceste niveluri, toate menite să asigure o înfăptuire de calitate a actului de justiție publică în beneficiul indivizilor, ca destinatari finali ai normelor, este un element important ce conturează paradigma cosmopolitistă în diversele sale forme de manifestare. În același timp, se argumentează cu atât mai mult apartenența conceptuală și praxiologică a temei prezentei lucrări în câmpul Teoriei Generale a Dreptului, fiind abordate principiile fundamentale ale justiției ca sistem, ce sunt și pot fi recunoscute, consacrate și aplicate la toate nivelurile înfăptuirii justiției (internațional, regional și național), elemente generale, comune și esențiale ce configurează, în sine, sistemele (orice sisteme) de justiție publică.

Identificarea și sistematizarea acelor principii care apar a fi esențiale pentru reținerea unui act de justiție publică, respectiv fundamentale pentru orice sistem de justiție publică, astfel cum sunt și apreciate doctrinar, confirmate normativ și standardizate în varii documente specializate, inclusiv în contextul dezvoltării rolului și poziției justiției în societatea globală, își dovedește utilitatea într-o serie de chestiuni de ordin empiric. Într-o perspectivă, se observă că există numeroase instituții, organisme, proceduri menite să asiste statele în consolidarea statului de drept / preeminenței dreptului și respectarea drepturilor omului, inclusiv în ceea ce privește principiile și valorile sistemului de justiție, iar în spațiul politico-juridic european acestea au o întemeiere normativă ce pare mai consistentă și presupun inclusiv mecanisme de asigurare a respectării lor. Statele care încalcă standardele stabilite pentru participarea în comunitatea regională sunt monitorizate atent, din direcții convergente. Această monitorizare este urmare a asumării, de către aceste state, a unor obligații, a respectării anumitor standarde comune statelor europene. Încălcarea acestor standarde asumate voluntar, consensual, o dată cu dorința participării în comunitatea europeană, în sens larg, poate atrage consecințe. Se observă, în același timp, existența unor lipsuri legislative la nivelul acestor instituții, pe care practica judiciară caută să le completeze și a căror suplinire este căutată inclusiv prin apelul la definiții, principii sistematizate în documente ale altor instituții cu preocupări în același câmp. Mai mult, se constată o serie de ineficiențe ale mecanismelor existente, ce se manifestă în special în câmpul răspunderii juridice – spre exemplu, a procedurii prevăzute de *Cadrul pentru consolidarea statului de drept* și a procedurii prevăzute de art. 7 din *Tratatul privind Uniunea Europeană*. Întocmai înspre diminuarea acestor ineficiențe este necesară o reconsiderare a rolului și poziției

principiilor justiției în cadrul conceptual, instituțional și normativ internațional, înspre un standard mai ridicat al cosmopolitismului principiilor justiției.

Cu siguranță, pasul esențial în reprezintă sistematizarea acestora, care permite, în continuare, identificarea similară a principiilor fundamentale ale altor ramuri și subramuri de drept, ceea ce permite o mai mare claritate teoretică și o reflectare normativă adecvată. Mai mult, observându-se modul în care unele dintre principiile considerate fundamentale pentru justiție ca sistem sunt regăsite în formulări ce le alătură fără a le diferenția, așa cum este cazul independenței și imparțialității, lucrarea va releva distincțiile fundamentale între cele două, accentuându-le importanța separată. În acest scop se dovedește deosebit de utilă analiza interdisciplinară a noțiunilor, în contextul în care domenii precum psihologia și neuroștiințele au produs rezultate valoroase ce pot și trebuie instrumentalizate în studiile juridice. Abordarea distinctă cu privire la cele două principii este exemplificată prin studiul de caz asupra modului lor de reflectare în statutele a două instanțe internaționale, respectiv Curtea Internațională de Justiție și Curtea Penală Internațională, reprezentând două modele diferite de înfăptuire a justiției la nivel internațional și indicând un cosmopolitism al justiției și al principiilor justiției, cu atât mai evident în cazul Curții Penale Internaționale. În contextul noului val de atenție asupra acestei instanțe odată cu inițierea anchetării crimelor de război comise în conflictul ruso-ucrainean ce a debutat în 2022, independența și imparțialitatea manifestate la nivelul acestei instanțe vor fi cu atât mai mult în atenția specialiștilor, dar și a publicului larg.

De asemenea, dacă existența unei justiții care să respecte anumite criterii este una dintre condițiile fundamentale pe care statele trebuie să le respecte pentru participarea ca membri în cadrul comunității internaționale ori al unor mecanisme regionale ce produc efecte asupra justiției naționale, este necesară o analiză asupra standardelor de justiție a căror îndeplinire este necesară la nivelul supranațional în cauză. În acest scop, în condițiile dezvoltării justiției internaționale și a modificării considerabile a funcțiilor, scopurilor și rolurilor acestora, precum și a problemelor de legitimitate survenite în acest context, aflate în strânsă legătură cu o serie de ineficiențe semnificative constatate la nivelul funcționării lor, se va analiza oportunitatea evaluării legitimității instanțelor internaționale prin prisma modului în care sunt respectate principiile justiției la nivelul acestora.

Mai mult, remarcându-se faptul că menținerea valorilor drepturilor omului și a unor standarde democratice au devenit parte din evaluarea legitimării autorității, și că instituțiile publice, atât politice, cât și de justiție, la toate nivelurile, acționează, în mod ultim, în numele indivizilor, se identifică necesitatea analizei modului în care indivizii participă la luarea deciziilor care produc efecte și asupra lor, inclusiv la nivel global. Această analiză va fi aplicată

inclusiv cu privire la instanțele internaționale, în perspectiva dezvoltării acestora în acord cu principii specifice cosmopolitismului și în instrumentalizarea ideii că respectarea principiilor justiției legitimează instanțele, cu atât mai mult pe cele internaționale, și este esențială la toate nivelurile înfăptuirii sale.

1.3. Concluzii

Există o serie largă de cercetări în sfera cosmopolitismului, în multiplele sale direcții ideatice, inclusiv în ceea ce privește cosmopolitismul instituțional sau juridic, vorbindu-se inclusiv despre un cosmopolitism judiciar, cu o semnificație aparte. Însă lucrările de până în prezent nu acordă justiției și principiilor justiției o atenție particulară, motiv pentru care prezenta lucrare se conturează ca o noutate în abordare, punând în discuție extinderea cosmopolitismului în câmpul juridic și dezvoltarea dreptului în spiritul cosmopolitismului, inclusiv în ceea ce privește justiția ca sistem și principiile sale fundamentale. De asemenea, studiile cu privire la dreptatea procedurală, în special cele din câmpul psihologiei sociale, au produs rezultate deosebit de valoroase, ce nu au fost avute în vedere în literatura de specialitate juridică de limba română, fapt pe care, de asemenea, lucrarea caută să îl remedieze, în contextul relevanței sale deosebite în lumina principiilor justiției ca sistem. Mai mult, aceste studii nu au în vedere generalismul și universalismul ce pot caracteriza echitatea procedurală, ca principiu fundamental al justiției. În plus, este studiată din ce în ce mai mult problematica instituțiilor de guvernare globală și a legitimității acestora, perspectiva dominantă fiind cea filosofico-politică, lipsind, însă o abordare interdisciplinară care să integreze specific rolul dreptului și al principiilor justiției în evaluarea legitimității, cu atât mai relevantă în contextul juridico-politic global actual și al atenției crescute asupra justiției, la toate nivelurile înfăptuirii sale. În același mod, nici studiile cu privire la principiile justiției, dincolo de faptul că nu produc decât rareori generalizări axiologice, nu sunt orientate înspre destinatarii finali ai normelor, respectiv indivizii, în contextul lor social, și nu abordează chestiunea legitimității instituțiilor de justiție privită prin prisma respectării principiilor fundamentale ale justiției. Dacă fiecare câmp de cercetare are o abordare distinctă, specifică, lucrarea își propune o abordare interdisciplinară, ce va conduce la stabilirea raporturilor dintre aceste aceste concepte, argumentând utilitatea lor în domeniul juridic, precum și beneficiile studiului juridic al problematicii în ceea ce privește reflectarea aplicată a acestor concepte teoretice.

În ceea ce privește cadrul normativ existent, se observă că există o serie de reglementări la nivel internațional, regional și național care vizează, chiar dacă nu denumesc ca atare, principii ce țin de esența justiției. Cele consacrate la nivel internațional, în special din sfera drepturilor

omului, au, însă, o forță juridică limitată, punându-se problema asigurării respectării lor, și a eficacității acelei egalități între indivizi pe care ele o invocă și o promovează. Există, de asemenea, garanții și standarde ce vizează aplicarea practică a diverselor principii ale justiției cuprinse în acte normative internaționale specializate în domeniul justiției, precum actele de înființare a instanțelor internaționale, însă și în cazul lor se identifică probleme a căror soluționare încă face obiectul dezbaterii. Au fost formulate, totodată, și numeroase propuneri de sistematizare, unificare, detaliere a cerințelor anumitor principii ale justiției într-o multitudine de documente ce provin de la instituții de guvernare globală ori de la diverse asociații și grupuri profesionale de prestigiu. Acestea, însă, fie sunt complet lipsite de forță juridică și nu există consecințe negative dacă nu sunt respectate, fie vizează chestiuni particulare, precum independența, conduita judiciară, etica judiciară, administrarea instanțelor, lipsind, însă, o viziune de ansamblu, generală și integratoare, asupra elementelor fundamentale ale unui sistem de justiție. Teza construiește, așadar, pe cadrul normativ deja existent, dar acesta, la rândul său, justifică necesitatea unei extinderi, fiind de interes fundamental sistemele de justiție în ansamblu, regulile sau principiile esențiale ce definesc înfăptuirea justiției. Propunerea avansată are aplicabilitate mai largă, generalitate, vizând standarde minime, comune, obligatorii de care trebuie să fie ținute nu o instanță anume, ci sistemele de justiție în ansamblul lor, și care au continuitate ulterior în legislație și la nivelul tuturor instanțelor.

În fapt, indivizii lumii nu beneficiază de aceleași standarde ale înfăptuirii justiției, reglementările existente dovedindu-se insuficiente pentru a asigura o unitate în fundamentarea principială a justiției și, corespundent, o aplicare unitară a acestor principii față de toți indivizii. În acest context, se pot identifica beneficiile unei analize mai complexe ale problematicii, înspre dezideratul egalității efective a tuturor indivizilor și a asigurării optime a drepturilor tuturor. Este vizat un cadru larg, conceptual, axiologic, care să se reflecte ulterior în toate problematicile particulare ce țin de sfera justiției și care să poată fi consolidat pe verticală, de la documente internaționale și aplicare la nivelul instanțelor internaționale, la cele regionale, și asigurând finalmente standarde unitare ale justiției naționale, astfel încât toți indivizii lumii să beneficieze de standarde rezonabile ale înfăptuirii justiției.

Deși lucrarea are un profund caracter interdisciplinar, este pe deplin justificată susținerea sa în cadrul Teoriei Generale a Dreptului, ca domeniu ce studiază fundamentele științelor juridice. Cercetând principiile fundamentale ale justiției ca sistem, recognoscibile, consacrabile și aplicabile la toate nivelurile justiției, internațional, regional și național, teza nu poate fi subsumată unei științe de ramură anume, ea vizând elementele generale, comune și esențiale ce configurează, în sine, sistemul de administrare a dreptății. Diversitatea evidentă a sistemelor de

drept, care nu pot fi concomitent uniformizate, poate fi amortizată prin intermediul principiilor fundamentale, prin prisma globalizării și a paradigmei cosmopolitiste. Modele în acest sens le reprezintă normele și instanțele regionale/europene, ce reușesc și să înglobeze, și să unească, și să stabilească anumite limite normative cu privire la o multitudine de sisteme de drept. Același efect poate fi obținut prin consacrarea și aplicarea la nivel internațional/global al principiilor fundamentale ale justiției, prin instrumente specifice, cu rolul final de a înlăptui deziderate precum o justiție de calitate, instituții legitime și egalitatea reală între indivizi în fața justiției.

Se conturează, având în vedere analiza atentă a cadrului doctrinar și normativ, precum și a insuficiențelor practice observate, **problema științifică** a cărei soluționare va fi căutată în prezenta lucrare, și anume evaluarea posibilității sistematizării și recunoașterii unitare a principiilor fundamentale ale sistemului de justiție în spațiul juridic internațional prin analiza acestor principii în contextul paradigmei cosmopolitismului contemporan, determinând atât reflectarea protejării drepturilor indivizilor ca reper de interes global, cât și o mai mare legitimitate a instituțiilor internaționale de justiție. Interesează în special identificarea principiilor comune ale sistemului de justiție, astfel cum sunt ele consacrate doctrinar și consacrate normativ, precum și cum se poate realiza o consolidare a acestor principii comune printr-o eventuală schimbare de optică la nivelul instituțiilor internaționale de factură cosmopolitistă, în special din sfera justiției. Pentru a soluționa problema de cercetare identificată, sunt avute în vedere următoarele **direcții de cercetare**:

- cosmopolitismul, ca poziție teoretică, în special în componenta sa instituțională contemporană;
- conceptul de dreptate procedurală;
- legitimitatea instituțiilor de guvernare globală;
- principiile fundamentale ale sistemului de justiție în abordare teoretică, în prevederi normative internaționale, europene și naționale, precum și la nivel aplicativ;
- asigurarea respectării principiilor fundamentale ale justiției în contextul cosmopolitismului contemporan.

Identificarea problemei de cercetare și a direcțiilor de studiu permit conturarea **scopului** tezei, respectiv cercetarea caracterului complex al principiilor sistemului de justiție în cheia paradigmei cosmopolitismului, în vederea exemplificării oportunității consacrării unor principii unitare ale sistemelor de justiție contemporane.

Realizarea acestui scop presupune îndeplinirea unor **obiective** precum:

- examinarea problematicii justiției și principiilor sistemelor de justiție prin prisma abordărilor contemporane ale dreptății;
- explorarea paradigmei cosmopolitismului pentru a determina autentificarea sa științifică în câmpul juridic și raporturile sale cu câmpul juridic;
- înaintarea, argumentarea și plasarea în circuitul științific a noțiunii de dreptate procedurală și clarificarea modului în care aceasta contribuie la legitimarea înfăptuirii justiției;
- contextualizarea ordinii juridice globale, ca manifestare efectivă a cosmopolitismului, prin filtrul problemei legitimității;
- identificarea, sistematizarea și diferențierea principiilor fundamentale ale oricărui sistem de justiție, național, regional sau internațional;
- analiza recunoașterii și reflectării standardelor justiției în ordinea juridică globală, cu aplicare la nivelul instanțelor internaționale;
- instrumentalizarea recunoașterii și consacrării principiilor fundamentale ale justiției drept criteriu în evaluarea legitimității instanțelor internaționale.

2. CONSTANȚE ȘI PARTICULARITĂȚI ÎN ABORDAREA PARADIGMEI COSMOPOLITISMULUI CONTEMPORAN

2.1. Evoluția și tipologii ale cosmopolitismului

Înțelegem conceptul de „justiție”, spre a-l deosebi de categoria fundamentală ori noțiunea morală de „dreptate”, ca sistem de administrare a dreptății, sistem de asigurare a îndeplinirii dreptății. Pentru a aborda problematica valorilor fundamentale ale sistemului de justiție, ale sistemului de administrare a dreptății, cercetarea își propune, ca punct de plecare, să urmărească abordările contemporane ale dreptății, și, în special, modalitatea în care li se integrează anumite concepte fundamentale pentru domeniul de studiu, precum preeminența dreptului, statul de drept, legitimitatea. Fenomenul supus cercetării este unul de natură complexă, filosofică, politică, juridică, socială, psihologică, inclusiv de psihologie socială, antrenând vaste dezbateri atât în câmpul teoretic, dar și în cel aplicativ. O multitudine de criterii sunt utilizate în literatura de specialitate pentru a distinge între diverse tipuri de dreptate, reflectând varii abordări ale dreptății în multiple domenii de studiu.

O abordare comună a dreptății în general se realizează în funcție de temă. În acest sens, se distinge între dreptatea distributivă, dreptatea comutativă și dreptatea corectivă și retributivă. Dreptatea distributivă este preocupată de distribuirea beneficiilor și sarcinilor sau echitatea distribuirii rezultatelor, dreptatea comutativă este preocupată de tranzacții și schimburi, iar dreptatea corectivă și cea retributivă sunt preocupate de compensarea victimelor și sancționarea făptuitorilor.

Dintr-o altă perspectivă, conceptul de „dreptate” este abordat prin prisma limitelor acțiunii sale, fiind formulate atât teorii ale dreptății interne, cât și, mai recent, teorii ale dreptății la nivel internațional sau global. Unele din cele mai relevante astfel de teorii, prin raportare la globalizarea ce caracterizează societatea contemporană, au fost formulate în linia de gândire a cosmopolitismului.

Cosmopolitismul este, în prezent, un subiect central de cercetare, antrenând variate dezbateri și controverse în câmpul științific și al gândirii. Originile și formele sale „clasice” au ca repere ideea de „afiliere non-națională”, actul individului de a se declara „cetățean al lumii” mai degrabă decât al unei structuri politice statale²¹⁴, detașarea față de sistemele politice ale statului-națiune și noțiunea de „deschidere către lume”, cosmopolitiștii privindu-se pe ei înșiși ca nefiind

²¹⁴ INGLIS, David. Alternative histories of cosmopolitanism. Reconfiguring classical legacies. In: DELANTY, Gerard, ed. *Routledge Handbook of Cosmopolitan Studies*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2012, p. 11. ISBN 978-0-415-60081-1, 978-0-203-83713-9.

atingi de limitările granițelor comunităților politice existente – loialitatea lor este datorată comunității universale a ființelor umane și nu unei comunități politice specifice (indiferent dacă apartenența la aceasta ar fi dobândită prin naștere sau printr-o alegere)²¹⁵.

Cosmopolitismul contemporan, însă, cuprinde o arie mult mai largă și mai complexă de problematici, precum natura eticii, dreptatea, responsabilitatea socială, afilierea culturale, toate acestea avute în vedere în cadrul condițiilor sociale ale complexe globalități²¹⁶, dar și, într-un sens aplicat, instituțiile și organizațiile internaționale și transnaționale, distribuția în plan vertical a puterilor, rolul drepturilor omului în atingerea egalității și dreptății, economia globală etc. Astfel, cosmopolitismul începe să fie privit atât ca o formă de alegere identitară efectuată de către indivizi, ca un ideal etic și o viziune asupra dreptății, cât și ca un cadru juridic și politic²¹⁷.

În ceea ce privește statutul științific al cosmopolitismului, acesta este adesea prezentat ca idee, ideal, ideologie, teorie, școală de gândire. Thomas Pogge îl caracterizează ca „poziție intelectuală” sau „familie de poziții intelectuale”²¹⁸. Ulrich Beck în literatura universală²¹⁹ și Ciprian Nițu în literatura română argumentează caracterul cosmopolitismului de *paradigmă* în științele sociale în general, precum și în teoria politică (paradigma fiind definită succint de autorul român ca „o realizare teoretică și conceptuală fundamentală, care înzestrea o comunitate de cercetători dintr-un domeniu particular de cercetare cu un anumit set de probleme și cu soluții pentru rezolvarea acestora”)²²⁰, putând fi formulate argumentări similare și pentru alte câmpuri de studiu, inclusiv cel juridic. În sensul lucrării prezente, se va utiliza termenul de „paradigmă” într-un sens uzual, de model, de cadru teoretic, prin raportare la maniera specifică a cosmopolitismului de a privi lumea în ansamblu, chiar și în contextul unor poziții teoretice atât

²¹⁵ BEROŠ, Marin. Cosmopolitan Identity – historical origins and contemporary relevance. In: *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli* [online]. 2016, nr. 14, p. 198 [citat 01.09.2020]. ISSN 1331-7830, 1849-1685. Disponibil: <https://doi.org/10.32728/tab.14.2016.12>.

²¹⁶ INGLIS, David. Alternative histories of cosmopolitanism. Reconfiguring classical legacies. In: DELANTY, Gerard, ed. *Routledge Handbook of Cosmopolitan Studies*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2012, p. 11. ISBN 978-0-415-60081-1, 978-0-203-83713-9.

²¹⁷ BEROŠ, Marin. Cosmopolitan Identity – historical origins and contemporary relevance. In: *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli* [online]. 2016, nr. 14, p. 198 [citat 01.09.2020]. ISSN 1331-7830, 1849-1685. Disponibil: <https://doi.org/10.32728/tab.14.2016.12>.

²¹⁸ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism: a Path to Peace and Justice. In: *Journal of East-West Thought* [online]. 2012, vol. 2, nr. 4, p. 10 [citat 01.09.2020]. ISSN 2161-7236, 2168-2259. Disponibil: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/xs55mf13k>.

²¹⁹ Spre exemplu, în: BECK, Ulrich. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press, 1999. 192 p. ISBN 978-0-745-62221-7; BECK, Ulrich. *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press, 2006. 210 p. ISBN 0-7456-3399-4; BECK, Ulrich. Cosmopolitan Sociology: Outline of a Paradigm Shift. In: Maria ROVISCO, Magdalena NOWICKA, eds. *The Ashgate Research Companion to Cosmopolitanism*. Ediția a II-a. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016, pp. 17-32. ISBN 978-0-7546-9556-1.

²²⁰ NIȚU, Ciprian. *Cosmopolitismul. Către o nouă paradigmă în teoria politică*. Iași: Adenium, 2014, p. 12. ISBN 978-606-742-009-8.

de variate putând fi identificate anumite coordonate comune, definitorii, care pot fundamenta existența unui astfel de model.

Spre deosebire de alte poziții intelectuale, cosmopolitismul, în opinia lui Thomas Pogge, presupune în principal perspective asupra modului în care lucrurile „ar trebui să fie”, nu doar asupra modului în care acestea sunt deja. Așadar, pozițiile cosmopolitiste includ, ca elemente centrale, atât perspective evaluative, ce judecă, *evaluatează*, cât și perspective normative, ce *prescriu, recomandă* [evid. ns.]. Evaluările morale și recomandările specifice sunt conduse de ideea centrală a includerii tuturor ființelor umane ca egale²²¹.

Gillian Brock identifică două aspecte esențiale ale cosmopolitismului, în înțelegerea sa prezentă, dar datând încă de la stoici, respectiv problematica identitară și problematica responsabilității – ca teză asupra identității, a fi cosmopolit indică a fi marcat sau influențat de culturi variate; ca teză asupra responsabilității, individul trebuie să se considere membru al unei comunități globale de ființe umane și, ca atare, acesta are și responsabilități față de ceilalți membri ai comunității globale²²². Deși originile ori istoria cosmopolitismului pot fi urmărite până în Antichitate, nu există, însă, un consens între teoreticienii contemporani cu privire la înțelegerea conținutului exact al unei poziții subsumate cosmopolitismului²²³. Se poate argumenta, în acest sens, și opțiunea lui Pogge de a vorbi despre mai multe astfel de poziții, ori o „familie” de asemenea poziții, ce reflectă înțelegeri și angajări diverse a ideii centrale a cosmopolitismului de includere a tuturor ființelor umane ca egale.

Termenul de „cosmopolit” (și derivații, precum „cosmopolitism”) provine din limba greacă (*kosmopolitês*), și este format prin alăturarea cuvintelor *kosmos*, însemnând „lume”, „univers”, „cosmos”, și *politês*, prin care se înțelege un „cetățean”, „membru al cetății (*polis*)”. *Kosmopolitês* ar desemna, așadar, un „cetățean al lumii”. Termenul îi este atribuit filosofului cinic grec Diogene din Sinope, care, întrebat fiind de unde este, ar fi răspuns „Sunt *kosmopolitês*!” (relatarea îi aparține lui Diogene Laertios)²²⁴. O relatare similară este reproducă de Cicero, în *Tusculanae disputationes*, și îl vizează pe Socrate²²⁵. Dacă, în mod obișnuit, un

²²¹ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism: a Path to Peace and Justice. In: *Journal of East-West Thought* [online]. 2012, vol. 2, nr. 4, p. 10 [citat 01.09.2020]. ISSN 2161-7236, 2168-2259. Disponibil: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/xs55mf13k>.

²²² BROCK, Gillian. *Global Justice: A Cosmopolitan Account*. New York: Oxford University Press, 2009. 366 p., p. 8. ISBN: 978-0-19-923093-8; 978-0-19-923094-5.

²²³ SCHEFFLER, Samuel. *Boundaries and Allegiances. Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. New York: Oxford University Press, 2001. 221 p., p. 111. ISBN 0-19-924149-X.

²²⁴ LAERTIOS, Diogenes. *Despre viețile și doctrinele filosofilor*. Trad. C.I. Balmuș, studiu introductiv și comentarii A.M. Frenkian, ediție îngrijită de B. Olaru. Iași: Polirom, 1997. 190 p., VI, 63. ISBN 973-9131-03-4. Versiunea în limba română: «Întrebat din ce loc este, Diogene răspunde: „Sînt cetățean al lumii”».

²²⁵ CICERO, Marcus Tullius. *Tusculanae disputationes* [online]. Trad. C.D. Yonge. New York: Harper and Brothers, 1877, V, XXXVII, 108 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://www.gutenberg.org/files/14988/14988->

grec s-ar fi identificat prin *polis*, afirmația lui Diogene este interpretată ca un refuz de a fi definit prin originile locale și apartenența la un grup, preferând să se definească prin raportare la aspirații și preocupări „mai universale”²²⁶, negând loialitatea ori supunerea față de polis și afirmându-și legătura cu întreaga lume²²⁷.

Această identificare a sa este interpretată ca fiind una negativă, în sensul în care intenția lui Diogene nu a fost de a „deveni primul cetățean al lumii”, ci de a își exprima dezacordul față de legile cetăților antice, cărora nu dorea să li se supună²²⁸. În interpretarea filosofului Martha Nussbaum, Diogene știa că invitația de a gândi ca un cetățean al lumii era, într-un fel, o invitație ca individul să-și privească propriul mod de a trăi „din punctul de vedere al dreptății și binelui”, dincolo de „accidentul” de a se fi născut într-un loc anume, în contextul în care orice ființă umană s-ar fi putut naște în orice altă națiune²²⁹.

Această identificare negativă a fost transformată în una pozitivă de către filosofii stoici. O primă doctrină a *cosmopolis*-ului, un oraș al înțelepților și al zeilor, a fost formulată, propriu-zis, de stoicul Chrysippus, care considera că toate ființele umane, precum și zeii, sunt cetățeni ai *cosmopolis*-ului prin faptul că posedă rațiune, această unitate în rațiune reprezentând fundamentul cosmopolitismului stoic²³⁰. Imaginea cosmopolitului a fost dezvoltată de către stoici prin argumentul că fiecare individ există, în același timp, în două comunități, una locală, a nașterii, și „comunitatea argumentului și aspirației umane”²³¹, această din urmă comunitate fiind, în mod fundamental, sursa obligațiilor morale ale individului. Stoicii nu considerau că a fi „cetățean al lumii” presupune a se renunța la elementele identitare locale ori la afecțiuni speciale (identități etnice, lingvistice, istorice, profesionale etc.), și nici nu argumentau în favoarea desființării formelor existente de organizare politică în favoarea unui „stat mondial”. Aceștia

[h/14988-h.htm](http://14988-h.htm). Versiunea în limba latină: *Socrates quidem cum rogaretur, cuiatem se esse diceret, „mundanum” inquit; totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur*. Versiunea în limba engleză: *Socrates, indeed, when he was asked where he belonged to, replied, “The world;” for he looked upon himself as a citizen and inhabitant of the whole world*.

²²⁶ NUSSBAUM, Martha C. Patriotism and Cosmopolitanism. In: Joshua COHEN, ed. *For Love of Country?* / Martha C. NUSSBAUM. Boston: Beacon Press, 1996, pp. 6-7. ISBN 0-8070-4329-x.

²²⁷ BROWN, Eric. Hellenistic Cosmopolitanism. In: Mary Louise GILL, Pierre PELLEGRIN, eds. *A Companion to Ancient Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, pp. 549-558, p. 549. ISBN 978-0-631-21061-0, 0-631-21061-X.

²²⁸ BEROȘ, Marin. Cosmopolitan Identity – historical origins and contemporary relevance. In: *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli* [online]. 2016, nr. 14, p. 198 [citat 01.09.2020]. ISSN 1331-7830, 1849-1685. Disponibil: <https://doi.org/10.32728/tab.14.2016.12>.

²²⁹ NUSSBAUM, Martha C. Patriotism and Cosmopolitanism. In: Joshua COHEN, ed. *For Love of Country?* / Martha C. NUSSBAUM. Boston: Beacon Press, 1996, p. 7. ISBN 0-8070-4329-x.

²³⁰ BEROȘ, Marin. Cosmopolitan Identity – historical origins and contemporary relevance. In: *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli* [online]. 2016, nr. 14, p. 198 [citat 01.09.2020]. ISSN 1331-7830, 1849-1685. Disponibil: <https://doi.org/10.32728/tab.14.2016.12>.

²³¹ NUSSBAUM, Martha C. Patriotism and Cosmopolitanism. In: Joshua COHEN, ed. *For Love of Country?* / Martha C. NUSSBAUM. Boston: Beacon Press, 1996, p. 7. ISBN 0-8070-4329-x.

susțineau, în schimb, că, dincolo de aceste identități ori afinități, mai apropiate (precum familia) ori mai îndepărtate, indivizii fac parte dintr-o comunitate morală alcătuită din toate ființele umane, iar acesteia trebuie să i se acorde, cu prioritate, loialitate, supunere, atenție, respect²³².

Dezvoltarea școlii stoice a adaptat această idee etică fundamentală a unității umane în rațiune, prin raportare la realitățile politice ale vremii, iar treptat, sub influența stoicismului târziu, prin autori precum Cicero, ideea unei comunități umane întemeiată pe rațiune a fost transformată în *ius gentium*²³³. Acest concept a fost introdus de romani pentru a acoperi vidul legislativ existent în privința străinilor, atunci când un tratat încheiat cu o cetate nu le asigura acestora o protecție expresă (în absența unui astfel de tratat, străinul nu deținea nici un drept, nefiindu-i aplicabil *ius civile* roman). *Ius gentium*, prin dezvoltări succesive, determinate inclusiv de necesitățile juridice comune membrilor diverselor popoarelor cu activități comerciale în Roma, a ajuns, în timp, să reprezinte un fel de drept comun al ansamblului popoarelor, astfel cum apare, ulterior, la Gaius, care îl descrie ca fiind un drept comun umanității²³⁴, ori la Ulpian, care îl descrie ca fiind dreptul pe care îl practică popoarele²³⁵ – un punct esențial de reper în crearea și dezvoltarea dreptului internațional.

Dacă au mai existat poziții ce pot fi interpretate drept cosmopolite în secolele ce au urmat Antichității eleniste și romane (spre exemplu, la Dante Alighieri, Erasmus din Rotterdam, Hugo Grotius), Iluminismul secolului al XVIII-lea a readus în discuție amplă și a dezvoltat semnificativ ideile subsumate cosmopolitismului, într-un context complex, determinat de elemente precum extinderea imperiilor coloniale și comerțului, reluarea interesului pentru filosofia antică, apariția noțiunii de drepturi ale omului. Evenimente precum Revoluția Americană ori Revoluția Franceză au influențat puternic dezvoltarea cosmopolitismului, iar *Declarația drepturilor omului și cetățeanului* a fost o manifestare a modurilor de gândire cosmopolite, pe care le-a și consolidat²³⁶.

Cosmopolitismul era înțeles, în continuarea tradiției stoice, ca implicând idealul moral pozitiv al unei comunități umane universale, iar unii autori și-au dezvoltat viziunea în teorii

²³² Ibidem, pp. 7-9.

²³³ BEROŠ, Marin. Cosmopolitan Identity – historical origins and contemporary relevance. In: *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli* [online]. 2016, nr. 14, p. 198 [citat 01.09.2020]. ISSN 1331-7830, 1849-1685. Disponibil: <https://doi.org/10.32728/tab.14.2016.12>.

²³⁴ GAURIER, Dominique. *Histoire du droit international. De l'Antiquité à la création de l'ONU*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2014. 1136 p., pp. 16-17. ISBN 978-2-7535-2939-7 – prin referire la Gaius, *Institutiones*, I, 1.

²³⁵ TRUYOL y SERRA, Antonio. *Histoire du droit international public*. Paris: Economica, 1995. 188 p., p. 16. ISBN 978-2-7178-2916-7.

²³⁶ KLEINGELD, Pauline, BROWN, Eric. Cosmopolitanism. In: Edward N. ZALTA, ed. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Winter 2019 Edition [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/cosmopolitanism/>.

politice privind relațiile internaționale. Anacharsis Cloots (Jean-Baptiste du Val-de-Grace, baron de Cloots, 1755-1794), a argumentat în favoarea desființării tuturor statelor și constituirii unui singur stat mondial care să includă, în mod direct, toate ființele umane, o „republică a indivizilor uniți”²³⁷ (*La république universelle ou adresse aux tyrannicides*, 1792; *Bases constitutionnelles de la république du genre humain*, 1793). Abbé de Saint-Pierre, Jean-Jacques Rousseau, Jeremy Bentham au propus proiecte ambițioase privitoare la o posibilă „pace eternă”, iar Immanuel Kant, în proiectul său asupra păcii eterne, dezvoltă inclusiv ideea unui drept cosmopolit.

Puternic influențat de ideile stoice, Kant elaborează, în special în eseu „Spre pacea eternă” (1795), un proiect de ordine politico-juridică internațională, mai puțin ambițios decât al lui Cloots, dar și mai puțin utopic. Proiectul lui Kant debutează cu șase articole preliminare în vederea unei păci eterne între state: „Niciun tratat de pace nu trebuie validat ca atare, dacă a fost încheiat sub rezerva tacită, care păstrează substanța unui viitor război”; „Niciun stat independent (mic sau mare. aici este indiferent) nu trebuie să poată fi dobândit de către alt stat prin succesiune, schimb, vânzare sau donație”; „Armatele regulate (*miles perpetuus*), cu timpul, trebuie desființate complet”; „Nu trebuie contractate datorii publice referitoare la afacerile externe ale statului”; „Niciun stat nu trebuie să se amestece cu forța în constituția și conducerea altui stat”; „Nu trebuie să se permită nici unui stat în timpul războiului astfel de ostilități față de altul, care să facă imposibilă încrederea reciprocă într-o pace viitoare”²³⁸.

Kant propune, în același scop, al păcii eterne între state, și trei articole definitive. Primul dintre acestea, conform căruia „[c]onstituția civilă a fiecărui stat este republicană”, definește drept republicană acea constituție, singura care provine din ideea contractului original, care se întemeiază pe principiile *libertății* membrilor unei societăți, ca oameni, pe principiile *dependenței* tuturor de o singură legislație comună, ca supuși, și pe legea *egalității* acestora, ca *cetățeni* (prin republicanism, Kant înțelege principiul de stat al separării puterii executive, a guvernului, de cea legislativă)²³⁹.

Cel de-al doilea articol definitiv statuează că „[d]reptul internațional²⁴⁰ trebuie să fie întemeiat pe un federalism al statelor libere”. Kant consideră că popoarele „pot fi judecate

²³⁷ Ibidem.

²³⁸ KANT, Immanuel. *Spre pacea eternă* [1795]. Ediția a II-a. Trad., studiu introd. etc. Rodica CROITORU. București: Editura All, 2008. 208 p., pp. 63-68. ISBN 978-973-571-624-0.

²³⁹ Ibidem, p. 72-78.

²⁴⁰ Traducerea în limba română a eseului lui Kant, realizată de Rodica Croitoru, utilizează termenul de „drept internațional” pentru traducerea originalului „Völkerrecht”. Pentru conformitate cu ediția citată, se va menține utilizarea acestui termen, deși, prin raportare la terminologia epocii, „dreptul popoarelor” ar fi formula corectă. Traducătoarea își motivează alegerea prin utilizarea vocabularului juridic prezent (la momentul traducerii). Opțiunea sa nu apare, însă, a fi întemeiată din punct de vedere juridic. „Dreptul ginților”, „dreptul popoarelor” ori „națiunilor” sunt termeni ce marchează expresii ale evoluției, dezvoltării dreptului internațional, și este preferabilă menținerea terminologiei specifice epocii redactării lucrării originale întocmai pentru a evidenția aceste etape.

precum oamenii individuali (...), iar fiecare dintre ei, pentru siguranța sa în raport cu ceilalți, poate și trebuie să ajungă împreună cu ei la una dintre constituțiile asemănătoare celei civile, în care fiecăruia îi este garantat dreptul său. Aceasta ar fi o *ligă a națiunilor*”²⁴¹. În viziunea lui Kant, trebuie alcătuită o uniune care să poată fi numită o uniune a păcii (*foedus pacificum*), diferită de tratatul de pace (*pactum pacis*) prin faptul că acesta încearcă să pună capăt nu doar unui război, ci „*tuturor războaielor pentru totdeauna*”, scopul unei astfel de structuri nefiind reprezentat de un câștig al autorității statului, ci de menținerea și garantarea libertății unui stat – atât internă, cât și externă, respectiv față de celelalte state din federație. În ceea ce privește caracterul federal al unei astfel de uniuni, Kant observă că este posibil ca popoarele să consimtă la o pace eternă prin constituirea unui stat în sine (cu putere legislativă, executivă și judiciară, care să aplaneze pașnic conflictele existente), respectiv să construiască un stat federativ (*civitas gentium*), o *republică universală* (care să ajungă, în timp, să includă toate popoarele) într-o modalitate „asemănătoare oamenilor individuali, ce renunță la libertatea lor anarhică (lipsită de lege) spre a se conforma legilor coercitive publice”²⁴². Realitatea observată de Kant este, însă, că popoarele nu doresc acest lucru, prin prisma ideii lor de drept internațional („un drept care să se pronunțe asupra justiției nu după legi universale valabile, care restrâng libertatea fiecărui individ particular, ci să o determine după maxime unilaterale prin intermediul puterii”), motiv pentru care se poate susține, în locul ideii pozitive de *republică universală*, „numai surogatul negativ care împiedică războiul, al unei *confederații* existente permanent, care se extinde mereu”²⁴³.

Cel de-al treilea articol definitiv afirmă că „[d]reptul cosmopolit trebuie să se limiteze la condițiile *ospitalității* universale”, ospitalitatea însemnând dreptul unui străin de a nu fi tratat cu ostilitate atunci când sosește pe un anumit teritoriu. Există, astfel, un *drept de vizitator*, întemeiat pe dreptul natural al ospitalității, „care se cuvine tuturor oamenilor ce aparțin societății, în virtutea dreptului de posesiune comună pe suprafața pământului, ei neputându-se risipi la nesfârșit, datorită suprafeței sferice a pământului (...), originar însă niciunul neavând mai mult drept asupra vreunui loc pe pământ decât are altul”²⁴⁴. „Dreptul asupra suprafeței pământului ce aparține în comun speciei umane pune în practică un schimb posibil”, iar, odată cu acordarea (juridică) a posibilității și dreptului stăinilor de a călători și de a intra în relații comerciale cu locuitorii unui spațiu, „regiuni îndepărtate ale pământului pot intra în relații amicale reciproce, ulterior legiferate public, și astfel genul uman se poate apropia, în cele din urmă, din ce în ce mai

²⁴¹ KANT, Immanuel. *Spre pacea eternă* [1795]. Ediția a II-a. Trad., studiu introd. etc. Rodica CROITORU. București: Editura All, 2008. 208 p., p. 78. ISBN 978-973-571-624-0.

²⁴² Ibidem, pp. 82-83.

²⁴³ Ibidem, p. 83.

²⁴⁴ Ibidem, p. 84.

mult de o constituție cosmopolită”²⁴⁵. Astfel cum afirmă Kant, „superioritatea în genere a unei comunități date (...) a ajuns atât de departe, încât încălcarea dreptului într-un loc de pe pământ este resimțită în toate: și astfel, ideea unui drept cosmopolit nu este un mod de reprezentare fantastic și exaltat al dreptului, ci o întregire necesară a codexului nescris atât al dreptului de stat, cât și al dreptului internațional către un drept public al umanității în genere, și astfel către pacea eternă”²⁴⁶. Există, așadar, în perspectiva kantiană, trei tipuri de constituții juridice, prin raportare la subiecții fiecăreia: una internă, „după *dreptul cetățenesc* al oamenilor la un popor (*ius civitatis*)”, una internațională, „după *dreptul internațional* al statelor în relațiile lor reciproce (*ius gentium*)”, și o a treia, „după *dreptul cosmopolit*, în măsura în care oamenii și statele, care întrețin relații externe de interinfluențare reciprocă, sunt considerați ca cetățeni ai unui stat omenesc universal (*ius cosmopolitanum*)”²⁴⁷.

Dreptul cosmopolit, în această înțelegere, transcende revendicările specifice ale națiunilor și statelor și se extinde asupra tuturor membrilor „comunității universale”, denotând un drept și o îndatorire ce trebuie acceptată în scopul coexistenței pașnice a indivizilor, precum și o condiție a relațiilor de cooperare și conduită dreaptă. Dreptul cosmopolit apare ca o „complinsă necesară” a codurilor de drept existent, intern și internațional. Pe baza acestuia ar putea fi testate dogmele culturale, religioase și politice pentru a asista în construirea unei ordini cosmopolite, una în care toate relațiile, politice și sociale, ar trebui să fie legate de o dorință de a participa la dialog și interacțiune, limitate doar de principiile elementare ale rațiunii, imparțialitate și posibilitatea acordului între subiecți. În acest sens, consideră Held, indivizii pot fi cetățeni atât ai lumii, cât și ai statelor existente, iar cetățenia poate deveni un atribut nu doar al comunităților naționale, ci și al unui sistem universal de guvernare „cosmo-politică”, în care, în sens kantian, libertatea fiecărei persoane susține libertatea tuturor²⁴⁸. În sens instituțional, atât Liga Națiunilor, cât și Organizația Națiunilor Unite sunt proiecte politice considerate a fi concepute în acord cu ideile kantiene, urmare a celor două conflagrații mondiale devastatoare din secolul al XX-lea și reveniri lesne de înțeles la discursul pacifist.

Teoria politică, ori politico-juridică, a lui Kant a influențat într-o foarte mare măsură gândirea cosmopolită începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, în special pe autorul american John Rawls, a cărui operă a avut un rol determinant în dezvoltarea cosmopolitismului contemporan. În 1971, John Rawls publică lucrarea fundamentală *A Theory of*

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ Ibidem, p. 78.

²⁴⁷ Ibidem, p. 72.

²⁴⁸ HELD, David. *Cosmopolitanism. Ideals and Realities*. Cambridge: Polity Press, 2010. 306 p., p. 43. ISBN 978-0-7456-4835-4, 978-0-7456-4836-1.

Justice (O teorie a dreptății), propunând o teorie a dreptății sociale la nivel intern profund influențată de teoria contractului social. Unul din scopurile lui Rawls l-a constituit identificarea unor principii de dreptate socială apte să asigure o modalitate de distribuire a drepturilor și obligațiilor în instituțiile de bază ale societății și să definească distribuirea adecvată a beneficiilor și sarcinilor cooperării sociale²⁴⁹. Punctul de pornire al teoriei inițiale a lui Rawls este reprezentat de faptul că principiile dreptății pentru structura de bază a societății fac obiectul unui „acord originar” prin care s-ar determina „principiile pe care persoanele libere și raționale (...) le-ar accepta într-o poziție inițială de egalitate ca definind termenii fundamentali ai asocierii lor”, principii alese împreună, într-un singur act comun, cu anticipație, de către indivizii care se angajează în cooperare socială²⁵⁰. În contextul în care principiile dreptății sunt stabilite prin intermediul unui acord într-o poziție originară definită de echitate, Rawls își va denumi teoria „dreptatea ca echitate” (*justice as fairness*). Echitatea, „fairness”, provine din trăsăturile fundamentale ale poziției originare: o situație ipotetică în care indivizii liberi, raționali și imparțiali ce se angajează în cooperare socială nu își cunosc propria poziție în societatea creată după aceste norme (ceea ce Rawls numește „vălul ignoranței”). Circumstanțele individuale (locul în societate, statutul social, inteligența, forța etc.) fiind necunoscute, și în condițiile în care nimeni nu poate să avanseze principii care să favorizeze propria sa poziție, această „poziție originară” sub „vălul ignoranței” ar fi „echitabilă între indivizi ca persoane morale”, ceea ce face ca acordurile fundamentale stabilite să fie echitabile²⁵¹. Sub acest „văl al ignoranței” ar fi adoptate, în consecință, normele sociale juste.

Principiile de dreptate socială pe care Rawls le identifică a fi adoptate sub acest „văl al ignoranței” sunt că (1) fiecare persoană trebuie să aibă un drept egal la sistemul cel mai extins de libertăți egale fundamentale compatibil cu un sistem similar de libertate pentru toți (principiul libertății) și că (2) inegalitățile sociale și economice trebuie să fie structurate astfel încât să fie atât spre cel mai mare beneficiu al celor mai puțin avantajați membri ai societății (principiul diferenței), cât și atașate funcțiilor și pozițiilor deschise tuturor în condițiile unei egalități de oportunități echitabile (principiul egalității de oportunități). În mod esențial, teoria dreptății sociale formulată de Rawls în 1971 privește o problemă internă a unei societăți, neexistând o intenție din partea lui Rawls de a extrapola aceste principii (și adoptarea lor) dincolo de limitele societății interne, spre societatea globală.

²⁴⁹ RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1971, republicată 2005. 608 p., p. 4. ISBN 0-674-01772-2.

²⁵⁰ Ibidem, p. 11.

²⁵¹ Ibidem, p. 12.

În schimb, o dată cu publicarea eseului *The Law of Peoples (Dreptul popoarelor)*, în 1993 (dezvoltat ulterior și republicat în 1999), Rawls caută să aplice teoria sa inițială a dreptății ca echitate în relațiile internaționale. Mai precis, el caută să evalueze modul în care conținutul dreptului popoarelor (înțeles ca o concepție politică distinctă ce se aplică principiilor și normelor dreptului și practicii internaționale) poate fi dezvoltat pornind de la o idee liberală de dreptate similară „dreptății ca echitate”²⁵². Teoria dreptății internaționale, așadar, caută să fie o continuare a teoriei politice a unei culturi politice liberale, democratice, „pentru a ilustra că o astfel de teorie este incompletă fără o înțelegere articulată a responsabilităților internaționale ale societății”²⁵³. Ea reprezintă o extindere a teoriei interne a lui Rawls, „a moralității politice liberale în politica externă”²⁵⁴, în care Rawls caută să articuleze scopurile, principiile fundamentale ce ar trebui să conducă politica externă și comportamentul reciproc al popoarelor²⁵⁵. „Dreptul popoarelor”, așadar, este conceput ca o extensie a ideii contractului social în Societatea Popoarelor, compusă din toate popoarele care urmează idealurile și principiile Dreptului Popoarelor în relațiile lor reciproce, „așa cum cetățenii sunt actorii în societatea internă”, și formulează principiile generale „care trebuie și pot fi acceptate atât de societățile liberale, cât și de cele non-liberale, dar decente”²⁵⁶, ca standard pentru reglementarea comportamentului lor reciproc”²⁵⁷.

Într-o manieră similară cetățenilor (rezonabili), ce sunt actori ai societății domestice și cooperează voluntar între ei în termeni echitabili, popoarele (rezonabile, adică liberale și decente) oferă altor popoare termeni echitabili de cooperare. „Un popor va onora acești termeni când este asigurat că alte popoare vor proceda la fel”, consideră Rawls, și aceeași cheie care a condus la formularea principiilor de dreptate politică în teoria domestică va conduce la formularea Dreptului Popoarelor în teoria dreptății internaționale²⁵⁸.

Concepția lui Rawls asupra dreptății dintr-o perspectivă internațională este întemeiată tot pe teoria contractului social, și implică o procedură de selecție și acord asupra principiilor, procedură similară experimentului de gândire al „vălului ignoranței”. Rawls imaginează din nou o „poziție originară”, ce apare, astfel, la un al doilea nivel al utilizării în teoria rawlsiană.

²⁵² RAWLS, John. *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited"*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1999. 200 p., pp. 3-4. ISBN 0-674-00079-X.

²⁵³ BEITZ, Charles R. Rawls's Law of Peoples. In: *Ethics* [online]. 2000, vol. 110, nr. 4, pp. 669-696, p. 669 [citat 01.09.2020]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: DOI:10.1086/2333692000.

²⁵⁴ Ibidem, p. 670, p. 675.

²⁵⁵ Utilizarea termenului de „popor” este menită, în teoria rawlsiană, să accentueze distincția față de state, în accepțiunea lor tradițională, cu suveranitatea absolută pe care aceasta o presupune – RAWLS, John. *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited"*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1999. 200 p., pp. 25-27. ISBN 0-674-00079-X.

²⁵⁶ Popoarele decente sunt societăți non-liberale, dar ale căror instituții îndeplinesc anumite condiții de dreptate și care își conduc cetățenii spre a onora o lege dreaptă rezonabilă între popoare. Ibidem, p. 4, n. 2.

²⁵⁷ Ibidem, p. VI, 22.

²⁵⁸ Ibidem, p. 25.

Experimentul de gândire prin care Rawls identifică principiile de dreptate pentru ordinea internațională, deși similar celui avansat în teoria internă, nu este, însă, identic. Așa cum arată Rawls, cele două utilizări ale poziției originare nu sunt „analoge”²⁵⁹. Înseși scopurile celor două teorii sunt diferite: în timp ce societatea internă caută să aleagă principii ale dreptății pentru instituții care vor include și se vor aplica tuturor cetățenilor, Societatea Popoarelor, în viziunea lui Rawls, nu este preocupată și de stabilirea unor principii pentru instituțiile internaționale²⁶⁰, nu are o natură instituțională.

Această a doua utilizare a „poziției originare”, de factură internațională, vizează condițiile echitabile în care părțile, respectiv reprezentanții raționali ai popoarelor liberale²⁶¹, ar construi Dreptul Popoarelor. „Vălul ignoranței” în acest caz este adaptat astfel încât părțile, deși conștiente de faptul că reprezintă societăți liberale, nu cunosc circumstanțele specifice ale acestor societăți – dimensiunea teritoriului ori populației, volumul resurselor naționale, nivelul de dezvoltare economică etc.²⁶². În acest cadru, părțile operează o selecție din principiile accesibile, disponibile, pentru a identifica, de data această, conținutul dreptului popoarelor ce ar guverna structura de bază a relațiilor dintre popoare²⁶³. Principala sarcină a părților va fi, deci, să identifice idealurile, principiile, standardele dreptului popoarelor și cum se aplică acestea în relațiile internaționale²⁶⁴.

În viziunea rawlsiană, atât societățile liberale, cât și cele decente, formând, împreună, o societate de popoare „bine-ordonate” („well-ordered peoples”), ar respecta, pe bază de reciprocitate, în relațiile lor internaționale, următoarele principii ale dreptății (stipulate în mod non-exhaustiv), ce alcătuiesc „carta fundamentală a dreptului popoarelor”: „1. Popoarele sunt libere și independente, iar libertatea și independența lor trebuie respectate. 2. Popoarele trebuie să respecte tratatele și angajamentele. 3. Popoarele sunt egale și sunt părți la acordurile de care sunt ținute. 4. Popoarele trebuie să respecte o îndatorire de non-intervenție. 5. Popoarele au dreptul la autoapărare, dar nici un drept de a instiga la război pentru alte motive decât autoapărarea. 6. Popoarele trebuie să respecte drepturile omului. 7. Popoarele trebuie să respecte

²⁵⁹ Ibidem, p. 40

²⁶⁰ BEITZ, Charles R. Rawls's Law of Peoples. In: *Ethics* [online]. 2000, vol. 110, nr. 4, pp. 669-696, p. 675 [cit. 01.09.2020]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: DOI:10.1086/2333692000; VIOLA, Francesco. Philosophical Problems Concerning International Justice. On John Rawls' *The Law of Peoples*. In: *Ars interpretandi. Jahrbuch für juristische Hermeneutik/Journal of Legal Hermeneutics* [online]. 2001, 6, pp. 113-150, p. 133 [cit. 01.09.2020]. ISSN 1722-8352.

²⁶¹ O a treia utilizare a „poziției originare”, în teoria rawlsiană, este concepută pentru a se argumenta extinderea aplicării Dreptului Popoarelor cu privire la popoarele decente.

²⁶² RAWLS, John. *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited"*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1999. 200 p., p. 40. ISBN 0-674-00079-X.

²⁶³ Ibidem, p. 30-32.

²⁶⁴ Ibidem, p. 40.

anumite restricții specifice în purtarea războiului. 8. Popoarele au o îndatorire de a asista alte popoare ce trăiesc în condiții defavorabile ce le împiedică să aibă un regim politic și social drept sau decent”²⁶⁵.

Operațiunea de selecție sub „vălul ignoranței” în teoria dreptății internaționale este diferită de cea specifică ordinii interne: în timp ce, în selectarea principiilor dreptății interne, părțile ar alege dintr-o multitudine de principii și idealuri alternative, în cea de-a doua utilizare a poziției originare doar cele opt principii identificate de Rawls sunt alegeri posibile. Reprezentanții popoarelor libere și decente „doar reflectează la avantajele acestor principii de egalitate între popoare și nu găsesc nici un motiv să se îndepărteze de la ele sau să propună alternative”, notează Rawls, sarcina părților din poziția originară fiind, așadar, să realizeze o selecție între diferite formulări și interpretări ale acestor principii. Originea lor este reprezentată de istoria și uzanțele dreptului și practicii internaționale²⁶⁶ – Rawls consideră că popoarele libere și decente ar putea fi de acord cu anumite principii politice ce pot fi văzute ca analoge libertății politice, precum aceste principii și practici tradiționale ale societății și dreptului internațional.

Se remarcă faptul că nici un element de noutate nu caracterizează principiile selectate de Rawls ca reprezentând, cumulativ, „carta fundamentală a drepturilor popoarelor”. De altfel, Rawls nici nu pretinde elemente noi și însuși accentuează originea „tradițională” a celor selectate, în măsura în care, așa cum se observă cu ușurință, este vorba despre principii ce reflectă, în mare măsură, conținutul dreptului internațional de după cel de-al doilea război mondial²⁶⁷, așadar, în ultimii 50-60 de ani înainte de publicarea și revizuirea lucrării lui Rawls. De altfel, originea lor conceptuală și cristalizarea pot fi urmărite chiar până în Antichitate (*pacta sunt servanda*, din dreptul civil, dreptul la legitimă apărare, comportamentul beligeranților pe timp de război etc.)²⁶⁸.

Mai mult, această „cartă fundamentală a drepturilor popoarelor”, astfel cum o gândește Rawls, vizează nu toate popoarele, ci doar pe cele libere democratice și decente, care ar manifesta reciprocitate în a-și ordona relațiile internaționale mutuale pe baza principiilor enunțate. Există, însă, în teoria lui Rawls, și tipuri de popoare care, fie refuzând, fie neputând să aplice, cumulativ, aceleași principii, nu ar face parte din societatea „bine-ordonată” („well-

²⁶⁵ Ibidem, p. 37.

²⁶⁶ Ibidem, p. 41.

²⁶⁷ REIDY, David A. Rawls on International Justice. A Defense. In: *Political Theory* [online]. 2004, vol. 32, nr. 3, pp. 291-319, p. 302 [citat 01.09.2020]. ISSN 1552-7476. Disponibil: <https://doi.org/10.1177/0090591703260928>.

²⁶⁸ (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. Principiile rawlsiene ale dreptății internaționale și critica lor cosmopolitistă. O privire asupra propunerilor lui Vespasian V. Pella. In: Aurora CIUCĂ, Mihai LUPU, eds. *Mari juriști și diplomați din România interbelică*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, 216 p., pp. 75-98. ISBN 978-606-714-583-0.

ordered society”), și anume statele ce operează în afara legii („outlaw states”), societățile împovărate („burdened societies”), absolutismele benevolente („benevolent absolutisms”). Pe cale de consecință, societatea internațională ideală a lui Rawls nu include toate popoarele, ci, în mod expres, exclude societățile care nu manifestă aplicarea integrală a celor opt principii identificate. Un element-cheie în teoria dreptății internaționale a lui Rawls îl reprezintă poziția sa cu privire la faptul că un acord între popoarele participante în societatea internațională (cele liberale și cele decente) nu ar putea fi atins și cu privire la principii de dreptate globală distributivă sau socială, susține Rawls, care, respingând ideea unui „stat al lumii”²⁶⁹, refuză existența unei baze pentru dreptatea socială globală și aplicarea, în relațiile internaționale, a principiului diferenței din teoria sa domestică²⁷⁰.

Toate aceste elemente ce indică lipsa de analogie între cele două teorii, cea internă și cea internațională, au devenit puncte majore de critică din partea gânditorilor contemporani, în special de factură cosmopolitistă, ce așteptau, de la teoria internațională a lui Rawls, o aplicare globală a principiului diferenței din teoria internă, precum și, în general, o preocupare mai extinsă pentru interesele indivizilor. Astfel, aplicarea (cosmopolitistă) a principiului diferenței în relațiile internaționale este un demers pe care criticii săi cosmopolitiști l-au și propus, l-au și conceput²⁷¹, încă după publicarea teoriei dreptății interne²⁷². De asemenea, faptul că Rawls își concentrează eforturile, în teoria sa a dreptății internaționale, asupra popoarelor, și nu acordă indivizilor posibilitatea participării, prin reprezentanți, la construirea Dreptului Popoarelor, este un element fundamental de critică de natură cosmopolită la adresa teoriei sale²⁷³, în paralel cu (sau decurgând din) însăși metodologia de lucru diferențiată între teoria domestică și cea internațională. Gânditorii cosmopolitismului au argumentat că utilizarea poziției originare (în modalitatea utilizată în teoria internă a lui Rawls) poate arăta nu doar ce anume datorează o societate membrilor săi din punct de vedere al dreptății, ci și ce anume datorează o societate și membrii săi indivizilor de oriunde, concentrându-se asupra punctului de vedere central conform

²⁶⁹ RAWLS, John. *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited"*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1999. 200 p., p. 36. ISBN 0-674-00079-X.

²⁷⁰ Ibidem, pp. 115-120.

²⁷¹ BEITZ, Charles R. *Political Theory and International Relations: Revised Edition*. Princeton: Princeton University Press, 1999. 264 p. ISBN 0-691-00915-5, publicată inițial în 1979; POGGE, Thomas W. An Egalitarian Law of Peoples. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 1994, vol. 23, nr. 3, pp. 195-224 [citat 01.09.2020]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2265183>.

²⁷² Rawls a menținut, însă, în teoria dreptății internaționale, ideea că principiul (8) al datoriei de asistență este suficient pentru reglarea inegalităților.

²⁷³ A se vedea, pentru detalii, (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. John Rawls's Agents in International Theory of Justice. The Consistency Issue. In: *Journal of Romanian Literary Studies* [online]. 2019, nr. 19, pp. 1366-1376 [citat 01.09.2023]. ISSN 2248-3004. Disponibil: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1127906>.

căruia dreptatea este cosmopolită: același ideal de dreptate formulează revendicări atât în cadrul societăților, cât și între acestea²⁷⁴.

Așadar, publicarea teoriei dreptății interne a lui Rawls a condus, prin dezvoltarea unor idei egalitariste în direcție cosmopolită, dar și prin reacțiile critice ori extrapolările produse, la lansarea discuției asupra dreptății sociale aplicate global²⁷⁵. Ulterior apariției (și dezvoltării) teoriei internaționale a lui Rawls (post-1993), în contextul opoziției sale față de propunerile avansate din direcție cosmopolită, dezbaterile asupra cosmopolitismului dreptății sociale ori globale s-au amplificat, Charles Beitz, Thomas Pogge, Darrel Moellendorf, Simon Caney, Brian Barry și alții formulând propuneri de dezvoltare a unei ordini globale în care principiile inițiale de dreptate enunțate de Rawls (inclusiv principiul diferenței, în acord cu preocuparea acestora pentru dreptatea distributivă) pot constitui un fundament universal.

Thomas Pogge arată, astfel, că, dacă societatea internă închisă din teoria dreptății interne a lui Rawls s-ar considera a fi umanitatea în general, s-ar putea ajunge la o interpretare cosmopolită a teoriei. În acest sens, structura globală fundamentală ar trebui să fie concepută, pe cât posibil, astfel încât, pe de o parte, fiecare ființă umană să beneficieze de o schemă perfect adecvată de libertăți fundamentale egale, astfel încât egalitatea (echitabilă) de oportunitate să fie dobândită prin raportare la întreaga lume, și, pe de altă parte, ca principiul diferenței să fie acoperit global – așadar, ca inegalitățile socio-economice între ființele umane să fie generate exact atât cât să fie optimizată cea mai defavorabilă poziție socio-economică la nivel global²⁷⁶. Teoria lui Pogge stipulează că o concepție cosmopolitistă a dreptății sociale poate conține atât o schemă instituțională, concepută astfel încât drepturile omului să fie împlinite pentru toate ființele umane, sau cât mai aproape de acest ideal (imperativul principal ce ar guverna întreaga schemă instituțională fiind acela de a minimiza deficitele ce pot fi evitate din câmpul drepturilor omului), dar și ca o „directivă subsidiară adițională” acestei scheme instituționale, o preferință pentru distribuții socio-economice „mai egale” între indivizi²⁷⁷ [evid. ns.].

Alături de cosmopolitismul dreptății sociale, care vede nedreptatea ca fiind, în principal, o caracteristică a schemelor instituționale, Thomas Pogge identifică încă două forme de abordări cosmopolite, respectiv cosmopolitismul etic și cosmopolitismul monist, iar aceste trei perspective pot fi subsumate unui câmp mai vast al „cosmopolitismului moral”, în sensul în care

²⁷⁴ PETTIT, Philip. Rawls's Peoples. In: Rex MARTIN, David A. REIDY, eds. *Rawls's Law of Peoples: A Realistic Utopia?*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, pp. 38-55, p. 39. ISBN 1-4051-3531-X.

²⁷⁵ Astfel cum o demonstrează, spre exemplu, publicarea lucrării lui Charles Beitz, *Political Theory and International Relations* („Teorie politică și relații internaționale”), încă din 1979.

²⁷⁶ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism: a Path to Peace and Justice. In: *Journal of East-West Thought* [online]. 2012, vol. 2, nr. 4, pp. 9-32, p. 15 [cit. 01.09.2020]. ISSN 2161-7236, 2168-2259. Disponibil: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/xs55mf13k>.

²⁷⁷ Ibidem, p. 16.

se pledează pentru standarde ori criterii morale de factură cosmopolită pentru evaluarea agenților umani și a conduitei lor, instituțiilor sociale și statelor lumii. Elementele ce caracterizează cosmopolitismul moral, în această viziune, ar fi: individualismul normativ (unitatea ultimă de preocupare morală este reprezentată de ființe umane, mai degrabă decât de familii, comunități etnice, culturale ori religioase, națiuni ori state); universalitatea (fiecare ființă umană contează ca unitate finală de preocupare morală); imparțialitatea sau egalitatea (supraviețuirea sau prosperitatea tuturor ființelor umane contează în mod egal, indiferent de criterii precum limba, religia, culoarea pielii, sexul, originea etnică etc.); și generalitatea (statutul special egal al fiecărei ființe umane are forță globală, iar persoanele sunt subiect ultim de preocupare egală pentru toată lumea, nu doar pentru compatrioți, simpatizanți ai aceleiași religii etc. – autoritatea evaluărilor și prescrierilor oferite de un criteriu moral cosmopolit extinzându-se asupra tuturor agenților umani, individuali ori colectivi)²⁷⁸.

O a patra abordare a cosmopolitismului în această tipologie este reprezentată de cosmopolitismul juridic, ce are în centru preocuparea pentru o ordine instituțională de factură cosmopolită și pe care Pogge pare să îl limiteze la problematica unui „stat al lumii”, înțelegând ideea de „cetățean al lumii” într-un sens mai degrabă literal și concentrându-și explicațiile asupra unui „guvern mondial”. Pogge suprapune cosmopolitismul juridic ideii de „cosmopolis” în sens concret, a unui „stat al lumii” ca societate politică ce include toate ființele umane sau, cel puțin, este deschisă tuturor, într-o construcție diferită, spre exemplu, de sistemul de state suverane. Pogge arată că acceptarea ori respingerea oricărui model specific de „stat al lumii” trebuie să depindă de o evaluare a modului în care un astfel de model ar funcționa în lumea reală, iar o evaluare sistematică din acest punct de vedere presupune un criteriu ori standard moral formulat printr-o concepție de dreptate socială²⁷⁹.

În linii mari, distincția între cosmopolitismul moral și cosmopolitismul juridic, denumit și politic ori instituțional, este larg acceptată de teoreticienii domeniului și stabilizată doctrinar, deși în moduri mai nuanțate. Cu titlu exemplificativ, spre deosebire de Pogge, care suprapune cosmopolitismul juridic ideii de „cosmopolis”, de „stat al lumii” în sens concret, Gillian Brock asociază cosmopolitismul instituțional opiniei conform căreia sunt necesare anumite modificări instituționale profunde în sistemul global pentru ca viziunea cosmopolită să fie realizată în mod adecvat. Dacă dreptatea cosmopolită presupune ca obligațiile globale, precum protejarea drepturilor fundamentale ale tuturor, să fie îndeplinite, există mai multe forme de aranjamente adecvate în acest scop. Brock susține că există diverse posibilități de guvernare globală, care nu

²⁷⁸ Ibidem, p. 14

²⁷⁹ Ibidem, pp. 12-14.

ar fi echivalente unui „stat al lumii”, care pot include delegarea responsabilităților pentru domenii specifice unor instituții specializate sau alte modalități de reconfigurare a structurii organismelor de conducere la nivel global, precum Organizația Națiunilor Unite, astfel încât acestea să fie mai bine aliniată scopurilor cosmopolite²⁸⁰.

Dacă Pogge susține că o evaluare a modelelor de *cosmopolis*-uri ar trebui realizată în funcție de un criteriu moral, această conexiune între cele două abordări nu este singulară. Pauline Kleingeld susține că abordarea cosmopolitismului moral a condus, în unele cazuri, la cosmopolitismul politic, și indică o varietate de opinii în câmpul acestuia din urmă. Există, astfel, autori ce pledează pentru un „stat al lumii” centralizat, autori ce favorizează un sistem federal cu un organism global comprehensiv cu puteri coercitive limitate, autori ce susțin instituții politice internaționale ce sunt limitate în scop și punct central cu privire la anumite preocupări specifice, precum crimele de război ori protecția mediului, ori alte variante²⁸¹. Exemple de direcții de gândire, în sensul aranjamentelor politice instituționale, sunt cea dezvoltată pe linie kantiană, cazul lui John Rawls, Charles Beitz, Thomas Pogge, dar și concepte distincte, precum ideea de „democrație cosmopolită”, amplu susținută de David Held, ori cea de „cosmopolitism republican”, în favoarea căreia argumentează James Bohman, Cécile Laborde ori, mai recent, Philip Pettit.

O problematică specifică, din acest punct de vedere, este reprezentată de rolul statelor în debaterile și modelele cosmopolite, în strânsă legătură cu noțiunea de societate globală și, în aceeași direcție, cu noțiunea de „dreptate globală”. Începuturile societății globale de astăzi pot fi urmărite, în dezvoltarea lor, încă din secolul al XV-lea, prin extinderea controlului european, continuând cu formarea de state noi prin independență și decolonizare. Această ordine nu are o conducere propriu-zisă, însă conține o serie de norme stabilite în tratate și convenții ce reglementează suveranitatea teritorială, securitatea și comerțul, anumite drepturi de proprietate, drepturile omului ori mediul înconjurător. Din punct de vedere politic, cele mai importante norme ce guvernează acest sistem sunt codificate prin Carta Organizației Națiunilor Unite. Propriu-zis, „guvernarea globală” a luat ființă în forma instituțiilor și organizațiilor internaționale înființate după cel de-Al Doilea Război Mondial. În acest stadiu al globalizării, sunt de interes teoretic problematici normative (în sensul filosofiei politice) pe care le ridică acest tip de guvernare, una dintre acestea fiind reprezentată de aplicarea principiilor de dreptate fie doar în

²⁸⁰ BROCK, Gillian. *Global Justice: A Cosmopolitan Account*. New York: Oxford University Press, 2009. 366 p., p. 12. ISBN: 978-0-19-923093-8; 978-0-19-923094-5.

²⁸¹ KLEINGELD, Pauline, BROWN, Eric. Cosmopolitanism. In: Edward N. ZALTA, ed. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Winter 2019 Edition [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/cosmopolitanism/>.

cadrul statelor, fie și ordinii globale ca atare, fie chiar independent de structurile politice și economice, direct în virtutea umanității comune, aplicându-se, așadar, tuturor ființelor umane²⁸².

Însăși terminologia utilizată în dezbaterile contemporane impune o clarificare din acest punct de vedere, utilizându-se adesea, cu sensuri distincte, noțiunile de „dreptate internațională” și „dreptate globală”. Între aceste noțiuni, elementul central de distincție este reprezentat de entitățile între care apare preocuparea pentru subiectul dreptății. Dreptatea internațională ar presupune că națiunea ori statul reprezintă elementul central de preocupare, dreptatea între acestea fiind subiectul fundamental (ca în teoria lui John Rawls, a dreptății „între popoare”).

Câmpul dreptății globale, însă, nu vizează, în principal, să definească dreptatea între state sau națiuni, ci caută să identifice, dincolo de limitele statului, în ce constă dreptatea între indivizi, având în centrul preocupărilor ființa umană individuală. În acest sens, există o multitudine de acțiuni ce transcend noțiunea de stat sau implică agenți, relații și structuri diferite, inobservabile în demersul de căutare a dreptății exclusiv între state, așa cum există multe tipuri de interacțiuni ce nu sunt circumscrise apartenenței la un stat, și care pot afecta într-o manieră importantă interesele fundamentale ale indivizilor. Prin urmare, interesul pentru elementele pe care indivizii și le datorează unii altora poate revela caracteristici anterior neglijate ale relațiilor și structurilor de interes normativ. Preocupările din câmpul dreptății globale nu ignoră obligațiile existente la nivel statal, însă au în vedere o arie mai largă de posibili agenți și organizații care pot avea, de asemenea, îndatoriri²⁸³.

Fiecare din aceste abordări ale dreptății, internațională și globală, are avantajele sale. În ceea ce privește abordarea internațională, în contextul în care mare parte din dreptul internațional are în centru sistemul de state și presupune ca statele să realizeze anumite acțiuni în sensul promovării dreptății, este mai clară alocarea responsabilităților către părți specifice (subiecții îndatoririlor sunt identificați cu mai multă ușurință – n.ns.). Însă a nu avea în vedere statele ca o constrângere fixă, în abordarea dreptății globale, permite luarea în considerare a mai multor relații, capacități și roluri relevante care structurează interacțiunile umane și care pot fi relevante în modul de conceptualizare a responsabilităților globale, chiar dacă acest tip de preocupare poate avea implicații și în ceea ce privește statele și obligațiile lor²⁸⁴.

Mare parte din teoriile cosmopolite susțin, așadar, o abordare globală a dreptății, cu varii teorii implicând mai mult sau mai puțin statele în aplicarea principiilor de dreptate. În linii mari,

²⁸² RISSE, Mathias. Global Justice. In: *HKS Faculty Research Working Paper Series* [online]. 2011, RWP11-001, pp. 1-30, pp. 4-5 [citată 01.09.2020]. Disponibil: <https://dash.harvard.edu/handle/1/4669674>.

²⁸³ BROCK, Gillian. Global Justice. In: Edward N. ZALTA, ed. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Spring 2017 Edition [citată 01.09.2020]. Disponibil: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/justice-global/>.

²⁸⁴ Ibidem.

o poziționare mai mică a rolului statelor în dreptatea globală este observabilă în cadrul abordării morale a cosmopolitismului, și cu precădere în cosmopolitismul dreptății sociale, în linia de gândire construită prin opoziție cu teoria dreptății internaționale a lui Rawls.

Nu toate teoriile cosmopolitiste sunt, însă, și globale, sau implică abordări ale dreptății globale care să excludă statele ca participanți ori actori esențiali în stabilirea principiilor de dreptate globală. În special în câmpul cosmopolitismului politic/instituțional/juridic, parțial și datorită faptului că ordinea globală existentă este construită în jurul statelor, chiar și cu participarea unor organizații sau structuri non-statale, există o multitudine de teorii care implică fie în mod direct statele și structuri pe care acestea le pot construi (precum o eventuală „fedeerație mondială”, ori structuri inter-statale regionale), fie organizații cu caracter internațional (construite, de asemenea, de state). Paradigme statistice propriu-zise ale dreptății, ori teorii ale dreptății în abordare pur internațională, sunt avansate, ca atare, de John Rawls, dar și de autori precum Thomas Nagel sau Ronald Dworkin.

Thomas Nagel, spre exemplu, consideră că, oricât de imperfect ar fi, statul-națiune este *locus*-ul primar al legitimității politice și al urmăririi dreptății, iar, în privința acțiunii colective la nivel global, nu este clar ce anume ar putea juca un rol comparabil, ori dacă ar exista o entitate care să poată juca un astfel de rol²⁸⁵. Există, de asemenea, o serie de abordări cu caracter intermediar, în sensul în care manifestă o preocupare pentru dreptatea globală, însă au caracter statist, precum cele avansate de David Miller, David Held, Gillian Brock, Laura Valentini și alții. David Miller susține că națiunile sunt comunități etice și că indivizii au îndatoriri diferite, și mai extinse, față de membrii aceleiași națiuni decât față de ființele umane în general²⁸⁶. Gillian Brock argumentează că există forme legitime de naționalism care sunt compatibile cu angajamentele față de dreptatea globală²⁸⁷. Laura Valentini arată că, dacă principiile de dreptate (în general) au ca scop justificarea coerciției statale, atunci aplicarea lor la nivel global poate fi realizată doar în măsura în care există și anumite forme relevante de coerciție la nivel global²⁸⁸. Autoarea propune o abordare a coerciției care indică modul în care aspecte aparent diferite ale dreptății, precum dreptatea internă, interferența justificată între state, dreptatea socio-economică globală etc. își au

²⁸⁵ NAGEL, Thomas. The Problem of Global Justice. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 2005, vol. 33, nr. 2, pp. 113-147, pp. 113-114 [cit. 01.09.2020]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2005.00027.x>.

²⁸⁶ MILLER, David. *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity Press, 2000, republicată 2005. 217 p., p. 27. ISBN 0-7456-2393-X, 0-7456-2394-8.

²⁸⁷ BROCK, Gillian. *Global Justice: A Cosmopolitan Account*. New York: Oxford University Press, 2009. 366 p., cap. 10 și 11, rezumativ în pp. 291-294. ISBN 978-0-19-923093-8; 978-0-19-923094-5.

²⁸⁸ VALENTINI, Laura. Coercion and (Global) Justice. In: *The American Political Science Review* [online]. 2011, vol. 105, nr. 1, pp. 205-220, p. 205 [cit. 01.09.2020]. ISSN 0003-0554, 1537-5943. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/41480835>.

originea într-o preocupare față de justificarea coerciției²⁸⁹. Seyla Benhabib consideră că această comunitate mondială ar trebui să fie privită ca o societate civilă globală, în care statele sunt actorii principali, însă nu și singurii actori²⁹⁰. În opinia sa, stabilirea unor linii directoare, norme și standarde globale care permit interpretări locale este mult mai dezirabil decât presupunerea că există un standard pentru măsurarea bunăstării care să fie împărtășit global²⁹¹. Benhabib argumentează în favoarea universalismului moral și al unui model (kantian) de federalism cosmopolit, ce sugerează că între normele de drept internațional și acțiunile legislaturilor democratice individuale sunt posibile și dezirabile mai multe „iterări”, cele două variante nefiind reciproc excluzive, normele cosmopolite de astăzi devenind integrate în culturile politice și juridice ale structurilor politice individuale²⁹².

Este evidentă, așadar, varietatea de preocupări și de poziții teoretice cosmopolite, și de viziuni distincte asupra modurilor posibile de îndeplinire a scopurilor aferente, și nici întrebarea „ce este comun pozițiilor specifice cosmopolitismului” nu are un răspuns unitar. Pot fi identificate, însă, chiar și în această lipsă de unitate, câteva elemente esențiale.

În opinia lui David Held, după cosmopolitismul de factură morală, astfel cum s-a dezvoltat acesta la stoici, și după conceptul kantian de drept cosmopolit, avem de-a face, în ultimele decade, cu o a treia concepție a cosmopolitismului, ce pare să explice atât viziunea clasică a apartenenței la comunitatea umană, cât și ideea kantiană a posibilității interacțiunii deschise, acordului voluntar și judecății imparțiale²⁹³. Se identifică, astfel, trei elemente esențiale ce caracterizează abordarea recentă a cosmopolitismului.

Primul dintre reperele fundamentale ale cosmopolitismului contemporan, în această opinie, este reprezentat de principiul egalitarismului moral individualist, respectiv de faptul că indivizii, și nu statele ori alte forme de asociere umană reprezintă unitățile ultime de preocupare morală – astfel cum și Thomas Pogge, și Charles Beitz au argumentat, umanitatea aparține unui singur câmp moral, în care fiecare persoană este în mod egal demnă de respect și considerare. Acest principiu reprezintă fundamentul pentru articularea valorii egale și libertății tuturor indivizilor, și are ca preocupare statutul moral ireductibil al absolut fiecărei persoane, a cărui recunoaștere are o legătură directă cu posibilitatea autodeterminării individuale și capacității de a alege în mod independent. Cel de-al doilea element-cheie al cosmopolitismului contemporan este

²⁸⁹ Ibidem, p. 219.

²⁹⁰ BENHABIB, Seyla. *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 251 p., p. 104. ISBN 978-0-511-26455-9, 978-0-521-53860-2.

²⁹¹ Ibidem, p. 109.

²⁹² Ibidem, pp. 176-177.

²⁹³ HELD, David. *Cosmopolitanism. Ideals and Realities*. Cambridge: Polity Press, 2010. 306 p., p. 44. ISBN 978-0-7456-4835-4, 978-0-7456-4836-1.

numit „principiul recunoașterii reciproce” și indică faptul că statutul valorii umane egale nu doar aparține tuturor, dar trebuie și recunoscut universal, ceea ce necesită ca toți indivizii să beneficieze de un statut egal în ceea ce privește instituțiile fundamentale de adoptare a deciziilor în comunitățile de care aparțin. În linia de gândire a lui Jürgen Habermas, hotărârile luate prin acord asupra regulilor, legilor și politicilor ar trebui să provină din forța argumentului și dezbateri publică, nu ca rezultate intruzive ale elementelor și forțelor non-discursive. Cel de-al treilea reper fundamental al cosmopolitismului contemporan vizează raționarea imparțială și subliniază faptul că egalitatea statutului și recunoașterea reciprocă presupun ca fiecare individ să se bucure de tratamentul imparțial al revendicărilor sale, tratament întemeiat pe principii conform cu care poate acționa oricine. Se încearcă, astfel, identificarea unor reguli și principii ce pot fi împărtășite în mod universal, ori, în direcția de gândire a lui Brian Barry, consolidarea unor principii și reguli pe care nimeni nu le-ar putea respinge²⁹⁴. David Held consideră, așadar, cosmopolitismul ca denotând spațiul etic și politic ce stabilește termenii de referință pentru recunoașterea valorii morale egale a indivizilor, caracterul lor de agenți activi și ceea ce este necesar pentru autonomia și dezvoltarea lor, bazându-se pe principii cu care toți ar putea să fie de acord, în mod rezonabil, în apărarea ideilor fundamentale ce subliniază demnitatea egală, respectul egal, prioritatea nevoilor vitale etc.²⁹⁵.

În opinia lui Thomas Pogge, toate pozițiile cosmopolitiste (cel mai probabil, Pogge vizează, ca și Held, cosmopolitismul contemporan) împărtășesc, ca elemente comune, individualismul, în sensul că unitatea esențială de interes este reprezentată de ființele umane, universalitatea, în sensul că statutul de unitate esențială de interes se aplică fiecărei ființe umane în mod egal, și generalitatea, ce indică faptul că acest statut special are forță globală²⁹⁶. Ciprian Nițu consideră că toate abordările specifice cosmopolitismului, dincolo de diferențele dintre ele, împărtășesc o filosofie morală comună, ce are la bază presupunerea că toate ființele umane sunt egale din punct de vedere moral, presupunere care constituie „ideea centrală a *Weltanschauung*-ului cosmopolit”²⁹⁷. Pauline Kleingeld și Eric Brown identifică drept element central în vastitatea de poziții cosmopolite ideea că toate ființele umane, indiferent de afilierea lor politică, sunt, ori

²⁹⁴ Ibidem, pp. 44-47.

²⁹⁵ Ibidem, p. 49.

²⁹⁶ POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism and Sovereignty. In: *Ethics* [online]. 1992, vol. 103, nr. 1, pp. 48-49 [citat 01.09.2020]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2381495>.

²⁹⁷ NIȚU, Ciprian. *Cosmopolitismul. Către o nouă paradigmă în teoria politică*. Iași: Adenium, 2014. 280 p., p. 62. ISBN 978-606-742-009-8.

pot fi, ori ar trebui să fie, cetățeni ai unei singure comunități, cea a lumii, indiferent dacă noțiunea de „cetățean al lumii” este utilizată în sens literal sau metaforic²⁹⁸.

Gillian Brock afirmă că, în mod esențial, cosmopolitismul vizează două idei centrale, respectiv valoarea morală egală a tuturor indivizilor, indiferent de localizarea lor pe globul pământesc și granițele ce îi separă, și faptul că există anumite obligații care ne incumbă tuturor. Recunoașterea acestor idei, în opinia lui Brock, nu împiedică însușirea unor obligații adiționale ori preferința pentru comunități ori atașamente specifice, iar, în măsura în care se acționează în conformitate cu aceste angajamente, nu sunt remanente ori tensiuni din zona preocupărilor de natură etică²⁹⁹³⁰⁰. În prezenta lucrare, termenul de „cosmopolitism” va desemna poziția intelectuală ce are la bază egalitatea morală a tuturor indivizilor, precum și afilierea indivizilor, dincolo de diverse alte niveluri de comunitate, și la o comunitate universală, a întregii lumi.

În câmpul juridic, integrarea acestor idei a avut și are loc în mod susținut, în multiple direcții. Pe de o parte, este posibilă urmărirea dezvoltării dreptului internațional în paralel cu proiecte cosmopolite de natură complexă, morală, politică și juridică. Pot fi invocate, în acest sens, apariția și dezvoltarea *ius gentium*, ca drept aplicabil străinilor, abordat în relație cu dreptul natural și, ulterior, dreptul popoarelor; proiectele de limitare a comportamentului beligeranților, apărute încă din Antichitate, dezvoltate prin opera unor gânditori precum Francisco de Vitoria (secolul al XVI-lea), Hugo Grotius (secolul al XVII-lea), și Immanuel Kant (secolul al XVIII-lea), și codificarea cu caracter internațional a „legilor și obiceiurilor războiului”, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea (astăzi, dreptul internațional umanitar); proiectele de incriminare a războiului însuși și de stabilire a responsabilității și atragere a răspunderii internaționale în privința celor vinovați de purtarea lui, vizibile, juridic, încă din anii Primului Război Mondial; apariția și dezvoltarea ideii că săvârșirea anumitor fapte ar trebui să atragă forme de răspundere individuală internațională (conceptul de „crime internaționale și actualul drept penal internațional) etc.

Mai mult, în perioada contemporană, după încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial, dezvoltarea dreptului internațional are drept coordonate esențiale amploarea creării și

²⁹⁸ KLEINGELD, Pauline, BROWN, Eric. Cosmopolitanism. In: Edward N. ZALTA, ed. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Winter 2019 Edition [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/cosmopolitanism/>.

²⁹⁹ BROCK, Gillian. *Global Justice: A Cosmopolitan Account*. New York: Oxford University Press, 2009. 366 p., p. 15. ISBN: 978-0-19-923093-8; 978-0-19-923094-5.

³⁰⁰ A se vedea și (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. Contemporary Cosmopolitan Justice: Core Aspects. In: Iulian BOLDEA, Cornel SIGMIREAN, Dumitru-Mircea BUDA, eds. *Paths of Communication in Postmodernity – Social Sciences: conf. șt. Communication, Context and Interdisciplinarity, ediția a 6-a, 24-25 octombrie 2020*, vol. 6 [online]. Tîrgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2020, pp. 320-329. ISBN: 978-606-8624-00-6. Disponibil: <https://asociatia-alpha.ro/cci/06-2020/CCI-06-Socs-c.pdf>.

funcționării unor instituții cu caracter global (cea mai relevantă fiind, desigur, Organizația Națiunilor Unite, și seria largă de instituții subsumate acesteia, în cadrul cărora participă atât statele, cât și formațiuni non-statale – alte organizații, alte structuri politice etc.), și, în paralel, creșterea rolului indivizilor ca subiecte de interes direct al dreptului internațional. Acest element se manifestă în domenii diverse, precum recunoașterea juridică a drepturilor omului la nivel internațional (și regional, cazul *Convenției Europene a Drepturilor Omului* și a Curții Europene a Drepturilor Omului), dezvoltarea unor concepte ce transcend limitele suveranității de stat, precum cel de *ius cogens*, dezvoltarea dreptului penal internațional, a unor forme de justiție transnațională etc. În ultimele trei decade, în special, *cosmopolitizarea* dreptului internațional este dificil de negat, odată cu înființarea unei serii de tribunale specializate pentru sancționarea autorilor de crime internaționale, pe modelul celor de la Nürnberg și Tokyo, cu înființarea Curții Penale Internaționale, cu apariția conceptului de „responsabilitate de a proteja”, cu întărirea cooperării regionale în spațiul european etc.

Pe de altă parte, la nivel intern, în aceeași logică, de factură cosmopolită, se înscriu demersurile juridice de stabilire a statutului și drepturilor străinilor, precum și dezvoltarea dreptului internațional privat, care are în vedere dreptul aplicabil raporturilor juridice cu element de extraneitate și în temeiul căruia există posibilitatea aplicării, într-un stat, a normelor juridice dintr-un alt stat. Recent, se discută despre conceptul specific de „cosmopolitism judiciar”, care vizează întocmai aplicarea unor norme juridice străine, ale altor state ori ale instanțelor internaționale, în cadrul sistemelor constituționale contemporane³⁰¹. La nivel constituțional se observă adesea, în stabilirea ierarhiei normelor juridice, că tratatele internaționale ori norme internaționale vizând drepturile omului se aplică prioritar față de normele interne, cu excepția situației în care normele interne oferă o protecție mai extinsă, așadar se vor aplica acele norme, interne sau internaționale, care protejează mai bine indivizii. Toate aceste elemente indică, în același timp, o extindere a sferei teoretice a cosmopolitismului în câmpul juridic și o reconfigurare continuă a câmpului juridic în manieră cosmopolită.

³⁰¹ A se vedea, spre exemplu, FERRARI, Giuseppe Franco, ed. *Judicial Cosmopolitanism: The Use of Foreign Law in Contemporary Constitutional Systems*. Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2019. 901 p. ISBN 978-90-04-24311-8, 978-90-04-29759-3.

2.2. Dreptatea procedurală, legitimitatea, preeminența dreptului și raporturile dintre acestea

O altă distincție mai degrabă clasică în abordarea dreptății este aceea dintre dreptate procedurală și dreptate substanțială (materială)³⁰², cărora li se adaugă, în unele opinii, dreptatea formală. Dreptatea substanțială sau materială este preocupată cu modalitatea potrivită din punct de vedere moral de a trata persoanele și grupurile, în timp ce dreptatea procedurală, în această modalitate de înțelegere sau plasată în această distincție, caută să identifice elementele care fac ca o procedură să fie echitabilă. Acest tip de abordare este comun mai degrabă în filosofia politică și științele sociale în general, și privește, în linii mari, procedurile decizionale echitabile și imparțiale. Dreptatea formală se referă la tratamentul imparțial al persoanelor și grupurilor, altfel spus, tratarea în mod similar a unor cazuri similare³⁰³. Dacă în multe aspecte aceste perspective se întrepătrund, ele manifestă și problematici specifice, iar o discuție este în mod deosebit necesară cu privire la dreptatea procedurală și modul care aceasta interacționează cu celelalte abordări asupra dreptății.

Dreptatea procedurală privește echitatea, justiția proceselor, politicilor, procedurilor de adoptare a unei decizii. Până în prezent au fost realizate diverse încercări de a identifica elementele ce fac ca o procedură să fie echitabilă, și de a identifica, de asemenea, maniera în care indivizii se raportează la echitatea proceselor de adoptare a unei decizii. Cercetările efectuate până acum demonstrează că echitatea unui proces reprezintă un concept distinct față de rezultatul procesului în sine, și că dreptatea procedurală are un efect distinct asupra modului în care sunt percepute rezultatele obținute ca urmare a unui proces specific, dincolo de rezultatul în sine.

O procedură, în termeni largi, reprezintă o serie de acțiuni întreprinse într-o modalitate anume cu scopul de a îndeplini o sarcină specifică. Dreptatea procedurală, întâlnită și sub denumirea de echitate procedurală, privește echitatea proceselor sau politicilor de adoptare a unei decizii. Dreptatea procedurală a fost definită, așadar, ca reprezentând echitatea proceselor utilizate de cei aflați în poziții de autoritate în scopul de a ajunge la rezultate sau decizii specifice³⁰⁴.

³⁰² Pentru o opinie potrivit căreia distincția dintre dreptate substanțială și dreptatea comutativă este viciată, a se vedea SADURSKI, Wojciech. Commutative, Distributive and Procedural Justice - What Does it Mean, What Does it Matter?. In: *Sydney Law School Research Paper* [online]. 2009, sept., nr. 09/79, pp. 1-15 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: <http://ssrn.com/abstract=1471022>.

³⁰³ POGGE, Thomas W. Justice: Philosophical aspects. In: James D. WRIGHT, ed. *The International Encyclopedia of Social and Behavioural Sciences*. Ediția a 2-a. Oxford: Elsevier, 2015, pp. 943-948. ISBN 978-0-08-097087-5.

³⁰⁴ BENNETT, Sarah, HINE, Lorelei, MAZEROLLE, Lorraine. Procedural justice. In: *Oxford Bibliographies* [online]. New York: Oxford University Press, 2018, 26 apr. [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/OBO/9780195396607-0241>.

Două abordări de studiu distincte au fost identificate de Thibaut și Walker și discutate, în continuare, de Lind și Tyler. În primul rând, caracterul just al diverselor procese, rezultate, proceduri sociale poate fi studiat din perspectiva unor standarde obiective în funcție de care anumite decizii sunt mai juste decât altele, din perspectiva, așadar, a anumitor caracteristici care fac ca procedurile să aibă o mai mare acuratețe. Această abordare privește capacitatea unei proceduri de a se conforma unor standarde normative de dreptate, de a asigura un grad mai ridicat de echitate a proceselor de adoptare a deciziilor în sine ori de a face ca deciziile în sine să fie mai echitabile. Căutând să aplice anumite reguli obiective, anumite standarde care ar determina echitatea, această perspectivă este numită „dreptate procedurală obiectivă”. În cea de-a doua abordare, „dreptatea procedurală subiectivă” ar studia elementele care creează aparența că anumite proceduri sunt mai echitabile decât altele, capacitatea procedurilor de a îmbunătăți judecățile cu privire la echitate ale celor care sunt implicați în astfel de proceduri³⁰⁵. Aceste două maniere de evaluare a procedurilor sunt independente teoretic una de cealaltă, arată Thibaut și Walker, atâta timp cât o procedură care este în mod obiectiv echitabilă poate fi percepută ca inequitabilă, în timp ce o procedură care este în mod obiectiv inequitabilă poate fi percepută ca echitabilă³⁰⁶.

Într-o abordare de manieră obiectivă a dreptății procedurale, John Rawls propune o distincție suplimentară, devenită de referință, între trei tipuri de dreptate procedurală: dreptatea procedurală pură, dreptatea procedurală perfectă și dreptatea procedurală imperfectă. Pentru a ilustra dreptatea procedurală perfectă, Rawls utilizează exemplul împărțirii unui tort între mai mulți indivizi, într-o încercare de a identifica procedura care ar asigura rezultatul împărțirii sale echitabile (egale). „Soluția evidentă”, arată Rawls, este că un individ ar împărți tortul și ar păstra pentru sine ultima felie, lăsându-i pe ceilalți să aleagă înaintea sa. Cel care efectuează împărțirea va alege să o facă în mod egal, întrucât astfel și-ar asigura, pentru sine, cea mai mare parte pe care ar putea să o obțină³⁰⁷. Acest exemplu, arată Rawls, ilustrează cele două caracteristici ale dreptății procedurale perfecte: că există un criteriu independent pentru determinarea a ceea ce reprezintă o împărțire echitabilă, și că este posibil a concepe o procedură care să conducă, în mod cert, la rezultatul dorit. Elementul esențial, afirmă Rawls, este că există un standard independent

³⁰⁵ LIND, E. Allan, TYLER, Tom R. *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Springer Science+Business Media, LLC, 1988. 267 p., pp. 3-4. ISBN 978-1-4899-2117-8, 978-1-4899-2115-4. Disponibil: DOI 10.1007/978-1-4899-2115-4.

³⁰⁶ VIDMAR, Neil. The Origins and Consequences of Procedural Fairness. In: *Law and Social Inquiry* [online]. 1990, nr. 15, pp. 877-892, p. 879 [citat 01.09.2020]. ISSN 1747-4469, 0897-6546. Disponibil: https://scholarship.law.duke.edu/faculty_scholarship/127/.

³⁰⁷ RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1971, republicată 2005. 608 p., p. 85. ISBN 0-674-01772-2.

pentru a decide care rezultat este just, precum și o procedură care va conduce, în mod garantat, la acesta³⁰⁸.

Dreptatea procedurală imperfectă este exemplificată de John Rawls prin intermediul unui proces penal. Rezultatul dorit este acela ca inculpatul³⁰⁹ să fie declarat vinovat dacă și numai dacă a comis fapta care i se impută, iar procedura judiciară este concepută să caute și să stabilească adevărul. Pare imposibil, însă, a fi concepute regulile de drept care, întotdeauna, să conducă la rezultatul corect. Teoria proceselor judiciare, arată Rawls, examinează care proceduri, reguli de probă etc. sunt cele mai potrivite pentru a conduce la îndeplinirea acestui scop, în concordanță cu celelalte finalități ale legii. În timp ce rezultatele corecte sunt de așteptat măcar în cea mai mare parte din cazuri (nu neapărat întotdeauna), procesele judicare apar ca exemple de dreptate procedurală imperfectă. Deși legea este urmată cu mare grijă, iar procedurile sunt desfășurate în mod echitabil și corespunzător, este posibilă, totuși, atingerea unui rezultat greșit: o persoană nevinovată poate fi declarată vinovată, o persoană vinovată poate fi eliberată. Injustiția unei astfel de situații nu se datorează erorii umane, ci unei combinații fortuite de circumstanțe ce depășește, înfrânge scopul normelor de drept. Așadar, trăsătura principală a dreptății procedurale imperfecte, în viziunea lui Rawls, este că, în timp ce există un criteriu independent pentru obținerea rezultatului corect, nu există o procedură fezabilă care să conducă, în mod cert, la acesta³¹⁰.

În ceea ce privește dreptatea procedurală pură, Rawls argumentează că aceasta este obținută atunci când nu există un criteriu independent pentru rezultatul corect, dar, în schimb, există o procedură corectă ori echitabilă care determină ca rezultatul să fie corect ori echitabil, cu condiția respectării întocmai a procedurii respective. Rawls ilustrează dreptatea procedurală pură prin intermediul jocurilor de noroc. Circumstanțele de bază sunt, în acest sens, faptul că procedura de pariere este echitabilă și că indivizii intră într-un astfel de demers în mod liber și în condiții echitabile. Aceste circumstanțe definesc o procedură echitabilă, ceea ce face ca distribuirea banilor după ultimul pariu, indiferent de distribuție în sine, este echitabilă sau, cel puțin, nu este inechitabilă. Ceea ce face ca rezultatul pariului să fie echitabil este că acest rezultat a fost obținut în urma unei serii de pariuri echitabile. Așadar, dacă și numai dacă o procedură echitabilă este, în fapt, desfășurată, efectuată (ea nu poate rămâne ipotetică, întrucât nu există un

³⁰⁸ Ibidem.

³⁰⁹ Vom utiliza terminologia specifică procesului penal român, terminologia americană făcând referire la „defendant”.

³¹⁰ RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1971, republicată 2005. 608 p., pp. 85-86. ISBN 0-674-01772-2.

criteriu independent pentru obținerea rezultatului sau consecinței corecte), această procedură își traduce caracterul echitabil în rezultat³¹¹³¹².

Dacă abordarea obiectivă a dreptății procedurale se află în special în atenția filosofiei politice și științelor sociale în general, abordarea subiectivă asupra dreptății este specifică domeniului psihologiei sociale, și începe cu sensul subiectiv asupra a ce este corect și ceea ce este greșit. Spre deosebire de principiile obiective de justiție, sentimentele subiective cu privire la justiție sau in justiție nu sunt justificate neapărat prin referința la anume standarde de autoritate. Cercetătorii sunt preocupați de ceea ce indivizii consideră că este corect ori greșit, just sau injust, echitabil sau inequitabil, precum și de înțelegerea modului în care astfel de judecăți sunt ele în sine justificate de cei ce le produc. Cu alte cuvinte, studiul psihologic al dreptății privește înțelegerea cauzelor și consecințelor judecăților de natură subiectivă asupra dreptății³¹³. Astfel, dreptatea procedurală în psihologie surprinde evaluările subiective efectuate de indivizi asupra echității unui proces de adoptare a deciziilor³¹⁴.

Studiul dreptății procedurale în acest câmp a căutat să demonstreze că utilizarea unor proceduri echitabile de soluționare a disputelor ar putea determina ca rezultatele acestor proceduri să fie mai ușor acceptabile de către toate părțile, inclusiv de cei care pierd³¹⁵. Mai mult, studiul dreptății procedurale în psihologie a luat în considerare preocupările generale asupra dreptății, în tipologia clasică întemeiată pe tematică (distributivă–comutativă–retributivă–corectivă) și a reușit să își concentreze eforturile și să producă anumite concluzii cu privire la dreptate în multiple direcții. Spre exemplu, studiile de psihologie socială orientate către dreptatea distributivă arată că indivizii sunt preocupați de dreptate și își conturează sentimentele și acțiunile în funcție de principii cu privire la ce este echitabil și inequitabil, în timp ce cercetările asupra dreptății retributive se concentrează asupra atribuirii responsabilității și reacțiilor față de încălcarea regulilor.

Cercetările efectuate demonstrează că judecățile (subiective) asupra dreptății procedurale sunt distincte de cele cu privire la dreptatea distributivă, precum și de caracterul favorabil al rezultatului (*outcome favourability*), ce analizează cât de bun este rezultatul pentru oricare dintre

³¹¹ Ibidem, p. 86.

³¹² Pentru comentarii suplimentare asupra conceptului de dreptate procedurală pură a lui John Rawls, a se vedea, spre exemplu, NELSON, William. The Very Idea of Pure Procedural Justice. In: *Ethics* [online]. 1980, vol. 90, nr. 4, pp. 502-511 [cit. 01.09.2020]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2380450>.

³¹³ TYLER, Tom R. et al. *Social Justice in a Diverse Society*. Boulder: Westview Press, 1997. 305 p., pp. 4-5. ISBN 0-8133-3214-1; 0-8133-3215-X.

³¹⁴ HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, p. 3 [cit. 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

³¹⁵ Ibidem, p. 3; TYLER, Tom R. et al. *Social Justice in a Diverse Society*. Boulder: Westview Press, 1997. 305 p., pp. 75-76. ISBN 0-8133-3214-1; 0-8133-3215-X.

părți³¹⁶. G.S. Leventhal, preocupat, între altele, de componenta obiectivă a evaluării justeții unei proceduri, și luând în considerare cercetările anterioare ale lui Rawls, pe de o parte, și Thibaut și Walker, pe de altă parte, a susținut, în termeni generali, că dreptatea procedurală este un determinant important în echitatea percepută în contextul aproape oricărei decizii de alocare, de distribuire. Leventhal a avut în vedere atât factori de dreptate distributivă, cât și factori de dreptate procedurală ca determinanți pentru un sentiment general de echitate în situații de alocare³¹⁷.

Într-o abordare mai degrabă generală a dreptății procedurale, Leventhal a propus șase criterii de evaluare a echității unei proceduri: 1) consecvența („procedurile ar trebui să fie consecvente asupra persoanelor și în timp”); 2) suprimarea prejudecăților („interesul personal și supunerea oarbă față de preconcepții înguste ar trebui evitate”); 3) acuratețea (procesul ar trebui să se bazeze „pe cât de multă informație bună și opinie informată este posibil”, iar informația și opinia trebuie să fie adunate și procesate cu un minimum de eroare); 4) caracterul corectabil (trebuie să existe posibilități de modificare și inversare a deciziilor adoptate); 5) reprezentativitatea („toate etapele procesului de alocare trebuie să reflecte preocupările, valorile, perspectivele de bază ale subgrupurilor importante în populația de indivizi afectați”); 6) eticitatea (toate procedurile alocative trebuie să fie compatibile cu valorile morale și etice fundamentale acceptate de acel individ”)³¹⁸.

Dacă preocupările lui Leventhal, astfel cum am menționat, au vizat un câmp mai degrabă general al dreptății procedurale, John Thibaut (specialist în psihologie socială) și Laurens Walker (profesor de drept) au fost primii care au dezvoltat un program de cercetare sistematic, empiric, de natură psihologică, pentru a încerca să demonstreze importanța dreptății procedurale ca o preocupare de dreptate socială distinctă, să demonstreze impactul procedurilor într-o manieră distinctă față de rezultatele obținute. Pornind de la literatura existentă asupra distincției dintre dreptatea substanțială și dreptatea procedurală, Thibaut și Walker au reușit să diferențieze sentimentele privitoare la aspecte de dreptate distributivă de cele de dreptate procedurală, în timp

³¹⁶ HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, p. 3 [citat 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/; TYLER, Tom R. et al. *Social Justice in a Diverse Society*. Boulder: Westview Press, 1997. 305 p., pp. 75-76. ISBN 0-8133-3214-1; 0-8133-3215-X.

³¹⁷ LIND, E. Allan, TYLER, Tom R. *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Springer Science+Business Media, LLC, 1988. 267 p., pp. 129-130. ISBN 978-1-4899-2117-8, 978-1-4899-2115-4. Disponibil: DOI 10.1007/978-1-4899-2115-4.

³¹⁸ LEVENTHAL, Gerald S. What Should Be Done with Equity Theory? New Approaches to the Study of Fairness in Social Relationships. In: Kenneth J. GERGEN, Martin S. GREENBERG, Richard H. WILLIS, eds. *Social Exchange: Advances in Theory and Research* [online]. New York, London: Plenum Press, 1980, pp. 27-55, pp. 40-46 [citat 01.09.2020]. ISBN 978-1-4613-3089-9, 978-1-4613-3087-5. Disponibil: https://doi.org/10.1007/978-1-4613-3087-5_2.

ce au căutat și anumite criterii obiective pentru identificarea fiecărui tip de dreptate. Cercetările lor, inclusiv de natură empirică, au indicat că indivizii percep procedurile echitabile ca un mecanism prin intermediul căruia urmează să obțină rezultate echitabile, dar și că aceștia sunt preocupați, pe lângă rezultate în sine, și de echitatea proceselor³¹⁹.

Thibaut și Walker au constatat că efectele pozitive ale dreptății procedurale au avut loc în cadre juridice formale cu factori de decizie terți, neutri³²⁰, iar mare parte din cercetările lor a vizat, astfel, proceduri de soluționare a disputelor care implică decizii obligatorii adoptate de un terț, precum arbitrajul și judecata, cu referire atât la procesele adversariale, cât și la cele inchizitoriale. Cercetările lor inițiale au indicat că procedurile juridice adversariale sunt percepute ca mai echitabile decât cele inchizitoriale, concluzie care a fost sprijinită de o multitudine de studii ulterioare în literatura de specialitate nord-americană și se datorează, în mare parte, unui control mai mare al părților în prezentarea probelor. Cu toate acestea, studiul efectuat de autori în 1978 arată, de asemenea, că procedura adversarială este mai puțin probabil să rezulte în obținerea adevărului, prin comparație cu sistemul inchizitorial. Până la urmă, percepția asupra fiecărui sistem depinde de valoarea ce urmează a fi obținută – dreptatea în sistemul adversarial, adevărul în sistemul inchizitorial.

Mai mult, cercetările efectuate până acum în câmpul psihologiei sociale s-au concentrat într-o manieră semnificativă asupra procedurilor juridice, și au reușit să demonstreze că percepțiile cu privire la dreptatea procedurală au efecte importante asupra modului în care indivizii reflectează la rezultatele pe care le obțin în dispute juridice și asupra modului în care indivizii se comportă cu privire la aceste rezultate. Concluziile acestor cercetări, printre altele, sunt că opiniile asupra dreptății procedurale apar într-o manieră consistentă ca judecăți centrale ce conturează reacțiile indivizilor față de experiențele lor cu autoritățile juridice³²¹.

Tom R. Tyler este specialistul în psihologie socială care, pe de o parte, a apelat la susținerea lui Leventhal cu privire la anumite criterii generale de echitate procedurală într-o arie vastă de domenii, și a continuat și extins activitatea lui Thibaut și Walker în domeniul specific al procedurilor juridice. Unele din cele mai influente lucrări ale lui Tyler privesc relația dintre

³¹⁹ TYLER, Tom R. et al. *Social Justice in a Diverse Society*. Boulder: Westview Press, 1997. 305 p., pp. 75-76. ISBN 0-8133-3214-1; 0-8133-3215-X; VIDMAR, Neil. The Origins and Consequences of Procedural Fairness. In: *Law and Social Inquiry* [online]. 1990, nr. 15, pp. 877-878 [citat 01.09.2020]. ISSN 1747-4469, 0897-6546. Disponibil: https://scholarship.law.duke.edu/faculty_scholarship/127/.

³²⁰ THIBAUT, John W., WALKER, Laurens. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1975. 150 p., pp. 94-95. ISBN 0470858680, 978-0470858684.

³²¹ HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, p. 3 [citat 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/; TYLER, Tom R. Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law. In: *Crime and Justice* [online]. 2003, vol. 30, p. 283, p. 286 [citat 01.09.2020]. ISSN 2153-0416, 0192-3234. Disponibil: <https://doi.org/10.1086/652233>.

percepțiile privind dreptatea procedurală și percepția legitimității și, urmare a lucrării inovatoare a lui Tyler publicată în anul 1990 (*Why People Obey the Law* [De ce oamenii respectă legea]³²²), o multitudine de studii teoretice și empirice au fost efectuate în scopul unei mai bune înțelegeri a proceselor care conturează percepțiile indivizilor cu privire la autoritate³²³. Un punct de plecare în această direcție, astfel cum susține Tyler, îl reprezintă legitimitatea acordată factorilor de decizie atât prin conceptul de dreptate procedurală, cât și prin cel de „preeminență a dreptului” (*rule of law*)³²⁴.

Două poziții majore pot fi identificate în abordarea conceptului de preeminență a dreptului: una formalistă și mai degrabă minimalistă, ori procedurală, și una care adaugă, în evaluarea preeminenței dreptului, elemente de dreptate substanțială. În cea mai îngustă abordare, preeminența dreptului se referă la exigența ca toată lumea (inclusiv statul și oficialii săi) să se supună legii.

Friedrich A. von Hayek, spre exemplu, descrie preeminența dreptului potrivit acestei abordări de natură formalistă, mai degrabă restrânsă: „guvernarea, în toată acțiunea sa, este ținută de reguli fixe și anunțate anterior – reguli care permit să se prevadă cu o certitudine corectă în ce mod își va utiliza autoritatea puterile sale coercitive, și să poată fi plănuite afacerile individuale pe baza acestor cunoștințe”³²⁵. H.L.A. Hart susține că „un minimum de dreptate este realizat în mod necesar oricând comportamentul uman este controlat de reguli generale anunțate public și aplicate judiciar”³²⁶; abordarea sa are tot o natură formalistă, însă Hart distinge între validitatea legii, care provine din caracterul său procedural, și moralitatea legii, concluzionând că legile imorale sunt, totuși, legi, însă prea injuste pentru a fi respectate sau aplicate³²⁷.

Lon L. Fuller identifică opt exigențe procedurale pentru o lege justă, sau pentru reținerea legalității ori a preeminenței dreptului, respectiv: 1) existența unor reguli generale; 2) publicitatea normelor; 3) neretroactivitatea legii (legea nu poate dispune pentru trecut); 4) claritatea; 5) consecvența; 6) caracterul posibil (conduita prescrisă trebuie să se poată afla în puterea părților); 7) constanța, stabilitatea în timp; și 8) congruența între acțiunea oficială și

³²² Trad. „De ce oamenii respectă legea”.

³²³ BENNETT, Sarah, HINE, Lorelei, MAZEROLLE, Lorraine. Procedural justice. In: *Oxford Bibliographies* [online]. New York: Oxford University Press, 2018, 26 apr. [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/OBO/9780195396607-0241>.

³²⁴ HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, pp. 9-10 [citat 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

³²⁵ HAYEK, F. A. *The Road to Serfdom*. London, New York: Routledge, 1944, republicată 2006. 256 p., p. 54. ISBN 0-415-25389-6, 978-0-415-25389-5.

³²⁶ HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Ediția a 3-a. Oxford: Oxford University Press, 1961, republicată 2012. 334 p., p. 206. ISBN 978-0-19-964470-4.

³²⁷ Ibidem, p. 206-212.

regulile declarate. „Un eșec total în oricare din aceste opt direcții nu rezultă doar într-un sistem de drept prost (*bad system of law*); rezultă în ceva care nici nu se numește un sistem de drept”³²⁸. Lon L. Fuller, așadar, merge mai departe decât Hart și susținerea că o conformare la procedurile ordinii de drept reprezintă condiția necesară și suficientă pentru *existența* legii, și face acest lucru prin a sugera că respectarea acestor opt exigențe procedurale pe care le propune va rezulta într-o domnie justă a dreptului. Fuller susține că, în contextul în care exigențele procedurale ale legii îi asigură moralitatea, nu este necesară articularea unor scopuri și valori substanțiale ale legii³²⁹, însă consideră că, dacă legea nu întrunește aceste standarde procedurale, poate fi negată însăși existența acelui sistem de drept³³⁰. Vom urmări, așadar, ideea că exigențele procedurale ale legii pot asigura nu numai moralitatea sa, ci ar fi capabile să garanteze și o anumită eficiență a legii, și inclusiv eficacitatea procedurii.

O separare între astfel de aspecte formale și elemente substanțiale de dreptate în discutarea preeminenței dreptului poate fi observată și în teoria dreptății (interne) a lui John Rawls. Rawls susține că administrarea regulată și imparțială a regulilor publice (ceea ce numește dreptate formală, un concept distinct de cel de dreptate procedurală, astfel cum am arătat) devine preeminența dreptului atunci când este aplicată sistemului juridic. Sistemul juridic, susține Rawls, este o ordine coercitivă de reguli publice adresate persoanelor raționale în scopul reglementării conduitei acestora și asigurării unui cadru pentru cooperare socială. Dacă devierile de la dreptatea formală („dreptatea ca regularitate”) ar fi prea generalizate, Rawls, la rândul lui, ar pune la îndoială însăși existența acelui sistem de drept³³¹.

Preceptele de dreptate asociate cu preeminența dreptului, în teoria lui Rawls, ar fi: „trebuie implică poate” („sistemul de reguli trebuie să privească acțiuni care sunt posibile, nu să impună o obligație de a face ce nu poate fi făcut”, factorii de decizie trebuie să acționeze cu bună credință, iar buna credință trebuie să fie recunoscută de către subiecți); cazuri similare trebuie să fie tratate în mod similar (decizii similare trebuie adoptate în cazuri similare); nu există o

³²⁸ FULLER, Lon L. *The Morality of Law*. New Haven, London: Yale University Press, 1964 revizuită 1969. 262 p., pp. 33-94, p. 39. ISBN 0-300-01070-2; HERMANN, Donald H. J. The Fallacy of Legal Procedure as Predominant over Substantive Justice: A Critique of "The Rule of Law" in John Rawls' A Theory of Justice. In: *DePaul Law Review* [online]. 1974, vol. 23, nr. 4, pp. 1408-1436, p. 1411 [citat 01.09.2020]. ISSN 0011-7188. Disponibil: <https://via.library.depaul.edu/law-review/vol23/iss4/4>.

³²⁹ HERMANN, Donald H. J. The Fallacy of Legal Procedure as Predominant over Substantive Justice: A Critique of "The Rule of Law" in John Rawls' A Theory of Justice. In: *DePaul Law Review* [online]. 1974, vol. 23, nr. 4, pp. 1408-1436, pp. 1411-1413 [citat 01.09.2020]. ISSN 0011-7188. Disponibil: <https://via.library.depaul.edu/law-review/vol23/iss4/4>.

³³⁰ A se vedea și (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. Moralitatea internă a dreptului. Perspective contemporane asupra dezbaterei Hart-Fuller. In: Aurora HRITULEAC, Liviu-Adrian MĂGURIANU, eds. *Conștiința la confluența dintre științe*. București: Editura Pro Universitaria, 2022, pp. 192-219. ISBN: 978-606-26-1463-8.

³³¹ RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1971, republicată 2005. 608 p., pp. 235-236. ISBN 0-674-01772-2.

infracțiune fără o lege care să o stipuleze ca atare (*nullum crimen, nulla poena sine lege*); și, în final, trebuie să existe anumite instrucțiuni, orientări menite să mențină integritatea procesului judiciar. Rawls susține că acestea din urmă definesc noțiunea de dreptate naturală și conțin atât elemente formale, cât și elemente substanțiale. Astfel, sistemul de drept trebuie să conțină prevederi pentru desfășurarea ordonată a proceselor și audierilor, reguli cu privire la probe care să garanteze proceduri raționale de anchetă, și, în general, preeminența dreptului necesită o formă de proces echitabil, și anume un proces care să fie conceput în mod rezonabil pentru a stabili, constata adevărul (judecătorii trebuie să fie independenți și imparțiali, nici o persoană nu trebuie să fie judecător în propria cauză, procesele trebuie să fie echitabile și deschise)³³².

Este important a menționa, fără a insista asupra exigențelor de dreptate substanțială și moralitate în abordarea preeminenței dreptului pe care le adaugă unii autori (Ronald Dworkin, spre exemplu, în lucrarea fundamentală *Law's Empire*, publicată în 1986), că exigențe precum protecția drepturilor individuale substanțiale sunt din ce în ce mai mult avute în vedere în evaluarea preeminenței dreptului. Cu titlu exemplificativ, elemente substanțiale sunt identificate în definiția pe care Secretarul General Kofi Annan a susținut-o în Consiliul de Securitate al Organizației Națiunilor Unite: „un principiu de guvernare în care toate persoanele, instituțiile și entitățile, publice și private, inclusiv Statul însuși, sunt responsabili în fața legilor care sunt promulgate public, aplicate în mod egal și judecate în mod independent, și care sunt în concordanță cu normele și standardele internaționale de drepturile omului. El necesită, de asemenea, măsuri pentru a asigura aderarea la principiile de supremație a dreptului, egalitate în fața legii, responsabilitate în fața legii, echitate în aplicarea legii, separație a puterilor, participare în adoptarea deciziilor, certitudine juridică, evitare a arbitrariului și transparență legală și procedurală”³³³.

În spațiul Uniunii Europene, se observă, de asemenea, că noțiunea de *rule of law* este utilizată într-o manieră care include, alături de noțiuni formale, și noțiuni substanțiale, precum respectul pentru drepturile fundamentale³³⁴. Mai mult, în timp ce autorii menționați aparțin tradiției juridice nord-americane, tradiția juridică europeană continentală a produs concepte proprii, precum conceptul francez de *État de droit* sau cel german de *Rechtsstaat*, traduse uneori sau privite ca echivalente ale *rule of law*. Aceste concepții diferă, însă; cu titlu exemplificativ,

³³² Ibidem, pp. 236-239.

³³³ The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Countries. Report of the Secretary General to the Security Council [online]. UN Secretary-General, 2004, S/2004/616 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://digitallibrary.un.org/record/527647>.

³³⁴ Pentru o analiză asupra utilizării termenilor „rule of law”/„Rechtsstaat” în diverse documente europene și internaționale, a se vedea Report on the Rule of Law [online]. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), 25-26 martie 2011 [citat 01.09.2019]. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e).

rule of law și *Rechtsstaat* diferă cel puțin în interesul acordat orientării celui din urmă către natura statului și anumite condiții necesare ale legalității, precum existența unui stat constituțional, ori ideea generalizată că *Rechtsstaat* implică și exigența protejării drepturilor individuale.

În opinia exprimată de Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), pare că, în spațiul european (într-un sens mai degrabă cultural decât strict geografic) un consens a fost atins, în prezent, cu privire la elementele necesare comune ale *rule of law* (*prééminence du droit*), *État de droit*, *Rechtsstaat*, elemente care nu sunt doar de natură formală, ci și de natură substanțială sau materială (*materieller Rechtsstaatsbegriff*). Aceste elemente sunt: legalitatea, incluzând un proces de adoptare a legii care este transparent, responsabil juridic (*accountable*) și democratic; certitudine juridică; interdicția arbitrarului; accesul la justiție în fața unor tribunale independente și imparțiale, incluzând controlul juridic al actelor administrative; respectul pentru drepturile omului; non-discriminarea și egalitatea în fața legii³³⁵.

Precizăm că din terminologia continental-europeană derivă și termenul comun de *stat de drept* din limba română, deși traduceri cu mai mare acuratețe ale *rule of law* sunt cele de preeminență a dreptului, supremație a dreptului ori domnie a legii. Preferința autoarei tezei este de utilizare a noțiunii de *preeminență a dreptului*, ce reflectă atât aplicarea problematicii la sisteme de *drept* (spre deosebire de noțiunea de *domnie a legii*), cât și aplicabilitatea sa la orice nivel de sistem de drept sau ordine juridică, nu neapărat cel al statelor, ci și regional sau internațional ori global (spre deosebire de noțiunea de *stat de drept*). De asemenea, versiunea în limba franceză a raportului Comisiei de la Veneția cu privire la această noțiune este intitulată *Rapport sur la prééminence du droit*³³⁶, termenul figurând, în titlul capitolului II, drept traducere echivalentă a celui de *rule of law*.

Astfel cum am menționat, în viziunea lui Tom R. Tyler, atât conceptul de *rule of law*, cât și cel de dreptate procedurală se concentrează asupra asigurării legitimității factorilor de decizie³³⁷. O fac, însă, în maniere diferite. *Rule of law* oferă legitimitate prin aplicarea în mod egal a legii existente, „fixe”, asupra tuturor indivizilor, și, în unele opinii, prin exigența respectării drepturilor individuale. Dreptatea procedurală, în sensul ei subiectiv, vizează evaluarea echității unui proces de adoptare a deciziilor care se bazează pe judecățile produse de

³³⁵ Ibidem, p. 10

³³⁶ Rapport sur la prééminence du droit [online]. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), 25-26 martie 2011, CDL-AD(2011)003rev [citată 20.09.2024]. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-f](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-f).

³³⁷ HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, p. 9 [citată 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

indivizi cu privire la proceduri juridice. Acest concept „promovează legitimitatea prin faptul că asigură indivizilor un factor de decizie neutru și de încredere, le permite să aibă o voce, și îi tratează cu bunăvoință și respect”³³⁸. Aceste patru elemente, în mod esențial, conduc la judecățile subiective cu privire la dreptatea procedurală.

O serie de alte conexiuni pot fi efectuate. Spre exemplu, neutralitatea unui factor de decizie (care este un criteriu subiectiv) poate fi observat în exigența aplicării unei legi existente în mod egal asupra tuturor părților (criteriu formal de preeminență a dreptului), iar aplicarea legii într-o manieră neutră (exigență specifică preeminenței dreptului) conduce la percepția că autoritatea care a adoptat decizia este demnă de încredere (criteriu subiectiv). Caracterul de a fi demn de încredere și neutralitatea unui factor de decizie (criterii subiective) pot fi judecate în funcție de caracterul constatării sale de a fi fost întemeiat pe fapte și probe, exigență și a preeminenței dreptului. Mai mult, criteriile subiective de asigurare că părțile în procedurile juridice au o voce, precum și tratarea acestora cu bunăvoință și respect sunt maniere în care se manifestă respectul pentru drepturile individuale, chiar dacă, așa cum și Tyler observă, nu sunt garantate, propriu-zis, drepturi substanțiale³³⁹.

Mai mult, Tyler susține că este posibil ca înclinările psihologice ale indivizilor de apreciere a valorii procesului echitabil și aprecierile lor personale cu privire la factorii care determină un proces echitabil să fie „motoarele originale” ale principiilor preeminenței dreptului. În același timp, conceperea, proiectarea sistemului de preeminență a dreptului poate reprezenta un „șablon util” pentru ceea ce ar însemna un proces echitabil în timp ce ne formăm percepțiile psihologice de dreptate procedurală. Cu alte cuvinte, este posibil ca acele concepte fundamentale ale preeminenței dreptului să contribuie la modul în care facem determinări individuale, personale, subiective asupra a ce comportamente sunt echitabile³⁴⁰.

Cercetările (inclusiv empirice) efectuate în psihologia socială în câmpul dreptății procedurale sugerează că, în situațiile în care indivizii percep că un factor de decizie este neutru, demn de încredere, le-a oferit posibilitatea de a avea o voce (factori de adoptare a deciziei) și i-a tratat cu bunăvoință și respect (factori interpersonalii), este mai probabil ca indivizii să perceapă procesul ca echitabil din punct de vedere procedural. Ca un rezultat subsecvent, aceștia ar percepe că factorul de decizie are o autoritate legitimă și că ar trebui să se supună acestui factor de decizie³⁴¹.

³³⁸ Ibidem, pp. 9-10.

³³⁹ Ibidem, p. 10.

³⁴⁰ Ibidem, p. 9.

³⁴¹ TYLER, Tom R. *Why People Obey the Law*. New Haven, London: Yale University Press, 1990. 273 p., pp. 115-134. ISBN 0-300-04403-8; HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. *Procedural Justice and the*

Așadar, dincolo de satisfacția obținută dintr-un proces echitabil de adoptare a unei decizii în ceea ce privește rezultatul obținut, este mai probabil ca indivizii să se supună deciziilor și judecăților unei autorități, și să se conformeze acestor decizii pe termen lung, atunci când percep că autoritatea respectivă a adoptat deciziile în cauză prin intermediul unui proces echitabil. Această supunere și respectare sporită au loc întrucât dreptatea procedurală a procesului de adoptare a deciziei face ca indivizii să concluzioneze că autoritatea care a adoptat decizia, inclusiv autoritatea care a promulgat regula, este legitimă³⁴².

Rezultatele empirice obținute l-au determinat pe Tyler să acorde prioritate conformării normative față de conformarea instrumentală. Conformarea normativă implică atât „moralitatea personală”, adică setul general de convingeri ale indivizilor cu privire la cum ar trebui să acționeze, cât și „legitimitatea”, înțeleasă ca percepție a indivizilor cu privire la faptul că oficialii din câmpul asigurării respectării legii dețin, în mod corect, autoritate asupra lor. Mai mult, legitimitatea este pusă în evidență față de moralitatea personală în câmpul normativ al conformării. Mai degrabă decât caracterul favorabil ori echitatea percepută a rezultatului obținut prin experiența indivizilor cu autoritățile de asigurare a respectării legii, elementul deosebit de important în modelarea conformității indivizilor a fost echitatea procedurală percepută. Dacă admitem că un sistem de supunere voluntară față de autorități este esențial pentru funcționarea societății, este important să recunoaștem că o astfel de supunere poate fi afectată de gradul de dreptate procedurală pe care indivizii o experimentează, și de legitimitatea pe care o presupune³⁴³.

Așadar, în timp ce, în cadrul abordărilor asupra dreptății procedurale, s-a pus mult accent asupra problematicii obținerii unor rezultate echitabile, cercetarea componentei subiective a dreptății procedurale indică nu doar că evaluarea subiectivă a echității unui proces de adoptare a deciziilor este o evaluare distinctă de cea cu privire la rezultat, dar că mai degrabă echitatea percepută a procesului este elementul care ar determina, cel mai probabil, conformarea voluntară. Dacă indivizii nu percep procedurile ca fiind echitabile, legitimitatea nu va fi obținută, și acest

Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, p. 7 [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

³⁴² TYLER, Tom R. *Why People Obey the Law*. New Haven, London: Yale University Press, 1990. 273 p., pp. 115-123. ISBN 0-300-04403-8; HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19, pp. 6-7 [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.

³⁴³ Ibidem, p. 7.

aspect include legitimitatea autorității care a promulgat o anumită lege, a instituției de justiție sau a judecătorului care face aplicarea unei norme³⁴⁴.

2.3. Legitimitatea ordinii juridice internaționale în perspectiva cosmopolitismului

În societatea internațională contemporană, statele nu mai sunt unici actori, existând o multitudine de agenți non-statali care manifestă puteri considerabile ori forme de autoritate, cu efecte inclusiv asupra politicilor interne ale statelor. Atât statele, cât și alte surse internaționale de autoritate sunt angajate în crearea de norme sau în adoptarea de decizii la nivel internațional, și un corp legislativ în continuă extindere guvernează contextul internațional, într-o multitudine de domenii. Mare parte din dreptul internațional este stabilit de instituții și organizații internaționale și, într-o măsură mai mică, este și pus în aplicare de către acestea. În situația unor conflicte între dreptul național și cel internațional, se poate pune în discuție dacă statele au prioritate, în contextul în care hotărârile și acordurile internaționale, în aplicarea lor, depind de conformarea voluntară sau asistența statelor. Dincolo de astfel de conflicte, însă, se poate spune că actorii internaționali participă la dezvoltarea dreptului și practicii internaționale³⁴⁵.

Între actorii internaționali principali, alături de state, un rol esențial este deținut de instituțiile de guvernare globală. În această sferă, Allen Buchanan și Robert O. Keohane includ entități multilaterale precum Consiliul de Securitate al Organizației Națiunilor Unite, Organizația Mondială a Comerțului, Fondul Monetar Internațional, diverse instituții din domeniul protecției mediului, rețele ale judecătorilor și legislatorilor și Curtea Penală Internațională³⁴⁶, dar și Organizația Națiunilor Unite în ansamblu, ori Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), și altele, pot fi considerate instituții de guvernare globală.

Ce caracterizează aceste instituții este faptul că, pe de o parte, sunt similare guvernelor, în sensul în care emit reguli și le atașează anumite consecințe semnificative în cazul conformării ori non-conformării, pretinzând și autoritatea de a face acest lucru, însă, pe de altă parte, nu caută să îndeplinească tot arealul de funcții guvernamentale. Ele nu caută, în mod similar guvernelor, să monopolizeze utilizarea legitimă a violenței într-un teritoriu stabilit în mod permanent, iar

³⁴⁴ A se vedea și (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. Theories Regarding Procedural Justice and their Impact in Legal Procedures. In: Iulian BOLDEA, Cornel SIGMIREAN, eds. *Identity and Dialogue in the Era of Globalization – Social Sciences: conf. șt., ediția a 6-a, 25-26 mai 2019, vol. 6* [online]. Tîrgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2019, pp. 417-426 [cit. 01.09.2020]. ISBN 978-606-8624-19-8. Disponibil: <http://asociatia-alpha.ro/gidni/06-2019/GIDNI-06-Socs.pdf>.

³⁴⁵ CHOE-SMITH, C. U. International Political Legitimacy and Procedural Justice. Disertație în cadrul studiilor doctorale [online]. Washington, D.C., 2016, 269 p., p. 7 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: <https://repository.digital.georgetown.edu/handle/10822/1041855>.

³⁴⁶ BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. *The Legitimacy of Global Governance Institutions*. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, p. 406 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.

construcția lor și acțiunile lor majore presupun consimțământul statelor³⁴⁷. Astfel de instituții pretind un drept de a exercita puterea politică, așteptându-se la respectarea regulilor și condițiilor stabilite, executarea hotărârilor, modificarea politicilor interne etc. pentru a se conforma acestor condiții. Activitățile pe care le desfășoară instituțiile și organizațiile de acest tip (stabilirea de norme internaționale, pronunțarea unor hotărâri judecătorești etc.) nu sunt efectuate prin utilizarea forței, ci sub semnul puterii sau autorității legitime³⁴⁸.

Așadar, crearea și dezvoltarea unor instituții politico-juridice multilaterale, adesea supranaționale, fie ele internaționale ori regionale, ridică probleme complexe în câmpul raporturilor dintre nivelurile instituționale. Adesea, aceste probleme sunt subsumate câmpului legalității, iar problematica legalității poate fi soluționată prin apelul la consimțământul statului participant (într-o organizație internațională, la o procedură internațională, la un sistem de justiție interguvernamental ori supranațional etc.), urmat, eventual, de modificări legislative de ordin național pentru recunoașterea, integrarea noilor standarde ori obligații asumate și aplicarea acestora.

Dincolo de problema legalității, însă, ordinea politico-juridică globală, de factură cosmopolită, pune problema legitimității instituțiilor înființate și, subsecvent, a deciziilor adoptate în cadrul acestora, a standardelor ce trebuie respectate, a regulilor provenite din astfel de sisteme. Allen Buchanan și Robert Keohane explică termenul de legitimitate prin identificarea a două sensuri ale acestuia, unul normativ și unul sociologic. În sens normativ, a afirma legitimitatea unei instituții înseamnă a susține ca aceasta are dreptul de a norma, ceea ce include promulgarea unor norme și încercarea de a asigura respectarea lor prin „atașarea unor costuri ale lipsei de conformare și/sau beneficii ale conformării”³⁴⁹. Normarea, în sens larg, nu presupune ca regulile să fie însoțite de un mecanism coercitiv, și cu atât mai puțin ca autoritatea care stabilește regulile să pretindă un monopol legal asupra coerciției în cadrul unei jurisdicții. În acest context, normarea nu presupune existența unui stat³⁵⁰.

Thomas Franck a arătat, într-o amplă lucrare publicată în 1990 asupra legitimității sistemului internațional, că, în studiul sistemelor juridice naționale, conceptul de legitimitate este

³⁴⁷ Ibidem.

³⁴⁸ CHOE-SMITH, C. U. International Political Legitimacy and Procedural Justice. Disertație în cadrul studiilor doctorale [online]. Washington, D.C., 2016, 269 p., p. 37 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://repository.digital.georgetown.edu/handle/10822/1041855>.

³⁴⁹ BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. The Legitimacy of Global Governance Institutions. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, p. 405 [citat 01.10.2020]. ISSN 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.

³⁵⁰ KEOHANE, Robert O. Global Governance and Legitimacy. In: *Review of International Political Economy* [online]. 2011, vol. 18, nr. 1, pp. 99-109, p. 99 [citat 01.10.2020]. ISSN 0969-2290, 1466-4526. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/09692290.2011.545222>.

folosit adesea pentru a postula și a explica ce anume este necesar, în afară de o regulă (un ordin) și aplicarea sa coercitivă, pentru a crea o predispoziție a cetățenilor de a se supune conducătorilor și normelor. Este vorba, așadar, de elementele non-coercitive ce predispun spre obediență voluntară³⁵¹. În câmpul internațional, cu privire la normele aplicabile între state, legitimitatea poate fi definită ca „o proprietate a unei reguli sau a unei instituții ce reglementează care, în sine, exercită o influență înspre respectarea sa asupra celor cărora li se adresează din punct de vedere normativ, întrucât aceștia consideră că regula sau instituția a luat ființă și operează în conformitate cu principiile general acceptate ale procesului corect”³⁵². Tot într-o abordare de tip normativ, Choe-Smith definește legitimitatea politică internațională, într-un sens larg, ca fiind proprietatea evaluativă a actorilor sau regulilor internaționale constând în anumite condiții a căror îndeplinire justifică deținerea sau exercitarea puterii politice într-un grup de actori sau în cadrul unui sistem de norme³⁵³.

În sens sociologic, o instituție este legitimă atunci când, pe scară largă, se consideră că aceasta are dreptul de a norma³⁵⁴. Legitimitatea, din perspectivă sociologică, a fost definită ca acceptarea, de către state și societăți, a dreptului organizațiilor internaționale de a conduce³⁵⁵³⁵⁶.

Dacă, din a doua jumătate a secolului trecut, problematica legitimității în cadrul intern al statului a fost amplu discutată, din multiple perspective și domenii de studiu (astfel cum T. R. Tyler a încercat să explice, prin prisma psihologiei sociale, de ce indivizii respectă legea), nu același grad de interes a fost arătat și legitimității instituțiilor și normelor internaționale. Thomas Franck arată că teleologia, studiul cauzelor ultime sau finalităților, este o preocupare majoră a teoreticienilor sistemelor juridice naționale și oamenilor de știință din domenii diverse, aceștia căutând să înțeleagă cauzele esențiale ale tiparelor de comportament. O astfel de întrebare teleologică fundamentală, însă, nu este ridicată și cu privire la sistemul *internațional*, cu mici excepții (Franck îl amintește pe H.L.A. Hart). În timp ce există literatură de specialitate asupra

³⁵¹ FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. New York: Oxford University Press, 1990. 303 p., p. 16. ISBN 0-19-506178-0.

³⁵² Ibidem, p. 24.

³⁵³ CHOE-SMITH, C. U. International Political Legitimacy and Procedural Justice. Disertație în cadrul studiilor doctorale [online]. Washington, D.C., 2016, 269 p., p. 37 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://repository.digital.georgetown.edu/handle/10822/1041855>.

³⁵⁴ BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. The Legitimacy of Global Governance Institutions. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, p. 405 [citat 01.10.2020]. ISSN 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.

³⁵⁵ DELLMUTH, Lisa Maria, TALLBERG, Jonas. The social legitimacy of international organisations: Interest representation, institutional performance, and confidence extrapolation in the United Nations. In: *Review of International Studies* [online]. 2015, vol. 41, nr. 3, FirstView Article, pp. 1-25, p. 2 [citat 01.10.2020]. ISSN 0260-2105, 1469-9044. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/S0260210514000230>.

³⁵⁶ Parte din rezultatele obținute în această secțiune au făcut obiectul prezentării: **BEJAN, Lavinia Andreea**. Perspective de studiu și evaluare a legitimității instanțelor internaționale. *Pacta sunt servanda: realități și perspective: conf. șt., 14 noiembrie 2024*, Chișinău (în curs de evaluare pentru publicare în volumul conferinței).

surselor formale de drept internațional (tratate, cutume etc.), nu se examinează și *motivele* pentru care normele internaționale obligă (sau nu). Analiza lui Franck indică faptul că, atunci când atât sistemul național, cât și cel internațional erau privite ca întemeiate pe aceleași rațiuni, divine ori naturale, problema teleologică le viza pe ambele, în egală măsură (așadar, atenția acordată problematicii teleologice viza și sistemul internațional, în aceeași măsură), întrucât fenomenele de comportament social nu puteau fi separate cu ușurință. Altfel spus, aceeași validare divină ori „naturală” despre care se considera că autoriza guvernarea națională era cea care valida și regulile de comportament interstatal³⁵⁷. Această unitate între legile divine și cele ale omului, a sistemului internațional și al națiunilor, a luat sfârșit odată cu apariția pozitivismului juridic (cu scrierile târzii ale lui Hugo Grotius), iar, de la jumătatea secolului al XIX-lea, și cu certitudine în secolul al XX-lea, filosofia dreptului s-a concentrat aproape exclusiv asupra sistemelor juridice naționale. Problematika teleologică a părut irelevantă prin raportare la câmpul internațional, iar Franck identifică două cauze posibile ale acesui feneomen. Pe de o parte, întrucât se considera că normele internaționale *nu* sunt respectate, și guvernarea instituțiilor internaționale și a normelor acestora *nu* este acceptată și, pe de altă parte, întrucât mulți teoreticieni nici nu considerau că există un sistem internațional, cu atât mai puțin un tipar internațional de respectare a normelor sistemice³⁵⁸.

Odată cu creșterea guvernării globale, însă, și interesul pentru chestiunea legitimității s-a extins, iar această schimbare a fost determinată de recunoașterea faptului că, astăzi, guvernarea globală presupune elemente de autoritate și ierarhie care plasează în prim-plan probleme de legitimitate, și că această guvernare globală ajunge dincolo de granițe și face ca și cetățenii să devină constituenți independenți ai instituțiilor internaționale³⁵⁹. În sistemul internațional, destinatarii normelor pot include națiuni, organizații internaționale, elite conducătoare și chiar corporații multinaționale și populația globală³⁶⁰.

Dezvoltarea dreptului internațional și a cooperării politico-juridice globale și regionale indică faptul că nerespectarea normelor internaționale ori lipsa de acceptare a guvernării instituțiilor internaționale reprezintă, mai degrabă, stări și situații de excepție. Acestea pot fi mai vizibile, însă această vizibilitate se datorează întocmai caracterului lor excepțional. Se observă, de asemenea, că actorii sistemului internațional, chiar și atunci când încalcă o regulă, caută să

³⁵⁷ FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. New York: Oxford University Press, 1990. 303 p., pp. 5-6. ISBN: 0-19-506178-0.

³⁵⁸ Ibidem, p. 6

³⁵⁹ TALLBERG, Jonas, ZÜRN, Michael. The legitimacy and legitimation of international organizations: introduction and framework. In: *The Review of International Organizations* [online]. 2019, vol. 14, pp. 581-606, p. 585 [citat 01.10.2020]. ISSN 1559-744X, 1559-7431. Disponibil: <https://doi.org/10.1007/s11558-018-9330-7>.

³⁶⁰ FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. New York: Oxford University Press, 1990. 303 p., p. 16. ISBN 0-19-506178-0.

justifice încălcarea în termenii juridici permisivi ai documentelor internaționale, să includă comportamentul aparent „illegal” într-o situație de excepție justificată (cu titlu exemplificativ, legitima apărare în cazul actelor de agresiune), ceea ce indică relevanța normelor internaționale și căutarea conformării la ele, dincolo de posibilitatea ca aplicarea lor să nu fie absolută.

Așadar, în sistemul internațional, așa cum a observat Franck, regulile nu sunt impuse coercitiv, dar sunt, într-o foarte mare măsură, respectate. Chiar dacă nu există o forță coercitivă comparabilă cu cea existentă în cadrul sistemelor juridice naționale, normele comunității internaționale sunt respectate de către statele suverane, ceea ce a determinat încercarea lui Franck de a explica de ce statele, mai ales cele puternice, respectă reguli lipsite de putere, sau, mai precis, care este puterea pe care aceste reguli o exercită asupra statelor, mai ales asupra celor puternice³⁶¹. Răspunsul ipotetic formulat și amplu argumentat de Franck este acela că națiunile respectă normele întrucât percep norma și „penumbra” sa instituțională ca având un grad ridicat de legitimitate³⁶². Dacă poate fi demonstrat că legitimitatea validează ordinea normativă internațională, și că atrage statele în direcția conformării la reguli chiar și în lipsa coerciției, atunci va fi fost identificat un instrument necesar pentru construirea unei ordini mondiale care ar putea amâna, sau evita cu totul, etapa „suveranului coercitiv” în dezvoltarea sa socială. În schimb, ar putea face trecerea direct de la „starea de natură” dezordonată la un sistem de drept ce operează în temeiul consimțământului non-constrângător, indus de legitimitate³⁶³.

Sistemul politico-juridic global prezintă, din punct de vedere al problematicii legitimității, anumite particularități. Spre deosebire de legile naționale, a căror obligativitate derivă cel puțin parțial din localizarea lor în cadrul unei infrastructuri compuse din guvernare, constituție, instanțe, instituții de forță, normele sistemului internațional obligă (atunci când o fac) prin prisma participării în cadrul sistemului. Calitatea de membru, asemenea celei de membru într-un „club”, conferă un statut dezirabil, cu privilegii recunoscute social și îndatoriri. Întocmai dorința de a participa, de a beneficia de statutul de membru, este elementul ce motivează în mod fundamental comportamentul de conformare, alături de claritatea cu care normele sunt comunicate, integritatea procesului prin care normele sunt create și sunt aplicate, genealogia lor venerabilă și coerența concepută³⁶⁴.

Respectarea legilor interne este o recunoaștere a puterii statului organizat, în vreme ce respectarea normelor internaționale este o recunoaștere a existenței unei comunități internaționale organizate, însă una care seamănă doar vag statului modern și nu emite sau aplică

³⁶¹ Ibidem, p. 3.

³⁶² Ibidem, p. 25.

³⁶³ Ibidem, p. 24.

³⁶⁴ Ibidem, p. 38.

în mod coercitiv ordine suverane. Mai degrabă, funcția acestei comunități este aceea de a legitima ori de-legitima, față de membrii săi, instituții, norme și moduri de conduită, afectând, astfel, atât drepturile și îndatoririle membrilor și instituțiilor, cât și capacitatea normelor de a obliga și de a asigura comportamentul voluntar al membrilor comunității³⁶⁵.

În spațiul intern, național, forța coercitivă a guvernării, completată de percepția legitimității hotărârilor emise de aceasta, induce respectarea dispozițiilor juridice de către cetățeni. În comunitatea internațională, însă, legitimitatea regulilor și a proceselor prin care acestea sunt construite și aplicate determină comportamentul conformist al statelor³⁶⁶. Dacă, însă, normele naționale nu sunt respectate, legalitatea lor nu are de suferit, nu devin mai puțin constrângătoare; în schimb, eșecul statelor în a respecta o normă internațională afectează caracterul obligatoriu al acesteia, devenind mai acceptabilă nerespectarea și de către alți actori, până când nerespectarea sa obișnuită poate conduce la stingerea sa. Așadar, măsura în care o regulă este respectată afectează gradul în care este recunoscută ca o obligație validă și, invers, măsura în care o regulă este recunoscută ca o obligație legitimă afectează gradul în care este respectată. Prezintă importanță, în mod esențial, și gradul în care cei cărora li se adresează consideră că sunt obligați în temeiul ei³⁶⁷.

În literatura de specialitate au fost formulate mai multe surse și criterii ale legitimității instituțiilor internaționale și de guvernare globală ori normelor emise de acestea. Cu privire la normele internaționale, I. Miyaoka pune în discuție trei surse de legitimitate, și anume (1) consimțământul formal exprimat de state cu privire la normele emergente, (2) consistența ideatică între normele emergente și normele juridice existente, principiile morale și pozițiile științifice, precum și (3) relațiile între cei ce promovează o regulă și actorii statali ce reprezintă destinatarii normei respective³⁶⁸.

În opinia lui T. Franck, indicatorii legitimității unei reguli și a legitimității unui proces de adoptare a regulilor în comunitatea statelor sunt: determinarea, validarea simbolică, coerența și aderența. Dacă o regulă sau un proces de adoptare a regulii manifestă aceste proprietăți, va exercita o influență mai mare asupra statelor spre a le respecta; în caz contrar, instituția va fi mai ușor de ignorat, iar regula mai ușor de evitat de către statele tentate să își urmărească, mai degrabă, interesele proprii pe termen scurt³⁶⁹.

³⁶⁵ Ibidem, p. 39

³⁶⁶ Ibidem, p. 40.

³⁶⁷ Ibidem, pp. 43-44.

³⁶⁸ MIYAOKA, Isao. *Legitimacy in International Society: Japan's Reaction to Global Wildlife Preservation*. Londra: Palgrave Macmillan, 2004. 214 p., p. 7. ISBN 1-4039-1780-9.

³⁶⁹ FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. New York: Oxford University Press, 1990. 303 p., p. 49. ISBN 0-19-506178-0.

Robert O. Keohane pornește, în identificarea criteriilor pentru determinarea legitimității instituțiilor de guvernare globală, de la trei principii fundamentale ale democrației liberale, și anume: faptul că indivizii au drepturi inalienabile, faptul că indivizii ar trebui să fie liberi să ia decizii pentru ei înșiși în măsura în care acțiunile lor nu interferează în mod necorespunzător cu viețile altora, și faptul că indivizii ar trebui să aibă o voce egală, în măsura în care aceștia sunt competenți, asupra modului în care sunt guvernați³⁷⁰. Keohane identifică șase criterii specifice ale legitimității ce derivă din aceste principii fundamentale.

Un prim criteriu al legitimității îl reprezintă caracterul minimum acceptabil moral al instituțiilor de guvernare globală. Acestea, în mod similar oricăror alte instituții, nu ar trebui să persiste în a comite nedreptăți serioase și, în mod specific, nu ar trebui să încalce drepturile fundamentale ale omului. În caz contrar, în opinia lui Keohane, normele stabilite de acestea nu ar trebui considerate obligatorii sau sprijinite în vreun mod. Cel de-al doilea criteriu este caracterul incluziv, în sensul în care, pentru a revendica dreptul de a construi norme la nivel global, instituțiile trebuie să fie deschise tuturor popoarelor care doresc să participe la realizarea scopurilor stabilite de către instituția în cauză. Cel de-al treilea criteriu este reprezentat de „calitatea epistemică”. Aceasta prezintă două dimensiuni, și anume integritatea instituțională și transparența. Ambele sunt legate în mod direct și inerent de teoria democrației, în contextul în care posibilitatea conducătorilor de a-i controla pe cei conduși depinde de accesul acestora din urmă la informații cu privire la comportamentul celor dintâi. Integritatea instituțională se referă la relația între performanța instituției și adevăr, astfel că ar fi ilegite, spre exemplu, instituțiile care sunt constituite pe convingeri false (precum rasismul), care distorsionează în mod sistematic informațiile astfel încât acestea să devină opuse adevărului, cele care manifestă tipare flagrante de disparitate între performanța lor efectivă și activitățile proclamate, ori cele ale căror practici ori proceduri împiedică urmărirea credibilă a scopurilor prin care își justifică existența. Transparența, în limite rezonabile, face ca acțiunile instituțiilor să fie înțelese de către cei din exterior, fiind necesar cel puțin accesul la informații despre modul de operare a respectivei instituții. Keohane consideră că dispersarea informației asupra unei pluralități de actori epistemici externi oferă o contrabalansare a asimetriilor informaționale ce îi favorizează pe cei din interior³⁷¹. Cel de-al patrulea criteriu al legitimității identificat de Keohane este responsabilitatea (tragerea la răspundere), esențială teoriei democratice prin faptul că presupune ca cei conduși să exercite puterea asupra conducătorilor. Responsabilitatea presupune trei

³⁷⁰ KEOHANE, Robert O. *Global Governance and Legitimacy*. In: *Review of International Political Economy* [online]. 2011, vol. 18, nr. 1, pp. 99-109, p. 99 [citat 01.10.2020]. ISSN 0969-2290, 1466-4526. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/09692290.2011.545222>.

³⁷¹ Ibidem, pp. 101-102.

elemente, respectiv (1) anumite standarde pe care cei ținuți răspunzători trebuie să le îndeplinească, (2) informații disponibile celor care realizează tragerea la răspundere, care pot aplica aceste standarde asupra performanței celor ce urmează să răspundă, și (3) abilitatea de a impune sancțiuni, de a atașa anumite costuri situației în care standardele nu sunt respectate³⁷². Cel de-al cincilea criteriu este reprezentat de compatibilitatea instituțiilor de guvernare globală cu guvernarea democratică din cadrul statelor, iar această compatibilitate presupune ca instituțiile multilaterale nu impună limite excesive asupra abilității publicului democratic atunci când acesta decide să urmeze politici nonconformiste ori să mențină instituții față de care pot exista aversiuni. Preferabil ar fi, din perspectiva lui Keohane, ca instituțiile de guvernare globală să îmbunătățească democrația, ceea ce se poate realiza prin a face mai dificil să opereze interesele speciale, prin ajutorul în protecția drepturilor minorităților și drepturilor individuale, prin a favoriza deliberarea colectivă, făcând discuțiile mai puțin limitate decât atunci când iau loc în spațiul național³⁷³. Cel de-al șaselea criteriu al legitimității instituțiilor multilaterale este cel al beneficiului comparativ, în sensul că acestea trebuie să producă rezultate mai bune decât cele pe care l-ar putea produce alte aranjamente instituționale fezabile. Beneficiile pot fi substanțiale (precum securitatea, bunăstarea, calitatea ecologică) ori procedurale (precum abilitatea de a lucra cu indivizi din societăți diverse, de a soluționa probleme prin cooperare, mai degrabă decât prin coerciție etc.)³⁷⁴³⁷⁵.

În ceea ce privește instituțiile de guvernare globală, privite ca actori internaționali non-statali, Chong Un Choe-Smith consideră că un astfel de actor internațional este legitim dacă și numai dacă (1) acesta se conformează în mod substanțial unei structuri normative internaționale juste și (2) actorul internațional satisface cerința de bonitate³⁷⁶. O structură normativă internațională reprezintă un set de legi și instituții care guvernează operațiunile și tranzacțiile unei organizații sau instituții internaționale, iar o astfel de structură normativă internațională justă reprezintă un set de legi și instituții juste, mai precis unul ce respectă normele fundamentale

³⁷² Ibidem.

³⁷³ Ibidem, p. 103.

³⁷⁴ Ibidem.

³⁷⁵ Principiile formulate de R. O. Keohane reprezintă o actualizare a celor identificate și publicate, initial, împreună cu Allen Buchanan, în 2006 (BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. *The Legitimacy of Global Governance Institutions*. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>). Cei doi concepeau, la momentul respectiv, trei criterii substanțiale, respectiv caracterul minim acceptabil moral, criteriul beneficiului comparativ și criteriul integrității instituționale, și puneau în discuție și alte elemente, precum responsabilitatea, transparența etc.

³⁷⁶ CHOE-SMITH, C. U. International Political Legitimacy and Procedural Justice. Disertație în cadrul studiilor doctorale [online]. Washington, D.C., 2016, 269 p., p. 21 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: <https://repository.digital.georgetown.edu/handle/10822/1041855>.

de dreptate substanțială și procedurală³⁷⁷. Perspectiva sa asupra legitimității instituțiilor de guvernare globală presupune, așadar, dreptatea procedurală [în sens obiectiv – n.ns.], în special procesul echitabil și egalitatea formală, ca resurse teoretice pentru generarea de reguli și mecanisme pentru implementarea și aplicarea lor³⁷⁸.

Robert O. Keohane atrage atenția asupra faptului că legitimitatea este o problemă de măsură. În evaluarea legitimității unei instituții, nu se estimează doar dacă aceasta este legitimă, ci unde anume se plasează instituția respectivă raportat la un standard de legitimitate – altfel spus, o instituție poate fi legitimă într-o foarte mare măsură (ceea ce ar face ca ea să fie dificil de contestat pe temeiuri normative coerente) ori să se plaseze la limita inferioară a standardelor³⁷⁹.

Evaluarea legitimității instituțiilor are anumite implicații practice distincte. În general, dacă o instituție este legitimă, această legitimitate ar trebui să contureze caracterul răspunsului față de revendicările ei și al formei pe care pot îmbrăca posibilele critici la adresa ei. Buchanan și Keohane consideră că instituțiile legitime ar trebui sprijinite, ori cel puțin ar trebui evitată interferența cu acestea. Mai mult, agenții instituțiilor legitime merită un fel de respect impersonal, chiar și atunci când instituția este serios criticată, astfel încât, dacă instituția este legitimă, dar imperfectă, discursul critic trebuie direcționat înspre obiectivul reformării acesteia, nu al respingerii ei³⁸⁰. Thomas Franck arată, în sprijinirea importanței abordării legitimității instituțiilor și normelor internațional, că noțiuni privitoare la drepturile fundamentale ale omului, limite asupra autorității, dreptate distributivă etc. s-au dezvoltat într-o societate sau cultură anume și pot avea aplicare globală, însă acest transfer înspre global trebuie justificat; rațiunea sa fundamentală nu poate fi, pur și simplu, presupusă. Prin prisma diferențelor culturale, religioase etc. între societăți, în lipsa unei justificări teleologice, transferul va eșua, în timp ce, însoțit de o astfel de justificare, el devine, în mod încurajator, posibil³⁸¹.

De asemenea, este important nu doar ca instituțiile de guvernare globală să fie legitime, ci și ca acestea să fie percepute ca legitime. Percepția legitimității este importantă în contextul în care, într-o epocă a democrației, instituțiile multilaterale vor prospera doar dacă vor fi considerate legitime de către publicul democrat, iar, dacă există incertitudine cu privire la

³⁷⁷ Ibidem, p. 3.

³⁷⁸ Ibidem, p. iii.

³⁷⁹ KEOHANE, Robert O. Global Governance and Legitimacy. In: *Review of International Political Economy* [online]. 2011, vol. 18, nr. 1, pp. 99-109, p. 101 [citat 01.10.2020]. ISSN 0969-2290, 1466-4526. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/09692290.2011.545222>.

³⁸⁰ BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. *The Legitimacy of Global Governance Institutions*. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, p. 407 [citat 01.10.2020]. ISSN 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.

³⁸¹ FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. New York: Oxford University Press, 1990. 303 p., p. 14. ISBN: 0-19-506178-0.

standardele corespunzătoare de legitimitate, ori dacă sunt asumate standarde nerealist de exigente, poate fi subminat sprijinul public pentru aceste instituții și poate fi afectată eficiența acestora în furnizarea de elemente valoroase³⁸².

Dacă o parte din aceste raționamente vizează sistemul politico-juridic internațional în ansamblu, în timp ce altele pun problema legitimității cu privire la instituțiile de guvernare globală, se observă că există similarități profunde între abordări și că elementele discutate cu privire la instituțiile de guvernare globală pot fi aplicate, în egală măsură, și altor instituții regionale ori internaționale. Spre exemplu, evaluând în termenii *qui potest plus, potest minus*, criteriile de legitimitate ale instituțiilor internaționale și a celor de guvernare globală pot fi aplicate unor instituții internaționale orientate regional, precum Uniunea Europeană ori Consiliul Europei. În fapt, mecanismele amplu dezvoltate ale Uniunii Europene, ce funcționează în acord cu principiile democratice, au scopuri morale expres precizate (scopuri spre a căror îndeplinire au loc eforturi constante), și care sunt însoțite de o Curte de Justiție funcțională, precum și sistemul de justiție internațională ce face aplicarea Convenției Europene a Drepturilor Omului, fac ca aceste instituții să se regăsească mult desupra standardelor minime de legitimitate.

De asemenea, se observă faptul că, în evaluarea legitimității instituțiilor internaționale și de guvernare globală, și-au regăsit locul atât principii de dreptate procedurală în sens subiectiv, ce fac obiectul studiilor asupra legitimității în sens sociologic, precum și principii de dreptate procedurală în sens obiectiv, relevante în sensul prezentei cercetări. În cadrul elementelor dreptății procedurale în sens obiectiv se remarcă, fără să fie denumite ca atare, și elemente ce țin de principiile înfăptuirii justiției din punct de vedere instituțional-sistematic.

Spre a exemplifica, articolul 2 al Tratatului privind Uniunea Europeană prevede că Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați. Atât trimiterea la cerința respectării statului de drept, cât și trimiterea la cerința respectării drepturilor omului presupun faptul că valorile și principiile sistemelor de justiție și a modului de înfăptuire a justiției sunt fundamentale în cadrul Uniunii. Odată formulat consimțământul statelor membre la respectarea acestor valori, prin intermediul aderării, conformarea este însoțită de numeroase beneficii, atât față de statele membre, cât și față de

³⁸² BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. *The Legitimacy of Global Governance Institutions*. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, p. 407 [citat 01.10.2020]. ISSN: 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.

cetățenii acestora, în timp ce lipsa de conformare este, într-o anumită măsură, sancționabilă prin mecanismele Uniunii. Anumite lipsuri legislative la nivel unional pot conduce la o delegitimare a acestor norme și mecanisme, însă completarea acestor lipsuri poate produce un efect similar, în măsura în care statele refuză să consimtă la o Uniune mai strânsă. Esențială, însă, rămâne legitimarea pe care statele membre o conferă ele însele sistemului unional prin conformarea lor voluntară, prin prisma obiectivelor comune asumate.

2.4. Concluzii

Având în vedere analizele realizate pe parcursul capitolului, se pot distinge o serie de concluzii. Problematika dreptății internaționale sau globale ocupă o poziție centrală în câmpul paradigmei cosmopolitismului contemporan, alături de preocupări precum egalitatea indivizilor, criterii universale, morale și/sau instituționale, de asigurare a atingerii dreptății, aranjamentele instituționale (globale și/sau naționale) dezirabile pentru atingerea scopului obținerii dreptății, rolul drepturilor omului în atingerea egalității și dreptății, legitimitatea instituțiilor globale/regionale. Din acest motiv, și tipologiile cosmopolitismului sunt variate, lipsind consensul autorilor. În sensul prezentei teze, se va distinge între cosmopolitismul moral și cel juridic/instituțional/politic, a cărui semnificație va presupune nu abordarea unui „stat al lumii”, ci preocuparea pentru o ordine instituțională (internațională sau globală) de factură cosmopolită, înțelegând ideea clasică de „cetățean al lumii” într-un sens metaforic.

În mod esențial, cosmopolitismul vizează două idei centrale, ce se constituie ca elemente comune ce pot fi identificate în cadrul pozițiilor teoretice subsumate cosmopolitismului contemporan, respectiv valoarea morală egală a tuturor indivizilor, indiferent de localizarea lor în lume și granițele ce îi separă, precum și faptul că există anumite obligații care ne incumbă tuturor. Dreptatea cosmopolită presupune ca obligațiile globale, precum protejarea drepturilor fundamentale ale tuturor, să fie îndeplinite.

În abordările dreptății, conceptul de „dreptate procedurală” prezintă o relevanță practică aparte. Acesta vizează echitatea, caracterul just al procedurilor de adoptare a unei decizii. Eforturile științifice întreprinse până în prezent au căutat să identifice, pe de o parte, elementele ce fac ca o procedură să fie echitabilă, standardele obiective ce pot asigura un grad mai ridicat de echitate (studiul dreptății procedurale în sens obiectiv), și, pe de altă parte, maniera în care indivizii se raportează la echitatea proceselor de adoptare a unei decizii, percepția indivizilor asupra echității procedurilor, dincolo de rezultatul obținut (studiul dreptății procedurale în sens subiectiv). Aceste două maniere de evaluare a procedurilor sunt independente teoretic una de cealaltă, în contextul în care o procedură care este în mod obiectiv echitabilă poate fi percepută

ca inechitabilă, în timp ce o procedură care este în mod obiectiv inechitabilă poate fi percepută ca echitabilă. Dincolo de rezultatul obținut, este mai probabil ca indivizii să se supună deciziilor și judecăților unei autorități atunci când percep că această autoritate a adoptat decizia prin intermediul unui proces echitabil. Conformarea și respectarea sporită a deciziei au loc întrucât dreptatea procedurală a procesului de adoptare a deciziei face ca indivizii să concluzioneze că autoritatea decizională este legitimă.

Atât conceptul de dreptate procedurală, cât și conceptul de „stat de drept” se concentrează asupra asigurării legitimității factorilor de decizie (legislatori, judecători etc.), însă în abordări distincte. Utilizarea conceptului de „stat de drept” conferă legitimitate prin aplicarea în mod egal a legii existente asupra tuturor indivizilor, precum și, în special în opiniile de dată mai recentă, prin exigența respectării drepturilor individuale. La nivel european, elementele definitorii ale statului de drept, astfel cum sunt invocate inclusiv la nivelul Uniunii Europene, sunt legalitatea, certitudinea juridică, interdicția arbitrariului, accesul la justiție în fața unor tribunale independente și imparțiale, incluzând controlul juridic al actelor administrative, respectul pentru drepturile omului, non-discriminarea și egalitatea în fața legii.

Sfera teoretică a cosmopolitismului contemporan s-a extins amplu în câmpul juridic, putând fi identificată și o reconfigurare continuă a câmpului juridic în manieră cosmopolită. Pe de o parte, poate fi urmărită evoluția și dezvoltarea dreptului internațional. Propriu-zis, „guvernarea globală” a luat ființă în forma instituțiilor și organizațiilor internaționale înființate începând cu 1945, iar, în special în ultimele trei decade, cosmopolitizarea dreptului internațional este evidentă, cu dezvoltarea amplă a dreptului penal internațional, ce plasează individul într-o poziție aparte în dreptul internațional, cu întărirea cooperării regionale, foarte vizibilă în spațiul european etc. Preocupările din câmpul dreptății globale nu ignoră obligațiile existente la nivel statal, însă au în vedere o arie mai largă de posibili agenți și organizații care pot avea, de asemenea, îndatoriri. Pe de altă parte, la nivel intern, într-o logică de tip cosmopolit se înscriu demersurile juridice de stabilire a statutului și drepturilor străinilor, dezvoltarea normelor interne de dreptul internațional privat (în temeiul căruia există posibilitatea aplicării, într-un stat, a normelor juridice dintr-un alt stat), conceptul de „cosmopolitism judiciar”, care vizează aplicarea unor norme juridice străine, ale altor state ori ale instanțelor internaționale, în cadrul sistemelor constituționale contemporane, ori stabilirea constituțională a ierarhiei normelor în sensul priorității acordate anumitor norme internaționale.

În societatea internațională contemporană, statele nu mai sunt unici actori, existând o multitudine de agenți non-statali care manifestă puteri considerabile ori forme de autoritate, cu efecte inclusiv asupra politicilor interne ale statelor. Între acești actori non-statali, un rol

fundamental, inclusiv în dezvoltarea unei practici de tip cosmopolit la nivel internațional, îl reprezintă instituțiile de guvernare globală. Ordinea politico-juridică internațională ori globală, de factură cosmopolită, pune problema legitimității instituțiilor înființate și, subsecvent, a deciziilor adoptate în cadrul acestora, a standardelor ce trebuie respectate, a regulilor provenite din astfel de sisteme. Acest aspect este relevant în special în contextul în care astfel de instituții sunt, cel mai adesea, lipsite de mecanisme de constrângere, și funcționează întocmai în temeiul legitimității, ce determină conformarea voluntară. Astfel, statele respectă instituțiile și normele internaționale întrucât le percep ca având un grad ridicat de legitimitate.

În evaluarea legitimității instituțiilor internaționale și de guvernare globală și-au regăsit locul elemente ce pot fi subsumate unor principii esențiale ale înfăptuirii justiției din punct de vedere instituțional-sistemic, uneori asociate dreptății procedurale în abordarea obiectivă, precum și elemente ce țin de dreptatea procedurală în sens subiectiv. Deși există numeroase aspecte ce pot fi îmbunătățite legislativ pentru sporirea cooperării și unității între membrii lor, esențială, însă, rămâne legitimarea pe care statele membre o conferă ele însele acestor sisteme prin conformarea lor voluntară, prin prisma obiectivelor comune asumate. Între aceste obiective și valori comune, respectarea drepturilor omului și a criteriilor preeminenței dreptului/statului de drept se configurează ca esențiale, ambele contexte presupunând recunoașterea unor valori și principii comune ale sistemelor de justiție.

3. SISTEMELE DE JUSTIȚIE ȘI NIVELE DE FUNDAMENTARE A PARADIGMEI COSMOPOLITISMULUI

3.1. Sistematizări doctrinare ale principiilor și valorilor justiției

3.1.1. Doctrina la nivel de stat

Urmărirea literaturii de specialitate în câmpul principiilor și valorilor justiției la nivel național, în contextul analizei situației în domeniul tezei, a condus la identificarea unui număr semnificativ de aspecte problematice. În primul rând, acestea sunt rareori abordate în manieră sistematică (sau sistematizată), și sunt foarte adesea tratate prin raportare strictă la legislațiile naționale (prevederi constituționale ori ale legilor de organizare judiciară), cu foarte puțin interes înspre fundamente, abstractizare etc. De asemenea, se observă o lipsă de consens științific atât asupra naturii caracteristicilor fundamentale ale justiției și ale sistemelor de justiție (autorii sunt rareori preocupați să precizeze diferența teoretică și exemplificată dintre diverse principii și valori, spre exemplu), cât și asupra acelor elemente care pot deține un astfel de statut (dacă independența justiției apare ca principiu la majoritatea autorilor, alte elemente, precum folosirea limbii oficiale și a limbii materne în justiție, apar distinct în opinii singulare). Acest fapt este ușor de înțeles în contextul în care caracteristicile fundamentale ale sistemelor de justiție fac obiectul atâtor domenii de interes științific (apropiate ca tematică, dar suficient de diferite în abordare) precum statul de drept, drepturile omului, organizarea judiciară, etica judiciară. Un demers necesar, în acest sens, îl constituie urmărirea literaturii de specialitate care a produs astfel de sistematizări și a produs clarificări conceptuale valoroase, într-o încercare de a identifica acele elemente cu rol de valori sau principii ale justiției asupra cărora există consens științific ori sunt amplu justificate legislativ.

O clarificare asupra terminologiei este necesară. Literatura de specialitate de limbă română distinge adesea între două accepțiuni ale noțiunii de „justiție”, cu recunoașterea ocazională a faptului că nu sunt unicele sensuri ale termenului, ci cele mai relevante pentru un domeniu de studiu anume, precum cel al organizării judiciare³⁸³, ori cele analizate „în mod tradițional”³⁸⁴. Această distincție, atunci când este efectuată, se reflectă și asupra principiilor puse în discuție, motiv pentru care voi analiza câteva astfel de abordări, selectate prin relevanța lor și prin rolul de repere teoretice, inclusiv de dată foarte recentă.

³⁸³ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p., p. 28, ISBN 978-606-18-0617-1.

³⁸⁴ LEȘ, Ioan, GHIȚĂ, Daniel. *Instituții judiciare contemporane*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2019. 640 p., p. 25, n. 1. ISBN 978-606-18-0831-1.

Ioan Leș și Daniel Ghiță arată că, în mod tradițional, justiția era privită într-o dublă accepțiune, respectiv ca sistem al organelor judecătorești și ca activitate pe care aceste organe o desfășoară³⁸⁵. Ioan Muraru și Elena Simina Tănăsescu adoptă întocmai această abordare, arătând că prin justiție se înțelege, într-un sens, sistemul organelor judecătorești și, într-un alt sens, „activitatea de soluționare a proceselor civile, administrative, comerciale, penale (...) etc., de aplicare de sancțiuni, de restabilire a drepturilor și intereselor legitime încălcate”, adăugând că, în limbajul uzual, „a face justiție înseamnă a face dreptate”³⁸⁶. Autorii precizează, însă, în contextul separației puterilor în stat, că justiția reprezintă o „funcție distinctă” și un „sistem distinct”, și este foarte clar evocată prin noțiunea de autoritate judecătorească (putere judecătorească, putere jurisdicțională)³⁸⁷. Aceștia menționează, astfel, funcția justiției de judecare a proceselor, „de reprimare a persoanelor care produc pagube și suferințe altora prin încălcarea regulilor sociale convenite sau stabilite, de anulare a actelor ilegale sau abuzive”, și arată inclusiv că justiția „și-a îmbogățit conținutul, ea privind direct chiar exercițiul puterii politice, în sensul efectuării controlului asupra modului cum guvernării acționează în limitele constituției și dreptului, adică în realizarea principiului legalității”³⁸⁸. Statul de drept, care „implică obligativitatea respectării și aplicării constituțiilor și legilor”³⁸⁹, arată autorii, „a devenit de neconceput fără justiție, lipsa justiției veritabile însemnând arbitrar și nedreptate”³⁹⁰. Funcția justiției este încredințată unei autorități sau puteri distincte, investită cu puteri statale care-i dau eficiență și care trebuie să fie independentă și imparțială, justiția fiind, așadar, concepută ca o funcție realizată în mod independent și imparțial³⁹¹.

Mai mult, justiția trebuie să răspundă unor exigențe fundamentale, respectiv: legalitatea, buna administrare a justiției, accesul la un tribunal, garanția unui proces echitabil, publicitatea procesului, imparțialitatea judecătorului, proporționalitatea în stabilirea sancțiunilor etc., iar din aceste exigențe rezultă și principiile potrivit cărora justiția este organizată și funcționează. Autorii precizează faptul că unele din aceste principii sunt aplicabile întregului sistem statal-juridic (prin urmare, și justiției), altele sunt proprii justiției sau jurisdicțiilor ca activitate și sistem de autorități, și altele sunt specifice diferitelor categorii de jurisdicții (ale dreptului procesual civil, ale dreptului procesual penal etc.); de asemenea, unele privesc organizarea judecătorească, altele activitatea sau poziția justiției și a judecătorului. Cei doi realizează o sinteză a acestor

³⁸⁵ Ibidem, p. 25.

³⁸⁶ MURARU, Ioan, TĂNĂSESCU, Elena Simina. *Drept constituțional și instituții politice*. Ediția a 12-a, vol. 2. București: Editura C.H. Beck, 2006. 280 p., p. 267. ISBN 973-655-740-5.

³⁸⁷ Ibidem.

³⁸⁸ Ibidem.

³⁸⁹ Ibidem, p. 269.

³⁹⁰ Ibidem, p. 267.

³⁹¹ Ibidem, pp. 267-268.

principii, urmărind care din ele sunt constituționale la nivelul României, adică sunt reguli esențiale prevăzute expres sau ce rezultă din dispozițiile constituționale³⁹², fără a distinge, însă, după caracterul lor.

Astfel, Ioan Muraru și Elena Simina Tănăsescu identifică șase principii fundamentale ale justiției. În primul rând, autorii menționează principiul legalității, ce „excede justiției, fiind de esența statului de drept”³⁹³. Acesta are o aplicabilitate evidentă în domeniul justiției, sub două aspecte esențiale, respectiv legalitatea instanțelor judecătorești (pot îndeplini funcții jurisdicționale doar acele autorități ale statului cărora constituția și legile le recunosc astfel de calități; instanțele judecătorești pot soluționa procese doar în limita competenței stabilite de lege; procedura de soluționare a litigiilor este, la rândul său, doar cea prevăzută de lege), precum și legalitatea infracțiunilor și pedepselor (nu există infracțiune și nu există pedeapsă decât dacă sunt prevăzute de lege). În al doilea rând, autorii identifică principiul conform căruia justiția este unică, imparțială și egală pentru toți, și elaborează asupra unicității și egalității, arătând că pentru toți cetățenii trebuie să existe o singură justiție (să fie judecați de aceleași instanțe în procese similare), că în cauze similare trebuie folosite aceleași reguli procedurale, precum și că drepturile procesuale trebuie acordate participanților la procese în mod egal. În al treilea rând, aceștia menționează principiul folosirii limbii oficiale și a limbii materne în justiție, precizând că procedura judiciară se desfășoară în limba oficială a statului; în același timp, persoanelor ce nu înțeleg această limbă trebuie să li se asigure comunicarea conținutului dosarului și actelor procedurale în limba pe care o cunosc. Cel de-al patrulea principiu este reprezentat de dreptul la apărare, care este atât un drept fundamental, cât și un principiu fundamental al justiției, iar cel de-al cincilea principiu este reprezentat de prezumția de nevinovăție (o persoană este considerată nevinovată cât timp nu s-a pronunțat o hotărâre judecătorească definitivă în sens contrar), ce reprezintă un principiu constituțional, „una din cele mai puternice garanții ale demnității și libertății umane”, precum și „principiul căruia i se subordonează întreaga activitate jurisdicțională”³⁹⁴. Cel de-al șaselea principiu identificat de autori este reprezentat de independența judecătorului și supunerea lui numai legii, principiu potrivit căruia, în activitatea sa, judecătorul se supune numai legii și conștiinței sale, și nu poate primi nici un fel de ordine, instrucțiuni, indicații, sugestii etc. cu privire la soluția pe care trebuie să o pronunțe în cauză. Acest principiu ține de separația puterilor și echilibrul dintre puterile din stat, independența reprezentând o garanție în fața abuzurilor puterilor sau autorităților, însă aceasta nu poate fi

³⁹² Ibidem, pp. 269-270.

³⁹³ Ibidem, p. 270.

³⁹⁴ Ibidem, pp. 270-272.

garantată absolut prin lege, în opinia autorilor, fiind „substanțial tributară caracterului, moravurilor și tradițiilor specifice fiecărei țări”³⁹⁵. Regulile constituționale cuprind garanții ale independenței, iar autorii alocă un interes aparte pentru condițiile de recrutare, inamovibilitatea și avansarea judecătorilor, precum și pentru controlul hotărârilor judecătorești, în poziția de garanții ale acestui principiu. Se remarcă, așadar, că principiile detaliate de autori, deși se afirmă că acestea rezultă din exigențele fundamentale care trebuie să caracterizeze justiția, nu se suprapun acestora (spre exemplu, independența nu se regăsește în enumerarea exigențelor fundamentale, însă figurează ca principiu). În opinia autoarei tezei, distincția dintre exigențe și principii nu beneficiază de claritate, principiul folosirii limbii oficiale și a limbii materne în justiție poate fi subsumat accesului la un tribunal sau garanției unui proces echitabil, prezumția de nevinovăție poate fi conturată mai degrabă ca un principiu al dreptului penal și procesual penal (așadar, de ramură), iar faptul că imparțialitatea este privită ca exigență, în timp ce independența figurează ca principiu ar beneficia de o explicație mai complexă.

Ion Deleanu identifică, de asemenea, ca sensuri ale noțiunii de justiție, pe cel de activitate de judecată sau îndeplinire a funcției jurisdicționale și pe cel al organelor prin intermediul cărora se îndeplinește această activitate³⁹⁶. Autorul precizează că justiția este și un serviciu public, „în sens organic – ca instituție – și în sens material – ca activitate”³⁹⁷ și, ca serviciu public, aceasta trebuie să funcționeze potrivit principiilor comune tuturor serviciilor publice, respectiv continuitatea și egalitatea. Ion Deleanu analizează, în acest context, principiile generale ale organizării judiciare, prin care desemnează „acele reguli esențiale, prevăzute de Constituție și de legi organice, care stau la baza organizării Justiției, în scopul asigurării funcției acesteia – soluționarea litigiilor ivite între subiectele de drept sau rezolvarea cererilor acestora în condițiile legii –, protecția persoanelor față de manifestările abuzive ale autorităților publice și salvagardarea, prin mijloace proprii și specifice, a ordinii de drept”³⁹⁸. Din analiza aceluiași prevederi constituționale române, precum și din legile de organizare judiciară, acesta extrage un număr semnificativ mai mare de astfel de principii generale (și precizează că enumerarea nu este exhaustivă), comparativ cu abordarea autorilor Ioan Muraru și Elena Simina Tănăsescu.

Astfel, Ion Deleanu aduce în atenție, în primul rând, (1) independența justiției, „condiția ei fundamentală și immanentă”, ce „constituie nu numai condiția necesară pentru buna funcționare

³⁹⁵ Ibidem, p. 272.

³⁹⁶ DELEANU, Ion. *Instituții și proceduri constituționale*. București: C.H. Beck, 2006. 936 p., p. 751, n. 2. ISBN 978-973-655-957-0, 973-655-957-2.

³⁹⁷ Ibidem, p. 751.

³⁹⁸ Ibidem, p. 751.

a Justiției, dar – și mai ales – garanția libertății individului și a protecției lui în fața puterii”³⁹⁹. Între garanțiile constituționale ale independenței, acesta menționează inamovibilitatea judecătorilor, incompatibilitatea lor cu orice altă funcție publică sau privată, cu excepția funcțiilor didactice din învățământul superior, interdicția ca aceștia să facă parte din partide politice, „subordonarea” lor numai față de lege, precum și faptul că independența Justiției nu poate face obiect al revizuirii Constituției. Tot la nivel de principiu, Ion Deleanu precizează și detaliază: (2) stabilirea jurisdicțiilor numai prin lege (pentru a preveni abuzurile în înfăptuirea justiției); (3) accesul liber la justiție (drept fundamental considerat și principiu al organizării judiciare prin prisma faptului că presupune, la nivel de principiu, dreptul persoanei de a se adresa acelor instanțe pe care legea i le pune la dispoziție pentru ocrotirea drepturilor sau a intereselor sale legitime)⁴⁰⁰; (4) interzicerea instanțelor extraordinare (experiența istorică demonstrând că în cadrul acestora se realizează „un simulacru de judecată”⁴⁰¹); (5) constituirea ierarhică a instanțelor judecătorești și dublul grad de jurisdicție (garanție a legalității și temeiniciei hotărârilor judecătorești, atât din punct de vedere „curativ”, instituind posibilitatea examinării cauzei încă o dată, de alți judecători, pentru a înlătura insuficiențele sau erorile din cadrul primei judecăți, precum și din punct de vedere „preventiv”, pentru a determina atenția sporită a judecătorilor de la primul grad de jurisdicție, în contextul posibilității reluării judecății de către alți judecători de grad mai înalt)⁴⁰²; (6) distincția dintre jurisdicțiile de drept comun și jurisdicțiile speciale (fiind permisă constituirea unor instanțe specializate, precum cele pentru minori și familie, muncă și asigurări sociale, comerciale, administrativ-fiscale); (7) colegialitatea instanțelor (însemnând că, de regulă, acestea sunt alcătuite din mai mulți judecători, ceea ce „constituie o triplă garanție în funcționarea justiției: o justiție edificată, prin confruntarea opiniilor membrilor completului în cadrul deliberării colective; o justiție imparțială, prin controlul reciproc între membrii completului; o justiție independentă, întrucât, deliberând colectiv și secret, hotărârea rămâne anonimă, așa încât judecătorii nu sunt expuși amenințărilor, rachiunelor sau represaliilor”⁴⁰³); (8) unitatea de jurisdicție în materie penală și civilă (aceiași judecători, selectați în același mod, supuși acelorași situații legale, exercită, după regulile procedurale, atât o jurisdicție, cât și pe cealaltă – echivalent cel puțin parțial al unicității justiției în abordarea anterioară); (9) caracterul sedentar și permanent al instanțelor judecătorești (sedentaritatea presupunând că instanțele își desfășoară activitatea în sediile fixe, în localuri

³⁹⁹ Ibidem, p. 752.

⁴⁰⁰ Ibidem, pp. 752-756.

⁴⁰¹ Ibidem, p. 757.

⁴⁰² Ibidem.

⁴⁰³ Ibidem, p. 759.

proprii, iar caracterul permanent indicând că funcția de judecată se îndeplinește continuu, în succesiunea zilelor, cu excepția celor de repaus și a sărbătorilor legale); (10) egalitatea în fața Justiției (reprezentând interdicția oricăror privilegii de jurisdicție, precum și egala vocație la justiția constituită prin lege – toți justițiabilii, cetățeni, străini și apatrizi, trebuie să aibă un drept egal la justiție și acestora trebuie să li se asigure dreptul la aceeași justiție; de asemenea, egalitatea presupune înlăturarea oricăror discriminări în situația juridică a părților aflate în fața justiției și în exercitarea drepturilor și îndatoririlor lor procesuale⁴⁰⁴); (11) gratuitatea Justiției (una din condițiile imparțialității justiției); (12) obligația legală a instanțelor de a judeca (instanța nu poate refuza soluționarea litigiului cu care a fost legal investită). În afară de toate aceste principii, Ion Deleanu atrage atenția și asupra faptului că se mai conturează două, rezultând dintr-un sistem introdus pe cale administrativă, care tinde spre generalizare și consacrare legală, respectiv (13) repartizarea aleatorie a cauzelor (un mijloc de natură tehnică de asigurare a echității între judecători, de a-i stimula în rezolvarea cu celeritate a cauzelor, precum și de asigurare a independenței și imparțialității judecătorilor) și (14) continuitatea instanței (aceiași judecători participă la judecată în aceeași cauză, de la început și până la pronunțarea hotărârii)⁴⁰⁵. Aceste elemente numeroase ce caracterizează, de altfel, buna desfășurare a justiției ar beneficia de o ierarhizare și sistematizare, în opinia autoarei tezei, întrucât, punând pe același plan elemente generale (independența, egalitatea) și elemente ce țin de organizarea efectivă a activității judecătorești (unitatea de jurisdicție, caracterul sedentar al instanțelor, distincția dintre jurisdicțiile de drept comun și jurisdicțiile speciale, colegialitatea), lipsește o accentuare a esenței justiției, a elementelor comune și generale ce caracterizează justiția în esența sa.

Traian Cornel Briciu, Claudiu Constantin Dinu și Paul Pop indică faptul că noțiunea de justiție are mai multe sensuri, însă aleg menționarea a doar două dintre acestea prin prisma relevanței lor pentru studiul organizării judiciare, ce reprezintă, în fapt, demersul autorilor. Astfel, într-o primă accepțiune, justiția reprezintă o funcție, respectiv funcția de a judeca, de a decide asupra conflictelor ce apar între diversele subiecte de drept, prin aplicarea legii; în această viziune, justiția reprezintă o prerogativă suverană ce aparține statului. În cea de-a doua accepțiune, noțiunea de justiție desemnează ansamblul instituțiilor prin intermediul cărora se poate exercita funcția judiciară (instanțe judecătorești, magistrați etc.) și, din acest punct de vedere, justiția apare ca un serviciu public al statului⁴⁰⁶. Din această postură, justiția trebuie să

⁴⁰⁴ Ibidem, pp. 761-763

⁴⁰⁵ Ibidem, pp. 763-764.

⁴⁰⁶ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p., p. 28. ISBN 978-606-18-0617-1, apud CIOBANU, Viorel Mihai. *Tratat teoretic și practic de procedură civilă*. Vol. I. București: Editura Național, 1996. 509 p., p. 11. ISBN 973-97574-1-3, și PERROT,

asigure protecția juridică a justițiabililor, și în același timp, independența magistraților⁴⁰⁷. Autorii arată că justiția reprezintă o funcție importantă în orice stat modern, iar funcționarea sa implică organe statale care să funcționeze în baza unor principii proprii, exprimând astfel interrelaționarea între cele două accepțiuni ale justiției pe care autorii le utilizează. În același sens, ei abordează principiile fără a distinge după accepțiune. Aceștia sintetizează, astfel, principiile care guvernează organizarea justiției ca serviciu public, pe care le denumesc și principii ale funcționării justiției ca serviciu public, respectiv: (1) justiția constituie monopol de stat (cu două consecințe: nici o altă autoritate în afara instanțelor judecătorești legal instituite nu poate înfăptui justiția și statul este obligat să împartă justiția când acest lucru este solicitat, adică judecătorul nu poate refuza să judece); (2) organizarea justiției pe sistemul dublului grad de jurisdicție (controlul ierarhic al hotărârilor judecătorești, realizat din punct de vedere instituțional, nu personal, nefiind astfel afectată autonomia decizională a jurisdicțiilor inferioare); (3) egalitatea în fața justiției/în fața legii (în cadrul căreia autorii menționează interdicția discriminării, lipsa distincției între cetățeni, străini și apatrizi sub aspectul drepturilor procedurale, dreptul justițiabililor de a se exprima în instanță în limba maternă, precum și obligația instanței de a asigura un echilibru în situația procesuală a părților, lămurindu-le sau dându-le îndrumări cu privire la drepturile și obligațiile lor și stăruind în prevenirea erorilor); (4) gratuitatea justiției (nu este totală, însă eforturile financiare pe care le presupun declanșarea și susținerea unui proces trebuie să nu constituie o piedică în calea liberului acces la justiție; se poate acorda, în acest sens, ajutor public judiciar sau alte facilități la plata taxelor judiciare de timbru); (5) principiul colegialității (judecata trebuie realizată de mai mulți judecători); (6) caracterul permanent și sedentar al jurisdicțiilor/instanțelor (activitatea instanțelor se desfășoară în mod continuu, fără întreruperi, ce excepția zilelor nelucrătoare și sărbătorilor legale, iar sediul acestora este stabil, determinat și cunoscut); (7) accesul liber la justiție (cu două aspecte esențiale: obligația statului de a reglementa mijloacele procedurale care să permită accesarea în fața unui tribunal independent și imparțial, instituit prin lege, și obligația statului de a crea mecanismele prin care să elimine posibilele impedimente de fapt care ar putea îngreuna accesul efectiv la judecată, de exemplu prin instituirea ajutorului public judiciar); (8) soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil (justiția trebuie realizată fără întârzieri de natură a-i compromite eficiența și credibilitatea); (9) principiul distribuirii aleatorii a cauzelor și

Roger. *Institutions judiciaires*. Ediția a 12-a. Paris: Montchrestien, 2006. 542 p., pp. 21-22. ISBN 978-2-7076-1515-2. Pentru diferitele sensuri ale noțiunii de justiție, se face trimitere la CADIET, Loïc. *Découvrir la justice*. Paris: Dalloz, 1997. 266 p., pp. 13-42. ISBN 2-247-02826-8.

⁴⁰⁷ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p., p. 28. ISBN 978-606-18-0617-1, apud VINCENT, Jean et al. *Institutions judiciaires: organisation, juridictions, gens de justice*. Paris: Dalloz, 1999. 748 p., p. 31. ISBN 2-247-03664-3.

continuității (primul element reprezintă o garanție a nepărtinirii judecătorilor, iar cel de-al doilea, potrivit căruia aceiași judecători vor face parte din complet la toate termenele de judecată într-o etapă procesuală, îl completează pe primul, deoarece principiul distribuirii aleatorii nu ar produce efectul dorit dacă judecătorii investiți cu soluționarea cauzei ar fi schimbați ulterior din compunerea completului)⁴⁰⁸. Din nou, în opinia autoarei tezei, lipsa unei ierarhizări a tuturor aceste elemente și punerea tuturor pe picior de egalitate prezintă riscul de a nu accentua acele elemente comune și definitorii pentru justiție ca sistem.

Se remarcă, de asemenea, faptul că, în această abordare, independența și imparțialitatea justiției nu figurează drept principii distincte, însă autorii le-au avut în vedere (ce-i drept, sub umbrela termenului de „independență”) în discutarea justiției în raport cu celelalte puteri ale statului, în contextul, așadar, al separației puterilor, precum și prin raportare la independența puterii judecătorești față de societate. Aceștia utilizează sintagma „independență a instanțelor”, arătând că dispozițiile constituționale vorbesc despre independență și atunci când se referă la judecători, și atunci când se referă la justiție, și analizează independența sub două aspecte. Astfel, independența funcțională se referă la relațiile dintre instanțele judecătorești și celelalte autorități ale statului și presupune ca organele care judecă să nu aparțină nici executivului, nici legislativului. Mai mult, independența funcțională presupune ca instanțele să nu fie supuse unor ingerințe din partea puterii legislative, a celei executive, a puterilor nestatale și nici din partea justițiabililor⁴⁰⁹. Sub cel de-al doilea aspect, independența personală privește un judecător determinat care ar putea să se confrunte, în activitatea sa, cu imixțiuni ca urmare a abuzului comis de reprezentanți ai altor puteri sau de alte persoane. Din această perspectivă, independența judecătorului este asigurată prin statutul acestuia, recunoscut de lege, care presupune modalitatea de numire în funcție, avansarea, procedura de sancționare disciplinară, determinarea expresă și limitativă a cazurilor de pierdere a funcției etc. Acest statut se traduce, consideră autorii, prin conceptul de inamovibilitate, garanție a independenței, prin care judecătorii sunt protejați împotriva revocării, transferării, suspendării sau sancționării arbitrare⁴¹⁰.

Ioan Leș și Daniel Ghiță, fără a insista asupra accepțiunilor noțiunii de „justiție”, arată că justiția reprezintă „o funcție fundamentală a statului, iar administrarea ei reprezintă unul din

⁴⁰⁸ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p., pp. 50-66. ISBN 978-606-18-0617-1.

⁴⁰⁹ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p., p. 44. ISBN 978-606-18-0617-1, apud CIOBANU, Viorel Mihai. Autoritatea judecătorească. In: Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU, eds. *Constituția României. Comentariu pe articole*. București: C.H. Beck, 2008. 1507 p., p. 1223. ISBN 978-973-115-419-0.

⁴¹⁰ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p., p. 44. ISBN 978-606-18-0617-1.

atributele esențiale ale puterii suverane”⁴¹¹. Mai mult, consideră autorii, această funcție implică existența unor structuri de stat sau servicii publice care să fie apte să realizeze activitatea jurisdicțională. Un serviciu public de această natură trebuie organizat pe baza unor „principii proprii, funcționale și autonome”, demersul autorilor vizând principiile organizării judiciare, definite ca „reguli esențiale ale funcționării optime a structurilor statale abilitate să realizeze actul de justiție”⁴¹². Unele dintre acestea stau la baza organizării sistemului judiciar democratic și privesc, practic, stricta organizare a sistemului judiciar, în timp ce altele, deși „se află într-o legătură indisolubilă cu organizarea sistemului judiciar, (...) vizează mai degrabă funcționarea acestuia și însăși democratismul și umanismul sistemului procesual, fie el civil sau penal”⁴¹³. Așadar, autorii disting între două categorii de principii: ce vizează stricta organizare a sistemului judiciar și ce vizează mai degrabă funcționarea acestuia. Aceștia precizează distinct (neexhaustiv, însă) care sunt principiile din cea de-a doua categorie⁴¹⁴, respectiv: (1) accesul liber la justiție (în cadrul căruia autorii includ și chestiuni precum obligația statului de a asigura în mod efectiv și liber accesul la un tribunal imparțial, organizarea tribunalului potrivit legii, cerința ca tribunalul să fie independent și imparțial pentru a garanta o judecată echitabilă, precum și alte exigențe de ordin procesual – prezumția de nevinovăție, publicitatea dezbatelor, egalitatea părților în fața justiției, soluționarea cauzei într-un termen rezonabil, garantarea contradictorialității etc.⁴¹⁵); (2) independența judecătorilor (ce semnifică soluționarea litigiilor fără nici o ingerință din partea vreunui organ de stat, indiferent de natura și rolul acestuia, ori din partea vreunei persoane; autorii consideră că independența „este necesară pentru a garanta imparțialitatea judecătorului față de părțile din proces” și că imparțialitatea este „o consecință a principiului independenței judecătorilor și al supunerii lor numai față de lege”, și adăugând că atitudinea judecătorului „trebuie să fie neutră față de poziția și interesele părților litigante”⁴¹⁶ – așadar, abordând și neutralitatea și imparțialitatea sub umbrela conceptului de independență); (3) inamovibilitatea judecătorilor (acel beneficiu al legii care le conferă judecătorilor stabilitate în funcție, aceștia neputând fi revocați, transferați, suspendați decât în condiții excepționale; autorii arată că imparțialitatea și independența „nu poate fi garantată într-un stat care nu admite principiul inamovibilității”⁴¹⁷, și discută, și în cadrul acestui principiu, problematica

⁴¹¹ LEȘ, Ioan, GHIȚĂ, Daniel. *Instituții judiciare contemporane*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2019. 640 p., p. 25. ISBN 978-606-18-0831-1.

⁴¹² Ibidem.

⁴¹³ Ibidem.

⁴¹⁴ Ibidem, pp. 25-26.

⁴¹⁵ Ibidem, pp. 57-61.

⁴¹⁶ Ibidem, pp. 31-33.

⁴¹⁷ Ibidem, pp. 37-38.

independenței și imparțialității judecătorului; (4) egalitatea în fața justiției și (5) gratuitatea justiției⁴¹⁸.

Per a contrario, celelalte principii abordate de autori apar ca subsumate strictei organizări a sistemului judiciar. Așadar, în categoria principiilor legate de organizarea sistemului judiciar autorii includ: (1) justiția constituie monopol de stat; (2) independența justiției (a instanțelor judecătorești; aceasta implică posibilitatea realizării efective a funcției jurisdicționale, fără ingerințe din partea altor persoane sau autorități publice, și este garantată, afirmă autorii, inclusiv prin independența, imparțialitatea și inamovibilitatea judecătorilor)⁴¹⁹; (3) permanența și caracterul sedentar al organelor judiciare; (4) colegialitatea; (5) principiul dublului grad de jurisdicție; (6) specializarea instanțelor judecătorești (în fapt, o posibilitate, o alternativă la secțiile sau completurile specializate); (7) constituirea instanțelor judecătorești într-un sistem ierarhic⁴²⁰. Această abordare apare, într-adevăr, a opera o distincție binevenită înspre obținerea unui grad mai mare de generalizare, însă nu diferențiază adecvat independența judecătorilor de imparțialitatea acestora, ca principii distincte de funcționare, în timp ce prezintă distinct inamovibilitatea (care, însă, poate fi ușor subsumată independenței); mai mult, includ o serie foarte largă de noțiuni în cadrul accesului la justiție, dar prezintă distinct gratuitatea ca principiu etc.

Nicolae Popa, Mihail-Constantin Eremia și Simona Cristea, la rândul lor, nu disting expres accepțiunile noțiunii de justiție, însă precizează că justiția reprezintă „una din cele trei clasice funcții ale statului” și că ea se realizează „prin instituțiile sale, instituții guvernate de anumite principii, care au la bază faptul că justiția este un serviciu public”⁴²¹. Preocupați de problematica instituțiilor judiciare, ale căror organizare și funcționare au la bază anumite principii fundamentale, autorii precizează și abordează distinct principiile de organizare și principiile de funcționare a instituțiilor judiciare. În prima categorie autorii includ: (1) principiul separației (în două coordonate: a separației jurisdicțiilor – între cea de drept comun și cea administrativă, dar și între instanțele civile și cele penale în cadrul jurisdicției de drept comun – și a separației organelor care funcționează în cadrul fiecărei jurisdicții, aplicabilă și în sistemul românesc de drept și vizând separația în privința personalului judiciar, adică a magistraților⁴²²); (2) principiul ierarhiei jurisdicțiilor sau al dublului grad de jurisdicție; (3) principiul independenței și al imparțialității judecătorului (independența se apreciază nu doar în raport cu

⁴¹⁸ Ibidem, pp. 61-69.

⁴¹⁹ Ibidem, pp. 26-31.

⁴²⁰ Ibidem, pp. 43-57.

⁴²¹ POPA, Nicolae, EREMIA, Mihail-Constantin, CRISTEA, Simona. *Teoria generală a dreptului*. Ediția a 2-a. București: All Beck, 2005. 296 p., p. 90. ISBN 973-655-738-3.

⁴²² Ibidem, pp. 90-91.

puterea politică, ci și cu experții, și chiar cu propria persoană a judecătorului, în sensul ca acesta trebuie să se elibereze de interese personale de orice natură⁴²³); (4) principiul colegialității (deși, observă autorul, acesta este mai degrabă tradițional, în timp ce „tendința contemporană este cea a judecătorului unic”⁴²⁴). Cea de-a doua categorie, a principiilor de funcționare, a acelor „rezultate din necesitatea de a satisface un interes general”, ce sunt, de fapt, principii fundamentale ale serviciului public⁴²⁵, conține: (1) principiul egalității; (2) principiul gratuității; (3) principiul neutralității (neutralitatea fiind analizată pe două coordonate: o coordonată tehnică, ce diferă în sistemul acuzatorial, unde rolul esențial în administrarea probelor revine părților, de sistemul inchiuzitorial, unde, în administrarea probelor, judecătorul are un rol determinant; o coordonată socială și politică, ce presupune că judecătorul trebuie să fie independent de orice intervenție politică, presiuni și grupuri de presiune etc.; se revine, de asemenea, la ideea că judecătorul trebuie să fie independent și față de el însuși⁴²⁶); (4) principiul continuității (continuitatea reprezentând o trăsătură a serviciului public al justiției)⁴²⁷. Din nou, în timp ce este binevenită posibilitatea de extragere a aspectelor cu caracter esențial și mai general, alegerea în sine a principiilor dintr-o categorie sau alta poate fi supusă unei dezbateri mai ample.

Prin urmare, la nivel național, diferiți autori analizează mai degrabă principiile efectiv stabilite prin constituții ori prin legi ale organizării judiciare (ori alte surse relevante) din spațiul respectiv, identificând, așa cum se observă, mai multe sau mai puține principii, sistematizate conform propriilor interpretări, opinii, preferințe. De asemenea, chiar dacă se face referire la influența normelor internaționale și regional-europene în stabilizarea acestor principii, abordarea este mai degrabă de la particular la general, altfel spus, cu excepția notabilă a accesului liber la justiție, întâi sunt identificate acele principii apreciate de autor ca atare, apoi se verifică eventuala corespondență cu normele internaționale sau europene relevante pentru argumentarea statutului de principiu sau pentru explicarea conținutului unui principiu anume în viziunea proprie a autorului în cauză.

⁴²³ Ibidem, p. 91, apud Vincent J., *op. cit.*, p. 170.

⁴²⁴ POPA, Nicolae, EREMIA, Mihail-Constantin, CRISTEA, Simona. *Teoria generală a dreptului*. Ediția a 2-a. București: All Beck, 2005. 296 p., p. 91. ISBN 973-655-738-3, apud VINCENT, Jean *et al.* *Institutions judiciaires: organisation, juridictions, gens de justice*. Paris: Dalloz, 1999. 748 p., p. 172. ISBN 2-247-03664-3.

⁴²⁵ POPA, Nicolae, EREMIA, Mihail-Constantin, CRISTEA, Simona. *Teoria generală a dreptului*. Ediția a 2-a. București: All Beck, 2005. 296 p., p. 92. ISBN 973-655-738-3.

⁴²⁶ Ibidem, pp. 93-94, apud VINCENT, Jean *et al.* *Institutions judiciaires: organisation, juridictions, gens de justice*. Paris: Dalloz, 1999. 748 p., pp. 192-193. ISBN 2-247-03664-3.

⁴²⁷ POPA, Nicolae, EREMIA, Mihail-Constantin, CRISTEA, Simona. *Teoria generală a dreptului*. Ediția a 2-a. București: All Beck, 2005. 296 p., p. 94. ISBN 973-655-738-3.

3.1.2. Doctrina universală

La nivelul literaturii universale, în special de dată recentă, poate fi identificată o tendință emergentă de a aborda cele mai importante caracteristici ale sistemelor de justiție, în sistematizări cu un grad mai mare de generalitate, perspectivă susținută și în prezenta lucrare. Acest demers apare ca deosebit de util în stabilirea acelor componente fundamentale ale sistemelor de justiție, dincolo de preferințe statale pentru un principiu sau altul (care țin, efectiv, de organizarea instituțională a justiției, spre exemplu, colegialitate vs. judecător unic), care pot fi considerate definitorii pentru atingerea scopurilor justiției. În acest sens, se remarcă faptul că acest grad mai mare de generalitate corespunde mai degrabă identificării principiilor sau valorilor care țin în mod esențial de funcționarea justiției. Tot astfel, se discută din ce în ce mai mult despre valori ale justiției sau ale sistemelor de justiție, ce subsumează anumite principii.

Neil Andrews, autor preocupat de problematica principiilor fundamentale ale procesului civil, propunea, în anul 2003, o listă de 24 de astfel de principii, între care: independența justiției, imparțialitatea, publicitatea, obligația instanței de a motiva hotărârea, evitarea întârzierii nejustificate, accesul la justiție, dreptul de a alege un avocat, consiliere juridică de natură confidențială, egalitatea procedurală, simplitatea procedurilor, controlul judiciar, proporționalitatea, echitatea procedurală, acuratețea, *fair-play*-ul între părțile litigante, eficacitatea, finalitatea etc.⁴²⁸. Până în anul 2012, autorul a reorganizat aceste principii într-o sistematizare devenită de referință în spațiul european și invocată inclusiv în studii ale Parlamentului Uniunii Europene. În noua abordare, Neil Andrews își motivează demersul prin faptul că, în timp ce sistemele democratice „devin din ce în ce mai găunoase, drepturile procedurale pot oferi niște protecție concretă oamenilor obișnuiți”; mai mult, accentuarea unor principii generale reprezintă „un antidot față de complexitatea, detaliile și aspectele tehnice amoroșitoare și uluitoare ce caracterizează multe lucrări de norme procedurale naționale”⁴²⁹; de asemenea, dezbateră științifică internațională, observă autorul, se dezvoltă din ce în ce mai mult în direcția principiilor fundamentale. Prin urmare, Neil Andrews arată că există, într-adevăr, o arie largă de principii fundamentale și importante ale justiției civile, și avansează ideea că cele mai importante dintre acestea pot fi util aranjate în patru „pietre de temelie”: (1) acces la

⁴²⁸ ANDREWS, Neil. *English Civil Procedure. Fundamentals of the New Civil Justice System*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 1182 p., cap. 4-6. ISBN 978-0199244256, 0199244251.

⁴²⁹ ANDREWS, Neil. Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos. In: X. E. KRAMER, C. H. VAN RHEE, eds. *Civil Litigation in a Globalising World* [online]. The Hague: TMC Asser Press, Springer, 2012, pp. 19-38, p. 19 [cit. 01.09.2019]. ISBN 978-90-6704-816-3. Disponibil: http://www.newbooks-services.de/MediaFiles/Texts/3/9789067048163_Excerpt_001.pdf.

consiliere juridică și sisteme de soluționare a disputelor; (2) egalitate și echitate între părți; (3) un proces concentrat și rapid; și (4) judecători caracterizați de integritate⁴³⁰.

Sub primul titlu, intitulat de autor „Reglementarea accesului la instanță și la justiție”, Neil Andrews include accesul la justiție, dreptul de a alege un avocat, consilierea juridică cu caracter confidențial, protecția împotriva pretențiilor și apărărilor false, precum și promovarea soluționării disputelor și facilitarea recursului la forme alternative de soluționare a disputelor, mai ales mediere și arbitraj. Cel de-al doilea titlu, „Asigurarea echității procesului”, include independența justiției, imparțialitatea, publicitatea sau „justiția deschisă”, egalitatea procedurală (respectul egal față de părți), *fair play*-ul între părți, obligația judiciară de a evita surpriza (principiul notificării prealabile), accesul egal la informație (inclusiv divulgarea informațiilor între părți). Cel de-al treilea titlu, „Menținerea unui proces rapid și eficient”, cuprinde controlul judiciar al procesului civil pentru a asigura concentrarea și proporționalitatea (eventual, temperat de echitatea procedurală, căutându-se ca procesul să nu fie administrat într-o manieră opresivă), precum și evitarea întârzierilor nejustificate. Cel de-al patrulea titlu, „Atingerea unor rezultate juste și eficace”, include obligația instanței de a motiva, acuratețea luării deciziilor, eficacitatea (prevederea unor măsuri asigurătorii și punerea în aplicare a hotărârilor) și finalitatea⁴³¹.

Reducerea, de către Neil Andrews, a numărului inițial de principii identificate la patru piloni ai procesului civil este o urmare a influenței autorului Shimon Shetreet, deși cei doi aranjează în mod diferit aceste principii⁴³². Astfel, Shimon Shetreet discută în mod direct de „valori” și afirmă că administrarea adecvată a dreptății depinde de aderarea la anumite valori, ce stau la baza majorității sistemelor de justiție. Acesta nu mai face distincție între justiția civilă și cea penală, ceea ce nu face demersul lui Neil Andrews mai puțin valoros, însă face ca cel al lui Shetreet să aibă valență mai generală, aplicabilitate mai largă. Shimon Shetreet identifică drept astfel de valori fundamentale ale sistemelor de justiție: (1) echitatea procedurală, (2) eficiența, (3) încrederea publică în instanțe, (4) accesul la justiție și (5) independența. Fiecare din aceste valori permite instanțelor să își îndeplinească funcția lor principală, și anume soluționarea disputelor (se remarcă, așadar, componenta funcțională a justiției, anterior menționată). Mai mult, aceste valori fundamentale sunt corelate. „Uneori ele se întăresc reciproc, una fiind rezultatul sau condiția pentru existența sau aplicarea alteia, în timp ce alteori poate exista o

⁴³⁰ Ibidem.

⁴³¹ Ibidem, pp. 33-34.

⁴³² Ibidem, p. 33, n. 59.

tensiune între ele. Un sistem juridic adecvat este unul care avansează fiecare din aceste valori separat și realizează un echilibru potrivit între ele ori de câte ori acestea se află în conflict”⁴³³.

În ceea ce privește accesul la justiție, semnificația sa trebuie găsită în deschiderea ușilor instanțelor pentru public, ceea ce include prevederea unor servicii judecătorești la un cost rezonabil. Acest fapt presupune furnizarea unor mijloace de a se adresa instanței pentru cei ce nu pot achita costurile aferente (ajutor judiciar), precum și creșterea gradului de conștientizare la nivelul comunității, astfel încât indivizii să aprecieze că sunt îndreptățiți să apeleze la instanțe pentru a-și apăra drepturile, ori pentru a obține îndreptarea răului ce le-a fost cauzat⁴³⁴. Accesul la justiție subsumează, în mod esențial, problematica participării la actul de justiție.

În ceea ce privește echitatea procedurală, adică echitatea procesului de judecată, Shimon Shetreet arată că scopul instanțelor este acela de a soluționa disputele în mod echitabil și de a căuta înfăptuirea dreptății. Pentru asigurarea dreptății au fost stabilite reguli procedurale speciale care să guverneze metoda și maniera în care sunt soluționate litigiile, metoda de evaluare a faptelor și probelor prezentate instanței etc., iar aceste norme vizează, în principal, protejarea drepturilor persoanelor acuzate de încălcarea legii. Scopul tuturor acestor norme și reguli este acela de a înfăptui dreptatea și de a asigura un proces echitabil printr-o investigare serioasă a pretențiilor, susținerilor aflate în conflict, pentru a stabili adevărul în cauză. Se observă, totodată, că o aplicare strictă a echității procedurale poate afecta eficiența actului de justiție sau dezvăluirea adevărului, ceea ce poate afecta încrederea publică în instanțe, motiv pentru care trebuie urmărit un echilibru adecvat între aceste valori⁴³⁵.

Eficiența sistemului de justiție are în vedere faptul că instanțele reprezintă „mașinăria pentru asigurarea respectării legilor și reglementărilor”, și „[s]istemul juridic poate avea legi foarte bune care prevăd drepturi substanțiale cetățeanului față de alți cetățeni și față de guvernare, dar aceste legi sunt puțin valoroase dacă sistemul juridic nu oferă o metodă accesibilă, convenabilă și eficientă pentru asigurarea respectării legilor și îndreptarea situațiilor în care drepturile au fost încălcate”⁴³⁶. De aici rezultă exigența unei proceduri judiciare eficiente, a unui proces judiciar care nu este nerezonabil de lent și a unor servicii judiciare care pot fi obținute la costuri rezonabile. Dacă sistemul judiciar se confruntă cu aglomerarea excesivă de cauze nesoluționate și cu întârzieri, este necesară utilizarea, în mod cumulativ, a celor trei modele principale de gestionare a problemei: (1) creșterea eficienței sistemului judiciar și a procesului

⁴³³ SHETREET, Shimon. Fundamental Values of the Justice System. In: *University of Cambridge Faculty of Law Legal Studies Research Paper Series* [online]. 2011, Paper no. 20/2011, pp. 1-18, pp. 1-2 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1837486>.

⁴³⁴ Ibidem, p. 4.

⁴³⁵ Ibidem, p. 2.

⁴³⁶ Ibidem, pp. 2-3.

judiciar, economisind astfel resursele (spre exemplu, trecerea unor cauze din sistem colegial în sistem cu judecător unic); (2) introducerea unor reforme care să reducă numărul cazurilor care ajung pe rolul instanțelor (dezincriminări, reforme cu privire la divorțuri etc.); (3) creșterea resurselor alocate sistemului judiciar (creșterea bugetelor instanțelor, a numărului de judecători etc.)⁴³⁷.

O chestiune deosebit de importantă ce rezultă din analiza doctrinei, dar și documentelor de specialitate, este aceea a utilizării termenilor de „eficiență” și „eficacitate”, de natură să producă o confuzie semnificativă, mai ales în ceea ce privește cerințele, principiile, valorile care caracterizează și evaluează un sistem de justiție. Fie termenii sunt folosiți interschimbabil, ca sinonime, fie eficacitatea este privită ca o componentă a eficienței, fie invers, fie termenii sunt prezentați separat, dar alăturat, indicând o distincție, dar care nu este clarificată.

Lingvistic vorbind, termenii par a avea semnificații diferite. Chiar dacă sunt prezentați uneori ca sinonime, ei sunt, cel mult, sinonime parțiale. Eficiența presupune, în general, utilizarea adecvată a timpului, energiei, materialelor, muncii sau altor resurse într-o manieră care nu irosește nici una din acestea, sau o modalitate anume în care se realizează acest lucru⁴³⁸, ceea ce poate fi echivalat cu noțiunea de „randament”. În ceea ce privește eficacitatea sau caracterul efectiv (eng. *efficacy*, *effectiveness*, termeni care apar ca sinonime și definițiile confirmă acest aspect), el denotă abilitatea sau calitatea de a avea succes și de a produce rezultatele dorite, sau de a avea succes în atingerea unui rezultat dorit⁴³⁹. În timp ce eficiența pare a avea o semnificație cuantificabilă, cantitativă, eficacitatea pare a avea o natură calitativă. În linii mari, se poate spune că un rezultat efectiv sau eficacitatea poate fi obținută și printr-un proces eficient, și prin unul ineficient, iar eficiența, deși dezirabilă și importantă, nu garantează eficacitatea.

În câmpul juridic și inclusiv cu privire la principiile și cerințele justiției, confuzia dintre termeni este cu atât mai relevantă, întrucât nu se poate aștepta îndeplinirea unei cerințe care nu este conturată în mod clar. În doctrină, Neil Andrews utilizează termenii ca sinonime⁴⁴⁰, iar documente precum *Effectiveness and Efficiency of the Judicial Systems, Strengthening Rule of*

⁴³⁷ Ibidem, p. 3.

⁴³⁸ Efficiency. In: *Cambridge Dictionary* [online] [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/efficiency>.

⁴³⁹ Effectiveness. In: *Cambridge Dictionary* [online] [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/effectiveness>.

⁴⁴⁰ ANDREWS, Neil. Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos. In: X. E. KRAMER, C. H. VAN RHEE, eds. *Civil Litigation in a Globalising World* [online]. The Hague: TMC Asser Press, Springer, 2012, pp. 19-38, pp. 33-34 [citat 01.09.2019]. ISBN 978-90-6704-816-3. Disponibil: http://www.newbooks-services.de/MediaFiles/Texts/3/9789067048163_Excerpt_001.pdf.

Law⁴⁴¹ (European Economic Area, sectorul prioritar Justiție și Afaceri Interne), ori *What Makes Civil Justice Effective*⁴⁴² (OCDE) nu definesc termenii și par a-i utiliza ca sinonime, deși îi prezintă separat, sau confundă semnificațiile lor fundamentale. Abordări mai clare se regăsesc la Shimon Shetreet, care, însă, nu menționează decât eficiența ca principiu fundamental, ori în rezultatele cu privire la eficiența justiției publicate de CEPEJ, care se concentrează asupra însemnătății cuantificabile a eficienței prin indicatori de performanță⁴⁴³. Acestea din urmă precizează, de asemenea, că realizarea unei comparații între sisteme de justiție după criterii ale eficienței subliniază și calitatea și eficacitatea justiției, fără a detalia, însă, însemnătatea distinctă a eficacității. Comisia Uniunii Europene, în *Effective Justice Systems*⁴⁴⁴, a conturat și ea relația dintre acești termeni, indicând că „o funcționare eficace a UE presupune sisteme de justiție eficace în toate statele membre. Calitatea, independența și eficiența sunt componentele-cheie ale unui 'sistem de justiție eficace'”⁴⁴⁵ – eficiența fiind privită, așadar, ca o componentă a eficacității.

Se identifică, așadar, necesitatea acurateții în utilizarea și conceptualizarea acestor termeni⁴⁴⁶, cu impact direct în conturarea principiilor justiției și evaluarea subsecventă a sistemelor de justiție. Ce se conturează cu suficientă claritate este distincția dintre aceștia, precum și coordonatele teoretice și aplicative ale eficienței – însă nu și ale eficacității. În linii mari, ea desemnează caracterul sau abilitatea justiției de a își atinge scopurile, de a îndeplini dreptatea, ceea ce îi și accentuează poziția de principiu fundamental al justiției. Însă este necesar un studiu extensiv asupra celor două noțiuni în câmpul juridic, pentru a accentua distincțiile dintre ele și a se determina și eventualul raport dintre semnificațiile lor în postura de principii fundamentale ale justiției.

⁴⁴¹ Effectiveness and Efficiency of the Judicial System, Strengthening Rule of Law [online]. European Economic Area, Programme area n°21 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: https://eeagrants.org/sites/default/files/resources/Pages%2Bfrom%2BBlue%2BBook_PA%2B00-21.pdf.

⁴⁴² What makes civil justice effective? [online]. OECD, Economics Department Policy Notes, No. 18, June 2013 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.oecd.org/economy/growth/Civil%20Justice%20Policy%20Note.pdf>.

⁴⁴³ European judicial systems. Efficiency and quality of justice [online]. Council of Europe, CEPEJ Studies No. 23, 2016 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://rm.coe.int/european-judicial-systems-efficiency-and-quality-of-justice-cepej-stud/1680786b58>.

⁴⁴⁴ Effective Justice Systems [online]. European Commission, European Semester Thematic Factsheet, 2016 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/european-semester_thematic-factsheet_effective-justice-systems_en.pdf.

⁴⁴⁵ Ibidem.

⁴⁴⁶ Pentru un studiu mai amplu cu privire la distincția dintre termeni, a se vedea **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. The Use of the Terms ‘Efficiency’ and ‘Effectiveness’ with regard to Judicial Systems. A Demand for Accuracy. In: Iulian BOLDEA, Cornel SIGMIREAN, Dumitru-Mircea BUDA, eds. *Reading Multiculturalism: Human and Social Perspectives. Language and Discourse: conf. șt., ediția a 9-a, 11-12 decembrie 2021, vol. 9* [online]. Tîrgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2021, pp. 104-112 [cit. 01.09.2022]. ISBN 978-606-93691-9-7. Disponibil: <https://asociatia-alpha.ro/ldmd/09-2021/LDMD-09%20Lang-c.pdf>.

Încrederea publică în instanțe este identificată, de asemenea, ca valoare fundamentală a sistemului de justiție, în contextul în care instanțele își pot îndeplini funcția la nivelul societății ca instituții de soluționare a litigiilor doar dacă acestea se bucură de încredere publică. Aceasta poate fi obținută dacă instanța este privită ca independentă și non-părtinitoare, și dacă procesul de soluționare a litigiului este echitabil, eficient și accesibil, și poate fi îmbunătățită printr-o multitudine de principii și practici menite să asigure faptul că justiția, dreptatea nu numai că este îndeplinită, dar și este percepută ca fiind îndeplinită. Între acestea se numără publicitatea ședințelor de judecată (cu acceptarea unor restricții pentru motive precum apărarea securității naționale, securitatea martorilor, protecția victimelor anumitor infracțiuni, a minorilor etc.), obligația instanțelor de a preciza argumentele pentru hotărârile pronunțate, anumite restricții asupra conduitei judecătorilor (chiar și în afara sălii de judecată) etc. Este de interes, în contextul încrederii publice în instanțe, și rolul presei, presiunea publicului putând exercita o presiune asupra judecătorului ce echivalează cu o amenințare la adresa independenței acestuia. „Într-o democrație există o tensiune continuă între independența judecătorească și răspunderea publică a judecătorilor, iar această tensiune trebuie reconciliată prin practicarea înțelepciunii și a bunei judecăți pentru a putea fi menținut echilibrul adecvat între aceste principii”⁴⁴⁷.

În ceea ce privește independența ca valoare fundamentală a sistemelor de justiție, aceasta izvorăște din doctrina separației puterilor în stat, dar, în varianta sa modernă, nu presupune o separație completă a celor trei puteri, ci un sistem de „control și echilibru” (*checks and balances*). În acest sens, puterea, autoritatea judecătorească trebuie să fie independentă pentru a-și exercita funcția de control și echilibru față de executiv și față de legislativ. O analiză teoretică a independenței judecătorești presupune o distincție între independența judecătorilor, priviți la nivel individual, și independența colectivă a sistemului judecătorec în ansamblu, privit ca un organism. Prima dintre acestea, independența judecătorului individual, are în vedere atât independența substanțială, cât și independența personală. La nivel substanțial, independența presupune că, în adoptarea hotărârilor judecătorești și în exercitarea altor îndatoriri oficiale, judecătorii nu se supun altei autorități decât legea, dar și că normele referitoare la conduita judiciară trebuie să excludă judecătorul din situații complicate, de natură financiară sau de afaceri, ce îl pot afecta (sau pot părea a-l afecta) în exercitarea funcțiilor sale judiciare. La nivel personal, independența presupune o asigurare adecvată a condițiilor funcției și mandatului judecătorilor, și această asigurare provine din numirea judecătorilor în anumite condiții și durata

⁴⁴⁷ SHETREET, Shimon. Fundamental Values of the Justice System. In: University of Cambridge Faculty of Law Legal Studies Research Paper Series [online]. 2011, Paper no. 20/2011, pp. 1-18, pp. 5-8 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1837486>.

mandatului până la vârsta pensionării, precum și prin protejarea remunerației acestora. Shetreet consideră, în acest sens, că un control al executivului asupra condițiilor serviciului judecătorilor, respectiv asupra chestiunilor privind remunerația, pensiile, indemnizațiile de călătorie ale acestora, este incompatibil cu conceptul de independență judecătorească⁴⁴⁸. În ceea ce privește independența colectivă a sistemului judiciar în ansamblu, aceasta poate presupune un grad mai mare de participare a autorității judecătorești în administrarea centrală a instanțelor, inclusiv în ceea ce privește pregătirea bugetelor aferente acestora. Acest grad de participare poate varia, în funcție de viziunea asupra independenței justiției, de la consultări la responsabilitate comună cu executivul sau legislativul, sau chiar responsabilitate exclusivă a autorității judecătorești. Un alt aspect al independenței justiției este reprezentat de independența internă, respectiv independența unui judecător față de superiorii și colegii săi, ce transcende atât conceptul de independență substanțială, cât și pe cel de independență personală⁴⁴⁹. Dacă și în ce măsură sistemul judecătoresc în orice stat poate fi privit ca independent, consideră Shetreet, va depinde nu doar de legislația și constituția aceluia stat, ci și de natura și caracterul indivizilor ce ocupă funcția de judecător, de structura politică și de climatul social, precum și de tradițiile dominante în statul respectiv, ceea ce, în termeni mai largi, include și tradițiile și normele de conduită judiciară ce guvernează protejarea independenței judecătorești⁴⁵⁰.

Aceste abordări de referință prezintă avantajul generalității cu recunoașterea simultană a particularității. Altfel spus, sunt identificate anumite principii sau valori cu un mare caracter de generalitate (precum independența justiției), precum și anumite repere fundamentale ale acestora, însă rămân la nivel de particularitate (regională, națională etc.) opțiunile pentru o formă de organizare, implementare efectivă sau alta. Astfel de demersuri vin în sprijinul ideii că se conturează, din ce în ce mai mult, un cosmopolitism al principiilor justiției – anumite caracteristici esențiale ale justiției, indiferent că sunt numite trăsături, valori, principii etc., care constituie un standard cel puțin minimal și comun al sistemelor de justiție, astfel încât orice individ al lumii, cu mai puțină importanță din ce stat provine sau unde locuiește, să se poată bucura de beneficiile unei justiții publice independente, imparțiale, echitabile, eficace și eficientă, de încredere și care îi permite accesul.

Sistematizarea principiilor cu caracter fundamental ale justiției ca sistem permite, în continuare, identificarea sistematizată a principiilor fundamentale ale altor ramuri și subramuri de drept. Spre exemplu, înfăptuirea justiției penale presupune, în primul rând, îndeplinirea sau

⁴⁴⁸ Ibidem, pp. 8-9.

⁴⁴⁹ Ibidem, pp. 9-10.

⁴⁵⁰ Ibidem, pp. 10-11.

respectarea principiilor fundamentale ale justiției, cu accente specifice – precum cele din sfera garantării adecvate a dreptului la apărare, ce țin în esență de echitatea procedurală. În al doilea rând, sunt recunoscute și consacrate principii și standarde ce apar ca fundamentale pentru procesul penal, precum prezumția de nevinovăție (și aceasta poate fi subsumată echității procedurale, însă este aplicabilă în mod particular în sfera procesului penal), principiul legalității incriminării și sancțiunii, cu neretroactivitatea legii penale (*mitior lex* nu apare ca un standard comun și universal în acest moment, el fiind comun în Europa, dar nu și în SUA, de exemplu), și principiul *non bis in idem*. La nivelul justiției penale internaționale, în plus față de aceste principii, sunt recunoscute o serie de standarde specifice ce particularizează efectiv acest tip de justiție. Au caracter esențial principiul răspunderii penale individuale pentru încălcarea anumitor norme de drept internațional, regulile cu privire la răspunderea comandanților sau altor superiori ierarhici, lipsa pertinentei calității oficiale, cu irelevanța imunităților, irelevanța ordinului, ca apărare, precum și caracterul ilegal al anumitor ordine, imprescriptibilitatea crimelor internaționale, precum și recunoașterea jurisdicției universale⁴⁵¹.

3.1.3. Independența și imparțialitatea judecătorului – elemente distinctive

Se observă, din cele prezentate, că imparțialitatea și independența în contextul justiției sunt adesea regăsite împreună, în formulări care le alătură fără a le diferenția. Ele sunt, însă, principii distincte, ce vizează factori diferiți de posibilă influențare a celui ce judecă și, din ce în ce mai mult, se întreprind eforturi la nivelul doctrinei de specialitate, documentelor internaționale specializate și practicii judiciare internaționale pentru sublinierea elementelor proprii și liniilor de demarcație între cele două⁴⁵². Apare ca esențială, în acest context, identificarea și explicarea distincției dintre acestea, cu rol teoretic și practico-aplicativ semnificativ în vederea unei reflectări legislative adecvate a celor două valori și a principiilor subsumate.

Din punct de vedere doctrinar, atunci când este abordată problematica distincției dintre cele două principii ori valori fundamentale, independența și imparțialitatea, nu există un punct de vedere unitar. Cu titlu exemplificativ, precizez că aria de opinii variază de la cea conform căreia imparțialitatea precede, din punct de vedere istoric, independența, și este principiul esențial în

⁴⁵¹ **BEJAN, Lavinia Andreea**. Principii fundamentale ale justiției penale internaționale. In: *Curierul Judiciar*. 2023, vol. XXII, nr. 2, pp. 65-72. ISSN 1582-7526.

⁴⁵² Pentru o abordare mai complexă a subiectului, a se vedea **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. Imparțialitatea și conștiința judecătorului. In: Aurora HRIȚULEAC, Liviu-Adrian MĂGURIANU, eds. *Paradigma conștiinței – abordări multi și interdisciplinare. Concepte, teorii și practici*. București: Pro Universitaria, 2021, 259 p., pp. 234-259. ISBN: 978-606-26-1261-0.

ceea ce privește echitatea și obiectivitatea procedurilor judiciare⁴⁵³ (*The Administration of Justice and the Human Rights of Detainees: Study on the Independence and Impartiality of the Judiciary, Jurors and Assessors and the Independence of Lawyers. Final Report by the Special Rapporteur L. M. Singhvi*, par. 80), la opinia conform căreia raportul este invers, și imparțialitatea derivă din independență⁴⁵⁴.

În doctrina din România și Republica Moldova, problematica independenței și imparțialității, din perspectiva distincției între cele două, este tratată lacunar. Ion Deleanu doar menționează aceste principii în abordarea accesului liber la justiție, și aceasta în termeni foarte generali⁴⁵⁵, în timp ce, în analiza principiilor organizării judiciare, același autor abordează doar independența, nu și imparțialitatea⁴⁵⁶. Ioan Muraru și Elena Simina Tănăsescu identifică distinct independența și imparțialitatea (în fapt, în cadrul principiilor „independența judecătorului și supunerea lui numai legii” și principiului „justiția este unică, imparțială și egală pentru toți”) între principiile fundamentale potrivit cărora se realizează justiția, însă nu elaborează asupra componentei imparțialității, subsumând-o, teoretic, unicității și egalității⁴⁵⁷. Traian Cornel Briciu, Claudiu Constantin Dinu și Paul Pop doar menționează independența și imparțialitatea în contextul accesului liber la justiție, fără a detalia, însă discută extensiv independența în contextul raportului justiției cu celelalte puteri ale statului, și imparțialitatea este abordată în contextul acestei perspective, în secțiunile destinate independenței⁴⁵⁸. O abordare mai extinsă apare la Ioan Leș și Daniel Ghiță, care includ, însă, imparțialitatea în conținutul principiului independenței judecătorilor. Chiar și așa, aceștia iau în calcul modificările cele mai recente aduse legislației naționale și iau în considerare oferirea unei explicații privitoare la imparțialitate, prin referire inclusiv la textul art. 6 CEDO și interpretările jurisprudențiale și doctrinare ale acestuia. Autorii precizează, astfel, că „imparțialitatea are sensul de nepărtinire, de obiectivitate în relația cu părțile și reprezintă o condiție fundamentală a existenței magistratului”⁴⁵⁹. Mai mult, autorii

⁴⁵³ The Administration of Justice and the Human Rights of Detainees: Study on the Independence and Impartiality of the Judiciary, Jurors and Assessors and the Independence of Lawyers. Final Report by the Special Rapporteur L. M. Singhvi [online]. United Nations, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/18/Add.1, par. 79-80 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://digitallibrary.un.org/record/108406>.

⁴⁵⁴ MIKULI, Piotr. Impartiality of the Judiciary. In: *Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law* [MPECCoL] [online]. 2017, A.1. [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://oxcon.ouplaw.com/view/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e338>.

⁴⁵⁵ DELEANU, Ion. *Instituții și proceduri constituționale*. București: C.H. Beck, 2006. 936 p., pp. 462-464. ISBN 978-973-655-957-0, 973-655-957-2.

⁴⁵⁶ Ibidem, pp. 752-755.

⁴⁵⁷ MURARU, Ioan, TĂNĂSESCU, Elena Simina. *Drept constituțional și instituții politice*. Ediția a 12-a, vol. 2. București: Editura C.H. Beck, 2006. 280 p., p. 271. ISBN 973-655-740-5.

⁴⁵⁸ BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p. ISBN 978-606-18-0617-1.

⁴⁵⁹ LEȘ, Ioan, GHIȚĂ, Daniel. *Instituții judiciare contemporane*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2019. 640 p., p. 33. ISBN 978-606-18-0831-1.

exemplifică abordarea imparțialității prin prevederile noului Codului de procedură civilă, care introduc, pe lângă acele cazuri de incompatibilitate ale judecătorului care erau stipulate și în Codul anterior, un caz mai general, și anume „atunci când există alte elemente care nasc în mod întemeiat îndoieli cu privire la imparțialitatea sa” (pct. 13 al art. 42 C.proc.civ.).

În doctrina universală recentă, o sistematizare complexă a distincției dintre cele două valori, independența și imparțialitatea, abordând și o a treia, neutralitatea, este realizată de Diego M. Papayannis, care, observând perspectivele doctrinare generale în acest câmp, caută să arate că discursul juridic asupra acestora poate fi clarificat doar prin distingerea dimensiunilor lor diferite. Mai mult, Papayannis arată că independența, imparțialitatea și neutralitatea sunt valori (și identifică „sursa” caracterului de valoare pentru fiecare din cele trei), precum și că acest caracter de valoare impune o obligație a celor ce înfăptuiesc dreptatea de a fi, pe cât posibil, independenți, imparțiali și neutri⁴⁶⁰.

Atât independența, cât și imparțialitatea justiției, în opinia lui Papayannis, manifestă atât o componentă obiectivă, cât și o componentă subiectivă. În ceea ce privește independența, doctrina, cel mai adesea, abordează această valoare în componenta ei obiectivă, în sensul în care judecătorii sunt independenți dacă își desfășoară activitatea într-un cadru instituțional adecvat care îi protejează de influențe externe, ori dacă aceștia nu au nici o relație, anterioară sau prezentă, cu părțile sau cu terțe părți ce au un interes în litigiu⁴⁶¹. Din punct de vedere obiectiv, independența justiției este bazată pe ideea separației puterilor, motiv pentru care aceasta apare, în principal, ca o caracteristică a instituțiilor juridice. În acest sens, independența sistemului judiciar se bazează pe ideea că organele de stat sunt investite cu competențe specifice și exclusive, ceea ce presupune că organismele non-judiciare nu exercită puteri în domeniul judecătii⁴⁶². P. Rädler extinde analiza asupra independenței justiției prin raportare la sensurile în care poate fi înțeleasă doctrina separației puterilor, respectiv un sens funcțional și un sens instituțional. Astfel, în opinia sa, într-un sens funcțional, independența exclude interferența organelor non-judiciare cu exercitarea funcțiilor judiciare, și, mai mult, menținerea activității independente a instanțelor protejează și independența personală a judecătorilor. Într-un sens instituțional, independența presupune ca organele judiciare să fie compuse din persoane care nu fac parte din alte ramuri ale guvernării și ca puterea judecătorească să beneficieze de o anumită autonomie instituțională în

⁴⁶⁰ PAPAYANNIS, Diego M. Independence, impartiality and neutrality in legal adjudication. In: *Revus* [online]. 2016, nr. 28, pp. 33-52, p. 34 [citat 01.09.2020]. ISSN 1855-7112, 1581-7652. Disponibil: <https://doi.org/10.4000/revus.3546>.

⁴⁶¹ Ibidem, pp. 36-37.

⁴⁶² RÄDLER, Peter. Independence and Impartiality of Judges. In: David S. WEISSBRODT, Rüdiger WOLFRUM, eds. *The Right to a Fair Trial* [online]. Berlin: Springer, 1998, pp. 727-746, reprodus, III [citat 01.09.2020]. Disponibil: http://hrlibrary.umn.edu/fairtrial/wrft-rae.htm#N_6.

administrarea chestiunilor privitoare la instanțe⁴⁶³. Mai mult decât atât, independența justiției necesită absența încercărilor ilegale de a interfera cu administrarea justiției, din partea unor persoane particulare, a unor grupuri, a altor persoane ce dețin funcții în stat etc. Indiferent de modalitatea de a face față acțiunilor ilegale, independența sistemului judiciar și a judecătorilor, în această privință, va depinde în mare măsură de sancțiunile penale existente împotriva presiunii ori amenințărilor și de prevenirea suficientă a corupției de către sistemul judiciar⁴⁶⁴. Astfel, independența este de obicei asociată cu anumite modalități de protecție sau garanții instituționale care permit judecătorilor să se elibereze într-o oarecare măsură de presiunile externe atunci când iau deciziile. Aceste garanții includ, printre altele, neutralitatea procedurii de numire (adică absența intervenției politice), stabilitatea funcției, autonomia față de alte ramuri ale guvernului, o sferă rezonabilă de imunitate și inviolabilitatea salariului judecătorilor⁴⁶⁵.

Până la urmă, însă, nici cel mai bun „design instituțional” nu poate preveni absolut toate influențele posibile asupra judecătorilor, care sunt ființe umane, cu vieți sociale. În cel mai bun caz, garanțiile instituționale pot limita anumite surse de influență, însă nu pe toate⁴⁶⁶. Papayannis observă că, dincolo de existența propriu-zisă a unor garanții instituționale, intervine și o componentă subiectivă în aprecierea independenței judecătorilor. Pe de o parte, aceștia pot simți că sunt independenți, chiar și în absența unor minime garanții instituționale, ori pot considera că o relație anterioară cu una din părți nu le va afecta capacitatea de soluționare în mod obiectiv cauza. Pe de altă parte, chiar și un judecător bine protejat din punct de vedere instituțional poate fi „tentat”, ori se poate afla sub tipuri de presiune care nu sunt subsumate legislației cu privire la independență. Acestea sunt chestiuni care țin de starea minții (*state of mind*) a judecătorilor; dacă presiunea este resimțită și capacitatea de a raționa în contextul soluționării cauzei este afectată, independența acestora, în sens subiectiv, este perturbată⁴⁶⁷.

În linii mari, în timp ce independența judiciară protejează sistemul judiciar împotriva oricăror ingerințe ale organelor de stat sau ale persoanelor private în îndeplinirea atribuțiilor cu caracter judecătoresc, și descrie garanții funcționale și structurale împotriva intruziunii externe în administrarea justiției, imparțialitatea reflectă o mentalitate deschisă din partea judecătorilor⁴⁶⁸.

⁴⁶³ Ibidem.

⁴⁶⁴ Ibidem.

⁴⁶⁵ PAPAYANNIS, Diego M. Independence, impartiality and neutrality in legal adjudication. In: *Revus* [online]. 2016, nr. 28, pp. 33-52, pp. 34-35 [citat 01.09.2020]. ISSN 1855-7112, 1581-7652. Disponibil: <https://doi.org/10.4000/revus.3546>.

⁴⁶⁶ Ibidem, p. 38.

⁴⁶⁷ Ibidem, p. 36.

⁴⁶⁸ RÄDLER, Peter. Independence and Impartiality of Judges. In: David S. WEISSBRODT, Rüdiger WOLFRUM, eds. *The Right to a Fair Trial* [online]. Berlin: Springer, 1998, pp. 727-746, reproduc, I [citat 01.09.2020]. Disponibil: http://hrlibrary.umn.edu/fairtrial/wrft-rae.htm#N_6.

În cuvintele Comitetului ONU pentru Drepturile Omului, „imparțialitatea instanței implică faptul că judecătorii nu trebuie să aibă preconcepții cu privire la chestiunea aflată în fața lor și că aceștia nu trebuie să acționeze în moduri care să promoveze interesele uneia dintre părți”⁴⁶⁹. Altfel spus, obligația de imparțialitate impune judecătorului o datorie de a-și aplica raționamentul lăsând la o parte toate prejudecățile și interesele atașate obiectului litigiului – și, dacă este necesar, de a se retrage din judecarea litigiului respectiv.

Și în cazul imparțialității pot fi identificate componente atât de natură obiectivă, cât și de natură subiectivă. Pe de o parte, principiul imparțialității acoperă o concepție obiectivă sau structurală în care circumstanțele cauzei în cauză dau naștere unor îndoieli obiective cu privire la capacitatea judecătorilor de a acționa imparțial. În principal, din acest punct de vedere obiectiv, judecătorii pot fi lipsiți de imparțialitate din cauza statutului lor sau din cauza funcțiilor lor non-judecătorești prezente sau anterioare, iar legislația națională într-un mare număr de state este orientată să acopere acele circumstanțe în care se consideră că judecătorii sunt, în general (fără raportare la o cauză anume), lipsiți de imparțialitate. Cu titlu exemplificativ, codurile de procedură penală exclud participarea judecătorilor care au o relație familială cu inculpatul sau cu victima sau care au fost deja implicați în proceduri anterioare etapei judecării, fie ca procurori, fie ca martori. Fiecare stat trebuie să stabilească pentru sine ce anume consideră a reprezenta o încălcare a imparțialității obiective, iar imparțialitatea în componenta sa obiectivă trebuie să fie asigurată prin temeuri procedurale⁴⁷⁰, prin intermediul unor mecanisme de înlăturare a magistraților din cauzele în care sunt implicați.

Un alt aspect al imparțialității, de natură formală, este reprezentat de condițiile instituționale – un set de restricții cu privire la acțiunile judecătorului care tind să reducă efectele posibilei prejudecăți, stabilind astfel modul în care judecătorul ar trebui să procedeze în ceea ce privește părțile implicate (când ar trebui ca acestea să fie audiate, modul în care trebuie să fie produse probele și forma pe care judecătorul trebuie să o folosească pentru a justifica decizia finală, luând în considerare argumentele și probele produse). Astfel de condiții ar părea să limiteze, într-o oarecare măsură, chiar și un judecător lipsit de imparțialitate. De asemenea, în câmpul condițiilor instituționale se înscrie și contribuția procedurilor judiciare la crearea unui mediu adecvat în care judecătorii să își formeze convingerile și opiniile juridice. Unele structuri funcțional-organizaționale cresc vulnerabilitatea judecătorului la prejudecăți mai mult decât

⁴⁶⁹ *Karttunen v. Finland* [online]. Human Rights Committee, Communication No. 387/1989, U.N. Doc. CCPR/C/46/D/387/1989 (1992), par. 7.2. [citat 01.09.2020]. Disponibil: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/dec387.htm>.

⁴⁷⁰ RÄDLER, Peter. Independence and Impartiality of Judges. In: David S. WEISSBRODT, Rüdiger WOLFRUM, eds. *The Right to a Fair Trial* [online]. Berlin: Springer, 1998, pp. 727-746, reproduc, I [citat 01.09.2020]. Disponibil: http://hrlibrary.umn.edu/fairtrial/wrft-rae.htm#N_6.

alte. Cele mai frecvente cazuri sunt judecata anticipată (de exemplu, atunci când același judecător participă atât la cercetarea preliminară, cât și la judecată), judecata inadecvată (de exemplu, atunci când aceeași persoană care a acționat ca procuror într-o etapă anterioară acționează ca judecător în calea de atac) și prejudecățile de confirmare (de exemplu, atunci când același judecător acționează în primă instanță și apoi, mai târziu, face parte din instanța care trebuie să decidă apelul). Propriu-zis, una dintre componentele imparțialității este reprezentată de regulile procedurale ori restricțiile instituționale asupra activității judecătorului, însă este adevărat, în același timp, că respectarea condițiilor formale ale imparțialității rămâne compatibilă cu o cantitate semnificativă de arbitrar în deciziile judecătorului⁴⁷¹. Acesta este și sensul în care se manifestă componenta subiectivă a imparțialității, ce necesită o discuție mai amănunțită.

Dacă, în ceea ce privește independența, elementul subiectiv pare a fi mai puțin important, întrucât, în multe cazuri, lipsa de independență se rezumă la chestiuni de fapt referitoare la nivelul de protecție instituțională de care se bucură judecătorul (cel mai clar caz fiind cel al lipsei de autonomie din partea altor ramuri ale guvernării), elementul subiectiv în imparțialitate are o dimensiune mult mai extinsă, și este caracterizat în principal ca stare a minții⁴⁷². Prin prisma legăturilor cu una dintre părți datorită intereselor comune, o atitudine favorabilă față de o parte sau o viziune nefavorabilă asupra celeilalte, lipsa de imparțialitate presupune în mod necesar anumite stări ale minții, fie conștiente, fie inconștiente. Pot fi identificate, astfel, două tipuri de interese, cu un rol diferit în influența asupra imparțialității. Pe de o parte, se poate discuta despre interese de natură obiectivă, subsumate intereselor indivizilor ca ființe umane, în sensul în care nu sunt dependente de starea minții: interesul în evitarea a ceea ce este în detrimentul sănătății sau integrității fizice, în promovarea perspectivelor economice, prestigiul, recunoașterea sau aprecierea de care individul se bucură în comunitate etc. Însă, în opinia lui Papayannis, nu aceste interese obiective, împărtășite de toate ființele umane, afectează imparțialitatea unui judecător, ci interesele de natură subiectivă, provenind din legătura acestuia cu una dintre părți. Interesele comune subsumate unei astfel de relații determină atitudinea favorabilă a judecătorului față de o parte sau atitudinea nefavorabilă asupra celeilalte (judecătorul, cel mai adesea, va percepe în mod conștient o convergență a intereselor, ceea ce ține de starea minții sale). Prin urmare, întocmai motivația provenită din interesele de natură subiectivă este cea pe care încearcă să o

⁴⁷¹ PAPAYANNIS, Diego M. Independence, impartiality and neutrality in legal adjudication. In: *Revus* [online]. 2016, nr. 28, pp. 33-52, p. 38 [citat 01.09.2020]. ISSN 1855-7112, 1581-7652. Disponibil: <https://doi.org/10.4000/revus.3546>.

⁴⁷² Ibidem, p. 37.

contracareze eventuala înlăturare a judecătorului, și inclusiv prin prisma acestui aspect imparțialitatea este caracterizată ca o stare a minții⁴⁷³.

Mai mult, în opinia lui Papayannis, și prejudecățile pot fi caracterizate ca stări ale minții. Un arbitru în litigii internaționale, spre exemplu, poate crede că oamenii dintr-un anumit stat nu își îndeplinesc în mod obișnuit obligațiile; această credință este o stare a minții, iar nu toate aceste stări sunt conștiente. Judecătorul poate fi predispus să evalueze negativ orice comportament recidivist al unei părți ce provine din statul respectiv sau să impună un standard de conduită mai înalt de la cineva pe care îl percepe ca fiind în mod sistematic în culpă, fără să fie conștient că percepe, de fapt, toți aparținătorii statului în cauză ca fiind în mod sistematic în culpă. Este posibil, astfel, ca propriile polarizări cognitive și prejudecăți ale judecătorului să nu fie conștientizate de către el însuși, acesta neobservându-și propria lipsă de imparțialitate, și acesta este, în descrierea lui Papayannis, întocmai pericolul polarizărilor și prejudecăților: că indivizii sunt adesea incapabili să controleze toți factorii care le afectează judecățile⁴⁷⁴.

Între aceste elemente poate fi identificată o diferență substanțială. Pe de o parte, existența sau lipsa părtinirii pot fi supuse unei examinări prin intermediul legislației, în sensul obiectiv al imparțialității, prin apel la norme juridice care instituie cazuri în care parțialitatea este presupusă, iar posibilitatea înlăturării judecătorului de la judecarea cauzei funcționează ca o garanție a menținerii imparțialității instanței. Este de menționat și faptul că, acceptând că imparțialitatea reflectă o anumită stare a minții, normele juridice menite să contracareze părtinirea, polarizarea ridică probleme serioase cu privire la probe și la sarcina probei (cine trebuie să dovedească existența părtinirii?). În principiu, se presupune că judecătorii nu sunt imparțiali dacă adoptă o atitudine nefavorabilă sau ostilă față de o parte sau favorizează o parte față de cealaltă. Contestarea imparțialității judecătorilor ca urmare a conduitei particulare sau a atitudinilor personale ale membrilor instanței le revine părților, însă, pentru o evaluare cu privire la o eventuală părtinire a judecătorului, punctul de vedere al părții, deși important, nu este și decisiv, întrucât imparțialitatea personală a fiecărui membru al completului este prezumată până la prezentarea dovezilor contrare. În cele din urmă, dubiile prezentate de partea care solicită înlăturarea judecătorului vor avea nevoie de o justificare obiectivă⁴⁷⁵. Așadar, pe de o parte, existența ori lipsa părtinirii pot fi subsumate unor norme juridice specifice, pot fi invocate, contestate și dovedite în cadrul instituțional al procesului judiciar, însă, pe de altă parte, acestea

⁴⁷³ Ibidem, pp. 36-37.

⁴⁷⁴ Ibidem, p. 37.

⁴⁷⁵ RÄDLER, Peter. Independence and Impartiality of Judges. In: David S. WEISSBRODT, Rüdiger WOLFRUM, eds. *The Right to a Fair Trial* [online]. Berlin: Springer, 1998, pp. 727-746, reproduc, II [cit. 01.09.2020]. Disponibil: http://hrlibrary.umn.edu/fairtrial/wrft-rae.htm#N_6.

rămân, în esență, în zona psihicului judecătorului, a subiectivismului care îl caracterizează și pe care îl manifestă, în „nucleul” imparțialității în sens subiectiv.

O știință aparte s-a dezvoltat în acest câmp în ultimii 15-20 de ani, cunoscută sub denumirea *Neuroscience & Law* sau *Neurolaw* („neuro-drept”), o neuroștiință inclusiv a „sanționării de către o terță parte”. Deși mare parte din interesul pentru neuro-drept s-a concentrat pe înțelegerea minții și creierului răufăcătorilor, neuroștiința poate aduce contribuții importante și în ceea ce privește judecătoria (și jurații, în sistemul *common law*). Până la urmă, un sistem juridic echitabil și just se bazează pe o judecată temeinică produsă de acești terți imparțiali, care decid asupra gradului de vinovăție a celor acuzați și stabilesc pedepse adecvate. În pofida acestor mize adesea ridicate, adoptarea deciziilor juridice este predispusă acelorași influențe și inconstanțe ca și alte procese de luare a deciziilor. Problema manifestării prejudecăților rasiale în cadrul sistemului de justiție, conducând inclusiv la hotărâri judecătorești contestabile, reprezintă un exemplu semnificativ⁴⁷⁶. În alt sens, un studiu care a pus în discuție factori externi de influență în deciziile judecătorești a relevat faptul că elemente care ar trebui să nu aibă nici o influență asupra hotărârilor judecătorești pot avea, totuși, efecte deosebit de importante. Aceștia au monitorizat adoptarea unor decizii succesive de liberare condiționată (de către judecători experimentați) în funcție de cele două pauze de prânz de pe durata unei zile de lucru și au constatat că procentul de decizii favorabile scade gradual de la aprox. 65% către aproape 0 în cadrul fiecăreia din cele trei sesiuni de lucru și se apropie brusc de aprox. 65% după fiecare pauză de masă⁴⁷⁷. În acest context, devine evident că dezvoltarea unei înțelegeri mai ample și mai profunde a mecanismelor neuronale ale adoptării deciziilor juridice ar putea ajuta în cele din urmă eforturile de a îmbunătăți echitatea și eficacitatea sistemului de justiție⁴⁷⁸.

Incursiunea inițială a luării deciziilor juridice pe tărâmul neuroștiinței poate beneficia de zeci de ani de cercetări asupra bazelor neuronale ale luării deciziilor în general, de la celule unice la sisteme și de la simple decizii senzoriale la maimuțe la procese complexe de decizie la om. Și mai pertinentă este activitatea de investigare a mecanismelor neuronale care stau la baza pedepsei de către o a doua parte („Te pedepsesc pentru că mi-ai făcut rău”). De asemenea, în măsura în care sancționarea de către o terță parte se referă la o reacție de aversiune față de încălcarea normelor sociale, studiul emergent al luării deciziilor juridice se suprapune substanțial

⁴⁷⁶ JONES, Owen D. et al. Law and Neuroscience. In: *The Journal of Neuroscience* [online]. 2013, vol. 33, nr. 45, pp. 17624-17630, p. 17626 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3254-13.2013>.

⁴⁷⁷ DANZIGER, Shai, LEVAV, Jonathan, AVNAIM-PESSO, Liora. Extraneous factors in judicial decisions. In: *PNAS* [online]. 2011, vol. 108, nr. 17, pp. 6889-6892, p. 6889 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1073/pnas.1018033108>.

⁴⁷⁸ JONES, Owen D. et al. Law and Neuroscience. In: *The Journal of Neuroscience* [online]. 2013, vol. 33, nr. 45, pp. 17624-17630, p. 17626 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3254-13.2013>.

cu domeniul neuroștiinței morale⁴⁷⁹. În mod corespunzător, studiile de neuroimagică inițială cu privire la pedepsele impuse de o terță parte au folosit paradigme similare cu cele utilizate în domeniul moral. Acest fapt a inclus, de exemplu, prezentarea către subiecți a unor scenarii care înfățișează acțiunile interzise ale unui protagonist, în urma căruia subiecții sunt însărcinați să evalueze și să aprecieze pedeapsa adecvată pentru aceste acțiuni. Prin manipularea unor factori cruciali în determinarea pedepsei, în special gravitatea vătămării cauzate de faptă și starea mentală în care se afla protagonistul când a comis acest act, se poate începe analiza mecanismelor cerebrale care stau la baza sancționării de către o terță parte⁴⁸⁰.

Rezultatele acestei abordări au evidențiat zonele din creier care sunt implicate în deciziile de sancționare de către un terț (o rețea compusă din prefrontal, temporoparietal și corticolimbic) și a fost dezvoltat, astfel, un model neuronal de sancționare de către terț⁴⁸¹. Studii mai recente au extins aceste constatări și perspective, oferind sprijin pentru modelul de sancționare de către terț, furnizând dovezi neuronale pentru o disociere între procesul de evaluare a vinovăției și cel de stabilire a pedepsei corespunzătoare. Alte studii similare nu numai că oferă dovezi convingătoare pentru rolul excitației emoționale în deciziile cu privire la pedeapsă, ci și identifică mecanismele creierului prin care starea mentală a inculpatului poate prevala față de răul cauzat prin acțiunile sale – de exemplu, se poate renunța cu totul la pedeapsă când astfel de acțiuni sunt cauzate accidental și fără neglijență⁴⁸². Aceste descoperiri se aliniază, în general, cu studiile pedepsirii de către o a doua parte în timpul jocurilor neuro-economice simple, ceea ce înseamnă că mecanismele prin care judecătorii ajung la o decizie de pedeapsă dintr-o perspectivă neimplicată și nepărtinitoare sunt aceleași precum cele implicate atunci când un individ decide să pedepsească direct o persoană care i-a cauzat un rău. Mai mult, dovezile privitoare la rolul central al circuitului corticolimbic în adoptarea deciziilor de a pedepsi subliniază funcțiile centrale pe care emoțiile le au în acest proces cognitiv. Se furnizează, astfel, un posibil contraargument neurobiologic față de frecventa presupunere potrivit căreia deciziile de

⁴⁷⁹ Ibidem.

⁴⁸⁰ Ibidem, pp. 17626-17627; BUCKHOLTZ, Joshua W. et.al. The Neural Correlates of Third-Party Punishment. In: *Neuron* [online]. 2008, vol. 60, nr. 5, pp. 930-940, p. 930 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2008.10.016>.

⁴⁸¹ Cortexul temporoparietal decodează acțiunea sau acțiunile protagonistului și îi indică starea mentală, un circuit corticolimbic alcătuit din amigdala și cortexul prefrontal median asigură o euristică neuronală pentru cantitatea de excitație emoțională provocată de vătămare, și cortexul prefrontal dorsolateral integrează aceste informații pentru a selecta un rezultat privitor la pedeapsa adecvată – JONES, Owen D. et al. Law and Neuroscience. In: *The Journal of Neuroscience* [online]. 2013, vol. 33, nr. 45, pp. 17624-17630, p. 17627 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3254-13.2013>; BUCKHOLTZ, Joshua W. et.al. The Neural Correlates of Third-Party Punishment. In: *Neuron* [online]. 2008, vol. 60, nr. 5, pp. 930-940, pp. 933-935 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2008.10.016>.

⁴⁸² JONES, Owen D. et al. Law and Neuroscience. In: *The Journal of Neuroscience* [online]. 2013, vol. 33, nr. 45, pp. 17624-17630, p. 17627 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3254-13.2013>.

sanționare de către o terță parte pot fi luate și sunt adesea luate exclusiv prin intermediul rațiunii, fără influența emoțiilor. Utilizarea unor astfel de metode furnizează un cadru de studiu al părținirii, cu scopul potențial de a se reduce prezența acestuia în adoptarea deciziilor juridice⁴⁸³.

Două chestiuni fundamentale rezultă din această analiză. Pe de o parte, este evident că independența și imparțialitatea reprezintă și vizează chestiuni cât se poate de diferite, și ambele sunt esențiale pentru o justiție care să-și îndeplinească funcția în mod adecvat. Este nepotrivit a le aborda ca una subsumată celeilalte. Însă ele pot fi abordate împreună, alăturat, atât timp cât nu se pune problema unui raport întreg-parte sau general-particular. Pe de altă parte, nici o independență absolută (și independența manifestă o componentă subiectivă), nici o imparțialitate absolută nu pot fi obținute sau garantate (în special în ceea ce privește imparțialitatea, unde factorul subiectiv este cât se poate de consistent). O imparțialitate perfectă a judecătorului, așadar, ține cel mult de câmpul idealului, rămânând să fie pus în discuție, în linia propusă de Charles Gardner Geyh, nivelul de parțialitate acceptabil, căutarea limitelor unui „suficient de imparțial”. Dacă imparțialitatea imperfectă este o constantă, cerința ca judecătorii imparțiali să susțină legea ridică problema gradului de parțialitate tolerabil fără ca obiectivele statului de drept să fie afectate într-o măsură inacceptabilă⁴⁸⁴. Până la urmă, argumentele formulate în varii ramuri ale științei arată că elemente atât de diverse își fac simțită prezența, conștient sau nu, în mecanismul de adoptare a deciziei, de la cunoașterea anterioară a legii la momentul pauzei de masă a judecătorului. O consistentă și constantă educație a judecătorilor (și nu numai) cu privire la elementele ce le pot afecta imparțialitatea, însăși conștientizarea factorilor atât de diferiți și producând efecte atât de semnificative care pot interveni în procesul de adoptare a hotărârii, ar fi un prim pas în reducerea gradului de parțialitate, atât în componenta obiectivă, cât, mai ales, în componenta subiectivă a acesteia⁴⁸⁵.

3.2. Standarde ale justiției recunoscute internațional în documente specializate

Până în prezent, la nivel internațional au fost concepute și adoptate și sunt recunoscute o multitudine de instrumente având ca preocupare centrală problematica valorilor și principiilor sistemelor de justiție, ori problematici subsumate acestora. Cele mai multe și cele mai relevante vizează independența justiției, imparțialitatea justiției, conduita judiciară etc. O parte semnificativă din aceste instrumente au fost concepute și adoptate în sistemul Organizației

⁴⁸³ Ibidem.

⁴⁸⁴ GEYH, Charles Gardner. The Dimensions of Judicial Impartiality. In: *Florida Law Review* [online]. 2014, vol. 65, nr. 2, pp. 493-551, p. 510 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: <https://scholarship.law.ufl.edu/flr/vol65/iss2/4/>.

⁴⁸⁵ (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. Imparțialitatea și conștiința judecătorului. In: Aurora HRIȚULEAC, Liviu-Adrian MĂGURIANU, eds. *Paradigma conștiinței – abordări multi și interdisciplinare. Concepte, teorii și practici*. București: Pro Universitaria, 2021, 259 p., pp. 234-259. ISBN: 978-606-26-1261-0.

Națiunilor Unite, în timp ce altele au fost elaborate de organizații non-guvernamentale internaționale, asociații profesionale specializate etc. Voi prezenta, așadar, cele mai relevante documente recunoscute la nivel internațional ce consacră standarde ale justiției, valori și principii fundamentale subsumate acesteia.

La nivelul Organizației Națiunilor Unite, în 1985 a fost adoptat documentul cunoscut drept *Basic Principles on the Independence of the Judiciary* [Principii fundamentale ale independenței justiției], care sistematizează anumite principii fundamentale privitoare la corpul judiciar cu scopul de a asista statele membre ONU în sarcina lor de a asigura și promova independența justiției. Documentul afirmă că organizarea și administrarea dreptății în fiecare stat trebuie să fie inspirate de aceste principii, și, în acest sens, trebuie întreprinse demersuri pentru a le transpune în mod integral în realitate, altfel spus, aceste principii trebuie luate în considerare și respectate de guvernele naționale în cadrul legislației și practicii lor⁴⁸⁶. Propriu-zis, recunoscând rolul esențial pe care îl deține un corp judiciar competent, independent și imparțial în protecția drepturilor omului și libertăților fundamentale, documentul asigură un cadru al standardelor internaționale prin raportare la care să poată fi evaluat corpul judiciar al unui stat⁴⁸⁷. Documentul vizează și descrie (1) independența justiției⁴⁸⁸; (2) libertatea de expresie și asociere a membrilor corpului judiciar; (3) calificarea, selecția și pregătirea acestora; (4) condițiile de serviciu și mandat cu privire la judecători; (5) secretul profesional și imunitatea; (6) disciplina, suspendarea și înlăturarea judecătorilor.

În ceea ce privește abordarea generală a independenței justiției, se afirmă că aceasta trebuie să fie garantată de către stat și consfințită în Constituție sau în legislația statului, ținând de datoria tuturor instituțiilor, guvernamentale și de altă natură, să respecte și să acorde o atenție deosebită independenței justiției. Se stabilește, de asemenea, că judecătorii trebuie să decidă în cauze în mod imparțial, pe baza faptelor și în conformitate cu legea, fără restricții, influențe

⁴⁸⁶ Basic Principles on the Independence of the Judiciary [online]. United Nations, Milan, 6 septembrie 1985, preambul [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary>.

⁴⁸⁷ Access to Justice: The Independence, Impartiality and Integrity of the Judiciary. Criminal Justice Assessment Toolkit [online]. United Nations Office on Drugs and Crime, 2006 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/cjat_eng/2_Independence_Impartiality_Integrity_of_Judiciary.pdf.

⁴⁸⁸ În limba engleză, documentul utilizează sintagma „independence of the judiciary”, care a fost tradusă în limba română fie ca „independența sistemului judiciar” (în traducerea Consiliului Superior al Magistraturii – disponibilă la: <https://www.csm1909.ro/ViewFile.ashx?guid=2f19c652-d7e2-4cc7-86db-8251a47f3424-InfoCSM>), fie ca „independența justiției” sau „independența puterii judecătorești” (ambele, în traducerea efectuată de judecătorul Cristi V. Danileț, disponibilă la: <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2013/08/Principii-27-08.doc>), dar care poate desemna, în limba de origine, și independența corpului judiciar. Consider că oricare dintre aceste formule poate fi utilizată fără riscul de a fi neclar la ce anume se referă acest principiu fundamental, însă, în contextul accepțiunilor multiple ale termenului de „justiție”, care înglobează și noțiunea de putere judecătorească, și noțiunea de sistem judiciar, sintagma „independența justiției” este cea mai potrivită pentru a reflecta generalitatea principiului.

nepotrivite, sugestii, presiuni, amenințări sau interferențe, directe sau indirecte, din partea oricui sau pentru orice motiv. Mai mult, pentru asigurarea independenței justiției este necesar să nu existe interferențe inadecvate în procesul judiciar, iar hotărârile judecătorești pronunțate de către instanțe trebuie să nu poată fi supuse revizuirii (principiu care nu vizează, însă, căile legale de atac sau reducerea ori comutarea de către autoritățile competente a pedepselor aplicate de către instanță, în conformitate cu legea). De asemenea, în această prezentare generală a independenței se afirmă că orice persoană trebuie să aibă dreptul de a fi judecată de către instanțe de drept comun prin utilizarea procedurilor judiciare legal stabilite, și nu trebuie înființate instanțe ce nu utilizează procedurile legal stabilite ale procesului judiciar cu scopul de a înlocui competența ce aparține instanțelor de drept comun. Principiul independenței justiției, se mai statuează, îndreptățește și obligă pe judecători să se asigure că procedurile judiciare se desfășoară în mod echitabil și că drepturile părților sunt respectate, iar statele au îndatorirea de a asigura resursele adecvate pentru a permite corpului judiciar să își îndeplinească funcțiile în mod adecvat⁴⁸⁹.

În anul 1989, Consiliul Economic și Social al ONU a adoptat, prin Rezoluția 1989/60, și o serie de proceduri pentru implementarea efectivă a principiilor fundamentale ale independenței justiției, astfel cum fuseseră consacrate în documentul din 1985⁴⁹⁰. Potrivit acestor proceduri, toate statele urmau a adopta și implementa în sistemele lor de justiție documentul de referință, *Principii fundamentale ale independenței justiției*, în conformitate cu procesele constituționale și practicile interne ale fiecărui stat. De asemenea, s-a stabilit că nici un judecător nu va fi numit sau ales cu scopul de a îndeplini servicii ce sunt incompatibile cu documentul menționat (și nu i se va solicita acest lucru, și nici un judecător nu trebuie să accepte funcția în baza numirii, alegerii sau îndeplinirii unor servicii incompatibile cu documentul). Mai mult, s-a statuat că *Principii fundamentale ale independenței justiției* urmează a se aplica tuturor judecătorilor, inclusiv celor neprofesioniști (*lay judges*), acolo unde ei există⁴⁹¹.

Tot la nivelul Organizației Națiunilor Unite, se remarcă efortul întreprins de „Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity” [Grupul Judiciar pentru Întărirea Integrității Justiției], aflat sub auspiciile Biroului ONU pentru Droguri și Criminalitate (UNODC). Acest grup, în perioada 2000-2002, a lucrat la sistematizarea unor standarde de conduită etică a judecătorilor, concretizate într-un real Cod de conduită judiciară. Astfel, în 2002 a fost adoptat de către acest

⁴⁸⁹ Basic Principles on the Independence of the Judiciary [online]. United Nations, Milan, 6 septembrie 1985 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary>.

⁴⁹⁰ Procedures for the Effective Implementation of the Basic Principles on the Independence of the Judiciary [online]. United Nations Economic and Social Council, Res. 1989/60, 24 mai 1989 [citat 01.09.2020]. Disponibil: https://www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/procedures_for_the_effective_implementation/procedures_for_the_effective_implementation.pdf.

⁴⁹¹ Ibidem, Procedures 1, 2, 3.

grup de lucru documentul intitulat *Bangalore Principles of Judicial Conduct* [Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară]⁴⁹². Ulterior, valorile și principiile aferente, astfel cum au fost sistematizate în *Principiile de la Bangalore*, au fost dezvoltate și analizate pe larg în *Comentariul la Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară*⁴⁹³, adoptat în septembrie 2007, acesta conținând o descriere complexă a standardelor internaționale actuale privitoare la corpul judiciar. De asemenea, în iulie 2006, Consiliul Economic și Social al ONU (ECOSOC) a adoptat o rezoluție, intitulată *Strengthening Basic Principles of Judicial Conduct* [Consolidarea principiilor fundamentale ale conduitei judiciare]⁴⁹⁴, prin care s-a căutat finalizarea *Principiilor de la Bangalore privind conduita judiciară* și prin care s-a afirmat că *Principiile de la Bangalore* reprezintă o dezvoltare ulterioară a *Principiilor fundamentale ale independenței justiției* din 1985 și sunt complementare acestora. Așadar, statele au fost invitate să își încurajeze corpul judiciar să ia în considerare aceste principii la revizuirea sau dezvoltarea de norme privitoare la conduita judiciară. Cadrul formulat în *Principiile de la Bangalore* este menit să fie utilizat într-o multitudine de planuri (de judecatori, de puterea judecătorească în stabilirea regulilor de conduită judiciară, de membrii executivului și legislativului, de publicul larg etc.), și este utilizat inclusiv în evaluarea standardelor de conduită judiciară esențiale unei justiții independente⁴⁹⁵. Întrucât forma cea mai recentă a *Principiilor de la Bangalore* este cea adoptată prin Rezoluția 2006/23, la aceasta se va face referire în cele ce urmează, și mențiunile ulterioare ale documentului vor viza această din urmă formă.

ECOSOC și-a exprimat, încă din preambulul rezoluției, convingerea că „integritatea, independența și imparțialitatea justiției sunt premise esențiale pentru protecția efectivă a

⁴⁹² The Bangalore Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, the Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity, 2001, revizuit 2002 [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf. Pentru o traducere în limba română, a se vedea DANILEȚ, Cristi, trad., ROOS, Stefanie Ricarda, ed., *Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară. Comentariu asupra Principiilor de la Bangalore privind conduita judiciară* [online]. București: C.H. Beck, 2010. 134 p. [citat 01.09.2019]. ISBN 978-973-115-716-0. Disponibil: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=78fd70dc-d8e5-9d3d-a51d-5ab705938316&groupId=252038.

⁴⁹³ Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, sept. 2007, 175 p. [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/conig/uploads/documents/publications/Otherpublications/Commentary_on_the_Bangalore_principles_of_Judicial_Conduct.pdf. Pentru o traducere în limba română, a se vedea DANILEȚ, Cristi, trad., ROOS, Stefanie Ricarda, ed., *Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară. Comentariu asupra Principiilor de la Bangalore privind conduita judiciară* [online]. București: C.H. Beck, 2010. 134 p. [citat 01.09.2019]. ISBN 978-973-115-716-0. Disponibil: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=78fd70dc-d8e5-9d3d-a51d-5ab705938316&groupId=252038.

⁴⁹⁴ The Bangalore Principles of Judicial Conduct. Strengthening Basic Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, ECOSOC Res. 2006/23 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.unodc.org/documents/ji/training/bangaloreprinciples.pdf>.

⁴⁹⁵ Access to Justice: The Independence, Impartiality and Integrity of the Judiciary. Criminal Justice Assessment Toolkit [online]. United Nations Office on Drugs and Crime, 2006, p. 2 [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/cjat_eng/2_Independence_Impartiality_Integrity_of_Judiciary.pdf.

drepturilor omului și pentru dezvoltarea economică”, și a amintit ipoteza proiectului *Principiilor de la Bangalore*, și anume „necesitatea unor standarde ale integrității judiciare acceptabile la nivel universal”. Textul *Principiilor de la Bangalore*, anexat rezoluției, prevede, la rândul său, încă din preambul, că un corp judiciar competent, independent și imparțial este esențial în contextul rolului instanțelor în susținerea constituționalismului și a statului de drept, și că importanța unui astfel de corp judiciar pentru protejarea drepturilor omului este subliniată prin faptul că implementarea tuturor acestor drepturi depinde de o administrare adecvată a justiției. De asemenea, se arată că încrederea publică în sistemul de justiție și în autoritatea morală și integritatea corpului judiciar este fundamentală într-o societate modernă democratică, fiind esențial ca judecătorii, la nivel individual și la nivel colectiv, să respecte și să onoreze funcția judiciară ca o formă de încredere publică și să caute să îmbunătățească și să mențină încrederea în sistemul de justiție⁴⁹⁶. Documentul prevede șase valori și formularea principiilor aferente, precum și chestiuni privitoare la aplicarea acestora, aceste valori fiind reprezentate de: (1) independență; (2) imparțialitate; (3) integritate; (4) comportament adecvat; (5) egalitate; (6) competență și diligență.

Se observă, în primul rând, că independența și imparțialitatea apar ca valori diferite. Independența reprezintă „Valoarea 1” (imparțialitatea urmând a reprezenta „Valoarea „2”). Principiul aferent valorii independenței este formulat în sensul în care „independența justiției este o premisă a preeminenței dreptului / statului de drept și o garanție fundamentală a procesului echitabil. În consecință, judecătorul va apăra și va servi ca exemplu de independență a justiției, atât sub aspect individual, cât și sub aspect instituțional”⁴⁹⁷. În ceea ce privește aplicarea acestei valori și a principiului aferent, se precizează că judecătorul trebuie să își exercite funcția judiciară în mod independent, pe baza propriei aprecieri a faptelor și în concordanță cu o înțelegere conștiințioasă a legii, liber de orice influențe, sugestii, presiuni, amenințări și interferențe externe, directe sau indirecte, din partea oricui sau pentru orice motiv. Se arată, de asemenea, că judecătorul trebuie să fie independent atât în relația cu societatea în general, precum și în relația cu părțile aflate într-un litigiu pe care îl are de soluționat. De altfel, judecătorul nu numai că trebuie să nu aibă legături nepotrivite și să nu fie influențat de puterea executivă și de cea legislativă, ci trebuie să și apară astfel în ochii unui observator rezonabil (o formulare, așadar, a necesității aparenței de independență). Documentul prevede, de asemenea, că, în exercitarea îndatoririlor sale judiciare, judecătorul trebuie să fie independent față de colegii

⁴⁹⁶ The Bangalore Principles of Judicial Conduct. Strengthening Basic Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, ECOSOC Res. 2006/23, preambul [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.unodc.org/documents/ji/training/bangaloreprinciples.pdf>.

⁴⁹⁷ Ibidem, Valoarea 1.

săi din sistemul juridic în ceea ce privește deciziile sale, pe care el este obligat să le ia în mod independent. Mai mult, judecătorul trebuie să încurajeze și să susțină garanțiile necesare pentru a-și îndeplini îndatoririle judiciare, în scopul de a menține și de a întări independența instituțională și funcțională a justiției. Finalmente, judecătorul trebuie să prezinte și să promoveze standarde înalte de conduită judiciară pentru a consolida încrederea publicului în corpul judiciar, care este fundamentală pentru menținerea independenței justiției⁴⁹⁸.

În ceea ce privește imparțialitatea, aceasta este exprimată, la rândul său, ca valoare („Valoarea 2”), iar principiul aferent este formulat în sensul în care aceasta „este esențială pentru îndeplinirea adecvată a funcției judiciare. Ea se aplică nu doar cu privire la hotărâre în sine, ci și cu privire la întreg procesul prin care se ajunge la aceasta”⁴⁹⁹. În ceea ce privește aplicarea valorii imparțialității și a principiului aferent, se precizează, în primul rând, faptul că judecătorul își va exercita îndatoririle judiciare fără favoruri, părtinire sau prejudecăți. Acesta trebuie să adopte o conduită, atât în instanță, cât și în afara acesteia, care să mențină și să întărească încrederea publicului, a profesioniștilor din domeniul juridic și a justițiabililor în imparțialitatea judecătorului și a corpului judiciar (o formulare, așadar, a necesității aparenței de imparțialitate). Mai mult, judecătorul se va strădui, atât cât este rezonabil, să adopte o conduită care să reducă la minimum numărul situațiilor de recuzare a sa, și va trebui să se abțină de la orice comentariu (realizat în mod conștient) în legătură cu o cauză aflată în curs de judecare sau care i-ar putea fi dedusă spre judecare, comentariu care în mod rezonabil ar fi de așteptat să afecteze rezultatul unei proceduri judiciare sau să submineze aparența de echitate a procesului (valabil și pentru comentarii ce pot afecta echitatea procesului oricărei persoane sau chestiuni). Se precizează, de asemenea, că judecătorul se va abține de la participarea la proceduri în care nu poate adopta o hotărâre în mod imparțial (sau în care poate părea, în ochii unui observator rezonabil, că judecătorul nu este capabil să judece imparțial). Exemplificativ, se menționează cazul în care judecătorul are în mod efectiv o părtinire sau o prejudecată cu privire la una dintre părți sau are cunoștință personal de faptele probatorii contestate din cadrul procedurilor; cazul în care judecătorul a avut anterior calitatea de avocat sau a fost martor material în problema disputată; cazul în care judecătorul sau un membru al familiei sale are un interes economic în rezultatul problemei disputate (nu se va cere, însă, înlăturarea judecătorului de la judecarea cauzei dacă nu se poate constitui un alt complet care să judece cauza sau atunci când, din motive de urgență, eșecul în a acționa ar putea duce la o eroare gravă a justiției)⁵⁰⁰.

⁴⁹⁸ Ibidem.

⁴⁹⁹ Ibidem, Valoarea 2.

⁵⁰⁰ Ibidem.

Distincția dintre cele două valori, independența și imparțialitatea, și principiile aferente, este subliniată în *Comentariul asupra Principiilor de la Bangalore privind conduita judiciară* (2007), în care se menționează expres faptul că aceste concepte sunt „foarte strâns legate, dar totodată separate și diferite”⁵⁰¹. Astfel, documentul arată că însuși cuvântul „independență” reflectă sau întruchipează valoarea constituțională tradițională a independenței: „Ca atare, ea înseamnă nu numai o stare de spirit sau o atitudine în exercitarea propriu-zisă a atribuțiilor judecătorești, ci și un statut sau o relație cu alții, în special cu executivul, care se bazează pe condiții sau garanții obiective”⁵⁰². Pe de altă parte, „imparțialitatea” se referă la o stare a minții⁵⁰³ sau o atitudine a instanței în legătură cu chestiunile și părțile dintr-o anumită cauză. Temenul „imparțial”, potrivit documentului, presupune „absența părtinirii, reală sau aparentă”⁵⁰⁴.

Cea de-a treia valoare stipulată în *Principiile de la Bangalore* este integritatea, principiul aferent fiind acela că integritatea „este esențială pentru îndeplinirea corespunzătoare a funcției judiciare”. În acest sens, la nivel aplicativ, se arată că judecătorul trebuie să se asigure că are o conduită ireproșabilă în ochii unui observator rezonabil, iar comportamentul și conduita sa trebuie să reafirme încrederea oamenilor în integritatea corpului judiciar – „Justiția nu doar trebuie înfăptuită, ci trebuie și să fie văzută ca înfăptuită”⁵⁰⁵.

Cea de-a patra valoare este reprezentată de comportamentul adecvat⁵⁰⁶, iar principiul corespunzător este formulat astfel: „Comportamentul adecvat, și aparența comportamentului

⁵⁰¹ DANILEȚ, Cristi, trad., ROOS, Stefanie Ricarda, ed., *Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară. Comentariu asupra Principiilor de la Bangalore privind conduita judiciară* [online]. București: C.H. Beck, 2010. 134 p., par. 24, p. 41 [cit. 01.09.2019]. ISBN 978-973-115-716-0. Disponibil: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=78fd70dc-d8e5-9d3d-a51d-5ab705938316&groupId=252038.

⁵⁰² Ibidem, par. 24, p. 42.

⁵⁰³ Termenul utilizat în documentele specializate și în doctrina de limbă engleză este acela de *state of mind*; apreciez că traducerea ca „stare de spirit”, așa cum apare, spre exemplu, în traducerea citată, nu integrează în mod corespunzător toate componentele sintagmei *state of mind*, precum prejudecățile, intuiția etc., motiv pentru care voi folosi, pe parcursul textului, termenul de „stare a minții”. Pentru detalii, a se vedea secțiunea anterioară și (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. Imparțialitatea și conștiința judecătorului. In: Aurora HRITULEAC, Liviu-Adrian MĂGURIANU, eds. *Paradigma conștiinței – abordări multi și interdisciplinare. Concepte, teorii și practici*. București: Pro Universitaria, 2021, 259 p., pp. 234-259. ISBN: 978-606-26-1261-0.

⁵⁰⁴ DANILEȚ, Cristi, trad., ROOS, Stefanie Ricarda, ed., *Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară. Comentariu asupra Principiilor de la Bangalore privind conduita judiciară* [online]. București: C.H. Beck, 2010. 134 p., par. 24, pp. 41-42 [cit. 01.09.2019]. ISBN 978-973-115-716-0. Disponibil: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=78fd70dc-d8e5-9d3d-a51d-5ab705938316&groupId=252038.

⁵⁰⁵ The Bangalore Principles of Judicial Conduct. Strengthening Basic Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, ECOSOC Res. 2006/23, Valoarea 3 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.unodc.org/documents/ji/training/bangaloreprinciples.pdf>.

⁵⁰⁶ Traducerea citată a formulării din 2001-2002 a Principiilor de la Bangalore utilizează termenul de „etichetă”, precum și sintagma „bune maniere”, însă traducătorul precizează că această din urmă sintagmă poate fi înțeleasă și ca „bună conduită” ori „comportament adecvat” (DANILEȚ, Cristi, trad., ROOS, Stefanie Ricarda, ed., *Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară. Comentariu asupra Principiilor de la Bangalore privind conduita judiciară* [online]. București: C.H. Beck, 2010. 134 p., p. 79, notă [cit. 01.09.2019]. ISBN 978-973-115-716-0. Disponibil: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=78fd70dc-d8e5-9d3d-a51d-5ab705938316&groupId=252038). Această din urmă formulă este preferabilă, din punctul de vedere al autoarei tezei, prin prisma fidelității cu semnificația termenului „propriety” din limba engleză (utilizat în textul original),

adecvat, sunt esențiale pentru îndeplinirea tuturor activităților judecătorului”. Aplicativ, se face referire la anumite restricții de ordin personal (în particular, judecătorul trebuie să se comporte într-un mod care este compatibil cu demnitatea funcției judiciare), la evitarea situațiilor ce pot ridica, în mod rezonabil, suspiciuni sau aparența favoritismului sau parțialității în ceea ce privește relațiile personale cu alți membri ai profesiilor juridice ce activează în cadrul aceleiași instanțe, la a nu permite ca relațiile de familie, sociale sau de altă natură să îi influențeze nepotrivit conduita și judecata în cadrul funcției, la profesiile pe care le poate (sau nu) exercita pe durata funcției de judecător, darurile pe care le poate primi etc.⁵⁰⁷

Cea de-a cincea valoare este aceea a egalității, principiul aferent fiind acela că „Asigurarea egalității de tratament a tuturor în fața instanței este esențială pentru exercitarea corespunzătoare a funcției judiciare”. Din punct de vedere aplicativ, judecătorul trebuie să fie conștient de, și să înțeleagă, diversitatea în cadrul societății și diferențele ce apar din varii surse (rasă, sex, religie, origine națională etc., numite „motive irelevante”), și nu trebuie să manifeste părtinire sau prejudecăți față de nici o persoană sau grup pentru astfel de „motive irelevante”. De asemenea, acesta trebuie să își exercite îndatoririle cu considerație adecvată pentru toate persoanele (părți, martori, avocați etc.), fără diferențieri pe fondul unor astfel de „motive irelevante”, nesemnificative pentru îndeplinirea adecvată a îndatoririlor acestora. Judecătorul trebuie să nu permită nici angajaților instanței să manifeste astfel de diferențieri, și nici avocaților să manifeste părtiniri și prejudecăți întemeiate pe aceleași „motive irelevante” (cu excepția cazului când acestea sunt relevante juridic pentru cauza respectivă și pot face obiectul unei apărări legitime)⁵⁰⁸.

Cea de-a șasea valoare stipulată de document este reprezentată de competență și diligență, care, în formularea principiului subsecvent, „sunt premise ale exercitării corespunzătoare a funcției judiciare”. Din perspectivă aplicativă, această valoare și principiul enunțat se manifestă prin faptul că îndatoririle judiciare ale judecătorului primează asupra tuturor celorlalte activități, prin faptul că acesta trebuie să ia măsuri pentru a-și menține și îmbunătăți cunoștințele, abilitățile și calitățile personale necesare pentru îndeplinirea adevărată a îndatoririlor sale judiciare, și trebuie să rămână informat cu privire la dezvoltările relevante ale dreptului internațional (inclusiv convenții internaționale și alte instrumente ce stabilesc norme de drepturile omului). Într-o altă direcție, judecătorul trebuie să își îndeplinească îndatoririle judiciare în mod eficient, echitabil și

inclusiv așa cum transpare din lectura *Principiilor*, care nu vizează exclusiv eticheta ori bunele maniere, ci întocmai buna conduită ori „comportamentul adecvat” al judecătorului.

⁵⁰⁷ The Bangalore Principles of Judicial Conduct. Strengthening Basic Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, ECOSOC Res. 2006/23, Valoarea 4 [citată 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.unodc.org/documents/ji/training/bangaloreprinciples.pdf>.

⁵⁰⁸ Ibidem, Valoarea 5.

cu o promptitudine rezonabilă, să mențină ordinea și decența în sala de judecată, să fie răbdător, demn și politicos în relația cu părțile, martorii, avocații etc., și să nu se angajeze într-o conduită incompatibilă cu exercitarea cu diligență a îndatoririlor judiciare⁵⁰⁹. Ce se remarcă din abordarea *Principiilor de la Bangalore*, alături de clarificările, diferențierile complexe și elementele teoretice semnificative introduse și/sau sistematizate, este responsabilizarea judecătorilor și a sistemului de justiție în sine pentru o multitudine de aspecte, dar și faptul că, deși documentul pare a urmări conduita judiciară, se face referire în mod semnificativ la o multitudine de caracteristici esențiale ale justiției, precum eficiența justiției, încrederea publică în instanțe etc., explicându-se punctual condiționarea reciprocă a conduitei judiciare cu valorile și principiile justiției.

În ceea ce privește activitatea de standardizare și sistematizare a acestor valori și principii la nivel internațional prin eforturile organizațiilor non-guvernamentale, asociațiilor profesionale etc., este remarcabilă activitatea „International Association of Judicial Independence and World Peace” [Asociația Internațională pentru Independența Justiției și Pacea în Lume], care de câteva decenii caută să formuleze adecvat și să sistematizeze standarde internaționale ale independenței justiției. „Proiectul Internațional cu privire la Independența Justiției” al acestei asociații, în cadrul căruia se desfășoară aceste eforturi, are drept coordonator general pe Shimon Shetreet, amprenta sa teoretică fiind vizibilă în abordarea documentelor adoptate. Între altele, asociația, în cadrul acestui Proiect, a adoptat documentul de referință numit *Mount Scopus International Standards of Judicial Independence* [Standardele Internaționale de Independență Judiciară de la Mt. Scopus], aprobat în 2008 și consolidat în 2022, ca urmare a recunoașterii nevoii de revizuire a unor linii directoare cu aplicabilitate generală care să contribuie la independența și imparțialitatea justiției, în vederea asigurării legitimității și eficacității procesului judiciar⁵¹⁰. Documentul are în vedere atât judecătorii naționali, cât și pe cei internaționali, prin raportare (în fapt, cu amendamente minore) la documentul *Burgh House Principles on the Independence of the International Judiciary* [Principiile Burgh House privind independența justiției internaționale]. Acestea, la rândul lor, au fost formulate în mediul profesional internațional, mai precis de către un grup de studiu din cadrul „Asociației de Drept Internațional” cu privire la practica și procedura curților și tribunalelor internaționale, în asociere cu „Proiectul privitor la Curțile și Tribunalele Internaționale”, ca recunoaștere a necesității unor linii directoare cu aplicabilitate

⁵⁰⁹ Ibidem, Valoarea 6.

⁵¹⁰ Mount Scopus International Standards of Judicial Independence [online]. International Association of Judicial Independence and World Peace, 2008, versiune consolidată 2022 [citat 24.04.2025]. Disponibil: <https://www.jiwp.org/mt-scopus-standards>.

generală care să contribuie la independența și imparțialitatea justiției internaționale, în vederea asigurării legitimității și eficacității procesului judiciar internațional⁵¹¹.

Sunt remarcabile, de asemenea, eforturile întreprinse de „International Consortium for Court Excellence” [Consoțiul Internațional pentru Excelența Instanțelor], un grup de organizații, instanțe, instituții de administrare a justiției din Europa, Asia, Australia și Statele Unite, care se preocupă de promovarea excelenței la nivel de instanțe și în administrarea justiției. *The International Framework for Court Excellence* [Cadrul Internațional pentru Excelența Instanțelor], conceput de acest Consoțiu, conține, în primul rând, un set de valori fundamentale universale⁵¹², esențiale pentru funcționarea de succes a instanțelor și recunoscute a avea larg consens la nivel internațional.

În viziunea acestui document, aceste valori sunt egalitatea în fața legii, echitatea (*fairness*), imparțialitatea, independența proceselor de adoptare a deciziilor, competența, integritatea, transparența, accesibilitatea, promptitudinea și certitudinea. Aceste valori fundamentale, se statuează în Cadru, asigură un proces echitabil și protecție egală în condițiile legii tuturor celor care apelează la instanțe, și, de asemenea, stabilesc cultura instanței și ghidează toți judecătorii și întreg personalul pentru o instanță care funcționează corect. Valori precum corectitudinea și imparțialitatea stabilesc standardele după care instanțele se comportă, iar independența și competența sunt legate în primul rând de capacitatea judecătorului de a lua decizii bazate pe o înțelegere aprofundată a legii aplicabile și a faptelor cauzei. Integritatea include transparența și corectitudinea procesului, a deciziei și a decidentului. Așa cum confirmă documentul, dreptatea nu trebuie doar înfăptuită, ci și văzută, în mod transparent, a fi înfăptuită⁵¹³. Accesibilitatea include ușurința de a intra în procesul judiciar (inclusiv taxe rezonabile de depunere și alte costuri, acces la un avocat și, dacă este necesar, la un interpret) și utilizarea eficientă a instanțelor. Capacitatea de a obține informații exacte și complete despre procesul judiciar și rezultatele cazurilor individuale este esențială pentru accesibilitate, arată Cadrul. Promptitudinea reflectă un echilibru între timpul necesar pentru obținerea, prezentarea și cântărirea în mod corespunzător a probelor, legii și argumentelor și întârzierea nerezonabilă din

⁵¹¹ The Burgh House Principles On The Independence Of The International Judiciary [online]. International Law Association Study Group on the Practice and Procedure of International Courts and Tribunals & Project on International Courts and Tribunals, 2004 [cit. 01.09.2020]. Disponibil: https://www.ucl.ac.uk/international-courts/sites/international-courts/files/burgh_final_21204.pdf.

⁵¹² *International Framework for Court Excellence*. International Consortium for Court Excellence, © 2025 National Center for State Courts U.S.A. [cit. 24.04.2025]. Disponibil: <https://www.courtexcellence.com/>.

⁵¹³ *International Framework for Court Excellence* [online]. International Consortium for Court Excellence, ediția a 3-a, mai 2020, p. 7 [cit. 24.04.2025]. Disponibil: https://www.courtexcellence.com/data/assets/pdf_file/0023/66605/The-International-Framework-3rd-Edition-Amended.pdf.

cauza proceselor ineficiente și a resurselor insuficiente. Garanția certitudinii este cel puțin la fel de importantă, și vizează faptul că o decizie își are originea în reguli, principii și precedente consacrate, și că la un moment dat va fi considerată „finală”, fie în primă instanță, fie printr-o cale de atac. Potrivit documentului, este responsabilitatea ofițerului judiciar care prezidează completul, și a altor conducători și manageri ai instanței, de a încuraja înțelegerea acestor valori și de a promova o cultură care este în concordanță cu aceste valori. „O călătorie către excelența instanței este în primul rând o călătorie construită pe un respect puternic și aderarea la valorile comune ale instanței”⁵¹⁴, se arată în acest Cadru.

Se remarcă, în toate acestea, preocuparea profesioniștilor domeniului dreptului și a diverselor organizații active la nivel internațional pentru identificarea, sistematizarea și standardizarea elementelor ce țin de esența justiției, fie ea națională, fie, în ultimele decenii, internațională. Toate acestea compun un argument complex în favoarea unui cosmopolitism al principiilor justiției, care au dobândit relevanță la nivel global și prin care se urmărește ca indivizii, cât mai puțin priviți ca cetățeni ai unui stat anume și cât mai mult ca beneficiari ai unui sistem de justiție (național sau internațional) întemeiat pe anumite caracteristici, valori, principii comune care, în ultimă instanță, să îi ofere protecția cuvenită. Pentru a extinde argumentul, urmează a fi analizat modul în care acestea se reflectă în ordinea juridică globală, la nivelul instanțelor internaționale.

3.3. Reflectarea principiilor și valorilor sistemului de justiție în ordinea juridică globală. Modelul instanțelor internaționale

3.3.1. Aspecte generale

De la finalul celui de-al Doilea Război Mondial asistăm la o internaționalizare amplă a unor principii și valori din câmpul juridic. Chiar dacă recunoașterea lor era stabilizată deja în sistemele juridice ale statelor, dobândirea caracterului internațional al anumitor cerințe, condiții în sarcina statelor accentuează importanța acestor principii și vizează, printre altele, asigurarea unui cadru global care să reflecte preocuparea statelor pentru bunăstarea indivizilor. Între aceste principii și valori, cele ce privesc sistemele de justiție ocupă un loc esențial. Propriu-zis, anumite principii și valori ale realizării actului de justiție par a fi dobândit caracter universal și general, cel puțin la nivel teoretic, prin recunoașterea și consacrarea lor în documente internaționale, fie și de *soft law*. Acestea sunt subsumate uneori discursului cu privire la drepturile omului, alteori sunt analizate prin prisma conceptului de preeminență a dreptului (stat de drept), iar în alte

⁵¹⁴ Ibidem.

situații sunt regăsite, inclusiv aplicativ, direct ca reguli sau garanții procedurale. Fie că este vorba de discursul cu privire la drepturile omului, fie că este vorba de discursul asupra statului de drept, fie în manieră independentă din punct de vedere tematic, problematica elementelor definitorii ale unui sistem de justiție realmente just constituie o preocupare constantă și consecventă a organizațiilor politico-juridice internaționale și/sau regionale. Această chestiune se manifestă din ce în ce mai mult și la nivelul sistemului internațional de justiție.

În prezent, există și sunt active și o multitudine de tribunale internaționale, în sens larg, unele înființate după finalul celui de-al Doilea Război Mondial, altele, într-un număr foarte mare, după încheierea Războiului Rece. Acestea au subiecți de drept de diferite naturi juridice (state, organizații non-guvernamentale, indivizi etc.), competențe variate (uneori, chiar concurente), iar domeniile în care activează și scopurile pentru care au fost create sunt deosebit de diverse – respectarea tratatelor internaționale, asigurarea respectării drepturilor omului, sancționarea persoanelor ce au comis crime internaționale, soluționarea de dispute comerciale și alte chestiuni din zona intereselor economice etc. Karen Alter estima, la nivelul anului 2013, că, dacă în anul 1989 existau 6 tribunale internaționale permanente, cărora li se adăuga sistemul de soluționare a disputelor din cadrul Acordului General pentru Tarife și Comerț (1947), între timp există peste 24 de astfel de tribunale, care au emis peste 37.000 de hotărâri obligatorii, mai mult de 90% dintre acestea după căderea Zidului Berlinului⁵¹⁵. Se observă, astfel, creșterea preferinței actorilor internaționali (desigur, în paralel cu extinderea noțiunii de actori internaționali) înspre soluționarea disputelor prin intermediul unor instanțe judecătorești cu caracter stabil (cel mai adesea, permanent), care să adopte hotărâri cu forță juridică obligatorie dintr-o poziție de neutralitate, de independență.

Așa cum observă Theodor Meron, instanțele de judecată, în postura lor de arbitri neutri, respectați și independenți, oferă o modalitate alternativă de soluționare a disputelor, inclusiv politice și sociale, iar acesta este un rol pe care îl joacă atât instanțele dintr-un stat, în cadrul societății naționale, cât și instanțele internaționale, în cadrul comunității ce depășește granițele statului⁵¹⁶. Mai mult decât atât, hotărârile adoptate de instanțele internaționale au un impact semnificativ nu doar asupra părților dintr-un conflict sau subiecților de drept direct afectați, ci și asupra politicilor interne ale statelor, legislațiilor naționale și sistemelor juridice naționale.

⁵¹⁵ ALTER, Karen J. The Multiplication of International Courts and Tribunals After the End of the Cold War. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 63-71, p. 64 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁵¹⁶ MERON, Theodor. Judicial Independence and Impartiality in International Criminal Tribunals. In: *The American Journal of International Law* [online]. 2005, vol. 99, nr. 2, pp. 359-369, p. 360 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.2307/1562502>.

Puterea pe care instanțele internaționale o manifestă în prezent a condus la exprimarea unor îngrijorări cu privire la credibilitatea, legitimitatea și eficacitatea lor, iar preocuparea pentru problema legitimității este strâns legată de cea a independenței acestor tribunale. Altfel spus, legitimitatea tribunalelor internaționale, în mod similar legitimității specifice sistemelor judiciare naționale, se bazează în mare măsură pe independența lor⁵¹⁷. În acest context, se ridică o problemă distinctă: în ce măsură este (sau nu) necesar ca instanțele internaționale să aibă ca repere și să aplice acele principii ale justiției a căror respectare este solicitată și statelor, în sistemele lor de justiție naționale? Într-o încercare de răspuns, se va pune în discuție una din modalitățile în care existența și activitatea instanțelor internaționale are un efect (chiar și indirect, ca exemplu de organizare) asupra celorlalți actori internaționali, și anume constituirea lor în acord cu principii a căror respectare este considerată necesară pentru ca statele însele să poată participa la sistemul internațional. În acest sens, asigurarea unei justiții independente și imparțiale reprezintă un element de reper.

Pentru a atinge acest scop, urmează a se analiza principalele abordări teoretice din domeniul independenței justiției internaționale și se vor urmări principalele prevederi și garanții formale ale independenței și imparțialității regăsite în statutele a două din cele mai relevante tribunale internaționale, respectiv Curtea Internațională de Justiție și Curtea Penală Internațională. Cele două sunt alese pentru importanța lor globală, dar și întrucât permit o comparație prin prisma momentelor diferite de înființare din punct de vedere istorico-politic, prin prisma scopurilor pentru care au fost înființate, a competențelor, a subiecților de drept etc. Se poate identifica, astfel, atât ce le este comun din punct de vedere al garanțiilor de independență și imparțialitate prevăzute, dar și în ce manieră particularitățile fiecăreia au influențat modalitățile concrete de reflectare a problematicii în documentele internaționale ce le guvernează activitatea.

Înființată în 1945, prin Carta Organizației Națiunilor Unite, Curtea Internațională de Justiție este unul din cele șase organe principale ale ONU și, în același timp, principalul organ judiciar al organizației. Funcționarea îi este reglementată printr-un *Statut*, anexă la *Carta ONU*, care este conceput pe baza *Statutului* anterioarei Curți Permanente de Justiție Internațională, și face parte integrantă din Cartă. Misiunea sa este aceea de a soluționa conform dreptului internațional diferendele care îi sunt supuse, astfel cum este stabilit în art. 38 din *Statut*. Mai mult, potrivit textului *Cartei*, toți membrii ONU sunt *ipso facto* părți la *Statutul Curții Internaționale de Justiție*, și este prevăzută și posibilitatea ca un stat să fie parte la *Statutul Curții*

⁵¹⁷ CARDAMOME, Daniela. Independence of International Courts. In: Paulo Pinto de ALBUQUERQUE, Krzysztof WOJTYCZEK, eds. *Judicial Power in a Globalized World* [online]. eBook: Springer Nature, 2019. 685 p., pp. 91-104, p. 92 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-3-030-20744-1. Disponibil: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20744-1_6.

fără a fi și membru ONU (cazul Elveției, de exemplu, care a fost parte la statut înainte de a fi membru al organizației). Potrivit Cartei, fiecare membru al ONU se obligă să se conformeze hotărârii Curții Internaționale de Justiție în orice cauză la care este parte, iar, în cazul în care una din părțile la o cauză nu își execută obligațiile ce-i revin în temeiul unei hotărâri a Curții, cealaltă parte se va putea adresa Consiliului de Securitate al organizației, care poate, dacă apreciază necesar, să facă recomandări sau să hotărască măsurile de luat pentru aducerea la îndeplinire a hotărârii⁵¹⁸.

În ceea ce privește competența personală a Curții, astfel cum este reglementată prin *Statut*, numai statele pot fi părți în cauzele supuse Curții. Pe de o parte este vorba despre statele părți la *Statut* (respectiv membri ai ONU), iar, pe de altă parte, Curtea este deschisă și altor state, în anumite condiții, fără, însă, ca aceste condiții să pună părțile într-o poziție de inegalitate în fața Curții. În ceea ce privește competența materială a Curții, aceasta cuprinde toate cauzele pe care i le supun părțile, precum și toate chestiunile prevăzute în mod special în *Carta ONU* sau în tratatele și convențiile în vigoare. Există, de asemenea, posibilitatea ca statele părți la *Statut* să declare că recunosc jurisdicția Curții ca obligatorie *ipso facto* și fără o convenție specială, în raport cu orice alt stat care acceptă aceeași obligație, pentru toate diferendele de ordin juridic ce au ca obiect interpretarea unui tratat, orice problemă de drept internațional, existența oricărui fapt care, dacă ar fi stabilit, ar constitui încălcarea unei obligații internaționale, precum și natura sau întinderea reparației datorate pentru încălcarea unei obligații internaționale. Dacă există un diferend cu privire la chestiunea competenței Curții, decizia va fi adoptată de către Curte însăși⁵¹⁹. În privința dreptului aplicabil de către Curte în soluționarea diferendelor ce îi sunt supuse judecării, Statutul prevede că aceasta va aplica: convențiile internaționale, atât cele generale, cât și cele speciale, care stabilesc reguli recunoscute în mod expres de statele în litigiu; cutuma internațională, ca dovadă a unei practici generale, acceptată ca drept; principiile generale de drept recunoscute de națiunile civilizate; hotărârile judecătorești și doctrina celor mai calificați specialiști în drept public ai diferitelor națiuni, ca mijloace auxiliare de determinare a regulilor de drept, sub rezerva dispozițiilor art. 59 (ce stipulează că decizia Curții nu are forță obligatorie decât între părțile în litigiu și numai pentru cauza pe care o soluționează). Este prevăzut, însă, și dreptul Curții de a soluționa o cauză *ex aequo et bono*, în măsura în care părțile sunt de acord cu aceasta⁵²⁰.

⁵¹⁸ Carta Națiunilor Unite [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945, art. 92-94 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19362>.

⁵¹⁹ Statutul Curții Internaționale de Justiție [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945, art. 34-36 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19363>.

⁵²⁰ Ibidem, art. 38

Curtea Penală Internațională a fost înființată în anul 1998, ca răspuns la necesitatea creării unui mecanism permanent, cu caracter internațional, care să investigheze și să supună judecății, atunci când este cazul, cele mai grave infracțiuni cu caracter internațional și pe indivizii ce le comit. Dacă au mai existat anterior și au mai fost înființate și ulterior tribunale internaționale care să supună judecății indivizi suspectați de comiterea unor crime similare (Tribunalele Militare Internaționale de la Nürnberg și Tokyo la finalul celui de-Al Doilea Război Mondial, Tribunalul Penal Internațional pentru Fosta Iugoslavie și cel pentru Rwanda în 1993, respectiv 1994), Curtea Penală Internațională reprezintă, propriu-zis, primul tribunal penal internațional cu caracter permanent. *Statutul* Curții, adoptat la 17 iulie 1998 și intrat în vigoare la 1 iulie 2002, ce îi guvernează activitatea și funcționarea, reprezintă un tratat internațional de tip „clasic”, la care sunt, în prezent, 124 de state părți.

Așa cum este exprimat în preambulul documentului, statele părți, „conștiente de faptul că, în cursul acestui secol, milioane de copii, de femei și de bărbați au fost victime ale unor atrocități care sfidează imaginația și lezează profund conștiința umană”, „recunoscând că prin crimele de o asemenea gravitate se amenință pacea, securitatea și bunăstarea lumii”, și „afirmând că cele mai grave crime care privesc ansamblul comunității internaționale nu pot rămâne nepedepsite”, își exprimă acordul cu privire la faptul că reprimarea acestor crime trebuie să fie asigurată în mod efectiv prin măsuri luate atât în cadrul național, cât și prin întărirea cooperării internaționale. În acest sens, fără a se omite faptul că este de datoria fiecărui stat să supună jurisdicției sale penale persoanele responsabile de comiterea de crime internaționale, s-a căutat înființarea unei curți penale cu caracter internațional, permanentă și independentă, dar aflată în legătură cu sistemul Organizației Națiunilor Unite, care să aibă o jurisdicție complementară jurisdicțiilor naționale în ceea ce privește „crimele cele mai grave care privesc ansamblul comunității internaționale”⁵²¹.

În acest context, a fost stabilită competența materială a Curții, potrivit *Statutului*, asupra a patru tipuri de crime internaționale, și anume crima de genocid, crimele contra umanității, crimele de război și crima de agresiune. În timp ce primele trei au beneficiat de definiții complexe prevăzute expres în Statut, crima de agresiune a fost definită ulterior, iar Curtea are jurisdicție asupra acesteia începând cu anul 2018. În ceea ce privește competența personală, aceasta are în vedere persoanele fizice, stabilindu-se prin *Statut* că „[o]ricine comite o crimă ce ține de competența Curții este individual responsabil și poate fi pedepsit”⁵²². *Ratione temporis*, Curtea are competență asupra crimelor comise după intrarea sa în vigoare, ceea ce a reprezentat

⁵²¹ Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale [online]. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 17 iulie 1998, preambul, art. 1 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/34774>.

⁵²² Ibidem, art. 25.

un element substanțial de reducere a potențialelor critici cu privire la problema legalității (alături de definirea complexă a crimelor internaționale în cuprinsul *Statutului*), critici care au afectat în mod consistent activitatea anterioarelor tribunale internaționale cu caracter penal. Un rol similar a jucat și stabilirea complementarității de jurisdicție, astfel cum a fost concepută. Propriu-zis, Curtea nu va judeca și va declara o cauză inadmisibilă dacă aceasta face obiectul unei anchete sau urmăririi din partea unui stat ce are competență, ori dacă aceasta a făcut deja obiectul unei anchete din partea unui stat ce are competență, dar care a decis să nu urmărească persoana respectivă. În ambele situații, Curtea va judeca, totuși, dacă statul în cauză nu are voința sau capacitatea de a finaliza ancheta sau urmărirea, iar aceste situații sunt, la rândul lor, clarificate în cuprinsul art. 17 din *Statut*. Lipsa de voință a statului se poate determina dacă, spre exemplu, decizia statului a fost luată în scopul sustragerii persoanei în cauză de la responsabilitatea sa penală pentru crimele ce țin de competența Curții, ori dacă procedura a suferit o întârziere nejustificată care, în circumstanțele concrete, este incompatibilă cu intenția de a acționa în justiție persoana în cauză, ori dacă procedura nu a fost sau nu este condusă într-un mod independent ori imparțial, ci într-un mod care, în circumstanțele concrete, este incompatibilă cu intenția de a acționa în justiție persoana respectivă. În ceea ce privește incapacitatea statului, Curtea va avea în vedere dacă acesta nu este în măsură să se sesizeze cu privire la acuzat, să adune probele și mărturiile necesare sau să conducă în alt mod la bun sfârșit procedura, ca urmare a prăbușirii în întregime sau într-o măsură substanțială a propriului aparat judiciar sau a indisponibilității acestuia. Curtea nu va judeca, de asemenea, dacă persoana în cauză a fost deja judecată pentru comportamentul care face obiectul plângerii (și nu poate fi judecată de Curte în baza art. 20 par. 3, ce stabilește anumite excepții, relative la lipsa de voință ori incapacitatea altei instanțe) ori dacă respectiva cauză nu este suficient de gravă pentru a i se da curs de către Curte⁵²³.

În desfășurarea activității sale, Curtea Penală Internațională aplică, în primul rând, *Statutul*, *Elementele crimelor* și *Regulamentul de procedură și de probe*, apoi, după caz, tratatele aplicabile, principiile și regulile de drept internațional, inclusiv principiile stabilite de dreptul internațional al conflictelor armate. În lipsa unor norme din aceste categorii, se vor aplica, sub condiția de a nu fi incompatibile cu Statutul și cu dreptul internațional, regulile și normele internaționale recunoscute, și principiile generale ale dreptului desprinse de către Curte din legile naționale reprezentând diferite sisteme juridice ale lumii, inclusiv, după caz, legile naționale ale statelor sub jurisdicția cărora s-ar afla în mod obișnuit crima în cauză. De asemenea, sub aceleași

⁵²³ Ibidem, art. 17.

condiții, Curtea poate aplica principiile și normele de drept astfel cum aceasta le-a interpretat în deciziile sale anterioare⁵²⁴.

3.3.2. Independența și imparțialitatea judecătorului internațional în abordarea teoretică recentă

Eyal Benvenisti și George W. Downs observă percepția larg răspândită, în special în rândul statelor în curs de dezvoltare, că instituțiile internaționale în ansamblul lor sunt în continuare influențate în mod disproporționat de către un grup mic de state puternice, aceleași care au și jucat un rol hotărâtor în crearea și conceperea acestor instituții. În acest context, în ultimii ani, specialiștii din domeniu susțin din ce în ce mai mult că legitimitatea și credibilitatea curților internaționale vor fi asociate în mod esențial cu gradul în care acestea vor fi percepute ca fiind independente⁵²⁵. În cuvintele lui Erik Voeten, „[i]ndependența judecătorească lovește în centrul a ceea ce este diferit cu privire la o lume cu tribunale internaționale”⁵²⁶. Dacă, la nivelul sistemelor judecătorești naționale, problematica independenței și cea a imparțialității au fost studiate în mod consistent, preocuparea pentru independența instanțelor internaționale este de dată mai recentă, reflectând amploarea fenomenului justiției internaționale în ultimele trei decade.

Autorii de specialitate, cu ușoare nuanțe, par să fi consimțit la o definiție a independenței judecătorești aplicabilă deopotrivă spațiului național și celui internațional. Erik Voeten susține, astfel, că independența judecătorească se referă la setul de factori, instituționali și nu numai, care, într-o măsură mai mică sau mai mare, permit autonomia judecătorilor, atunci când aceștia emit opinii juridice, față de preferințele altor actori politici⁵²⁷. Daniela Cardamome, în aceeași linie, o definește ca fiind cerința ce permite judecătorilor să își dezvolte opinia juridică fără a fi ținuti de preferințele altor actori⁵²⁸. Chiar dacă judecătorii fac aplicarea legii prin raportare la anumite

⁵²⁴ Ibidem, art. 21.

⁵²⁵ BENVENISTI, Eyal, DOWNS, George W. Prospects for the Increased Independence of International Tribunals. In: *German Law Journal* [online]. 2011, vol. 12, nr. 5, pp. 1057–1082, p. 1057 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/S2071832200017223>.

⁵²⁶ VOETEN, Erik. International Judicial Independence. In: Jeffrey L. DUNOFF, Mark A. POLLACK, eds. *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art* [online]. New York: Cambridge University Press, 2013, pp. 421–444, p. 421 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107310.021>.

⁵²⁷ VOETEN, Erik. International Judicial Independence. In: Jeffrey L. DUNOFF, Mark A. POLLACK, eds. *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art* [online]. New York: Cambridge University Press, 2013, pp. 421–444, pp. 421–422 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107310.021>.

⁵²⁸ CARDAMOME, Daniela. Independence of International Courts. In: Paulo Pinto de ALBUQUERQUE, Krzysztof WOJTYCZEK, eds. *Judicial Power in a Globalized World* [online]. eBook: Springer Nature, 2019. 685 p., pp. 91–104, p. 96 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-3-030-20744-1. Disponibil: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20744-1_6.

circumstanțe specifice, nu exclusiv în abstract, și pot fi influențați de propriile lor filosofii juridice, de diverse considerente culturale sau ideologice, independența le permite să ignore preferințele și părtinirea elementelor externe⁵²⁹. Rolurile independenței judecătorești pot fi abordate, de asemenea, ca elemente comune ale independenței la nivel național, respectiv la nivel internațional. Theodor Meron identifică trei astfel de roluri, fundamentale în ambele contexte. În primul rând, independența este fundamentală pentru preeminența dreptului. Judecătorii independenți de presiuni politice ori de altă natură judecă prin prisma principiilor juridice și în lipsa influențelor externe nepotrivite, ceea ce întărește respectul public pentru instanțe și face ca atât persoanele, la nivel național, cât și guvernele, la nivel internațional, să apeleze la instanțe pentru soluționarea credibilă a disputelor lor. În același sens, atunci când judecătorii sunt independenți și acționează în conformitate cu legea, hotărârile lor sunt marcate de o anumită previzibilitate, ce permite actorilor politici și economici să-și ghideze comportamentul în consecință și contribuie la stabilitatea și prosperitatea societății. În al doilea rând, independența judecătorească este un factor instrumental în protejarea drepturilor individuale, instanțele evaluând, în mod independent și imparțial, plângerile indivizilor și hotărând, eventual, remedierea situațiilor în care drepturile au fost încălcate; pentru a putea acționa în mod efectiv, judecătorii trebuie să aibă siguranța că nu vor exista repercusiuni asupra lor ca urmare a hotărârilor emise. În al treilea rând, instanțele independente reprezintă un mijloc indispensabil prin care guvernele pot fi obligate să respecte legea (ceea ce are implicații atât pentru protejarea drepturilor individuale, cât și, de exemplu, pentru menținerea separației puterilor în stat); în timp ce multe dispute între puterile statului sau între nivelurile de guvernare pot fi soluționate pe cale politică, există și alternativa soluționării disputelor politice sau sociale prin intermediul unor arbitri neutri, respectați și independenți, atât la nivel național, cât și la nivelul comunității internaționale⁵³⁰.

Dacă în literatura de specialitate se recunoaște faptul că independența judecătorească este un factor semnificativ în menținerea credibilității și legitimității instanțelor internaționale⁵³¹,

⁵²⁹ Ibidem; VOETEN, Erik. International Judicial Independence. In: Jeffrey L. DUNOFF, Mark A. POLLACK, eds. *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art* [online]. New York: Cambridge University Press, 2013, pp. 421-444, p. 422 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107310.021>.

⁵³⁰ MERON, Theodor. Judicial Independence and Impartiality in International Criminal Tribunals. In: *The American Journal of International Law* [online]. 2005, vol. 99, nr. 2, pp. 359-369, pp. 359-360 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.2307/1562502>.

⁵³¹ CARDAMOME, Daniela. Independence of International Courts. In: Paulo Pinto de ALBUQUERQUE, Krzysztof WOJTYCZEK, eds. *Judicial Power in a Globalized World* [online]. eBook: Springer Nature, 2019. 685 p., pp. 91-104, p. 92, p. 96 [citat 01.09.2021]. ISBN 978-3-030-20744-1. Disponibil: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20744-1_6; VOETEN, Erik. International Judicial Independence. In: Jeffrey L. DUNOFF, Mark A. POLLACK, eds. *Interdisciplinary Perspectives on International*

problema standardelor de independență a instanțelor și judecătorilor internaționali față de cele ale judecătorilor naționali nu a întârziat să apară. Într-o formulare renumită a problemei, Ruth Mackenzie și Philippe Sands au pus în discuție dacă este potrivit a se aborda independența corpului judecătoresc internațional în aceeași manieră în care este abordată cea a judecătorilor naționali, sau dacă, dimpotrivă, există ceva diferit în mod calitativ la dreptul internațional și la instanțele internaționale care face ca, la nivelul internațional, să fie aplicabile standarde diferite, mai precis mai mici, ale independenței⁵³². Autorii în cauză nu au oferit, însă, și un răspuns. În orice caz, în această chestiune, la nivelul general al doctrinei, dezbaterile au fost consistente.

La un pol, o abordare notabilă aparținând autorilor James Crawford și Joe McIntyre, care arată că, în contextul cadrelor instituționale și politice diferite ale tribunalelor naționale și internaționale, principiile dezvoltate la nivel național nu pot fi transpuse automat la nivelul internațional și, în opinia lor, întrepătrunderea crescută dintre politică și drept, precum și fragilitatea instituțiilor, par să solicite o aplicare mai stringentă a principiilor independenței și imparțialității la nivel internațional⁵³³. La polul opus, Eric Posner și John Yoo, într-o poziție contrară de referință față de majoritatea autorilor din domeniu, au efectuat o distincție între instanțele internaționale „dependente”, cele în care judecătorii sunt desemnați de către statele părți în scopul soluționării unei dispute anume (cazul completelor pentru soluționarea litiigiilor comerciale din vechiul sistem al *Acordului General pentru Tarife și Comerț*), și cele „independente”, în care judecătorii sunt numiți înainte de ridicarea unei dispute anume și sunt în funcție pentru perioade determinate (cazul Curții Internaționale de Justiție și al Curții Penale Internaționale). Autorii au argumentat că instanțele ce se bucură de mai mult succes sunt întocmai cele „dependente”, și au utilizat eficiența lor ca măsură a acestui succes, arătând, propriu-zis, că instanțele „dependente” sunt mai eficiente, sau că cele „independente” nu sunt neapărat mai eficiente (cu excepția celor din sistemul european), și chiar că independența

Law and International Relations: The State of the Art [online]. New York: Cambridge University Press, 2013, pp. 421-444, p. 438 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107310.021>; MACKENZIE, Ruth, SANDS, Philippe. International Courts and Tribunals and the Independence of the International Judge. In: *Harvard International Law Journal* [online]. 2003, vol. 44, nr. 1, pp. 271-295, p. 271 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/agispt.20032522>.

⁵³² MACKENZIE, Ruth, SANDS, Philippe. International Courts and Tribunals and the Independence of the International Judge. In: *Harvard International Law Journal* [online]. 2003, vol. 44, nr. 1, pp. 271-295, pp. 275-276 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/agispt.20032522>.

⁵³³ CRAWFORD, James, MCINTYRE, Joe. The Independence and Impartiality of the 'International Judiciary'. In: Shimon SHETREET, Christopher FORSYTH, eds. *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2012. 639 p., pp. 187-214, p. 191, pp. 205-206. ISBN 978-90-04-18833-4.

împiedică instanțele internaționale să fie eficiente⁵³⁴. În ce ne privește, însă, subliniem nevoia unui echilibru între respectarea diverselor principii fundamentale, ceea ce nu implică prioritizarea eficienței față de independență, motiv pentru care ne raliem criticilor la adresa teoriei celor doi.

Un răspuns direct față de abordarea lui Posner și Yoo aparține autorilor Laurence Helfer și Anne-Marie Slaughter, care contestă neajunsurile din teoria, metodologia și exemplelor empirice formulate de Posner și Yoo și oferă o contra-teorie, numită „a independenței restricționate”, potrivit căreia statele înființează tribunale internaționale pentru a îmbunătăți credibilitatea angajamentelor lor în structuri multilaterale specifice, urmând a folosi, ulterior, mecanisme fine de natură structurală, politică și discursivă pentru a limita posibilitatea unor exagerări provenite din partea instituțiilor judiciare⁵³⁵. În opinia autorilor care au lansat această formulă, „independența restricționată” maximizează beneficiile delegării către factori de decizie independenți, în timp ce minimizează costurile acesteia, și permite statelor să atragă atenția instanțelor judiciare și quasi-judiciare atunci când acestea se apropie de (sau au depășit) limitele acceptabile politic ale autorității lor⁵³⁶. Așa cum observă și Daniela Cardamome, această poziție critică, renumită împotriva susținerii autorilor Posner și Yoo, nu afirmă, însă, că judecătorii internaționali trebuie să se bucure de o independență absolută⁵³⁷, ceea ce aduce în atenție problema anterior formulată, a standardelor diferite de independență la nivel internațional față de nivelul național al justiției.

Propriu-zis, există o serie largă de caracteristici specifice ale sistemului juridic supranațional care fac ca unii autori să sugereze că transpunerea directă a principiilor aplicabile la nivel național nu este întotdeauna o abordare potrivită; prin prisma acestor elemente distinctive, se argumentează că acest concept de independență a justiției nu pare să se aplice judecătorilor internaționali în același mod în care se aplică celor naționali⁵³⁸. Între aceste diferențe între nivelurile de sisteme de justiție, Aida Torres Pérez enumeră omniprezența consimțământului statelor (care înființează curțile și tribunalele internaționale, le stabilesc

⁵³⁴ POSNER, Eric A., YOO, John C. Judicial Independence in International Tribunals. In: *California Law Review* [online]. 2005, vol. 93, nr. 1, pp. 1-74, pp. 3, 7, 72-74 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2758&context=journal_articles.

⁵³⁵ HELFER, Laurence R., SLAUGHTER, Anne-Marie Helfer. Why States Create International Tribunals: A Response to Professors Posner and Yoo. In: *California Law Review* [online]. 2005, vol. 93, nr. 3, pp. 899-956, p. 901 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2655&context=faculty_scholarship.

⁵³⁶ Ibidem, p. 942.

⁵³⁷ CARDAMOME, Daniela. Independence of International Courts. In: Paulo Pinto de ALBUQUERQUE, Krzysztof WOJTYCZEK, eds. *Judicial Power in a Globalized World* [online]. eBook: Springer Nature, 2019. 685 p., pp. 91-104, p. 95 [citat 01.09.2021]. ISBN 978-3-030-20744-1. Disponibil: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20744-1_6.

⁵³⁸ Ibidem, p. 94.

competența, decid asupra aplicării hotărârilor emise de acestea), izolarea și diversitatea de tribunale internaționale (care fac dificilă aplicarea unor standarde comune de independență și între ele, nu doar față de sistemul național), separația puterilor (diversitatea surselor de putere, instituțiile internaționale nefiind supuse unei norme singulare, ultime, spre deosebire de sistemele naționale, unde puterea aparține poporului și este distribuită între puterile statului, astfel cum stabilește Constituția)⁵³⁹. Într-o altă sintetizare a acestor diferențe, Daniela Cardamome enumeră modul în care sunt puse în aplicare hotărârile judecătorești (la nivel național, instanțele operează într-un sistem care beneficiază de forță coercitivă, în timp ce, la nivel internațional, executarea hotărârilor este mai degrabă lăsată la latitudinea statelor), precum și dependența sistemului de justiție internațional de finanțarea primită din partea statelor (care, foarte adesea, este motivată politic)⁵⁴⁰. Cert este că asupra judecătorilor internaționali planează o multitudine de surse de posibilă influență, iar statele reprezintă, cu siguranță, o sursă principală (nu și unică, însă).

Există, cu siguranță, și o multitudine de mecanisme prin care poate fi asigurată independența justiției. În opinia lui Theodor Meron, unul din cele mai importante este reprezentat de respectul public pentru instanțe și conduita judecătorului (percepția despre sine a judecătorului ca independent și imparțial este un element ce contribuie la aceasta). Cele două se consolidează reciproc: dacă instanțele sunt văzute ca imparțiale, vor fi respectate, iar o instanță care se bucură de respectul public va găsi mai facil să emită hotărâri independente, și, dacă este necesar, să confrunte interese puternice ale guvernelor sau societăților. În ceea ce privește conduita judecătorului internațional, Meron arată că nu toți aceștia au deținut o funcție similară înainte de numire, mulți dintre ei fiind anterior diplomați, teoreticieni, consilieri pe probleme juridice etc. La acceptarea numirii, aceștia trebuie să accepte, printre altele, valorile și îndatoririle unei persoane ce deține o astfel de poziție, iar, pentru faptul dobândirii unei conduite independente și imparțiale presupune un proces de adaptare și de disciplină din partea judecătorului nou în funcție. De asemenea, pentru asigurarea independenței și imparțialității este necesar ca procesul judiciar să aibă o natură transparentă, publicitatea reprezentând și o sursă de încredere a publicului în înfăptuirea justiției. Mai mult, este necesar ca deciziile să fie

⁵³⁹ TORRES PÉREZ, Aida. In Nobody's Name: A Checks and Balances Approach to International Judicial Independence. In: *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper Series* [online]. 2017, nr. 3, pp. 1-23, pp. 4-13 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2924435, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2924435>.

⁵⁴⁰ CARDAMOME, Daniela. Independence of International Courts. In: Paulo Pinto de ALBUQUERQUE, Krzysztof WOJTYCZEK, eds. *Judicial Power in a Globalized World* [online]. eBook: Springer Nature, 2019. 685 p., pp. 91-104, pp. 94-95 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-3-030-20744-1. Disponibil: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20744-1_6.

argumentate, exprimarea clară a argumentelor și aducerea la lumină a proceselor de gândire ale judecătorilor reprezentând elemente de protecție esențiale împotriva erorilor judiciare⁵⁴¹.

3.3.3. Independența și imparțialitatea judecătorilor Curții Internaționale de Justiție și Curții Penale Internaționale

De regulă, imparțialitatea și independența judecătorilor sunt prevăzute și garantate prin constituții și statute naționale, respectiv în statute ale curților și tribunalelor internaționale. Este necesară, în acest context, o privire aplicativă asupra principalelor prevederi statutare cu relevanță în problema independenței (și imparțialității) judecătorilor Curții Internaționale de Justiție și ai Curții Penale Internaționale, urmate de o discuție cu privire la evaluarea independenței justiției prin prisma acestor garanții instituționale formale.

Articolul 2 al Statutului Curții Internaționale de Justiție prevede clar că din componența acesteia vor face parte doar judecători independenți. Aceștia trebuie să fie „persoane cu înalte calități morale, care îndeplinesc condițiile cerute în țara lor pentru numirea în cele mai înalte funcții judiciare sau care sunt juriști cu o competență recunoscută în materie de drept internațional”⁵⁴². Procedura de numire presupune ca grupurile naționale ale Curții Permanente de Arbitraj să propună candidați dintre persoanele care pot îndeplini condițiile, fiecare grup putând propune maximum patru candidați, dintre care cel mult doi pot fi cetățeni ai statului căruia îi aparține grupul. Se recomandă ca, înainte de formularea propunerilor, fiecare grup național să consulte cea mai înaltă curte de justiție, facultățile și școlile de drept din țara sa, academiile naționale și secțiile naționale ale academiilor internaționale dedicate studierii dreptului. Secretarul General al Organizației Națiunilor Unite va întocmi o listă în ordine alfabetică a tuturor candidaților astfel propuși, și va supune această listă Adunării Generale și Consiliului de Securitate, instituții care, independent una de cealaltă, vor proceda la alegerea membrilor Curții. Vor fi considerați aleși candidații care au obținut majoritatea absolută a voturilor în Adunarea Generală și în Consiliul de Securitate⁵⁴³, cu mențiunea că alegătorii trebuie să aibă în vedere nu numai îndeplinirea individuală a condițiilor pentru ocuparea funcției, ci și ca, în ansamblu, prin alegerile lor, „să fie asigurată reprezentarea marilor forme de civilizație și a principalelor sisteme juridice ale lumii”⁵⁴⁴. Se statuează, de asemenea, că între cei cincisprezece membri ai Curții nu

⁵⁴¹ MERON, Theodor. Judicial Independence and Impartiality in International Criminal Tribunals. In: *The American Journal of International Law* [online]. 2005, vol. 99, nr. 2, pp. 359-369, p. 360 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.2307/1562502>.

⁵⁴² Statutul Curții Internaționale de Justiție [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945, art. 2 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19363>.

⁵⁴³ Ibidem, art. 2-10.

⁵⁴⁴ Ibidem, art. 9.

pot fi doi cetățeni ai aceluiași stat, iar, dacă mai mulți cetățeni ai aceluiași stat ar obține o majoritate absolută de voturi atât în Adunarea Generală, cât și în Consiliul de Securitate, numai cel mai vârstnic dintre ei va fi considerat ales. Cu privire la votarea în cadrul Consiliului de Securitate, se prevede că nu se va face nici o distincție între membrii permanenți și membrii nepermanenți ai acesui organ⁵⁴⁵. Membrii Curții sunt aleși pentru un mandat de nouă ani, ce poate fi reînnoit, existând și un decalaj între numiri: alegerile obișnuite au loc o dată la trei ani și vizează cinci judecători.

În vederea asigurării independenței și imparțialității, înainte de intrarea în funcție, fiecare membru al Curții va face în ședința publică a Curții o declarație solemnă ca își va exercita atribuțiile în mod imparțial și conștiincios⁵⁴⁶. Membrilor le este interzis să exercite orice funcție politică sau administrativă, precum și să se dedice oricărei alte ocupații cu caracter profesional. De asemenea, aceștia nu pot exercita în nici o cauză funcția de reprezentant, consilier sau avocat, și nu pot participa la soluționarea nici unei cauze la care au luat parte anterior ca reprezentanți, consilieri sau avocați al uneia din părți, ca membri ai unui tribunal național sau internațional, ai unei comisii de anchetă sau în orice altă calitate⁵⁴⁷. La lucrul în camerele înființate potrivit art. 26 și 29 din Statut (camere specializate, camere formate pentru examinarea unei cauze anume, camera ce judecă în procedură sumară), în situația în care judecătorii au cetățenia uneia dintre părți, aceștia își vor păstra dreptul de a face parte din complet în cauza respectivă; ca o măsură de echilibrare a balanței, dacă în complet este inclus un judecător care are cetățenia uneia din părți, orice altă parte poate desemna o persoană la alegerea sa care să intre ca judecător în complet, iar, dacă în complet nu este inclus nici un judecător având cetățenia părților, fiecare dintre părți poate să procedeze în acest mod la desemnarea unui judecător⁵⁴⁸. Este prevăzută, de asemenea, posibilitatea abținerii sau recuzării; dacă, pentru un motiv special, unul din membrii Curții consideră că nu trebuie să participe la soluționarea unei cauze anume, el va informa Președintele, iar, dacă Președintele consideră că, pentru un motiv special, unul din membrii Curții nu trebuie să participe la examinarea unei cauze anume, îl va înștiința în acest sens (în ambele situații, în caz de dezacord, va decide Curtea)⁵⁴⁹. Tot în sensul asigurării independenței, Membrii Curții au, de asemenea, dreptul să alăture hotărârilor opinia lor separată⁵⁵⁰.

Ca măsuri de protecție, Membrii Curții, în exercițiul funcției lor, se vor bucura de privilegiile și imunitățile diplomatice, și au, de asemenea, dreptul la concedii periodice, precum

⁵⁴⁵ Ibidem, art. 3, art. 10.

⁵⁴⁶ Ibidem, art. 20.

⁵⁴⁷ Ibidem, art. 16-17.

⁵⁴⁸ Ibidem, art. 31.

⁵⁴⁹ Ibidem, art. 24.

⁵⁵⁰ Ibidem, art. 57.

și un salariu anual (Președintele primește o alocație specială anuală, iar Vicepreședintele, o alocație specială pentru fiecare zi în care îndeplinește funcțiile de Președinte). Toate salariile, alocațiile și indemnizațiile sunt fixate de Adunarea Generală și nu pot fi micșorate pe durata funcției unui judecător (de altfel, cheltuielile Curții vor fi suportate de ONU, în modul stabilit de Adunarea Generală)⁵⁵¹. De asemenea, Membrii Curții nu pot fi îndepărtați din funcție decât dacă, după părerea unanimă a celorlalți membri, au încetat a mai îndeplini condițiile cerute⁵⁵².

În ceea ce privește judecătorii Curții Penale Internaționale, deși există o serie largă de similarități statutare cu cei ai Curții Internaționale de Justiție, specificul și competența diferită a Curții specializate în drept penal internațional au făcut ca, pentru asigurarea înfăptuirii justiției în mod independent și imparțial, să fie adoptate și o serie de reguli specifice; se vor semna, așadar, diferențele statutare semnificative.

Astfel, Curtea Penală Internațională este formată din 18 judecători, stabilindu-se, însă, posibilitatea propunerii, de către Președinția acesteia, de a se crește, motivat, numărul acestora; hotărârea de a se da sau nu curs acestei propuneri aparține adunării statelor părți, care se reunesc în acest sens și decid cu o majoritate de două treimi din numărul membrilor. Și judecătorii Curții Penale Internaționale sunt aleși dintre persoanele care întrunesc condițiile cerute în statele lor pentru exercitarea celor mai înalte funcții judiciare și se bucură de o înaltă considerație morală, fiind precizat, în plus, că aceștia trebuie să fie cunoscuți pentru imparțialitatea și integritatea lor⁵⁵³.

Candidații trebuie să întrunească și o serie de condiții specifice. Pe de o parte, este necesar ca aceștia fie să aibă competența recunoscută în domeniile dreptului penal și procedurii penale, precum și experiența necesară procesului penal (în calitate de judecător, de procuror ori avocat sau în orice altă calitate similară), fie să aibă competența recunoscută în domeniile pertinente ale dreptului internațional, precum dreptul internațional umanitar și drepturile omului, precum și o mare experiență într-o profesiune juridică ce prezintă interes pentru activitatea judiciară a Curții. Pe de altă parte, orice candidat la un post la Curte trebuie să aibă o excelentă cunoaștere și o practică curentă a cel puțin unei limbi de lucru a Curții. La o anumită alegere, fiecare stat parte poate prezenta candidatura unei persoane, care nu trebuie să aibă în mod necesar cetățenia statului care o propune, dar trebuie să o aibă pe cea a unui stat parte la Statut. Candidaturile pot fi prezentate de un stat fie potrivit procedurii de prezentare a candidaturilor la

⁵⁵¹ Ibidem, art. 19, 23, 32, 33.

⁵⁵² Ibidem, art. 18.

⁵⁵³ Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale [online]. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 17 iulie 1998, art. 36 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/34774>.

cele mai înalte funcții judiciare în statul în cauză, fie potrivit procedurii de prezentare a candidaturilor la Curtea Internațională de Justiție, prevăzută în statutul acesteia, și sunt însoțite de un document detaliat în care se arată că respectivul candidat întrunește calitățile necesare funcției. Adunarea statelor părți poate decide să constituie, după caz, o comisie consultativă pentru examinarea candidaturilor.

În scopul alegerii sunt stabilite două liste de candidați. Lista A conține numele candidaților ce posedă competențele prevăzute la art. 36 par. 3 lit. b) pct. (i) (competența recunoscută și experiența în drept penal și de procedură penală), iar lista B conține numele candidaților ce posedă competențele prevăzute la art. 36 par. 3 lit. b) pct. (ii) (competența recunoscută în drept internațional). Cel puțin 9 judecători ai Curții trebuie să fie aleși pe lista A, și cel puțin 5 trebuie să fie aleși pe lista B, iar această proporție trebuie menținută în toate alegerile desfășurate. Judecătorii sunt aleși prin vot secret la o întrunire a Adunării statelor părți convocată în acest scop, și sunt aleși cei 18 candidați care au obținut cele mai multe voturi și majoritatea de două treimi din numărul statelor părți prezente și care au votat. În mod similar cazului Curții Internaționale de Justiție, Curtea Penală Internațională nu poate cuprinde mai mult de un cetățean al aceluiași stat, și, în alegerea judecătorilor, statele părți țin seama de necesitatea de a asigura în componenta Curții reprezentarea principalelor sisteme juridice ale lumii; în cazul Curții Penale Internaționale, se va asigura, suplimentar, o reprezentare geografică echitabilă, precum și o reprezentare echitabilă a bărbaților și a femeilor. De asemenea, statele părți țin seama de necesitatea de a asigura prezența judecătorilor specializați în anumite domenii, inclusiv (dar nu numai) în problemele legate de violența împotriva femeilor și copiilor. Dacă judecătorii Curții sunt aleși tot pentru un mandat de 9 ani, și alegerile sunt în mod similar decalate (la trei ani, o treime din membri), acest mandat nu poate fi reînnoit (dar, dacă un judecător a început să se ocupe de o cauză în primă instanță sau în apel, într-o Cameră de primă instanță sau de apel, va rămâne în funcție până la închiderea acestei cauze)⁵⁵⁴. De altfel, o diferență semnificativă în privința Curții Penale Internaționale este aceea a organizării în secții, respectiv Secția preliminară, Secția de prima instanță și Secția apelurilor (în cazul Curții Internaționale de Justiție, hotărârea este definitivă și nu poate fi atacată), fiecare secție cuprinzând o anumită proporție de specialiști în drept penal și în procedură penală și de specialiști în drept internațional (primele două secții menționate sunt compuse, în principal, din judecători având experiența proceselor penale)⁵⁵⁵.

⁵⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵⁵ Ibidem, art. 39.

În art. 40, intitulat în mod expres „Independența judecătorilor”, se precizează că judecătorii își exercită funcțiile în deplină independență, nu exercită nici o activitate care ar putea fi incompatibilă cu funcțiile lor judiciare sau care ar putea să pună la îndoială independența lor, și, de asemenea, își exercită funcțiile cu norma completă la sediul Curții și nu trebuie să se ocupe cu nici o altă activitate cu caracter profesional. În plus, sunt prevăzute distinct eliberarea și recuzarea judecătorilor, prin raportare inclusiv la Regulamentul de procedură și de probe al Curții, stabilindu-se, în linii mari, că un judecător nu poate să participe la soluționarea nici unei cauze în care imparțialitatea sa ar putea să fie pusă la îndoială în mod rezonabil din orice motiv. Orice problemă referitoare la recuzarea unui judecător este hotărâtă de majoritatea absolută a judecătorilor, iar judecătorul a cărui recuzare se cere poate să își prezinte observațiile asupra recuzării, dar nu poate participa la luarea deciziei⁵⁵⁶.

Judecătorii Curții Penale Internaționale (precum și procurorul, procurorii adjuncți și grefierul) se bucură în exercițiul funcțiilor lor și în legătură cu aceste funcții de privilegiile și imunitățile acordate șefilor de misiuni diplomatice și, în plus, după expirarea mandatului, continuă să se bucure de imunitate în orice procedură legală pentru cele vorbite, scrise sau pentru actele care țin de exercițiul funcțiilor lor oficiale. Aceste privilegii și imunități pot fi și ridicate, în cazul judecătorului, printr-o decizie luată cu majoritatea absolută a judecătorilor. De asemenea, aceștia beneficiază de salarii, indemnizații și rambursarea cheltuielilor (ce nu pot fi reduse în cursul mandatului), astfel cum sunt hotărâte de adunarea statelor părți. Sunt instituite, însă, posibilitatea pierderii funcției în condiții diferite, precum și posibilitatea sancțiunilor disciplinare. Astfel, dacă un judecător a comis o greșală gravă sau o abatere de la sarcinile care i-au fost impuse prin statut (dacă greșala este de o gravitate mai mică, poate fi supus sancțiunilor disciplinare), ori dacă se află în incapacitatea de a-și exercita funcțiile, pierderea funcției poate fi decisă de adunarea statelor părți, cu majoritatea de două treimi a acestora, la recomandarea adoptată de majoritatea de două treimi a celorlalți judecători. Judecătorul în cauză poate prezenta probe și argumente în favoarea sa, însă nu va participa și la luarea deciziei⁵⁵⁷ [6, p. 46-49].

Se observă, în acest context, că există o serie de garanții formale statutare pentru asigurarea independenței și imparțialității judecătorilor celor două Curți, garanții adaptate la specificul și competența fiecăreia. În doctrina de specialitate au fost formulate, până în prezent, numeroase și consistente propuneri și recomandări, inclusiv pentru eventuale modificări statutare, în scopul asigurării unei independențe cât mai largi, spre standarde maxime. Până în

⁵⁵⁶ Ibidem, art. 40-41.

⁵⁵⁷ Ibidem, art. 46-49.

prezent, cea mai mare parte a doctrinei, ca și în cazul abordării independenței la nivel național, s-a concentrat asupra normelor privitoare la numirea, selecția și mandatul judecătorilor. În timp ce este adevărat că aceste elemente structurale formale joacă un rol important în determinarea independenței justiției, ele nu sunt, în sine, suficiente, iar eficiența curților internaționale și libertatea lor de a interpreta și aplica legea în maniera în care consideră ele potrivit reprezintă, de asemenea, o funcție a atributelor contextului politic mai larg căruia îi sunt subsumate⁵⁵⁸. Un dezavantaj al concentrării atenției exclusiv asupra garanțiilor formale este acela că ignoră o distincție importantă, cea dintre independența *de jure* (reflectată în fundamentele juridice) și cea *de facto* (rezultat al experienței efective). Lars P. Feld și Stefan Voigt au introdus și utilizat această distincție în scopul măsurării independenței curților naționale (au măsurat, propriu-zis, impactul independenței justiției asupra creșterii economice), arătând că există corelații reduse între prevederile formale instituționale și gradul în care judecătorii sunt percepuți ca independenți de către experți⁵⁵⁹. Revenind, în 2015, cu un studiu la nivel internațional, autorii arată că independența judecătorilor internaționali este o condiție necesară pentru ca instanțele să producă informații de calitate, și că informațiile solide despre comportamentul anterior al părților la un tratat reprezintă o condiție necesară pentru ca mecanismul reputației să funcționeze la nivel internațional⁵⁶⁰. Aspectul politic în această chestiune nu este deloc de neglijat, iar garanțiile formale sunt necesare, însă nu și suficiente.

Există, așadar, o multitudine de factori implicați în conturarea rezultatelor litigiilor la nivelul tribunalelor internaționale: claritatea relativă a textelor juridice relevante, spațiul discreționar pe care acestea îl lasă judecătorilor, calitățile analitice și convingerile morale ale acestora. Există, de asemenea, o multitudine de factori care sporesc sau diminuează legitimitatea percepută a dreptului creat de tribunalele internaționale, precum procesul judiciar în sine, conținutul noilor norme, și felul în care acesta afectează diferiți factori implicați. Însă, în conturarea măsurii în care activitatea creatoare de drept a curților internaționale este privită ca legitimă, elementul cel mai semnificativ este reprezentat de independența percepută a unei curți

⁵⁵⁸ BENVENISTI, Eyal, DOWNS, George W. Prospects for the Increased Independence of International Tribunals. In: *German Law Journal* [online]. 2011, vol. 12, nr. 5, pp. 1057–1082, p. 1057 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/S2071832200017223>.

⁵⁵⁹ FELD, Lars P., VOIGT, Stefan. Economic Growth and Judicial Independence: Cross-Country Evidence Using a New Set of Indicators. In: *CESifo Working Paper Series* [online]. 2003, Working Paper No. 906, pp. 1-35, pp. 1, 23 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: https://www.cesifo.org/DocDL/cesifo_wp906.pdf.

⁵⁶⁰ VOIGT, Stefan, GUTMANN, Jerg, FELD, Lars P. Economic growth and judicial independence, a dozen years on: Cross-country evidence using an updated Set of indicators. In: *European Journal of Political Economy* [online]. 2015, vol. 38, pp. 197-211 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2015.01.004>.

internaționale, în special față de statele puternice, aceleași care par să fi și dominat procesul de creare a acestor instituții⁵⁶¹.

Legitimitatea acestor instituții judiciare internaționale, obținută inclusiv prin elementele (formale și factuale) ce indică independența lor, este un element semnificativ în conformarea voluntară de către state la hotărârile acestora, în special în contextul în care lipsesc mecanisme puternice de coerciție. Dacă un stat cunoaște faptul că poate influența favorabil o astfel de instituție ori pe judecătorii săi, este clar că este afectată atât încrederea altor subiecte de drept în utilizarea mecanismelor de justiție internațională, și nu este cert nici că statul în cauză va avea o încredere mai mare în hotărârile adoptate de aceasta⁵⁶².

3.4. Concluzii

Având în vedere analizele realizate pe parcursul capitolului, se pot distinge o serie de concluzii. Literatura de specialitate a căutat să identifice, prin contribuții elaborate și valoroase, principii fundamentale ale justiției, ale organizării și funcționării sistemului judiciar etc. În doctrina semnalată la nivel național, se utilizează cu precădere o abordare minuțioasă a acelor principii efectiv stabilite sau identificabile în constituții ori în legi naționale, și, chiar și așa, în doctrina aceluiași stat pot exista opinii destul de variate cu privire la prevederile ce pot pretinde statutul de principiu fundamental al justiției. Pot fi identificate, însă, și anumite abordări produse de doctrina universală care se înscriu unei tendințe de generalizare, fără a ignora, însă, componenta particularităților naționale ori regionale, în scopul identificării acelor principii sau valori care definesc, în esență, orice sistem de justiție.

Aceste demersuri arată interesul teoretic și practico-aplicativ pentru conturarea standardelor comune cel puțin minimale ale sistemelor de justiție, și pot fi instrumentalizate în construirea argumentului în favoarea unui „cosmopolitism al principiilor justiției”: orice individ, indiferent de locul nașterii, cetățenie sau lipsa ei, stat de reședință etc., ar trebui să se poată bucura de un sistem de justiție publică caracterizat cel puțin de: acces la justiție; independență, imparțialitate; echitate procedurală; eficiență; eficacitate; încredere publică.

Imparțialitatea și independența justiției, caracteristici esențiale ale acesteia, sunt abordate adesea, în formule și exprimări doctrinare și legislative, împreună, alături, însă nu sunt definite cu precizie și nu sunt operate distincțiile necesare între ele. La nivelul doctrinei au fost

⁵⁶¹ BENVENISTI, Eyal, DOWNS, George W. Prospects for the Increased Independence of International Tribunals. In: *German Law Journal* [online]. 2011, vol. 12, nr. 5, pp. 1057–1082, p. 1058 [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/S2071832200017223>.

⁵⁶² A se vedea și (BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea. Judicial Independence in International Courts. In: *Studia Universitatis Moldaviae* (Seria Științe Sociale) [online]. 2021, nr. 11, pp. 220-229. ISSN 2587-4233, ISSN-e 2345-1017. Disponibil: DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5796008>.

întreprinse, însă, câteva eforturi notabile în clarificarea acestor aspecte. Acestea au arătat că atât independența, cât și imparțialitatea pot fi analizate atât într-o componentă obiectivă, cât și într-o componentă subiectivă. În cadrul independenței este prevalentă cea obiectivă, ce vizează, în linii mari, desfășurarea activității judecătorilor într-un cadru instituțional adecvat care îi protejează de influențe și presiuni externe, descriind garanții funcționale și structurale împotriva intruziunii externe în administrarea justiției. În cadrul imparțialității, deși există și în acest caz notabile garanții formale, instituționale adecvate, este prevalentă componenta subiectivă, reflectând starea de spirit sau starea minții judecătorilor, atitudinea acestora propriu-zisă față de părți ori față de obiectul litigiului, aplicarea raționamentului fără manifestarea prejudecăților, a intereselor subiective pe care judecătorul le-ar putea avea prin prisma relației cu o parte etc., altfel spus, fără (cu cât mai puțin) subiectivism.

Prin prisma factorilor subiectivi care pot afecta imparțialitatea deciziei juridice, starea minții judecătorului se manifestă în forme cât de poate de variate, iar multe din acestea transcend nivelul conștient. Eforturi argumentative semnificative provin, în acest sens, din câmpul neuroștiinței, în cadrul căreia s-a analizat (iar studiile continuă) modelul neuronal antrenat în sancționarea de către o terță parte, arătându-se, printre altele, implicarea la nivel cerebral a emoțiilor în procesul cognitiv de adoptare a unei decizii de sancționare. Recunoscând funcția centrală pe care emoțiile o exercită în cadrul unui astfel de proces cognitiv se depășește perspectiva formalistă a aplicării legii prin medierea unică a rațiunii și se dovedește că imparțialitatea perfectă nu este decât o iluzie. Este posibilă, însă, printr-o cunoaștere sau înțelegere cât mai amplă și susținută a acestor mecanisme și printr-o educare corespunzătoare a corpului judiciar, reducerea prejudecăților, a părtinirii în adoptarea deciziilor juridice, conștientizarea propriilor procese de gândire și a propriilor emoții fiind un pas decisiv înspre un raționament cât mai echitabil față de persoanele implicate.

La nivelul Organizației Națiunilor Unite, dar și la nivelul multor altor asociații internaționale non-guvernamentale, în special de natura asociațiilor profesioniștilor din domeniul juridic, se remarcă o tendință de sistematizare și standardizare a principiilor justiției, care ține cont inclusiv de dezvoltările doctrinare cele mai recente. Documentele adoptate sau avansate în acest scop sunt concepute fie de juriști, fie cu sprijinul semnificativ al acestora, ceea ce, pe de o parte, le sporește calitatea și legitimitatea teoretică, și, pe de altă parte, arată, în spiritul cosmopolitismului, că la proiectarea în comun a acestor valori și standarde nu participă doar statele, ca actori principali ai societății internaționale, ci o multitudine de alți actori. Împreună, statele, asociațiile profesionale internaționale, specialiștii din domeniu, organizațiile internaționale guvernamentale contribuie la procesul determinării și clarificării conținutului

principiilor justiției și, în același timp, al orientării conduitei legislatorilor naționali și internaționali. Deși astfel de propuneri nu au forță juridică de sine stătătoare, ele sunt invocate adesea și considerate repere. Se remarcă, în același timp, tendința de generalizare, clarificare și uniformizare a celor mai importante caracteristici ale justiției, care constituie încă un argument solid în avansarea ideii de „cosmopolitism al principiilor justiției”.

Existența (nu doar formală, ci și efectivă) a unei justiții independente și imparțiale la nivel național este una dintre condițiile fundamentale pe care statele trebuie să le respecte pentru participarea ca membri în cadrul comunității internaționale. În același timp, și la nivel internațional au fost înființate și funcționează diverse instituții au ca scop înfăptuirea justiției, parte din sistemul politico-juridic internațional. Așa cum, la nivel național, respectarea principiilor și valorilor justiției trebuie să fie prioritară față de interesele guvernelor și ale membrilor aparatului de stat, în mod similar, la nivel internațional, este necesar ca respectarea aceluiași valori, fie și la standarde diferite, să constituie o prioritate, cel puțin în ceea ce privește instanțele permanente, cu caracter general. Statele și ceilalți actori internaționali relevanți trebuie să înțeleagă faptul că au o responsabilitate de a concepe și trata aceste instituții judiciare astfel încât acestea și judecătorii ce le compun să beneficieze de un grad de independență spre standarde cât mai înalte.

O serie de pași în această direcție au fost deja efectuați, prin diversele prevederi statutare cu rol de garanții ale independenței și imparțialității instituțiilor ce asigură forme de justiție internațională și judecătorilor lor. Însă, dincolo de existența unor garanții formale, este imperativ ca tribunalele și curțile internaționale să se bucure și de independență *de facto*, efectivă, ceea ce, atât la nivel național, cât și la nivel internațional, înseamnă în primul rând eliminarea ori reducerea până la irelevanță a rolului și influenței elementului politic. Este imperativ ca statele să își modifice propria abordare a acestor instituții ca surse de îndeplinire a unor interese particulare și să accepte, în schimb, înfăptuirea justiției în esența sa, care nu poate fi decât independentă. O abordare bazată pe valori și pe principii generale, altele decât interesul de stat imediat, este esențială pentru asigurarea simetriei condițiilor solicitate pentru participarea în cadrul comunității internaționale, pentru obținerea și menținerea încrederii publice din partea celorlalte state, a indivizilor, a organizațiilor internaționale etc., și, până la urmă, a credibilității și legitimității justiției internaționale în ansamblu, care are, în sens invers, efecte semnificative asupra nivelului național, atât prin deciziile adoptate, cât și prin influența și modelul pe care îl constituie.

4. PRAXIOLOGIA PARADIGMEI COSMOPOLITISMULUI PRIN VALORIFICAREA PRINCIPIILOR FUNDAMENTALE ALE JUSTIȚIEI LA NIVELUL INSTANȚELOR INTERNAȚIONALE

4.1. Disfuncționalități ale curților internaționale existente și critici la adresa acestora

4.1.1. Scopuri, funcții și roluri ale instanțelor internaționale contemporane

În contextul internațional și global actual, legitimitatea instituțiilor internaționale, astfel cum a relevat cel de-al doilea capitol al lucrării, a devenit un punct esențial de atenție atât din partea comunității științifice, cât și din partea actorilor implicați în societatea globală. Instanțele internaționale, indiferent de denumirea lor particulară, în postura lor de instituții internaționale, sunt supuse din ce în ce mai mult unor preocupări similare. În mod concret, se caută atât aplicarea asupra lor a criteriilor generale, recunoscute ale legitimității instituțiilor internaționale, cât și identificarea unor posibile criterii particulare de determinare a legitimității acestora prin prisma specificității scopurilor, activității, funcțiilor și rolurilor pe care acestea le îndeplinesc, precum și a eficienței acestora.

Astfel, instanțele internaționale au fost concepute și au ca funcție primordială soluționarea disputelor internaționale, în mod esențial, pe cale pașnică. Dezideratul obținerii sau facilitării păcii la nivel mondial, observat, la începuturile conceperii instanțelor internaționale, în declarații ale juriștilor prominenți preocupați de înființarea unei instanțe permanente arbitrale și, ulterior, de judecată, reprezintă „narațiunea legitimativă caracteristică a curților internaționale (...): curțile internaționale sunt servitorii păcii”⁵⁶³. Acest aspect a fost amplu reflectat, în timp, inclusiv prin intermediul statuării efective a obiectivului de a contribui la asigurarea, menținerea și consolidarea păcii la nivel mondial în actele de înființare și statutele curților internaționale și altor instituții din sfera soluționării disputelor cu caracter internațional. Cu titlu exemplificativ, textul *Convention (I) for the Pacific Settlement of International Disputes* [Convenția (I) pentru soluționarea pașnică a disputelor internaționale] din 1899, încheiată în contextul Conferinței de Pace de la Haga din 1899 și act de înființare a Curții Permanente de Arbitraj⁵⁶⁴, prevede, în preambul, faptul că părțile contractante sunt „[a]nimate de dorința puternică de a lucra pentru

⁵⁶³ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, p. 12 [citat 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

⁵⁶⁴ Curtea Permanentă de Arbitraj nu este o instanță internațională în înțelegerea uzuală a termenului, ci o organizație internațională ce facilitează soluționarea diferendelor internaționale. Înființarea sa reprezintă un moment esențial în istoria apariției și dezvoltării justiției internaționale, aceasta fiind cea mai veche instituție de soluționare a diferendelor internaționale. Instituția oferă sprijin administrativ în proceduri arbitrale ce implică state, organizații internaționale, precum și părți private.

menținerea păcii generale”⁵⁶⁵. De asemenea, primul articol al Convenției, subsumat Titului I, intitulat „Cu privire la menținerea păcii generale”, prevede că „[î]n vederea evitării, pe cât posibil, a recurgerii la forță în relațiile dintre state, puterile semnatare convin să depună toate eforturile pentru a asigura soluționarea pașnică a diferendelor internaționale”⁵⁶⁶. *Pacte de la Société des Nations* [Pactul Societății Națiunilor], ce a înființat prin art. 14 Curtea Permanentă de Justiție Internațională, care a operat în intervalul 1922-1946, a avut ca scop expres stipulat în preambul „promovarea cooperării internaționale și realizarea păcii și securității internaționale”⁵⁶⁷.

Carta Națiunilor Unite, din care face parte integrantă și *Statutul Curții Internaționale de Justiție*, a fost adoptată în lumina unor scopuri precum „izbăvirea generațiilor viitoare de flagelul războiului”, „reafirmarea credinței în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și valoarea persoanei umane, în egalitatea în drepturi a bărbaților și a femeilor, precum și a națiunilor mari și mici”, „crearea condițiilor necesare menținerii justiției și respectării obligațiilor decurgând din tratate și alte izvoare ale dreptului internațional”. Pentru realizarea acestor scopuri, semnarii și-au propus, între altele, „să ne unim forțele pentru menținerea păcii și securității internaționale”⁵⁶⁸. Mai specific, articolul 1 al *Cartei* precizează ca prim scop al Națiunilor Unite „[s]ă mențină pacea și securitatea internațională”, pentru atingerea acestui scop urmând inclusiv „să înfăptuiască, prin mijloace pașnice și în conformitate cu principiile justiției și dreptului internațional, aplanarea ori rezolvarea diferendelor sau situațiilor cu caracter internațional care ar putea duce la o încălcare a păcii”⁵⁶⁹. Mai mult, art. 2 prevede că, în urmărirea scopurilor enunțate în primul articol, organizația și membrii săi trebuie să acționeze în conformitate cu anumite principii, între care acela care prevede că „[t]oți Membrii Organizației vor rezolva diferendele lor internaționale prin mijloace pașnice, în așa fel încât pacea și securitatea internațională, precum și justiția să nu fie puse în primejdie”⁵⁷⁰.

Convenția Națiunilor Unite asupra dreptului mării, prin care a fost înființat Tribunalul Internațional pentru Dreptul Mării (TIDM), a fost adoptată având în vedere dorința statelor părți „de a soluționa, într-un spirit de înțelegere și cooperare reciprocă, toate problemele privind dreptul mării”. Acestea se declară conștiente de faptul că adoptarea actului reprezintă „o

⁵⁶⁵ Convention (I) for the Pacific Settlement of International Disputes [online]. Haga, 29 iulie 1899, preambul [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.legal-tools.org/doc/b1e51f/pdf>.

⁵⁶⁶ Ibidem, art. 1.

⁵⁶⁷ Pacte de la Société des Nations [online]. Société des Nations, 28 iunie 1919, preambul [cit. 01.09.2022]. Disponibil: https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=32971179.

⁵⁶⁸ Carta Națiunilor Unite [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945, preambul [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19362>.

⁵⁶⁹ Ibidem, art. 1.

⁵⁷⁰ Ibidem, art. 2.

contribuție importantă la menținerea păcii, justiției și progresului pentru toate popoarele lumii”, precum și „convinse că codificarea și dezvoltarea progresivă a dreptului mării, realizate în această convenție, vor contribui la întărirea păcii, securității, cooperării și relațiilor prietenești între toate națiunile, în conformitate cu principiile justiției și egalității în drepturi”⁵⁷¹.

Statutul Curții Penale Internaționale prevede, la rândul său, pacea și securitatea internațională între valorile a căror atingere o urmărește, motivându-se înființarea Curții prin faptul că „în cursul acestui secol milioane de copii, de femei și de bărbați au fost victime ale unor atrocități care sfidează imaginația și lezează profund conștiința umană”, prin crime de o asemenea gravitate amenințându-se „pacea, securitatea și bunăstarea lumii”⁵⁷². Așadar, curțile și tribunalele internaționale în general vizează nu doar soluționarea disputelor cu caracter internațional, ci realizarea acestui deziderat pe cale pașnică, în conformitate cu idealul păcii și securității internaționale și menținerii unei ordini de drept la nivel internațional.

Rolul și puterea instanțelor internaționale au fost în mod substanțial modificate, alături de modelele și formele de guvernare, de apariția unor regimuri politice supranaționale⁵⁷³. În prezent, instanțele internaționale fac parte din proiecte instituționale care sunt concepute înspre a facilita rezolvarea unora din cele mai importante probleme globale, precum și din strategii care urmăresc scopuri comune, încearcă să depășească obstacole ale cooperării și să repare eșecurile acțiunii colective. Aceste instanțe, precum puține alte instituții, „se află în serviciul promisiunii dreptului internațional de a contribui la dreptatea globală”⁵⁷⁴. În acest context, al creării și menținerii unei ordini de drept la nivel internațional, se remarcă un alt rol esențial al instanțelor internaționale, acela de autorități care creează drept. Acest aspect a fost inclusiv încurajat în statute, exemplul „clasic” și cât se poate de relevant și în continuare fiind reprezentat de textul art. 38 al *Statutului Curții Internaționale de Justiție*, care include hotărârile judecătorești în categoria mijloacelor subsidiare de determinare a normelor de drept.

⁵⁷¹ Convenția Națiunilor Unite asupra dreptului mării [online]. Organizația Națiunilor Unite, 10 decembrie 1982, preambul [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/26155>.

⁵⁷² Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale [online]. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 17 iulie 1998, preambul [cit. 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/34774>.

⁵⁷³ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 493 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁵⁷⁴ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, p. 8 [cit. 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

În contextul unui „declin gradual al hegemoniei legislative a statului”⁵⁷⁵, curțile internaționale transcend din ce în ce mai mult funcția lor (limitată) de simple mecanisme de soluționare a disputelor și devin autorități legiuitoare. În acest sens, se observă că, în exercitarea funcției lor de judecată, instanțele internaționale interpretează un corp din ce în ce mai complex de norme internaționale, și fac acest lucru într-o formă investită cu autoritate, depășind astfel paradigma simplei funcții de soluționare a disputelor și „exercitând autoritatea publică într-un mod care este ireductibil la un model de reprezentare centrat pe stat”⁵⁷⁶. Judecarea cauzelor implică un grad semnificativ de putere discreționară în interpretarea dreptului, iar judecătorii internaționali nu pot evita, în soluționarea disputelor, crearea de drept. Din contră, ei trebuie să lămurească „concepțe în mod esențial contestate” în „prescripții normative”⁵⁷⁷, și să realizeze un echilibru între drepturi aflate în conflict⁵⁷⁸.

Deși fenomenul legiferării (creării de drept) judecătorești internaționale este omniprezent, este adevărat și că el este cel mai vizibil în regimurile juridice în care instanțele au jurisdicție obligatorie și adoptă hotărâri cu o frecvență suficientă pentru a permite dezvoltarea unei jurisprudențe constante. Exemple în acest sens sunt reprezentate de crearea judecătorească a sistemului de drept al investițiilor, dezvoltarea art. XX din Acordul General de Tarife și Comerț în standarde incisive pentru politicile de reglementare naționale, crearea unor obligații procedurale în elaborarea politicilor, tot în zona economică, interzicerea amnistiei în domeniul drepturilor omului, incriminarea represaliilor beligerante în dreptul internațional umanitar, doctrina *erga omnes* în dreptul internațional general, precum și forme prin care instanțele însele și-au atribuit anumite puteri, exemple semnificative reprezentându-le analiza proporționalității, măsurile provizorii, ori procedura hotărârilor-pilot la nivelul Curții Europene a Drepturilor Omului⁵⁷⁹.

⁵⁷⁵ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 493 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁵⁷⁶ Ibidem.

⁵⁷⁷ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 493 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>, cu referire la GALLIE, W. B. Essentially Contested Concepts. In: *Proceedings of the Aristotelian Society* [online]. 1955-1956, New Series, vol. 56, nr. 1, pp. 167-198. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/4544562>, și WALDRON, Jeremy. Vagueness in Law and Language: Some Philosophical Issues. *California Law Review* [online]. 1994, vol. 82, nr. 1, pp. 509-540. Disponibil: <https://philpapers.org/rec/WALVIL>.

⁵⁷⁸ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 493 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁵⁷⁹ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. Beyond Dispute: International Judicial Institutions as Lawmakers. In: Armin von BOGDANDY, Ingo VENZKE, eds. *International Judicial Lawmaking. On Public Authority and Democratic Legitimation in Global Governance*. Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, vol. 236 [online]. Heidelberg: Springer, 2012, pp. 3-33, p. 5 [cit. 9.12.2023]. ISSN 0172-

Având în vedere toate acestea, se discută din ce în ce mai mult de dezvoltarea unui rol al instanțelor internaționale în „guvernarea globală”, rol care se manifestă și se observă printr-o multitudine de fenomene. Bodgandy și Venzke indică, în acest sens, faptul că deciziile acestor curți produc efecte dincolo de disputele individuale, depășind limitele unor cazuri concrete și afectând structurile juridice generale; faptul că practica judecătii (a înlăptuirii justiției) la nivel internațional creează și modifică așteptările normative ale diverșilor actori și, ca atare, dezvoltă normativitatea juridică; faptul că mulți astfel de actori utilizează hotărârile judecătorești internaționale similar modului în care utilizează surse formale de drept internațional. Deși instanțele internaționale au fost dintotdeauna surse de normativitate, volumul și maniera sistematică în care unele instanțe dezvoltă un corp de norme de relevanță generală indică o schimbare semnificativă în ceea ce privește generarea de normativitate de către justiția internațională⁵⁸⁰. Autorii consideră că dezvoltarea juridică și instituțională cea mai ușor de observat a avut loc în câmpul dreptului internațional economic, unde, cu titlu exemplificativ, acordurile de investiții internaționale conțin, de regulă, standarde care au dobândit substanță doar în practica judecătorească. Unul din aceste standarde, și anume tratamentul corect și echitabil, a început ca un concept vag care a stabilizat cu greu așteptările normative cu privire la ce s-ar cere, juridic vorbind, de la statele-gazdă. Tribunalele arbitrale internaționale au reglementat în mod decisiv relația dintre investitori și statele-gazdă și au dezvoltat și stabilizat așteptările reciproce dintre aceste entități⁵⁸¹. În același timp, actorii internaționali, pe bună dreptate, apreciază Bogdandy și Venzke, tind să își dezvolte așteptările normative în conformitate cu hotărârile judecătorești deja adoptate – ei se vor aștepta, cel puțin, ca o instanță să decidă într-o manieră consecventă în cazuri similare. De altfel, multe astfel de hotărâri vizează nu doar soluționarea disputei prezente, ci și influențarea discursului juridic general prin declararea unor enunțuri abstracte și categorice ca puncte de referință ce beneficiază de autoritate pentru practica juridică ulterioară, ceea ce denotă cu atât mai mult depășirea limitelor disputelor particulare și influențarea dezvoltării generale a ordinii juridice⁵⁸².

Una din consecințele acestui fapt este reprezentată de faptul că hotărârile adoptate de judecătorii internaționali conturează atât ordinea de drept internațională, cât și pe cea națională, contestând, astfel, supremația statelor. Efectele acestui fapt, arată Torbisco-Casals, sunt resimțite, de exemplu, atunci când curțile internaționale de drepturile omului decid asupra unor probleme

⁵⁸⁰ Ibidem, pp. 3-4, 8.

⁵⁸¹ Ibidem, pp. 5-6.

⁵⁸² Ibidem, pp. 13-14.

din sfera drepturilor la vot, atunci când instituțiile internaționale din sfera comercială fac constatări cu privire la restricțiile admisibile cu privire la alimentele modificate genetic, sau când tribunalele de investiții impun limite asupra politicilor de mediu sau măsurilor de urgență pentru gestionarea crizelor financiare⁵⁸³.

Nienke Grossman arată, la rândul său, că, propriu-zis, implicațiile deciziilor adoptate de instanțele internaționale sunt adesea mult mai vaste decât stabilirea drepturilor și responsabilităților părților dintr-un anumit conflict; aceste instanțe decid cine are dreptul să exploateze resursele naturale și în ce condiții, definesc domeniul de aplicare al drepturilor omului, delimitează granițe internaționale și determină când anume este interzisă utilizarea forței. Și, dincolo de a decide dispute singulare, instanțele internaționale conturează și promovează anumite regimuri normative specifice, precum investițiile internaționale, drepturile omului, dreptul umanitar sau dreptul comercial⁵⁸⁴.

Mai mult decât atât, chiar și când deciziile lor nu sunt obligatorii din punct de vedere formal, specialiștii, politicienii și opiniile juridice formulate le invocă frecvent ca și cum ar avea valoare de precedent judiciar obligatoriu; chiar și dacă este respinsă o astfel de valoare, este dificil a se nega influența opiniilor anterioare în conturarea celor viitoare. Mai mult, actorii politici invocă opiniile curților internaționale ca și cum acestea reprezintă drept, chiar și atunci când sunt doar consultative⁵⁸⁵, iar părțile interesate, precum organizațiile non-guvernamentale, alte state, structuri legislative naționale și transnaționale, se pot mobiliza în jurul unor astfel de opinii⁵⁸⁶. Chiar și în ce privește statele care nu sunt implicate într-o dispută anume, deciziile adoptate de instanțele internaționale conturează standardele prin care comportamentul lor este judecat în sens prospectiv⁵⁸⁷. Până la urmă, instanțele internaționale se bucură de o poziție aparte în discursul juridic internațional, iar interpretările lor „redistribuie în mod palpabil poverile argumentative”⁵⁸⁸. Ele dezvoltă dreptul prin practica lor într-un mod care îi condiționează pe

⁵⁸³ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 493 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁵⁸⁴ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 62 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁵⁸⁵ Ibidem, p. 63.

⁵⁸⁶ ALTER, Karen J. *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights* [online]. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2014. 480 p., cap. I, secțiunea II [cit. 9.12.2023]. ISBN 978-0-691-15475-6. Disponibil: <https://doi.org/10.2307/j.ctt5hhs2t>.

⁵⁸⁷ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 63 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁵⁸⁸ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. Beyond Dispute: International Judicial Institutions as Lawmakers. In: Armin von BOGDANDY, Ingo VENZKE, eds. *International Judicial Lawmaking. On Public Authority and Democratic Legitimation in Global Governance*. Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches

ceilalți în exercițiul libertății lor atunci când se regăsesc într-o situație juridică din cele conturate de instanțele internaționale⁵⁸⁹.

De altfel, se discută deja de o nouă paradigmă a rutinizării litigiilor și guvernării judiciare alături de paradigma tradițională a soluționării episodice, inter-statale, a diferendelor internaționale. În unele tribunale, pe anumite tipuri de probleme, juridicizarea atinge punctul în care litigiile reprezintă o rutină: deși nu sunt neapărat „cotidiene”, nu sunt rare, și sunt chiar obișnuite pentru anumiți actori. CJUE și CEDO sunt exemplele principale, dar litigiile sunt obișnuite și în organisme globale precum Organismul de Soluționare a Litigiilor al Organizației Mondiale a Comerțului. Spre exemplu, SUA, UE și China, între ele, au fost părâte în 11 din cele 14 cauze noi inițiate la nivelul OMC în anul 2009, iar UE și SUA au formulat intervenții de către o terță parte aproape în fiecare cauză litigioasă din OMC (iar, în perioada 1995-2009, au fost peste 400 de cauze). La rândul lor, procesele și jurisprudența din câmpul dreptului penal internațional devin mai de rutină, până la începutul anului 2010 Tribunalul Internațional pentru Fosta Iugoslavie punând sub acuzare 161 de persoane și finalizând procedurile judiciare cu privire la 121 dintre acestea, timp în care instanțele locale bosniece, susținute și influențate de astfel de regimuri internaționale, au judecat mult mai mulți indivizi⁵⁹⁰.

4.1.2. Deficiențe constatate la nivelul funcționării instanțelor internaționale. Legitimitatea instanțelor internaționale în abordare generală și tradițională

Pentru ca instanțele internaționale să-și atingă scopurile și obiectivele și să își îndeplinească rolurile complexe, este necesar, în primul rând, ca acestea să funcționeze. Cu privire la activitatea și funcționarea efectivă a acestor instanțe s-au constatat anumite deficiențe semnificative, de natură a afecta atât mecanismele de justiție internațională la nivel particular, cât și însăși ideea de justiție internațională. Aceste deficiențe sunt identificate dintr-o serie de unghiuri diferite, vizând domenii vaste și distincte de critică, precum problematici substanțiale, de jurisdicție, procedurale, de asigurare a respectării hotărârilor etc.

În același timp și în strânsă legătură cu constatarea unor astfel de disfuncționalități au crescut și provocările la adresa legitimității instanțelor internaționale. Sunt numeroase criticile cu privire la legitimitatea arbitrajelor din domeniul dreptului internațional al investițiilor, precum și

Recht und Völkerrecht, vol. 236 [online]. Heidelberg: Springer, 2012, pp. 3-33, pp. 19-20 [cit. 9.12.2023]. ISSN 0172-4770, ISBN 978-3-642-29586-7. Disponibil: DOI: 10.1007/978-3-642-29587-4, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-642-29587-4>.

⁵⁸⁹ Ibidem.

⁵⁹⁰ KINGSBURY, Benedict. International Courts: uneven judicialisation in global order. In: James CRAWFORD, Martti KOSKENNIEMI, eds. *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 203-227, pp. 210-211. ISBN: 978-0-521-14308-0.

preocupările referitoare la legitimitatea instituțională a Organizației Mondiale a Comerțului⁵⁹¹, și este posibil să observăm o atenție sporită asupra Curții Internaționale de Justiție, având în vedere creșterea numărului de cauze la nivelul acestei instanțe și influența majoră pe care aceasta o are asupra dreptului internațional⁵⁹².

Referindu-se la sistemul de arbitraj de investiții, David Caron arată că se observă două abordări în literatura de specialitate: una care vizează cazurile particulare de arbitraj și una care vizează arbitrajul ca sistem. Din această a doua perspectivă, problematicile ridicate se concentrează adesea asupra modului în care sistemul de arbitraj de investiții ar putea să își îndeplinească mai bine obiectivele, ceea ce, parțial, implică adesea evaluări cu privire la legitimitatea sistemului în ansamblu. Deși aceste perspective sunt diferite, există o strânsă dublă legătură între ele. Pe de o parte, acțiunile consilierilor și arbitrilor în arbitrajele individuale, distincte, atunci când sunt privite în ansamblu, sunt cele care creează scena pentru discutarea faptului că sistemul își îndeplinește sau nu obiectivele și posedă sau nu legitimitatea necesară. Pe de altă parte, în sens invers, percepțiile sistemice ale lipsei de legitimitate sunt cele care conduc la reforme și schimbări în terenul în care au loc arbitrajele individuale⁵⁹³. La nivel principal, acest lucru se întâmplă cu privire la întregul sistem de justiție internațională, existând o legătură similară între criticile individuale și cele sistemice în raportul lor cu problematica legitimității. Rămâne de văzut dacă și la nivelul sistemului de justiție internațională este valabilă concluzia la care a ajuns Caron în domeniul său de studiu⁵⁹⁴, și anume că aceste critici formulate sugerează căi pentru îmbunătățirea sistemului, însă nu sugerează în mod fundamental că sistemul este ilegal.

Cert este că un eșec în a înțelege și a răspunde la preocupările cu privire la legitimitatea instanțelor internaționale pune în pericol atât instanțele în sine, cât și dreptul pe care acestea îl interpretează și îl aplică. Dacă instanțele internaționale sunt lipsite de autoritate justificată, vor fi

⁵⁹¹ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 63 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304; pentru exemplificări, a se vedea CARON, David D. Investor State Arbitration: Strategic and Tactical Perspectives on Legitimacy. In: *Suffolk Transnational Law Review* [online]. 2008-2009, vol. 32, nr. 2, pp. 513-524, p. 513, pp. 515-516 [cit. 01.09.2023]. Disponibil: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/sujtnlr32&div=28&id=&page=>; ATIK, Jeffery C. Democratizing the WTO. In: *George Washington International Law Review*. 2001, vol. 33, nr. 3-4, pp. 451-472, pp. 451-453 [cit. 01.09.2023]. Disponibil: <https://www.semanticscholar.org/paper/Democratizing-the-WTO-Atik/054712beb59ae245dd5bbc23413f5a325ad1b71e>.

⁵⁹² GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 63 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁵⁹³ CARON, David D. Investor State Arbitration: Strategic and Tactical Perspectives on Legitimacy. In: *Suffolk Transnational Law Review* [online]. 2008-2009, vol. 32, nr. 2, pp. 513-524, p. 513 [cit. 01.09.2023]. Disponibil: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/sujtnlr32&div=28&id=&page=>.

⁵⁹⁴ Ibidem, p. 514.

lipsite de o astfel de autoritate și interpretările dreptului internațional pe care acestea le produc. Dacă se dorește ca instanțele internaționale să continue să acționeze ca un forum pentru soluționarea diferendelor ce implică suverani, legitimitatea lor trebuie să fie menționată. Întrucât nu există un legislator internațional care să contrabalanseze hotărârile curților internaționale, și acestea nu sunt puse în aplicare de nici o „forță polițienească mondială”, legitimitatea instanțelor internaționale este cu atât mai mult esențială pentru succesul lor⁵⁹⁵.

În ceea ce privește criticile formulate la adresa sistemului internațional de justiție, se observă faptul că acestea depind semnificativ de un element de parțialitate reprezentat de preferința politică a celor ce le formulează. Pentru unii critici, acceptarea jurisdicției instanțelor internaționale presupune cedarea suveranității către puteri judecătorești „străine”, care au o capacitate din ce în ce mai mare de a crea drept nou. Pentru alții, justiția internațională, în lipsa unei constituente democratice globale, reprezintă încă o formă de impunere a valorilor vestice care rămân străine altor culturi. Mai mult, în climatul politic actual, instituțiile de guvernare globală, inclusiv instanțele internaționale, se confruntă cu o creștere a mișcărilor de tip populist, reacționare, ce pun democrația în opoziție cu internaționalismul (de altfel, o falsă opoziție, notează Neus Torbisco-Casals)⁵⁹⁶. Pentru aceste mișcări, turnura către forme transnaționale de guvernare, legalitate și justiție este percepută ca o disfuncționalitate a democrației și denigrată ca fiind dăunătoare în contextul menținerii identității și autonomiei acestei viziuni asupra politicii, viziune apreciată de Torbisco-Casals ca fiind „monolitică și naționalistă”⁵⁹⁷. Organismele regionale și internaționale de drepturile omului, precum și Curtea Penală Internațională, sunt ținte specifice ale criticilor din această direcție, având în vedere că ele se referă în mod obișnuit la modul în care statele ar trebui să trateze indivizii de pe teritoriul lor, tind să protejeze minoritățile marginalizate și caută să impună limitări ce țin de preeminența dreptului sau statul de drept asupra ramurilor executivă și legislativă (ce pretind, adesea, sprijinul democratic). Însă și alte instanțe internaționale, în special în domeniul comerțului, au devenit ținte ale populismului și suveranismului, acuzate că impun restrângeri nejustificate ale politicilor naționale dorite. În lumina unor abordări atât de divergente, este cu atât mai importantă problematica fundamentelor legitimității instanțelor internaționale⁵⁹⁸.

⁵⁹⁵ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 63 [citat 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁵⁹⁶ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 492 [citat 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁵⁹⁷ Ibidem.

⁵⁹⁸ Ibidem.

Pentru o înțelegere adecvată a provocărilor cu privire la legitimitatea instanțelor internaționale în perioada pe care o traversăm, este important a se observa situația actuală a justiției internaționale în ansamblul său, problemele esențiale ce o caracterizează la nivel global, anumite disfuncționalități sistemice, urmând a ne îndrepta atenția, ulterior, asupra abordărilor tradiționale cu privire la problematica specifică a legitimității instanțelor internaționale și a criticilor la adresa acestora, precum și asupra unor critici cu caracter specific, particular la nivelul funcționării acestor instanțe.

Între disfuncționalitățile sistemice cu privire la starea actuală a judiciarizării la nivel internațional se înscriu, în mod fundamental, în ciuda multitudinii de organisme judecătorești internaționale înființate de-a lungul timpului și în multe regiuni, distribuția geografică, utilizarea, precum și acoperirea tematică, toate acestea caracterizate de o semnificativă lipsă a uniformității. În linii mari, în timp ce anumite regiuni ale lumii au organisme judecătorești internaționale multiple, care se și suprapun, alte regiuni nu au nici un astfel de organism; modelele de utilizare sunt inconsecvente; anumite domenii ale relațiilor internaționale sunt judiciarizate mult mai amplu decât altele⁵⁹⁹.

În ceea ce privește distribuția geografică neuniformă a organismelor judecătorești globale, respectiv a căror jurisdicție poate fi acceptată de către orice stat, C. Romano observă că, în prezent, sunt active doar patru organisme judecătorești globale: Curtea Internațională de Justiție, sistemul de soluționare a diferendelor din cadrul Organizației Mondiale a Comerțului, Tribunalul Internațional pentru Dreptul Mării și Curtea Penală Internațională. Alături de acestea, funcționează și un număr de organisme de arbitraj internațional globale, cele mai importante fiind Curtea Permanentă de Arbitraj și Centrul internațional pentru reglementarea diferendelor cu privire la investiții⁶⁰⁰ (ICSID). Toate acestea, arată Romano, sunt însă globale doar în teorie, întrucât nici una nu are jurisdicție care să se extindă, efectiv, asupra tuturor statelor. Cauzele acestui fapt sunt diverse: fie organizația căreia îi este atașat organismul judecătoresc nu are ca membri toate statele lumii, cazul Organizației Mondiale a Comerțului, fie tratatul ce a înființat instanța respectivă nu a atras ratificare universală, cazul Curții Penale Internaționale, fie întrucât, în timp ce organizația în cauză are ca membri toate statele lumii, cazul Organizației Națiunilor Unite, organismul judiciar aferent, precum Curtea Internațională de Justiție sau Tribunalul

⁵⁹⁹ ROMANO, Cesare P. The Shadow Zones of International Judicialization. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 90-110, p. 90 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶⁰⁰ Întrucât, în limba română, denumirea acestui Centru apare diferit în surse diferite, voi utiliza denumirea ce figurează în textul oficial al *Convenției din 18 martie 1965 pentru reglementarea diferendelor relative la investiții între state și persoane ale altor state*, publicat în M. Of. nr. 56 din 7 iunie 1975.

Internațional pentru Dreptul Mării, are jurisdicție doar în măsura în care statele au acceptat-o în mod expres⁶⁰¹. Ceea ce nu înseamnă, însă, că nu există și potențialul, atât teoretic-juridic, cât și la nivel al înfăptuirii efective, pentru ca jurisdicția universală să fie obținută. Însă, în prezent, acest lucru nu se întâmplă pe deplin.

Actualmente, Organizația Mondială a Comerțului numără 159 de membri, inclusiv câteva entități care nu au statutul de stat suveran (Uniunea Europeană, Hong Kong, Macao și Taiwan, cu probleme de recunoaștere a suveranității). Statele cu sistemele economice cele mai puternice sunt membri ai organizației, în timp ce un număr semnificativ de state aflate în zone precum Africa de Nord, Orientul Mijlociu, Asia Centrală, Africa de Est, Balcani etc. nu fac parte din ea – este vorba, de regulă, de state problematice și cu economii fragile. Însă este adevărat că organizația are un anumit „efect gravitațional”, adunând în jurul său toate statele cu sisteme economice semnificative, și are potențialul de a avea ca membri toate statele lumii, ceea ce ar face ca sistemul său de soluționare a disputelor să devină prima și unica jurisdicție cu adevărat globală⁶⁰².

Curtea Penală Internațională, la rândul său, are potențialul de a deveni o instanță în mod real universală, însă Statutul său a fost ratificat până în prezent de 125 de state, iar ratificarea este destul de neuniformă geografic: toți membrii Uniunii Europene sunt părți la Statut, dar, spre est, angajamentul statelor față de Curte este în scădere, iar state precum Turcia, Rusia, și Belarus nu. Pe continentul african, 33 din 55 de state au ratificat Statutul, însă majoritatea Africii de Nord (cu excepția Tunisiei), Africii de Est (cu excepția statelor Kenya și Djibouti) și o mare parte din Africa de Sud (cu excepția statelor Angola, Zimbabwe, and Mozambique) nu. De altfel, întrucât toate cauzele, respectiv toate persoanele anchetate de Curte au fost, până recent, din sfera africană, instanța a fost considerată un fel de „curte penală internațională africană”⁶⁰³, și a riscat chiar să piardă trei state părți (Africa de Sud, Burundi și Gambia, din care doar Burundi s-a retras efectiv). Anchetarea crimele internaționale comise pe teritoriul Ucrainei⁶⁰⁴ și în conflictul

⁶⁰¹ ROMANO, Cesare P. R. The Shadow Zones of International Judicialization. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 90-110, p. 91 [cit. 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶⁰² Ibidem, pp. 91-92.

⁶⁰³ ROMANO, Cesare P. R. The Shadow Zones of International Judicialization. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 90-110, p. 92 [cit. 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶⁰⁴ Ucraina a acceptat, inițial, prin două declarații formale, competența Curții Penale Internaționale. Prima declarație a prevăzut acceptarea jurisdicției Curții cu privire la presupuse crime săvârșite pe teritoriul său în perioada 21 noiembrie 2013-22 februarie 2014, iar cea de-a doua a extins această perioadă la presupusele crime comise pe teritoriul său începând cu februarie 2014, așadar, fără a fi specificat și finalul perioadei în care statul ucrainean acceptă exercitarea jurisdicției Curții. Cele două declarații pot fi accesate la: <https://www.icc->

israelinano-palestinian ar putea, e de sperat, să mai reducă din acest stigmat al parțialității. În ceea ce privește alte regiuni ale globului, este bine reprezentat continentul american, însă cu absența notabilă a Statelor Unite ale Americii, care au semnat Statutul, însă nu l-au ratificat. Nici state precum Nicaragua sau Cuba nu sunt părți la Statut. Asia și zona Pacificului nu sunt bine reprezentate, lipsind state de influență semnificativă, precum China, India, Pakistan, Iran, Irak, Indonezia, iar, din statele lumii arabe, sunt membri doar Iordan, Tunisia și Palestina. C. Romano apreciază că statele care au ratificat Statutul au făcut-o fie întrucât sunt democrații liberale, pe model occidental, fie întrucât se tem de conflicte interne sau agresiuni externe și speră că instituția în cauză, Curtea Penală Internațională, le poate descuraja⁶⁰⁵.

Convenția asupra dreptului mării a primit, până în prezent, 168 de ratificări, inclusiv de către Uniunea Europeană. Între „absenți” sunt de menționat SUA, Turcia, Peru, Columbia, Venezuela, Siria, majoritatea fostelor republici sovietice din Asia Centrală, Iran, Libya etc. Convenția conține o procedură obligatorie de soluționare a diferendelor pentru anumite tipuri de litigii, ceea ce poate reprezenta o motivație de a nu participa pentru state precum SUA, în general reticente la jurisdicții externe obligatorii. Anumite chestiuni din sfera de competență a Tribunalului aferent nici nu sunt, însă, supuse competenței obligatorii a acestuia, ceea ce reprezintă, de asemenea, un impediment în aplicarea textului Convenției, chiar și în situația în care a fost ratificată. Ca și în cazul Curții Internaționale de Justiție, este dificil a se identifica cu exactitate ce state sunt supuse competenței instanței, în ce privință și în ce condiții. *Convenția asupra dreptului mării* prevede o varietate de mecanisme de soluționare a litigiilor (inclusiv Curtea Internațională de Justiție), și *Statutul Curții Internaționale de Justiție*, la rândul său, prevede o multitudine de variante care să determine competența sau lipsa de competență a Curții asupra unui stat anume.

Într-o altă direcție a unor disfuncționalități sistemice, se observă că, chiar și atunci când există astfel de organisme judecătorești internaționale, anumite entități le folosesc cu o frecvență mult mai ridicată decât altele. În plus, chiar și atunci când competența unei astfel de instanțe a fost acceptată și este obligatorie, cauzele pot să nu mai fie supuse judecării din varii motive ce țin de admisibilitate, jurisdicție, sau utilizarea unor modalități alternative de soluționare a litigiilor. Propriu-zis, existența unui astfel de organism și acceptarea competenței sale creează doar un potențial al judecării litigiului, și chestiunea activării sau nu a unui astfel de organism într-o

[cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf](https://www.cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf) și https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf#search=ukraine. Începând cu 25 octombrie 2024, Ucraina este stat-parte la Statutul CPI.

⁶⁰⁵ Ibidem.

situație anume depinde de o analiză cost-beneficiu realizată de entitatea care depune plângerea (sau de ambele părți ale litigiului, dacă supunerea cauzei judecătii este consensuală)⁶⁰⁶.

Concluzia ce se desprinde din studiile efectuate pe această temă este aceea că modelele de utilizare a instanțelor internaționale sunt în mod deosebit neuniforme. În timp ce un număr semnificativ de entități au participat, la un moment dat, la soluționarea internațională a litigiilor, o mare parte din toate cauzele din cadrul oricărui astfel de organism au ca părți un număr mic de „utilizatori repetați”⁶⁰⁷. Se pune problema, în acest sens, dacă pot fi identificate modalități prin care și statele ce nu participă în sistemele și mecanismele de judecată internațională ar putea fi „atrase” în această direcție, problemă aflată în strânsă legătură cu problematica legitimității acestor instanțe și deciziilor pe care ele le adoptă.

Într-o a treia direcție problematică la nivelul funcționării generale a instanțelor internaționale, se observă faptul că anumite domenii au fost judiciarizate mai mult decât altele, și multe aspecte ale dreptului și relațiilor internaționale au rămas în afara acestor instanțe, deși în unele cazuri sunt chiar larg reglementate. În linii mari, se poate spune că judiciarizarea a atins până acum în mod onorabil domeniile cele mai apropiate intereselor liberale clasice, precum liberalizarea comerțului, proprietatea intelectuală, drepturile de proprietate (incluzând aici delimitările teritoriale), drepturile investitorilor, protecția drepturilor fundamentale ale omului și judecarea retrospectivă a autorilor anumitor atrocități, atent delimitate. Între chestiunile care nu sunt judiciarizate se numără, însă, majoritatea activităților militare și de informații, inclusiv apărarea colectivă, controlul armelor, dezarmarea, armele nucleare, guvernarea energiei nucleare, contra-terorismul, guvernarea financiară globală și regională, politicile cu privire la spațiul cibernetic și partajarea datelor, drepturile migranților și a majorității refugiaților, cea mai mare parte din problemele ce țin de fiscalitate, educație, bunăstare socială, muncă, violență socială, corupție, managementul resurselor naturale și al climei, precum și al eliminării deșeurilor periculoase, procesele de adoptare a deciziilor în organismele internaționale, formele de presiune sau încurajare de către organisme internaționale față de anumite guverne și politicile lor, asistența umanitară și răspunsul la dezastre, precum și cele mai multe forme de inegalitate și

⁶⁰⁶ Pentru detalii cu privire la utilizarea efectivă a instanțelor internaționale, a se vedea KLEIN, Natalie, ed. *Litigating International Law Disputes: Weighing the Options*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 490 p. ISBN: 978-1-107-01706-1; Klein, Natalie. *Who Litigates and Why*. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 569-593. [citat 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶⁰⁷ ROMANO, Cesare P. R. The Shadow Zones of International Judicialization. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 90-110, p. 90, pp. 103-104 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

dreptate distributivă⁶⁰⁸. Acest lucru nu înseamnă că, ocazional, problematici din aceste domenii nu au ajuns în fața instanțelor internaționale. Spre exemplu, Curtea Internațională de Justiție s-a pronunțat asupra unor chestiuni privitoare la securitate, însă cel mai adesea prin căi „oblice”, respectiv prin apelul la anumite convenții specializate, precum în cauzele *Bosnia v. Serbia* (2007)⁶⁰⁹ sau *Georgia v. Rusia* (2011)⁶¹⁰, ori prin intermediul competenței consultative, în cauzele referitoare la legalitatea armelor nucleare (*Nuclear Weapons*, 1996)⁶¹¹, zidul din Palestina (*Israel Wall*, 2004)⁶¹², *Kosovo* (2010)⁶¹³. Însă a adresat și „clasic”, spre exemplu, utilizarea forței în relațiile internaționale, precum în *Nicaragua v. Statele Unite ale Americii* (1986)⁶¹⁴.

Probleme cu privire la mediul înconjurător au fost supuse judecății într-o varietate de organisme de judecată, atât judecătorești, cât și de arbitraj, însă lipsesc, în astfel de domenii, organisme specializate și dedicate (o Curte Internațională a Mediului, o Curte a NATO etc.), astfel cum este cazul în domeniile mai intens judiciarizate⁶¹⁵. În același sens, se observă și că noile instanțe globale au fost aproape întotdeauna create ca părți din anumite regimuri specializate, mai degrabă decât ca instanțe de jurisdicție generală, considerându-se că instanțele generale ar putea ajunge mult dincolo de zonele pe care statele ce le creează le doresc a fi investigate și supuse judecății⁶¹⁶. Competența acestor instanțe deja existente este, așadar, limitată

⁶⁰⁸ KINGSBURY, Benedict. International Courts: uneven judicialisation in global order. In: James CRAWFORD, Martti KOSKENNIEMI, eds. *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 203-227, pp. 211-212. ISBN: 978-0-521-14308-0; ROMANO, Cesare P. R. The Shadow Zones of International Judicialization. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 90-110, p. 90, pp. 104-105 [cit. 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶⁰⁹ Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*) [online]. ICJ Gen. List, 2007, nr. 91 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/91>.

⁶¹⁰ Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (*Georgia v. Russian Federation*) [online]. ICJ Gen. List, 2011, nr. 140 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/140>.

⁶¹¹ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion [online]. ICJ Reports, 1996, nr. 95 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/95>.

⁶¹² Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion [online]. ICJ Reports, 2004, nr. 131 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/131>.

⁶¹³ Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo [online]. ICJ Gen. List, 2010, nr. 141 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/141>.

⁶¹⁴ Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Merits) (*Nicaragua v. United States of America*) [online]. ICJ Reports, 1986, nr. 70 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/70>.

⁶¹⁵ ROMANO, Cesare P. R. The Shadow Zones of International Judicialization. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 90-110, p. 105 [cit. 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶¹⁶ KINGSBURY, Benedict. International Courts: uneven judicialisation in global order. In: James CRAWFORD, Martti KOSKENNIEMI, eds. *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 203-227, p. 211. ISBN 978-0-521-14308-0.

la un domeniu specific, și doar Curtea Internațională de Justiție are competență cu privire la „orice problemă de drept internațional”⁶¹⁷ – și aceasta, în limitele în care statele părți declară că „recunosc ca obligatorie *ipso facto* și fără o convenție specială, în raport cu orice alt stat care acceptă aceeași obligație”⁶¹⁸, jurisdicția Curții în acest sens (așa-numita „clauză opțională”, cu privire la care au depus declarații de acceptare 73 de state).

În ceea ce privește mecanismele coercitive pentru asigurarea executării hotărârilor judecătorești adoptate de către instanțele internaționale, acestea există într-o anumită măsură, însă aplicarea lor este deficitară. Cu titlu exemplificativ, statele-părți la *Statutul Curții Penale Internaționale* cooperează cu aceasta în executarea sentințelor pronunțate și sunt obligate să implementeze deciziile adoptate⁶¹⁹; membrii Organizației Mondiale a Comerțului pot recurge la contramăsuri odată ce au avut câștig de cauză în cadrul procesului⁶²⁰; hotărârile arbitrale ale comisiilor ICSID sunt executorii în instanțele naționale ca și cum ar fi pronunțate de cel mai înalt nivel de jurisdicție din sistemul intern⁶²¹; Consiliul de Securitate al ONU poate adopta măsuri coercitive dacă nerespectarea deciziilor Curții Internaționale de Justiție ar amenința pacea și securitatea internațională⁶²². În practică, însă, nerespectarea hotărârilor Curții Internaționale de Justiție sau a majorității celorlalte instanțe rareori a atras ca răspuns măsuri coercitive⁶²³.

Ce transpare din toate acestea este o altă problemă ce afectează în mod fundamental funcționarea potențial globală a instanțelor internaționale, și anume consimțământul statelor, respectiv lipsa acestuia cu privire la participarea în mecanismele internaționale de justiție. Consimțământul statelor reprezintă atât un impediment practic, efectiv în această direcție, cât și, prin aceasta, un element esențial în analiza tradițională a legitimității instituțiilor (inclusiv de justiție) internaționale.

⁶¹⁷ Statutul Curții Internaționale de Justiție [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945, art. 36 alin. (2) lit. b) [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19363>.

⁶¹⁸ Ibidem, art. 36 alin. (2).

⁶¹⁹ Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale [online]. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 17 iulie 1998, art. 93 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/34774>.

⁶²⁰ Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (Dispute Settlement Understanding), Annex 2 to the WTO Agreement [online]. Organizația Mondială a Comerțului, 1994, art. 22 [cit. 10.12.2023]. Disponibil: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/dsu_e.htm.

⁶²¹ Convenția pentru reglementarea diferendelor relative la investiții între state și persoane ale altor state [online]. Centrul internațional pentru reglementarea diferendelor cu privire la investiții (ICSID), 18 martie 1965, art. 54 [cit. 10.12.2023]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/35208>.

⁶²² Carta Națiunilor Unite [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945, art. 94 (2) [cit. 01.09.2023]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19362>.

⁶²³ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, p. 17 [cit. 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

Trebuie notat faptul că, în abordările legitimității, se distinge adesea între o concepție normativă, ce vizează, în termeni generali, legitimitatea (morală) a autorității⁶²⁴, asociată adesea termenului de „legalitate”, și o înțelegere sociologică, ce vizează factorii care conturează aprecierea actorilor relevanți cu privire la justificarea și exercitarea adecvată a autorității, numită uneori, spre diferențiere, „legitimare”⁶²⁵. Însă cele două abordări nu sunt complet independente⁶²⁶. Spre a exemplifica, clarificarea fundamentării normative pentru aprecierile cu privire la legitimitatea curților internaționale le poate spori acestora legitimarea ca locuri „autonome” de autoritate (în exprimarea lui Hart⁶²⁷) în ochii guvernelor și cetățenilor. De asemenea, dacă legitimitatea normativă a unei curți internaționale este contestată, acest lucru îi poate submina autoritatea, atât pe cea normativă, cât și pe cea *de facto*, precum și eficacitatea, și, până la urmă, impactul acesteia în soluționarea conflictelor și conturarea ordinilor de drept naționale⁶²⁸. Exemplul parțialității percepute a Curții Penale Internaționale cu privire la continentul african, ce a condus la retragerea unui stat african din rândul statelor-părți la *Statutul* său, este cât se poate de relevant.

Legitimitatea, privită în sensul său sociologic, este încă mai importantă la nivel internațional față de nivelul național, întrucât instanțele internaționale au la îndemână posibilitatea coerciției doar într-o măsură foarte limitată pentru a obliga statele să se conformeze hotărârilor pronunțate. Prin urmare, în lipsa unor astfel de mecanisme solide, dacă statele nu acceptă exercițiul autorității acestor instanțe, complianța de către state poate fi foarte mică, determinând ca sistemul de justiție să fie unul non-eficace⁶²⁹. De altfel, normativ vorbind, în măsura în care justiția internațională generează norme obligatorii, devine chiar mai important, din perspectiva democrației, ca cei ce sunt ținuti de astfel de norme să simtă că se află în această

⁶²⁴ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 494 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁶²⁵ TALLBERG, Jonas, ZÜRN, Michael. The legitimacy and legitimation of international organizations: introduction and framework. In: *The Review of International Organizations* [online]. 2019, vol. 14, pp. 581-606, p. 585 [cit. 01.10.2020]. ISSN 1559-744X, 1559-7431. Disponibil: <https://doi.org/10.1007/s11558-018-9330-7>.

⁶²⁶ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 494 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>; a se vedea și BODANSKI, Daniel. *The Concept of Legitimacy in International Law*. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, 422 p., pp. 313-315. ISBN 978-3-540-77763-2.

⁶²⁷ A se vedea, în general, HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Ediția a 3-a. Oxford: Oxford University Press, 1961, republicată 2012. 334 p. ISBN 978-0-19-964470-4.

⁶²⁸ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 494 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁶²⁹ Ibidem.

poziție „în nume propriu”⁶³⁰. Aprecierile subiective cu privire la legitimitate pot fi, însă, instabile, ele reprezentând rezultatul unui proces de evaluare și angajament de natură subiectivă cu instituțiile politice⁶³¹, motiv pentru care mare parte din literatura de specialitate juridică își concentrează atenția în principal asupra legitimității normative.

Legitimitatea normativă reprezintă, așadar, unul din standardele prin care poate fi evaluată o instanță internațională, căutând să identifice calitățile ce îi conferă acesteia „dreptul de a decide”, sau ce anume îi justifică autoritatea. Ea poate fi de folos în a identifica ce le lipsește curților internaționale și ce se poate face pentru întărirea lor⁶³². Abordările tradiționale cu privire la legitimitatea normativă se bazează pe anumite presupuneri cu privire la efectele deciziilor instanțelor internaționale dincolo de părțile aflate în conflict și scopul justiției internaționale, iar consimțământul statelor este una din aceste abordări. Ideea esențială a acestei poziții teoretice este aceea că instituțiile internaționale, și inclusiv instanțele internaționale, își derivă legitimitatea din consimțământul statelor de a se supune jurisdicției lor. Propriu-zis, autoritatea este legitimată prin apelul la sursele sau originile sale. Prin urmare, atât timp cât statele consimt astfel, autoritatea este justificată, iar, întrucât statele sunt suverane și independente, un mecanism de judecată internațional nu poate justifica exercitarea puterii sale de a decide asupra unor dispute ce implică statele fără acordul acestora⁶³³. Această perspectivă este ilustrată și la nivel aplicativ. Spre exemplu, în *Democratic Republic of the Congo v. Rwanda*⁶³⁴ sau *Georgia v.*

⁶³⁰ ⁶³⁰ NAGEL, Thomas. The Problem of Global Justice. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 2005, vol. 33, nr. 2, pp. 113-147 [citat 01.09.2023]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2005.00027.x>.

⁶³¹ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 494 [citat 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁶³² GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, pp. 63-64 [citat 01.10.2023]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶³³ A se vedea KLABBERS, Jan, PETERS, Anne, ULFSTEIN, Geir. *The Constitutionalization of International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 393 p., p. 39. ISBN 978-0-19-954342-7; BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. *The Legitimacy of Global Governance Institutions*. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437, pp. 412-413 [citat 01.10.2023]. ISSN: 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>; WOLFRUM, Rüdiger. Legitimacy of International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, 422 p., pp. 1-24, p. 6. ISBN: 978-3-540-77763-2; GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, pp. 64-66 [citat 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶³⁴ Armed Activities on the Territory of the Congo (New Application: 2002) (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda) [online]. ICJ Reports, 2006, nr. 126 [citat 01.10.2023]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/126>.

Rusia⁶³⁵, Curtea Internațională de Justiție a accentuat importanța „principiului fundamental al consimțământului”⁶³⁶. În mod esențial, cadrul de referință pentru analizarea acordării și scopului consimțământului este aproape întotdeauna statul, și nici o altă entitate sau persoană. Instanțele evaluează dacă un stat a consimțit, precum și limitele consimțământului exprimat, și chiar și în organisme unde entități non-statale pot acționa în judecată statele (precum ICSID, ori Curtea Europeană a Drepturilor Omului), jurisdicția acestora funcționează tot ca o expresie a consimțământului anterior acordat de state⁶³⁷.

O a doua abordare tradițională a legitimității se concentrează asupra caracterului echitabil și adecvat al proceselor de adoptare a deciziilor. În timp ce abordarea referitoare la consimțământul statelor derivă legitimitatea din originile autorității, abordarea referitoare la proces pune în relație legitimitatea cu procesul efectiv pe care o instanță îl utilizează în adoptarea deciziilor. În linii mari, se consideră că deciziile unei instanțe cu judecători și procese echitabile și imparțiale merită respect, în timp ce cele cu judecători și procese injuste nu. Prin urmare, un mecanism de judecată internațional care funcționează prin reguli ce asigură echitatea și imparțialitatea față de părți este mai legitim decât unul care manifestă parțialitate împotriva uneia din părți sau eșuează în a le acorda ambelor posibilitatea egală de a fi ascultate⁶³⁸. Un proces legitim presupune, așadar, oportunitatea egală acordată părților de a-și prezenta pozițiile, atât oral⁶³⁹, cât și în scris, precum și să răspundă susținerilor părții opozante. Apoi, urmează ca un judecător „cu o minte deschisă” să evalueze argumentele și să producă o hotărâre cu care fie o parte, fie ambele părți sunt în dezacord, dar care beneficiază, chiar și așa, de autoritate. M. Shapiro numește acest aspect „triada”, opinând în sensul în care, cu cât se identifică o îndepărtare mai mare de la această triadă, cu atât sunt mai mari provocările la adresa legitimității⁶⁴⁰. Echitatea procedurală este asociată, în acest context, cu principiul *audi alteram*

⁶³⁵ Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation) [online]. ICJ Reports, nr. 140, Hotărârea din 1 aprilie 2011 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/140>.

⁶³⁶ Ibidem, par. 131.

⁶³⁷ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, pp. 66-67 [cit. 01.10.2022]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶³⁸ Ibidem, p. 67.

⁶³⁹ Pentru o opinie contrară, în sensul în care nu există temeiuri pentru a se considera că audierile orale obligatorii rezultă în hotărâri mai echitabile și mai bune, a se vedea, spre exemplu, AMERASINGHE, Chittharanjan F. International Administrative Tribunals. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 316-336, p. 331 [cit. 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶⁴⁰ SHAPIRO, Martin. Courts: A *Comparative and Political Analysis*. Chicago: University of Chicago Press, 1981. 256 p., pp. 1-2. ISBN 0-226-75043-4; GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies

partem⁶⁴¹. Spre a exemplifica, Curtea Internațională de Justiție s-a pronunțat, în cauza *Teste Nucleare (Noua Zeelandă v. Franța, 1995)*, în sensul în care astfel de principii „sunt componente integrante ale preeminenței dreptului și justiției”⁶⁴². Abordarea cu privire la procesul echitabil se concentrează, însă, asupra părților litigante aflate în fața unei instanțe într-un caz particular, nu asupra părților interesate sau potențial afectate de dincolo de sala de judecată. Această perspectivă presupune că există judecători „cu o minte deschisă” și imparțiali și că este posibilă construirea unor instanțe de judecată imparțiale⁶⁴³.

Se observă că abordarea cu privire la procesul echitabil pare a avea atât o componentă personală, ce se referă la persoana și comportamentul judecătorilor, cât și o componentă instituțională, ce ține de normele și procedurile aferente prevăzute în actele ce guvernează astfel de instituții, precum și de comportamentul (în sensul de practică) a instituției în sine. Este important de notat, în acest sens, că există o preocupare la nivelul instanțelor internaționale pentru norme de etică judiciară, observabilă încă de la *Convention for the Pacific Settlement of International Disputes* [Convenția pentru reglementarea pașnică a conflictelor internaționale] (1907), care prevedea că membrii Curții Permanente de Arbitraj nu puteau acționa ca agenți, consilieri sau avocați decât în numele puterii care i-a numit⁶⁴⁴. Ulterior, *Statute of the Permanent Court of International Justice* [Statutul Curții Permanente de Justiție Internațională] prevedea că aceasta va avea în componența sa judecători imparțiali, care urmau să declare solemn că își vor exercita puterile „imparțial și cu conștiinciozitate”⁶⁴⁵. Ce anume se solicita din partea lor rămânea însă, în mare parte, nedefinit, fiind articulate doar prevederi cu privire la interzicerea unor funcții incompatibile, recuzare, destituire⁶⁴⁶. Aceste prevederi neîndestulătoare au fost preluate și în *Statutul Curții Internaționale de Justiție*, și ulterior suplimentate cu documentul

Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 67 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶⁴¹ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 62 [cit. 01.10.2022]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶⁴² Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests Case (New Zealand v. France) [online]. ICJ Reports, 1995, nr. 97, Ordinul din 22 septembrie, 288, 325 [cit. 01.10.2023]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/97>.

⁶⁴³ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 68 [cit. 01.10.2022]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶⁴⁴ Convention for the Pacific Settlement of International Disputes [online]. Haga, 18 octombrie 1907, art. 62 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/bd7626f1-1907-convention-for-the-pacific-settlement-of-international-disputes.pdf>.

⁶⁴⁵ Statute of the Permanent Court of International Justice [online]. Société des Nations, 1920, art. 2, art. 20 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.refworld.org/legal/constinstr/ion/1920/en/57478>.

⁶⁴⁶ SEIBERT-FOHR, Anja. International Judicial Ethics. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 757-778, p. 760 [cit. 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

*Rules of Court*⁶⁴⁷ [Regulile instanței]. Normele statuate cu privire la aceste două instanțe au fost ulterior preluate în convențiile, statutele și normele de procedură ale altor tribunale internaționale, inclusiv TIDM, sistemul de soluționare a diferendelor din cadrul OMC și tribunalele ICSID⁶⁴⁸. În decadele recente se observă, însă, o tendință în creștere de a specifica mai amplu normele cu privire la etica judiciară în cadrul justiției internaționale⁶⁴⁹, și unele instituții, precum Curtea Penală Internațională sau Organizația Mondială a Comerțului, și-au suplimentat documentele constitutive prin adoptarea unor coduri de etică. Acestea caută să formuleze expres obligațiile inerente funcției judecătorești, să îmbunătățească transparența și să promoveze încrederea publică în justiție, reducând astfel nevoia pentru un control extern ce poate fi dăunător independenței judecătorești⁶⁵⁰. Pe de altă parte, însă, normele etice au fost criticate ca fiind vagi și ca lăsând aplicarea lor, în mare parte, judecătorilor înșiși; mai mult, aceștia sunt reticenți în a codifica standardele de comportament pentru a evita acordarea puterii în acest sens unor actori externi care să amenințe independența judecătorească⁶⁵¹. Desigur, majoritatea normelor de etică sunt mai degrabă linii directoare, instrucțiuni, nu au o forță juridică obligatorie, ceea ce, de asemenea, poate pune probleme.

La nivel instituțional, este necesar să existe normele care să garanteze echitatea procedurală, și este necesar ca acestea să fie aplicate corespunzător. Exemplul notabil în sens contrar este reprezentat de situația Curții Penale Internaționale și a majorității cauzelor aflate pe rolul acesteia, existând critici considerabile atât din partea statelor, cât și din partea teoreticienilor și a societății civile cu privire la subiectele de drept împotriva căreia aceasta s-a îndreptat, nelipsită de consecințe de ordin practic. Propriu-zis, s-a reproșat Curții atât faptul că anchetele desfășurate de aceasta au vizat aproape exclusiv naționali africani, cât și faptul că pare a se identifica un model prin care selectarea cauzelor spre judecare este subscrisă intereselor

⁶⁴⁷ Rules of Court [online]. Curtea Internațională de Justiție, 1978 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/rules>.

⁶⁴⁸ SEIBERT-FOHR, Anja. International Judicial Ethics. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 757-778, p. 760 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶⁴⁹ SHELTON, Dinah. Legal Norms to Promote the Independence and Accountability of International Tribunals. In: *The Law & Practice of International Courts and Tribunals* [online]. 2003. vol. 2, nr. 1, pp. 27-62, p. 27, p. 29 [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://brill.com/view/journals/lape/2/1/article-p27_4.xml?ebody=abstract%2Fexcerpt.

⁶⁵⁰ SEIBERT-FOHR, Anja. International Judicial Ethics. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 757-778, pp. 760-761 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.

⁶⁵¹ TERRIS, Daniel. *Tests of Character*. In: Daniel TERRIS, Cesare P. R. ROMANO, Leigh SWIGART, eds. *The International Judge. An Introduction to the Men and Women Who Decide the World's Cases*. Waltham, Hanover, London: Brandeis University Press, University Press of New England, 2007. 315 p., pp. 191, 192. ISBN 978-1-58465-666-1.

statelor. Mai precis, presupusele crime internaționale aflate în competența Curții și comise de către forțele guvernamentale sunt „omise”⁶⁵², așa cum s-a întâmplat în anchetele cu privire la Uganda⁶⁵³ și Côte d’Ivoire⁶⁵⁴. Procedural, problema se conturează ca „selectivitate a acuzării”, fiind amplu analizate, spre exemplu, neajunsurile procedurii de selecție a cazurilor la nivelul Biroului Procurorului, care fac ca această procedură să fie insuficient consecventă, imparțială și reprezentativă⁶⁵⁵. În linii mari, este vorba despre lăsarea selecției la latitudinea procurorului, caz în care inclusiv factorul politic poate juca un rol deosebit de important, nu neapărat în mod direct, ci și prin propria abordare sau poziție politică a procurorului în cauză ce îi afectează imparțialitatea în activitatea de selecție.

În situația aceasta, insuficiența procedurală (precum și comportamentul sau acțiunea procurorilor, la nivel individual) au avut o consecință practică, Curtea riscând chiar să piardă trei state părți într-un moment de contestare a parțialității sale. Toate cauzele, respectiv toate persoanele anchetate de Curte au fost, până recent, din sfera africană, motiv pentru care Africa de Sud, Burundi și Gambia au anunțat, în 2016, retragerea din sistemul Curții. Uniunea Africană a redactat și prezentat un document referitor la *Strategia de retragere*, care a declarat expres faptul că, prin prisma procedurii de selecție a cauzelor, Curtea Penală Internațională este afectată de „dificultăți cu privire la legitimitatea sa percepută”⁶⁵⁶, iar Burundi s-a și retras din mecanismul acestei instanțe. Rămâne de văzut dacă stigmatul parțialității va fi redus odată cu investigațiile deschise cu privire la fapte petrecute pe alte continente și cu emiterea mandatelor de arestare pentru Vladimir Putin, Maria Lvova-Belova, Benjamin Netanyahu, fostul său ministru al apărării, Yoav Gallant, și unii oficiali Hamas. Va fi crucial, în acest sens, și răspunsul statelor la aceste mandate de arestare (de care depinde punerea lor în aplicare), atât pentru eficacitatea Curții, cât și pentru conturarea percepției asupra sa din punct de vedere al parțialității. Este important ca statele să nu practice un dublu standard, susținând legalitatea mandatului de arestare împotriva unora și negând această legalitate în privința altora, dacă liderii a căror arestare este solicitată se află în aceeași situație juridică (respectiv provin din State care nu sunt părți la

⁶⁵² KOTECHA, Birju. The International Criminal Court’s Selectivity and Procedural Justice. In: *Journal of International Criminal Justice* [online]. 2020, vol. 18, nr. 1, pp. 107-139, pp. 107-108 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqaa020>.

⁶⁵³ Situation in Uganda [online]. Curtea Penală Internațională, ICC-02/04 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.icc-cpi.int/uganda>.

⁶⁵⁴ Situation in the Republic of Côte d’Ivoire [online]. Curtea Penală Internațională, ICC-02/11 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.icc-cpi.int/cdi>.

⁶⁵⁵ KOTECHA, Birju. The International Criminal Court’s Selectivity and Procedural Justice. In: *Journal of International Criminal Justice* [online]. 2020, vol. 18, nr. 1, pp. 107-139, pp. 107-108 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqaa020>.

⁶⁵⁶ Withdrawal Strategy Document, Draft 2 [online]. African Union, 2017 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/icc_withdrawal_strategy_jan_2017.pdf.

Statutul Curții). Un astfel de dublu standard riscă să de-credibilizeze semnificativ Curtea și eforturile sale, iar alianțele politice sau antipatiile cunoscute trebuie să treacă în plan secundar față de respectarea dreptului internațional și hotărârilor instanțelor internaționale.

Așadar, se observă o legătură indisolubilă între selectarea cauzelor la nivelul Biroului Procurorului și percepția asupra legitimității Curții, mai precis o relație de întărire reciprocă. Selecția cauzelor are potențialul fie de a îmbunătăți, fie de a diminua legitimitatea percepută a Curții, iar aceasta din urmă conturează măsura în care această selecție poate, efectiv, să îmbunătățească sau să diminueze percepția asupra legitimității⁶⁵⁷.

Legitimitatea percepută, acceptarea autorității Curții de către celelalte entități, poate conduce, la rândul său, la o participare mai crescută a statelor la mecanismele Curții și, prin aceasta, și o mai bună protecție a indivizilor în fața comiterii de crime internaționale, și o mai sigură ordine mondială pașnică. Se remarcă, de asemenea, că influența Curții se extinde dincolo de părțile aflate în conflict, afectând propriu-zis poziția unui număr semnificativ de alte entități. Același lucru îl remarcă și judecătorul Philip Jessup cu privire la Curtea Internațională de Justiție, când declara, într-o faimoasă opinie separată în cauza *Barcelona Traction* (1970), că „influența deciziilor Curții este mai vastă decât forța lor obligatorie”⁶⁵⁸.

Se observă, în același timp, că legitimitatea percepută a unei instanțe internaționale este însoțită de riscuri reale de a pierde state-părți, nu este doar un concept teoretic cu consecințe doar în sfera presupunerilor sau imaginației. De aceea, este de dorit, și este necesar ca studiul legitimității în componenta sa subiectivă să capete un rol cel puțin similar rolului jucat de abordarea normativă, și ca celor două abordări să li se recunoască importanța egală și relația de interdependență.

De asemenea, se remarcă faptul că toate aceste disfuncționalități și elemente de critică, mai generale sau mai particulare, vizează, în mod esențial, principiile fundamentale ale justiției: accesul la justiție, caracterul său echitabil, independența, imparțialitatea, eficiența (eficacitatea), precum și încrederea publică în instanțe. Acestea se manifestă, este adevărat, la nivelul instanțelor internaționale, însă cu dificultăți din cele indicate, și este necesar, pentru o ordine mondială reală și care să-și îndeplinească scopul de asigurare și menținere a păcii, ca acestea să fie respectate cu atât mai mult și semnificativ mai bine decât în prezent la nivelul justiției internaționale.

⁶⁵⁷ KOTECHA, Birju. The International Criminal Court's Selectivity and Procedural Justice. In: *Journal of International Criminal Justice* [online]. 2020, vol. 18, nr. 1, pp. 107-139, p. 108 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqaa020>.

⁶⁵⁸ *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*, Judgment of 5 February 1970, Separate Opinion of Judge Jessup [online]. ICJ Reports, 1970, nr. 50, 163, par. 9 [cit. 01.10.2023]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/50>.

4.2. Ordinea juridică internațională de factură cosmopolitistă și reconceptualizarea sistemului de justiție internațională

4.2.1. Ordinea juridică internațională/globală în viziune cosmopolitistă

În câmpul cosmopolitismului juridic, preocupat de construirea unei ordini politice globale întemeiată pe drepturile și obligațiile juridice egale ale tuturor indivizilor, se pune accent pe crearea sau transformarea unor scheme instituționale care să conțină mecanisme concrete, procedurale și organizaționale, dedicate asigurării și protejării drepturilor umane ale tuturor persoanelor⁶⁵⁹. În acest sens, justiția internațională și mecanismele sale au început să devină, recent, un câmp semnificativ de preocupare pentru teoreticienii cosmopolitismului.

David Held arată că, în societatea contemporană, nu mai trăim într-o lume de comunități naționale discrete, ci într-o lume de „comunități suprapuse ale sorții”⁶⁶⁰, în care traiectoriile statelor sunt profund împletite între ele, iar globalizarea nu se manifestă doar în câmpul economic, ci implică și aspirații din ce în ce mai mari cu privire la dreptul și justiția internațională. În opinia sa, de la ONU la UE, de la schimbări în domeniul legilor războiului la întărirea drepturilor omului, de la apariția unor regimuri internaționale cu privire la mediul înconjurător la înființarea Curții Penale Internaționale este implicată și o nouă narațiune, una ce caută să recadreze activitatea umană și să o înrădăcineze în drept, drepturi și responsabilități⁶⁶¹.

Indivizii, guvernele și organizațiile non-guvernamentale sunt plasate, în prezent, într-un nou sistem de reguli, care au reformat semnificația juridică a granițelor de stat, regimul dreptului internațional liberal, așa cum se manifestă el, reconturând puterile și limitele, drepturile și obligațiile statelor. Suveranitatea nu mai poate fi înțeleasă doar în termenii puterii efective nelimitate, ci un stat legitim trebui să fie înțeles, din ce în ce mai mult, prin limbajul democrației și drepturilor omului. Autoritatea legitimă, la rândul său, a devenit legată, în termeni morali și juridici, de menținerea valorilor drepturilor omului și a standardelor democratice. Statele trebuie să se supună unor forme noi și intensificate de supraveghere și monitorizare în fața unui număr din ce în ce mai mare de regimuri internaționale, instanțe internaționale și autorități supranaționale, iar modul în care un stat își tratează cetățenii nu mai reprezintă doar problema statului respectiv. De asemenea, în contextul în care guverne cu granițe stabilite au rămas

⁶⁵⁹ HAYDEN, Patrick. Cosmopolitanism and the Need for Transnational Criminal Justice: The Case of the International Criminal Court. In: *Theoria: A Journal of Social and Political Theory* [online]. 2004, nr. 4, *Cosmopolitan Justice: A Symposium*, pp. 69-95, p. 70 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: https://www.academia.edu/549852/Cosmopolitanism_and_the_Need_for_Transnational_Criminal_Justice.

⁶⁶⁰ HELD, David. Globalization, International Law and Human Rights. In: *University of Connecticut Research Papers* [online]. 2005, nr. 2, pp. 2-18, p. 3 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: https://opencommons.uconn.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1001&context=hri_papers.

⁶⁶¹ Ibidem, p. 9.

nerecunoscute de comunitatea internațională, precum Rhodesia de Sud în 1965, iar mișcări de eliberare națională au dobândit niveluri noi de recunoaștere, precum Congresul Național African în anii '80, se poate afirma că granițele dintre state au o importanță juridică și morală în scădere, iar standardele internaționale le „încalcă” în feluri numeroase⁶⁶².

În comunitatea internațională, norme reglementând războiul, sistemele de armament, crimele de război, drepturile omului, mediul înconjurător etc. au transformat și delimitat ordinea statelor, încorporând politicile naționale în noi forme și straturi de responsabilitate și guvernare. Prin urmare, granițele dintre state, națiuni și societăți nu mai pot pretinde semnificația profundă legală și morală pe care au deținut-o în era suveranității clasice, ci acestea pot fi judecate, împreună cu comunitățile pe care le includ, prin standarde cel puțin generale, dacă nu chiar universale. Cu alte cuvinte, ele pot fi analizate și evaluate în raport cu standardele care, în principiu, se aplică oricărei persoane, oricărui individ, considerat a fi la fel de demn de a reprezenta obiect al preocupării și respectului. Sunt, astfel, suficiente elemente care să justifice existența unui cadru de drept global nu doar liberal, ci realmente internaționalist sau cosmopolitist⁶⁶³.

Dacă forțele regionale și globale contemporane perturbă orice corespondență simplă între teritoriu național, suveranitate, spațiu politic și comunitatea politică democratică, se observă, totuși, că la nivelul global prevalează o serie de probleme ce țin de transparență, responsabilitate și democrație, și sunt necesare anumite lanțuri de responsabilitate și procese democratice care să îi includă pe toți cei afectați în mod semnificativ de acestea. Ce este necesar, în fapt, este o mișcare pentru dreptate și legitimitate la nivel global, care să preseze guvernele și instituțiile internaționale în direcția anumitor puncte critice. Precedentul și fundamentul acestora este identificat în trecerea de la un drept internațional bazat pe putere efectivă la unul întemeiat pe principiile auto-determinării, dreptului, democrației și drepturilor omului. În acest sens, Held consideră deosebit de importante trei aspecte. În primul rând, trebuie să existe un angajament față de preeminența dreptului, iar civilii de toate credințele și naționalitățile au nevoie de protecție, indiferent unde locuiesc. În al doilea rând, este necesar un efort masiv pentru a crea o nouă formă de legitimitate politică globală, ce trebuie să confrunte motivele pentru care Vestul este privit atât de des ca fiind interesat doar de sine, parțial, unilateral și insensibil. Acest aspect trebuie să implice condamnarea tuturor încălcărilor drepturilor omului, indiferent unde apar, iar

⁶⁶² Ibidem; HELD, David. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press, 1995. 324 p., pp. 107-113. ISBN 0-8047-2687-6.

⁶⁶³ HELD, David. Globalization, International Law and Human Rights. In: *University of Connecticut Research Papers* [online]. 2005, nr. 2, pp. 2-18, p. 9 [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://opencommons.uconn.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1001&context=hri_papers.

multe părți ale lumii vor trebui convinse de faptul că interesul Vestului în securitate și drepturile omului nu este doar un produs al unor interese geopolitice sau geoeconomice pe termen scurt. În al treilea rând, este necesară recunoașterea directă a faptului că problemele etice și de dreptate aduse de polarizarea inegalităților sociale și economice trebuie abordate prin intermediul unor principii clare de dreptate socială⁶⁶⁴.

Patrick Hayden, preocupat de extinderea discuției cu privire la asigurarea respectării dreptului cosmopolitist în câmpul justiției penale transnaționale, arată că moralitatea de tip cosmopolitist trebuie să fie complementată de drept cosmopolitist pentru a putea genera acțiuni specifice, politice și instituționale, dedicate asigurării dreptății în situația comiterii de crime internaționale precum crimele de război, genocid și crime împotriva umanității⁶⁶⁵. Se afirmă, în acest sens, că drepturile și obligațiile identificate de câmpul cosmopolitismului moral sau de moralitatea cosmopolitistă trebuie să fie instituite în mod formal într-un sistem juridic de drept cosmopolitist. Un sistem de drepturi și obligații juridice va impune îndatoriri cu titlu obligatorii ale agenților pertinenti și va stabili condiții pentru remediere și pentru sancțiuni în cazul nerespectării lor⁶⁶⁶. Hayden arată că dreptul contemporan al drepturilor omului și dreptul umanitar reprezintă un sistem în curs de dezvoltare de drept cosmopolitist, precum și că înființarea Curții Penale Internaționale reprezintă o formă de dezvoltare și mai profundă a acestui sistem⁶⁶⁷.

În linii mari, se arată că actualele instanțe și organisme cvasi-judiciare internaționale permit un acces mai larg potențialelor părți în procese, și sunt mai autonome decât predecesorii lor⁶⁶⁸, acționând adesea la un nivel mai degrabă transnațional decât inter-statal, ceea ce înseamnă, între altele, că indivizii și entitățile non-guvernamentale au o influență semnificativă asupra selecției și accesului la astfel de instanțe, precum și asupra implementării hotărârilor pronunțate⁶⁶⁹. Dezvoltarea dreptului internațional în direcția diversificării funcțiilor instanțelor internaționale indică o trecere de la un sistem internațional bazat pe politică și putere la unul guvernat de o adevărată „preeminență a dreptului la nivel global”, iar cosmopolitiștii, care

⁶⁶⁴ Ibidem, pp. 11-14.

⁶⁶⁵ HAYDEN, Patrick. Cosmopolitanism and the Need for Transnational Criminal Justice: The Case of the International Criminal Court. In: *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*. 2004, nr. 4, *Cosmopolitan Justice: A Symposium*, pp. 69-95, p. 71 [citat 01.10.2022]. Disponibil: https://www.academia.edu/549852/Cosmopolitanism_and_the_Need_for_Transnational_Criminal_Justice.

⁶⁶⁶ Ibidem, p. 80.

⁶⁶⁷ Ibidem, p. 71.

⁶⁶⁸ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 491 [citat 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁶⁶⁹ KEOHANE, Robert O., MORAVCSIK, Andrew, SLAUGHTER, Anne-Marie. Legalized Dispute Resolution: Interstate and Transnational. In: *International Organization* [online]. 2000, vol. 54, nr. 3, pp. 457-488 [citat 9.09.2023]. Disponibil: DOI: <https://doi.org/10.1162/002081800551299>.

contestă locul pe care ar trebui să-l ocupe granițele teritoriale și identitățile naționale în delimitarea drepturilor fundamentale ale indivizilor, nu pot decât să se bucure de colapsul gradual al diviziunilor dintre câmpul intern și cel internațional⁶⁷⁰.

Gândirea cosmopolitistă, reflectată și în abordarea instanțelor internaționale, consideră că individul este punctul ultim de referință în justificarea autorității publice, acesta fiind investit atât cu o identitate națională, cât și cu o identitate cosmopolită. Spre deosebire de alte abordări, aceasta plasează cetățeanul în relație directă cu instituțiile supranaționale. Așadar, ordinea juridică de tip cosmopolitist are drept coordonate fundamentale asigurarea respectării sau îndeplinirii, la nivel instituțional, a unor scopuri morale asociate valorii umane egale a indivizilor, precum și asigurarea unei participări mai extinse a individului în ordinea globală, până la participare directă în fața organismelor și mecanismelor sale.

4.2.2. Reconceptualizarea legitimității instanțelor internaționale

Studiul legitimității instanțelor internaționale cu luarea în considerare a modificărilor apărute în ordinea juridică internațională în ultimele trei decade beneficiază amplu de contribuțiile unor autori care, deși nu își exprimă în mod necesar afilierea conceptuală la câmpul cosmopolitismului, își întemeiază propunerile pe elemente conceptuale fundamentale ale cosmopolitismului, cel puțin a celui politic/juridic/instituțional. Aceștia au formulat o serie de propuneri de reconfigurare a discursului asupra legitimității instanțelor internaționale întemeiate, în mod semnificativ, în teoria democratică.

Armin von Bogdandy și Ingo Venzke apreciază că, alături de soluționarea diferendelor, stabilizarea așteptărilor normative și crearea de drept, instanțele internaționale îndeplinesc și funcția de a controla și legitima autoritatea publică⁶⁷¹. Aceștia, preocupați de factorii esențiali care pot afecta evaluarea legitimității oricărei instanțe internaționale, și subsumând cercetările lor întrebării generale cu privire la guvernarea legitimă dincolo de granițele statului-națiune, au căutat să identifice modul în care puterea instanțelor internaționale interacționează cu principiul democrației. În special, au căutat să arate poate fi ea justificată în concordanță cu premisele

⁶⁷⁰ TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 491 [cit. 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.

⁶⁷¹ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. On the Functions of International Courts: An Appraisal in Light of Their Burgeoning Public Authority. In: *Leiden Journal of International Law* [online]. 2013, vol. 26, nr. 1, pp. 49-72, p. 49 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/abs/on-the-functions-of-international-courts-an-appraisal-in-light-of-their-burgeoning-public-authority/10FA8BF97F5EE4AFC9CA6B49345C1A6D>; BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. *In Whose Name? A Public Law Theory of International Adjudication*. International Courts and Tribunals Series. Oxford: Oxford University Press, 2014. 270 p., p. 8-17. ISBN: 978-0-19-871746-1.

fundamentale ale teoriei democratice. Aceștia au dezvoltat o înțelegere a justiției internaționale ca exercitare a autorității publice și au arătat că ideea cetățeniei transnaționale și chiar cosmopolitistă ar trebui să ghideze, în continuare, justificarea democratică a autorității publice a instanțelor internaționale⁶⁷².

Bogdandy și Venzke au arătat că acea concepție tradițională a puterii coercitive, asociată sau manifestată negativ în problema lipsei mecanismelor coercitive la nivel internațional, a devenit (dacă nu a fost dintotdeauna) inadecvată, și, în era unor instituții globale puternice, este necesar a se pune în discuție alte modalități de exercitare a puterii, cum ar fi cea de autoritate, înțeleasă drept acea „capacitate juridică de a-i determina pe alții și de a le influența libertatea, adică de a le contura situația legală sau factuală”⁶⁷³. Poziția lor teoretică presupune înțelegerea practicii judiciare internaționale ca exercitare a autorității publice și arată că această practică nu poate fi justificată suficient nici pe fundamentul tradițional al consimțământului statelor, nici pe o narativă funcționalistă, care se referă exclusiv la obiectivele sau valorile pe care instanțele ar trebui să le servească. În aceeași măsură, instanțele internaționale nu pot „extrage” suficientă legitimitate din legitimarea autorității publice exercitate de către alte instituții, fie ele state sau instituții internaționale. În calitate de actori autonomi care exercită autoritate publică, acțiunile lor necesită un mod autentic de justificare care să respecte principiile de bază ale teoriei democratice. În linii mari, aceștia arată că o justiție puternică extrage legea din strânsoarea organismelor politico-legislative, și aceasta este cea mai importantă sursă a legitimării democratice⁶⁷⁴.

Având ca temei parțial teoria celor doi autori, Nienke Grossman a formulat, la rândul său, o propunere de reconceptualizare a legitimității internaționale. Acesta a arătat că atât consimțământul statelor, cât și echitatea procedurală față de părți sunt insuficiente pentru a fundamenta legitimitatea instituțiilor de justiție la nivel internațional. Faptul că, așa cum s-a dezvoltat sistemul internațional de justiție, aceste instituții se pot pronunța asupra unor drepturi și obligații internaționale ale unor entități ce nu sunt părți în proces, pot afecta profund interesele unor entități interesate ce, de asemenea, nu sunt parte dintr-un litigiu anume, și pot contura dreptul în mod prospectiv necesită și o abordare nouă cu privire la legitimitatea instanțelor internaționale. Propunerea sa, în acest sens, avansează anumite modalități alternative pentru justificarea autorității instanțelor internaționale, subsumate atât câmpului procedural, cât și celui

⁶⁷² BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, p. 7 [cit. 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

⁶⁷³ Ibidem, pp. 17-18.

⁶⁷⁴ Ibidem, pp. 8-10, sect. a 2-a.

substanțial, iar argumentarea sa este susținută în trei privințe esențiale. Într-o direcție, acesta propune reimaginarea echității procedurale pentru a include entitățile ale căror drepturi și obligații sunt judecate în fața instanțelor. Pentru aceasta, propune utilizarea teoriei democratice (în linia lui Bogdandy și Venzke) pentru justificarea autorității instanțelor internaționale, în măsura în care entităților interesate li se acordă oportunitatea de a participa în formularea politicilor care le afectează. Într-o altă direcție, arată că instanțele trebuie să adere la anumite standarde universale de dreptate, ele neputând facilita încălcarea unui set de norme fundamentale precum prohibiția torturii, sclaviei, discriminării rasiale ori genocidului fără a-și pierde legitimitatea. Într-o a treia direcție, indică faptul că legitimitatea unei instanțe internaționale este afectată și de măsura în care aceasta își implementează obiectivele pentru care a fost înființată.

Alături de abordarea normativă și abordarea procedurală a legitimității instanțelor internaționale, așadar, se discută și de abordarea legitimității prin prisma îndeplinirii, de către aceste instanțe, a scopurilor pentru care au fost concepute. Într-un sens tradițional, se poate pune problema îndeplinirii adecvate a scopului de a soluționa, efectiv și adecvat, diferendele internaționale, respectiv de „legitimarea sau delegitimarea autorității prin rezultatul pe care îl produce”⁶⁷⁵. Nienke Grossman arată, însă, că abordările tradiționale ale legitimității nu recunosc nici impactul instanțelor internaționale asupra entităților ce nu au fost părți într-un litigiu, nici rolul modificat al acestor instanțe⁶⁷⁶. Propriu-zis, în ultimele decade, având în vedere dezvoltarea scopurilor, rolurilor și funcțiilor instanțelor internaționale, a creșterii importanței acestora, prin numărul lor, prin utilizarea lor efectivă și prin dezvoltarea, în general, a sistemului de justiție internațională, se identifică, mai nou, modificarea „prisme” prin care este privită îndeplinirea acestor scopuri, care a dobândit foarte puternice accente de natură substanțială.

Așadar, această abordare alternativă a legitimității instanțelor internaționale, numită și substanțială, subsumează aplicarea, în analiza rezultatelor obținute, a unei „lente a dreptății”⁶⁷⁷, și statuează că, și în ipoteza în care statele consimt la judecata internațională, și chiar dacă procedurile sale sunt echitabile, o curte care produce decizii imorale sau injuste este lipsită de legitimitate. Abordarea de natură substanțială a legitimității diferă de cele cu privire la consimțământ și proceduri prin faptul că se concentrează mai mult asupra rezultatelor

⁶⁷⁵ WOLFRUM, Rüdiger. Legitimacy of International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, 422 p., pp. 1-24, p. 7. ISBN 978-3-540-77763-2.

⁶⁷⁶ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 75 [citat 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶⁷⁷ Ibidem, p. 68.

instituționale decât asupra a ce le generează⁶⁷⁸, și este preocupată mai mult de conținutul normelor și instituțiilor, de „ce apără acestea”⁶⁷⁹. De asemenea, legitimitatea substanțială pleacă de la premisa că există un standard obiectiv și universal de dreptate și că acesta este și discernibil⁶⁸⁰. Astfel, o normă adoptată în mod corect procedural poate să fie lipsită de legitimitate dacă solicită un comportament detestabil, ceva ce nu poate fi justificabil prin prismă substanțială⁶⁸¹. Același raționament este aplicat cu privire la instanțele internaționale și deciziile adoptate de acestea. Un organism internațional de judecată, chiar dacă este înființat potrivit normelor aplicabile și adoptă decizii potrivit procedurii stabilite, dar nu obține rezultate pe care comunitatea internațională, în calitate de destinatar al acestora, le consideră adecvate, este supus riscului, pe termen lung, al erodării legitimității sale⁶⁸².

Un exemplu relevant în sensul în care legitimitatea substanțială (mai corect spus, lipsa ei) este însoțită de consecințe nu doar la nivel teoretic, imaginativ sau prezumtiv, ci și la nivel concret, este acela al Comisiei Orgnizației Națiunilor Unite pentru Drepturile Omului. Înființată în 1946, ca un organism subsidiar al Consiliului Economic și Social al ONU, aceasta a reprezentat principalul mecanism și forum internațional preocupat de promovarea și protecția drepturilor omului. Inițial, rolul său a fost mai degrabă în sensul promovării drepturilor omului, redactând principalele documente internaționale de drepturile omului care sunt în continuare în vigoare (*Declarația Universală a Drepturilor Omului*, 1948; *Pactele* cu privire la drepturile omului etc.). Ulterior, instituția a dobândit un rol activ în investigarea încălcărilor drepturilor omului, fie în anumite regiuni sau state (cazul Chile), fie prin specializarea asupra unor tipuri particulare de abuzuri. Nici una din aceste măsuri nu a reușit, însă, să facă această Comisie atât de eficace cum era de dorit, în principal pe fondul prezenței unor reprezentanți din state ce încălcau drepturile omului, precum și politizării organismului. Propriu-zis, Comisia era alcătuită din reprezentanți ai 53 de state-membre, aleși de ECOSOC, în fiecare an existând alegeri pentru înlocuirea a aproximativ o treime din membrii săi, pentru un mandat de 3 ani. Mandatele erau distribuite în funcție de regiune, prin mecanismul Grupurilor Regionale la nivelul ONU. Însă Comisia a fost criticată în mod repetat pentru compunerea sa, în special în contextul în care mai

⁶⁷⁸ Ibidem.

⁶⁷⁹ KLABBERS, Jan, PETERS, Anne, ULFSTEIN, Geir. *The Constitutionalization of International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 393 p., p. 39. ISBN 978-0-19-954342-7.

⁶⁸⁰ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 68 [citat 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶⁸¹ KLABBERS, Jan, PETERS, Anne, ULFSTEIN, Geir. *The Constitutionalization of International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 393 p., p. 39. ISBN 978-0-19-954342-7.

⁶⁸² WOLFRUM, Rüdiger. Legitimacy of International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, 422 p., pp. 1-24, p. 7. ISBN: 978-3-540-77763-2.

multe din statele-membre aveau probleme serioase cu privire la respectarea drepturilor omului, inclusiv state ale căror reprezentanți au condus instituția. Acestea căutau să obțină locuri în Comisie pentru a proiecta o imagine pozitivă asupra lor la nivel internațional, ori pentru a se sustrage criticilor cu privire la abuzurile săvârșite⁶⁸³. State precum Sudan, Nepal și Arabia Saudită erau membri ai Comisiei în 2006, între alte state ce deținuseră locuri numărându-se Algeria, Libya, Syria, Vietnam. De asemenea, a fost criticat faptul că această Comisie nu s-a angajat în discuții constructive cu privire la problematica drepturilor omului, ci a fost mai mult un forum pentru critici și „arătat cu degetul” selective din punct de vedere politic, standarde duble, politizare și diviziuni regionale obstructive⁶⁸⁴. În linii mari, instituția era din ce în ce mai discreditată, atât în opinia guvernelor lumii, cât și în ochii altor organizații de drepturile omului și ai societății civile, în general. Prin urmare, ca urmare la lipsei de satisfacție la nivel politic⁶⁸⁵ cu privire la funcționarea sa, Comisia a încetat să mai existe în anul 2006. Pe 15 martie 2006, Adunarea Generală a ONU a votat covârșitor în favoarea înlocuirii acestei instituții cu Consiliul Drepturilor Omului⁶⁸⁶, iar pe 27 martie 2006 a avut loc ultima întâlnire a Comisiei. A fost înființat, așadar, un alt organism, a cărui componență este diferită și în cadrul căruia există posibilitatea ca un membru să fie exclus dacă încalcă în mod semnificativ și sistematic drepturile omului, așa cum sunt protejate la nivel internațional.

Jan Klabbers, Anne Peters și Geir Ulfstein consideră că legitimitatea substanțială joacă un rol mai redus în dreptul internațional contemporan, în care încă se consideră că statele au o libertate aproape absolută a contractului (respectiv încheierii de tratate – n.a.), și că doar interdicția de a încheia tratate cu încălcarea normelor de *ius cogens* reflectă o preocupare de natură substanțială. În afara acesteia, consideră autorii, eticheta de „ilegitim” pare a se aplica în primul rând și în principal cu privire la omisiuni. Atunci când statele refuză să intervină în situații de epurare etnică, atunci când comunitatea internațională refuză să ia acțiune împotriva genocidului sau încălcărilor masive ale drepturilor omului ori împotriva agresiunii, această

⁶⁸³ The Shame of the United Nations [online]. *New York Times*, editorial, 26 feb. 2006 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.nytimes.com/2006/02/26/opinion/the-shame-of-the-united-nations.html>.

⁶⁸⁴ In larger freedom: towards development, security and human rights for all. Report of the Secretary-General (Kofi A. Annan) [online]. United Nations General Assembly, A/59/2005/Add.3, 2005 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/A.59.2005.Add.3.pdf>.

⁶⁸⁵ WOLFRUM, Rüdiger. Legitimacy of International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, 422 p., pp. 1-24. ISBN: 978-3-540-77763-2.

⁶⁸⁶ Resolution adopted by the General Assembly on 15 March 2006 [without reference to a Main Committee (A/60/L.48)] 60/251 [online]. Human Rights Council, United Nations General Assembly, A/RES/60/251, 2006 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/66/PDF/N0550266.pdf?OpenElement>.

omisiune este cea considerată nelegitimă⁶⁸⁷. Se observă, în schimb, din urmărirea situației Comisiei pentru Drepturile Omului, că nu doar omisiunile, ci și acțiunea concretă (în cazul Comisiei, de a se accepta numirea unor reprezentanți din state problematice) pot determina provocări la adresa legitimității, până la desființarea unei instituții considerată la nivel larg ca fiind lipsită atât de eficiența dorită, cât și de legitimitate.

Se observă, prin raportare la analizele asupra legitimității instanțelor internaționale, că nici una din aceste perspective, singură, nu este suficientă pentru justificarea legitimității instanțelor internaționale, nici din cele tradiționale, nici din cele mai recente. Componenta substanțială și perspectivele întemeiate în teorie democratică se dezvoltă din ce în ce mai mult, dar și consimțământul și dreptatea procedurală rămân relevante (aceasta din urmă, inclusiv în cadrul teoriilor mai noi), fiind importante și participarea statelor, și funcționarea adecvată a instanțelor internaționale pentru justificarea autorității lor.

Mai mult, abordările existente ale legitimității instanțelor internaționale folosesc, de regulă, cadrul conceptual al legitimității instituțiilor internaționale în ansamblul lor, operând adesea doar anumite particularizări sau adaptări de discurs cu privire la organisme și mecanismele de justiție. Preocupate extensiv de diviziuni teoretice (nu și lipsite de valoare), chiar și atunci când au în vedere în mod specific legitimitatea mecanismelor justiției internaționale în mod independent de cea a oricărei alte instituții internaționale sau globale, acestea preiau discursul general cu privire la legitimitate și îl adaptează, îl extind, îl reconceptualizează. Aceste forme de abordare, însă, par a nu surprinde în mod concludent particularitatea esențială a unei instituții de justiție, a unei instanțe de judecată, și anume aceea de a administra dreptatea, ceea ce presupune și îndeplinirea unor standarde specifice, care depășesc (fără a exclude) sfera dreptății procedurale. Atunci când pun în discuție problematica scopurilor instanțelor internaționale, spre exemplu, sau fac referire la funcțiile instanțelor internaționale, par a nu surprinde și trata în mod suficient scopul fundamental al justiției, acela de a face dreptate, cu o cât mai mare acuratețe. Apreciez, însă, că accentuarea acestui aspect ar produce o contribuție semnificativă în studiul justiției, ca funcție în sine, distinctă de alte puteri, funcții, roluri, ramuri etc.

Deși abordările existente au un nivel foarte ridicat de valoare științifică, consider că o „cheie” cel puțin importantă de analiză a legitimității unei instanțe este prin intermediul modului în care această instanță, ca organism menit să înfăptuiască justiția, așadar esențialmente diferit de alte mecanisme, predominant politice, respectă principiile fundamentale ale justiției. Desigur,

⁶⁸⁷ KLABBERS, Jan, PETERS, Anne, ULFSTEIN, Geir. *The Constitutionalization of International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 393 p., p. 39. ISBN 978-0-19-954342-7.

elemente ce țin de aceste principii infuzează deja abordările existente, ce fac referire la toate aceste principii (spre exemplu, extensiv în lumina legitimității procedurale), însă fără a le trata distinct, fără a le numi ca atare și fără a accentua rolul lor fundamental, în ansamblu, în înfăptuirea justiției. Ar fi binevenită, în acest context, alăturarea de abordările existente cu privire la legitimitatea instanțelor internaționale a unei noi abordări, care să aibă în vedere, drept mod de evaluare a legitimității, respectarea de către instanța analizată a principiilor fundamentale ale justiției, respectiv accesul la justiție, independența, imparțialitatea, dreptatea procedurală, eficiența, eficacitatea și încrederea publică în instanțe. O asemenea abordare, pe de o parte, include toate perspectivele de studiu deja formulate – consimțământul, jurisdicția și participarea se configurează ca problematici ce țin de acces, dreptatea procedurală reprezintă un principiu distinct, componenta substanțială poate fi subsumată eficacității, iar sensul sociologic al legitimității este integrat prin principiul încrederii publice. Pe de altă parte, o atare reconceptualizare a legitimității instanțelor internaționale accentuează particularitatea fundamentală a justiției, și anume înfăptuirea dreptății, pornind de la înseși principiile pe care aceasta se întemeiază.

4.2.3. Valorificarea și respectarea principiilor fundamentale ale justiției – criteriu în evaluarea legitimității instanțelor internaționale

Literatura de specialitate a produs, în ultimii ani, și o serie de propuneri efective în direcția dezvoltării justiției internaționale, în strânsă legătură cu asigurarea unei mai mari legitimități a acesteia și a organismelor ce o compun. Pentru o mai bună structurare discursivă, voi încerca să instrumentalizez posibilitatea introducerii, drept criteriu în evaluarea legitimității instanțelor internaționale, a respectării principiilor justiției, și să aplic această metodă în identificarea și formularea propunerilor de dezvoltare a justiției internaționale.

În acest sens, principiul fundamental al accesului la justiție subsumează problematica participării la actul de justiție, precum și pe cea a jurisdicției instanțelor internaționale, cele două aflându-se într-o legătură indisolubilă. O propunere și o soluție ce pare să dobândească din ce în ce mai mult interes este aceea de a întări tendința potrivit căreia jurisdicția instanțelor internaționale să nu mai fie atât de dependentă de consimțământul statelor.

Curtea Permanentă de Justiție Internațională a statuat, în opinia consultativă din problema *Statutului Careliei de Est*, principiul fundamental potrivit căruia „nici un stat nu poate fi, fără consimțământul său, obligat să își supună diferendele (...) arbitrajului, sau oricărei alte forme de

soluționare pașnică”⁶⁸⁸. Formularea reprezintă o expresie a așa-numitului „principiu al consimțământului”⁶⁸⁹, iar jurisdicția instanțelor internaționale a depins de acest consimțământ. Ce se observă în prezent, însă, este că majoritatea organismelor de judecată exercită, în fapt, jurisdicție obligatorie, iar judecata este pornită, adesea și în contexte specifice, în mod unilateral. Acest aspect atestă trecerea de la paradigma tradițională a consimțământului la o paradigmă a judecării obligatorii, în care consimțământul fie provine implicit, din ratificarea unor tratate ce au creat diverse organizații internaționale și instanțele lor, fie este ocolit din punct de vedere jurisprudențial, iar litigiile sunt adesea întreprinse unilateral. Principiul consimțământului rămâne valid, dar semnificația sa a fost gradual redusă, punându-se problema dacă el chiar mai servește un rol semnificativ în ordinea internațională⁶⁹⁰.

Actualmente majoritatea instanțelor internaționale ce produc hotărâri cu efect obligatoriu funcționează în paradigma jurisdicției obligatorii, consimțământul față de competența instanței fiind o cerință a dobândirii statutului de membru în organizația internațională sau regimul de drept respectiv. Puținele excepții de la acest sistem, care este prevalent, sunt reprezentate de instanțe înființate înainte de 1990, precum Curtea Internațională de Justiție, care încă funcționează în paradigma consensuală clasică (consimțământul la judecarea cauzei trebuie acordat expres). Potrivit *Convenției Națiunilor Unite asupra dreptului mării*, soluționarea diferendelor funcționează parțial în temeiul ambelor paradigme, iar arbitrajul, care a fost esențialmente consensual, se dezvoltă din ce în ce mai mult în sensul urmăririi sale unilaterale. Chiar și în cazul instanțelor ce funcționează în paradigma consensuală, însă, s-a observat ampla „ocolire” a consimțământului statelor⁶⁹¹.

Judiciarizarea non-uniformă a relațiilor internaționale și faptul că anumite state refuză participarea în varii mecanisme de justiție internațională, în paralel cu această trecere spre justiție internațională obligatorie, pune, însă, o problemă semnificativă. Soluționarea sa a fost propusă prin trei tipuri diverse de abordări. Abordarea tehnocratică sau legalistă, întemeiată pe norme juridice și soluții procedurale, se bazează pe principiile generale ale dreptului și o formulare mai atentă a tratatelor și a prevederilor lor cu privire la soluționarea diferendelor. Abordarea

⁶⁸⁸ Status of Eastern Carelia, Advisory Opinion [online]. Permanent Court of International Justice, 23 iulie 1923, ser. B, nr. 5 [citat 01.10.2022]. Disponibil: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/permanent-court-of-international-justice/serie_B/B_05/Statut_de_la_Carelie_orientale_Avis_consultatif.pdf. Principiul a fost reafirmat în *Mavrommatis Palestine Concessions* [online]. Permanent Court of International Justice, Hotărârea din 30 august 1924 și opiniile separate, ser. A, nr. 2. [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/pcij-series-a>.

⁶⁸⁹ ROMANO, Cesare P. R.. The Shift from the Consensual to the Compulsory Paradigm in International Adjudication: Elements for a Theory of Consent. In: *New York University Journal of International Law and Politics* [online]. 2009, vol. 39, pp. 791-872, p. 792 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2013/02/39.4-Romano.pdf>.

⁶⁹⁰ Ibidem, pp. 794-795.

⁶⁹¹ Ibidem, pp. 795-797.

sociologică sau jurisprudențială este întemeiată pe acțiunea voluntară a comunităților epistemice formate din judecători și arbitri internaționali, cărora li se cere ca, în absența unor norme și principii bine definite, să construiască spontan o formă de sistem judiciar informal. Abordarea non-participării sau renunțării la participare accentuează capacitatea și dreptul statelor de a nu accepta jurisdicția instanțelor internaționale⁶⁹² și este și cea mai puțin utilizată în literatura de specialitate.

Cesare Romano, arătând beneficiile, dar și limitările acestor abordări, avansează, la rândul său, o serie de propuneri normative și sugestii pentru acțiune concretă. Între acestea, identifică o necesitate urgentă înspre dezvoltarea gândirii referitoare la conceperea clauzelor cu privire la soluționarea diferendelor. La rândul ei, aceasta necesită o schimbare de atitudine la nivelul teoreticienilor domeniului, dar și negociatorilor statelor, care nu au acordat suficientă atenție acestor clauze. Într-o altă direcție, este imperativă îmbunătățirea mecanismelor prin care judecătorii internaționali sunt selectați și aleși, și este necesară, de asemenea, o reducere a competiției între mecanisme multiple care au jurisdicție asupra aceluiași tip de dispută, spre exemplu prin a face ca finanțarea instanțelor să fie mai puțin dependentă de criterii cantitative și număr de cauze⁶⁹³. Aceste aspecte devin din ce în ce mai importante în contextul tendinței de a se reține, la nivelul instanțelor, în formele arătate, consimțământul statelor față de jurisdicția instanțelor internaționale și al reducerii subsecvente a dependenței exercitării acesteia de exprimarea expresă a consimțământului. Majoritatea autorilor, și cu siguranță cei cu o viziune infuzată de cosmopolitism, susțin această tendință, observând beneficiile majore pe care scăderea dependenței de consimțământul statelor în atragerea competenței instanțelor internaționale le aduce în câmpul asigurării și respectării valorii umane egale și intereselor indivizilor. Soluția este cu atât mai relevantă în privința indivizilor ce fac parte din state ce nu doresc să participe la anumite elemente ale vieții juridice internaționale și care speră că pot eluda norme fundamentale din cadrul ordinii juridice internaționale.

Dacă s-au identificat și aplicat anumite formule pentru participarea statelor la ordinea juridică internațională care să implice diminuarea rolului consimțământului expres la acceptarea jurisdicției instanțelor, se discută, de asemenea, și de o participare mai amplă a altor actori internaționali decât cei tradiționali, precum și a altor entități interesate în procesele desfășurate. La nivel conceptual, problematica vizează, ca ideal al cosmopolitismului, participarea directă (sau cât mai puțin mediată) a indivizilor în dreptul internațional. La nivel aplicativ, sunt susținute diverse forme de extindere a accesului la justiția internațională.

⁶⁹² Ibidem, pp. 799-800.

⁶⁹³ Ibidem, pp. 799-800.

Considerând că democrația reprezintă un fundament normativ „ineluctabil” al justificării autorității publice și analizând modalitățile prin care poate fi îmbunătățită legitimarea democratică a deciziilor internaționale, Bogdandy și Venzke arată că punctul de plecare al acestor justificări democratice îl reprezintă indivizii a căror libertate conturează hotărârile judecătorești, oricât de indirect și mediat se întâmplă acest lucru⁶⁹⁴. Legitimitatea democratică trebuie să fie generată fără a produce dubii cu privire la monopolul judecătorului asupra deciziei, precum și fără a dilua un concept nuanțat al democrației ce solicită participarea efectivă în procesele de adoptare a hotărârilor⁶⁹⁵. Între modalitățile prin care procedurile judiciare pot întări legitimarea democratică a hotărârilor judecătorești este esențială justificarea deciziilor cu privire la participanții din proces, în contextul în care părțile sunt implicate în modul în care se desfășoară cauza, iar instanța trebuie să gestioneze argumentele pe care acestea le formulează. Prin urmare, un posibil răspuns la problema justificării exercitării autorității publice de către instanța internațională poate fi identificat în creșterea posibilității de intervenție și participare⁶⁹⁶.

Legitimitatea presupune, așadar, ca instanțele internaționale să permită non-părților să participe în procedurile desfășurate, și aceasta în cel puțin două situații: când o instanță judecă o dispută ce se va pronunța asupra drepturilor și obligațiilor internaționale ale non-părții (aceasta va trebui audiată în mod corect și imparțial), precum și atunci când sunt implicate interesele unor entități terțe interesate (aceasta trebuie să aibă posibilitatea de a influența rezultatele)⁶⁹⁷. În cauza *Pulau Ligitan*, spre exemplu, Curtea Internațională de Justiție a admis faptul că este posibilă intervenția unei părți chiar dacă nu poate arăta o legătură jurisdicțională cu nici una din celelalte părți din proces⁶⁹⁸. În procedurile desfășurate la nivelul Organizației Mondiale a Comerțului, membrii care nu sunt părți în litigii au putut întotdeauna să participe în toate etapele litigiului⁶⁹⁹. Practica în arbitrajul cu privire la investiții, însă, lasă o posibilitate foarte mică pentru

⁶⁹⁴ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, p. 25, 41 [citat 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

⁶⁹⁵ Ibidem, p. 26.

⁶⁹⁶ Ibidem, pp. 26-27.

⁶⁹⁷ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 81 [citat 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁶⁹⁸ Sovereignty over Pulau Ligitan und Pulau Sipadan (Indonesia/Malaysia), Application by the Philippines for Permission to Intervene [online]. ICJ Reports, Hotărârea din 23 octombrie 2001, par. 35 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/102/102-20011023-JUD-01-00-EN.pdf>.

⁶⁹⁹ Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (Dispute Settlement Understanding), Annex 2 to the WTO Agreement [online]. Organizația Mondială a Comerțului, 1994, art. 4(11), 10, 17(4), 21 [citat 10.12.2023]. Disponibil: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/dsu_e.htm.

participarea unor terți, având ca motivație, printre altele, soluționarea eficace a diferendului în cazul individual concret; se identifică, însă, și tendința de a extinde aceste proceduri⁷⁰⁰.

De asemenea, se pune problema acelor actori care, deși nu au un interes protejat juridic într-o cauză particulară, doresc, totuși, să intervină, numiți *amici curiae*, foarte adesea reprezentați de organizații non-guvernamentale. Participarea acestora poate deschide potențialul legitimativ, ele putând reduce distanța dintre procedurile judiciare și publicul național sau global⁷⁰¹. Normele procedurale la nivelul CIJ și TIDM nu prevăd nimic în acest sens, iar practica instanțelor internaționale este una neunitară. La nivelul Curții Internaționale de Justiție, inițial nu s-a permis, dar actualmente se admite, începând cu cauza *Gabcikovo-Nagymaros*, că pot fi introduse opinii de către *amici curiae* ca parte din susținerile părților litigante⁷⁰². Cum anume trebuie ele gestionate, însă, este în continuare neclar⁷⁰³. Nici Acordurile OMC nu statuează nimic în această privință, însă practica pare să sugereze o tendință înspre a le accepta. În cauza *US – Shrimp*, completul a respins o astfel de solicitare. Organul de Apel, însă, a corijat această abordare, arătând că li se acordă completelor, prin documentul *Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (Dispute Settlement Understanding) (DSU)*, „autoritate amplă și extensivă de a realiza și de a controla procesul prin care se informează atât cu privire la faptele relevante ale litigiului, cât și cu privire la normele și principiile legale aplicabile acestor fapte”⁷⁰⁴. Procedurile la nivelul ICSID nu permiteau inițial participarea dincolo de părțile cauzei, însă practica a început să se modifice, iar *ICSID Arbitration Rules* [Regulile de Arbitraj] din 2006 au introdus, în regula 37 (în versiunea din 2022, regula 67), posibilitatea intervenției de către terți⁷⁰⁵.

De asemenea, este susținută și ascultarea sau audierea indivizilor în cauzele aflate pe rolul instanțelor internaționale atunci când instanța judecă asupra drepturilor persoanei ce derivă din dreptul internațional. Astfel cum legitimitatea la nivel intern presupune participarea celor ale

⁷⁰⁰ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, pp. 27-28 [cit. 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

⁷⁰¹ Ibidem, p. 29.

⁷⁰² Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) [online]. ICJ Reports, 1997, nr. 92 [cit. 9.12.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/92>.

⁷⁰³ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, p. 29 [cit. 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

⁷⁰⁴ United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products [online]. Appellate Body Report, WT/DS58/AB/R, 12 oct. 1998, par. 106 [cit. 9.12.2022]. Disponibil: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm.

⁷⁰⁵ ICSID Arbitration Rules [online]. Centrul internațional pentru reglementarea diferendelor cu privire la investiții (ICSID), 2022, regula 67 [cit. 30.04.2025]. Disponibil: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/Arbitration_Rules.pdf.

căror drepturi și obligații sunt supuse judecării, și legitimitatea la nivel internațional presupune același lucru. A permite instanțelor să se pronunțe asupra drepturilor și obligațiilor unor deținători de drepturi lipsiți de voce procesuală reprezintă o amenințare serioasă la adresa legitimității și nu ia în considerare larga recunoaștere a indivizilor ca subiecte de drept internațional⁷⁰⁶.

Este de dorit, în această direcție, o uniformizare cât mai mare la nivelul justiției internaționale pentru a asigura reprezentarea intereselor și participarea cât mai extinsă la soluționarea cauzelor. Este imperios necesar, în scopul legitimității (democratice) a acestora, să arate că entitățile ale căror drepturi și obligații sunt afectate de hotărârile judecătorești pronunțate au avut posibilitatea de a-și exprima opinia în fața instanțelor⁷⁰⁷.

În ceea ce privește participarea indivizilor la viața juridică internațională și asigurarea respectării valorii umane egale prin intermediul instanțelor internaționale, aceștia au calitatea procesuală pasivă în fața Curții Penale Internaționale, precum și calitatea procesuală activă de a formula plângeri împotriva statelor pentru încălcarea tratatelor din câmpul drepturilor omului. Astfel de drepturi sunt recunoscute la nivel internațional prin diverse documente juridice. Se observă, însă, că mecanismele prin care se permite accesul direct al indivizilor în calitate de părți, pe de o parte, presupun consimțământul statului (este, de fapt, o formă de participare mediată de participarea statului la mecanismul respectiv), și, pe de altă parte, sunt mai degrabă de natură regională⁷⁰⁸. La nivel global acționează mecanismele din cadrul ONU, care nu sunt, însă, judecătorești în sensul clasic al termenului.

În acest sens, a fost readusă în discuția publică propunerea de înființare a unei Curți Mondiale a Drepturilor Omului, în forma actuală fiind formulată de un grup de specialiști în domeniul dreptului internațional al drepturilor omului și subsumată, conceptual, sistemului ONU. Astfel, Curtea beneficiază, în stadiul său de propunere, de un draft de Statut consolidat,

⁷⁰⁶ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 84 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁷⁰⁷ A se vedea și **BEJAN, Lavinia Andreea**. The Access and Participation of Individuals in Mechanisms of International Justice. In: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală: conf. șt., ediția a 8-a, 14-15 decembrie 2023*, Chișinău. Chișinău: CEP USM, 2024, pp. 87-94. ISBN 978-9975-62-764-1 (PDF).

⁷⁰⁸ Statute of the Inter-American Commission on Human Rights [online]. Organization of American States, 1979, Res. 447 (IX-0/79) [cit. 01.09.2022]. Disponibil: https://www.oas.org/36ag/english/doc_referencia/Estatuto_CIDH.pdf; Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale [online]. Consiliul European, 4 noiembrie 1950, art. 19-51 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ron; Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of an African Court of Human and Peoples' Rights [online]. Organization of African Unity, 1998, Doc. OAU/LEG/EXP/AFCHPR/PROT(III), art. 30 [cit. 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.african-court.org/wpafc/wp-content/uploads/2020/10/2-PROTOCOL-TO-THE-AFRICAN-CHARTER-ON-HUMAN-AND-PEOPLES-RIGHTS-ON-THE-ESTABLISHMENT-OF-AN-AFRICAN-COURT-ON-HUMAN-AND-PEOPLES-RIGHTS.pdf>.

precum și de comentarii pe marginea acestuia, formulate de Julia Kozma, Manfred Nowak și Martin Scheinin⁷⁰⁹.

Această Curte este concepută ca un organism permanent investit cu puterea de a decide într-o manieră finală și obligatorie asupra tuturor plângerilor cu privire la presupuse încălcări ale drepturilor omului ce îi sunt prezentate, în condițiile din Statut (art. 1). În ceea ce privește competența materială, se prevede că această instanță ar avea jurisdicție cu privire la încălcările drepturilor omului comise de orice stat-parte sau entitate (organizație interguvernamentală ori actor non-statal, inclusiv corporație, care a recunoscut competența Curții). Mai precis, este vorba de orice drept al omului prevăzut în convențiile și tratatele de drepturile omului din sistemul ONU. Sunt enumerate, în art. 5(1) din Statut, 21 de astfel de convenții și protocoale adiționale, inclusiv cele două *Pacte Internaționale* din 1966.

Cât despre competența personală, Curtea poate primi sau examina plângeri de la orice persoană, organizație non-guvernamentală sau grup de indivizi ce pretinde că este victima unei încălcări a drepturilor sale. O astfel de încălcare care să atragă competența Curții poate fi comisă fie de către un stat-parte, și să vizeze oricare drept al omului prevăzut în orice tratat de drepturile omului la care statul respectiv este parte, fie de către orice entitate care a declarat că recunoaște competența Curții cu privire la drepturile omului protejate prin tratatele respective (art. 7). Atât intervenția terților, cât și comentariile scrise prezentate de *amici curiae* sunt permise (art. 12).

Dacă hotărârea Curții este în sensul în care s-a comis o încălcare a drepturilor, aceasta va stabili și forma de reparație față de victimă (restituire, rehabilitare, compensare, garanții ale ne-repetării, sau orice altă formă), care va fi acordată obligatoriu în termen de 3 luni de la pronunțarea deciziei (art. 17-18). Desigur, acesta este, în acest moment, doar un proiect teoretic, însă el a atras atenția teoreticienilor și instituțiilor de profil, subliniind în discuția publică problema dificultăților la nivelul mecanismelor ONU de protecție a drepturilor omului și conturând o formă nouă de participare a indivizilor într-un mecanism propriu-zis de judecată cu privire la drepturile recunoscute internațional ale acestora.

În ceea ce privește principiul fundamental al echității procedurale, se arată că, pentru a fi legitime, este necesar ca instanțele să fie corecte, echitabile în punct de vedere procedural⁷¹⁰. Spre exemplu, indivizii au un temei solid, în dreptul internațional al drepturilor omului, pentru dreptul de a beneficia de o audiere corectă și imparțială atunci când drepturile lor sunt supuse

⁷⁰⁹ KOZMA, Julia, NOWAK, Manfred, SCHEININ, Martin. *A World Court of Human Rights – Consolidated Draft Statute and Commentary* [online]. 2010 [cit. 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/Professors/Scheinin/ConsolidatedWorldCourtStatute.pdf>.

⁷¹⁰ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 81 [cit. 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

judecății la nivel internațional. Chiar dacă instrumentele juridice privitoare la drepturile omului fac referire, în general, la respectarea dreptului acestora la un proces echitabil în fața instanțelor naționale, nu există nici o diferență în funcția de judecată care să justifice limitarea acestui drept doar cu privire la judecata înfăptuită la nivel național⁷¹¹.

La nivel internațional se identifică, însă, nevoia unei reimaginări a echității procedurale astfel încât aceasta să includă, în mod corect și echitabil, și celelalte entități interesate în afară de părți⁷¹². Accesul acestora este o componentă importantă, însă, efectiv, contează și modul în care ele sunt tratate din punct de vedere procedural. Astfel, este obligatoriu ca entitățile interesate și non-litigante să fie audiate în mod corect și imparțial, să aibă posibilitatea efectivă și egală de a-și prezenta argumentele. Acest lucru se aplică, desigur, și indivizilor, atunci când aceștia întrunesc condițiile pentru a fi audiați în fața unei instanțe internaționale, respectiv atunci când instanțele judecă în privința drepturilor și obligațiilor lor. Când un individ întrunește condițiile pentru a fi ascultat într-un litigiu internațional, acesta trebuie să-și poată prezenta poziția cu privire la implicațiile cauzei asupra drepturilor sale, respectiv asupra modului în care dreptul internațional relevant pentru drepturile și obligațiile sale constrânge acțiunea părților din litigiu⁷¹³.

Mai mult, se pune problema, la nivel internațional, a caracterului public și transparent al procesului, legătura dintre acestea fiind reprezentată de oralitatea procesului. Această problemă poate fi subsumată atât echității procedurale în sens larg, cât și principiului fundamental al (obținerii) încrederii publice în instanțe. O parte din organismele de justiție internațională au deja în vedere acest aspect esențial, cazul CIJ⁷¹⁴, TIDM⁷¹⁵, CPI⁷¹⁶. În alte contexte, precum cel al OMC, regula este reprezentată de confidențialitate. Deși se observă, în practica acesteia, o deschidere către anumite cerințe ale publicității și transparenței, este de dorit

⁷¹¹ Ibidem, p. 84.

⁷¹² Ibidem, p. 81.

⁷¹³ GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106, p. 86 [citat 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.

⁷¹⁴ Statutul Curții Internaționale de Justiție [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945, art. 46 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19363>; Rules of Court [online]. Curtea Internațională de Justiție, 1978, art. 59 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/rules>.

⁷¹⁵ Statutul Tribunalului Internațional pentru Dreptul Mării [online]. Organizația Națiunilor Unite, 10 decembrie 1982, art. 26 (2) [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/public/DetaliiDocument/87401>; Rules of the Tribunal [online]. Tribunalul Internațional pentru Dreptul Mării, 28 octombrie 1997, modif. 17 martie 2009, art. 74 [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/basic_texts/Itlos_8_E_17_03_09.pdf.

⁷¹⁶ Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale [online]. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 17 iulie 1998, art. 67 și 68 (2) [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/34774>.

un caracter public mai pronunțat la nivelul acestei instituții⁷¹⁷. La nivelul ICSID procedurile sunt chiar mai puțin publice și transparente decât cele din cadrul OMC, însă și aici a început să fie invocată importanța unui corp jurisprudențial de natură publică⁷¹⁸. Mai mult, este necesar ca, în evaluarea încrederii publice în instanțe, să fie avute în vedere în mod semnificativ atât criteriile legitimității în abordarea sa substanțială și privitoare la scopurile și rezultatele adecvate ale instanțelor internaționale, cât, mai ales, criteriile legitimității în abordarea sa subiectivă, câmp care încă pare a fi insuficient avut în vedere.

În ceea ce privește independența justiției și imparțialitatea judecătorului internațional, am arătat în Capitolul 3 al tezei modul în care acestea sunt elemente esențiale în evaluarea legitimității instanțelor internaționale, accentuând importanța garanțiilor procedurale în scopul asigurării lor, precum și raportarea la principiul fundamental al eficienței. În scop prescriptiv, o atenție deosebită trebuie acordată procedurilor de selecție și numire a judecătorilor.

Analizele practicii alegerilor judiciare au subliniat rolul dominant al ramurii executive din cadrul organismului căruia instanța îi este subsumată (cazul Adunării Generale și Consiliului de Securitate la nivelul Curții Internaționale de Justiție). Prin urmare, există riscul ca poziția politică a unui stat și potențialul său de negociere să fie decisive în ocuparea unor poziții vacante în sistemul de justiție internațional. În cele mai multe cazuri, candidații au nevoie de sprijinul puternic al statelor din care fac parte, care trebuie să investească un capital politic semnificativ în cursul alegerilor. De regulă, sugestiile de îmbunătățire în această direcție vizează calificarea judecătorilor, independența și imparțialitatea acestora. O variantă este aceea a introducerii unor mandate unice de durată mai lungă, fără posibilitatea realegerii, ce ar putea diminua dependența judecătorilor de guvernele lor. O altă variantă o reprezintă urmărirea unor posibilități mai bune pentru evaluarea candidaților; această abordare se observă la nivelul *Statutului CPI*, care solicită ca statele să justifice candidaturile, ori la Curtea de Justiție din Caraibe, ce funcționează din 2005 și este prima curte internațională ce lasă numirea judecătorilor în sarcina unei Comisii Regionale pentru Servicii Judiciare și Juridice⁷¹⁹.

⁷¹⁷ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, p. 27 [citat 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

⁷¹⁸ ICSID Arbitration Rules [online]. Centrul internațional pentru reglementarea diferendelor cu privire la investiții (ICSID), 2022, regula 32 [citat 30.04.2025]. Disponibil: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/Arbitration_Rules.pdf.

⁷¹⁹ BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41, pp. 32-33 [citat 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.

Mai mult decât atât, în contextul conceptual al reprezentării democratice, s-a pus problema instituțiilor și forurilor ce ar trebui să aleagă judecătorii internaționali atât timp cât popoarele ce sunt subiect de drept al jurisdicției lor nu constituie un singur popor. În abordarea tradițională interguvernamentală, în care guvernele figurează ca reprezentanți în dreptul internațional, selecția judecătorilor rămâne o prerogativă a ramurii executive a instituției căreia îi este subsumată instanța. În abordarea liberală, ce nu acceptă această diviziune între politicile interne și externe, se pledează pentru alinierea procedurilor pentru alegerea judecătorilor interni și internaționali. Acest fapt ar presupune un rol mai important al parlamentelor naționale în selectarea judecătorilor ce urmează să acționeze la nivel internațional. În abordarea cosmopolitistă, sunt avute în vedere forurile supranaționale. Dacă individul este punctul ultim de referință în justificarea autorității publice și acesta deține (și) o identitate cosmopolitistă, care îl pune în relație cu instituțiile supranaționale, atunci forurile parlamentare supranaționale pot genera legitimitate democratică în alegerea judecătorilor⁷²⁰. Această abordare și-a găsit și o expresie practică, în alegerea judecătorilor de la Curtea Europeană a Drepturilor Omului de către Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. Din 1998, interviurile cu candidații realizate de către un sub-comitet au avut potențialul de a încuraja dezvoltarea unui public care sporește *momentum*-ul legitimativ; spre exemplu, a apărut o politizare pozitivă a procesului electiv atunci când Adunarea Parlamentară a respins lista de candidați a unui stat întrucât nu conținea nici un candidat de gen feminin⁷²¹.

În ceea ce privește eficiența și eficacitatea instanțelor internaționale ca principii fundamentale al justiției, acesta, la rândul său, se află în strânsă legătură cu celelalte principii identificate, față de care trebuie în mod sistematic puse în balanță. Dincolo de analiza numărului de cauze, costurilor proceselor etc., în mod specific la nivel internațional, se atrage problema implementării sau asigurării coercitive a respectării hotărârilor pronunțate de instanțele internaționale. Consider, în acest sens, că o instanță cu un grad ridicat de legitimitate va pune mult mai puțin problema implementării coercitive a deciziilor sale, întrucât entitățile cărora li se impută obligații prin aceste hotărâri ar putea fi mai dispuse să le execute voluntar dacă provin de la instanțe privite ca având legitimitate⁷²².

⁷²⁰ Ibidem, p. 35.

⁷²¹ Advisory Opinion on certain legal questions concerning the lists of candidates submitted with a view to the election of judges to the European Court of Human Rights [online]. ECtHR Grand Chamber, 12 feb. 2008 [citat 01.10.2023]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=003-2268009-2419060>.

⁷²² Parte din rezultatele obținute în acest capitol au făcut obiectul prezentărilor: **BEJAN, Lavinia Andreea**. Perspective de studiu și evaluare a legitimității instanțelor internaționale. *Pacta sunt servanda: realități și perspective: conf. șt., 14 noiembrie 2024*, Chișinău (în curs de evaluare pentru publicare în volumul conferinței), și **BEJAN, Lavinia Andreea**. Impactul justiției internaționale asupra protejării indivizilor. Beneficii, deficiențe, direcții. In: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală: conf. șt., ediția a 9-a, 12-13 decembrie 2024*,

Se observă, aşadar, că propunerile, soluțiile, sugestiile de dezvoltare a dreptului internațional sunt marcate semnificativ de problematici subsumate câmpului democratic (reprezentare, participare) și au marele merit de a muta discursul cu privire la legitimitate din zonele tradiționale ale consimțământului statelor și puterii coercitive în zona asigurării îndeplinirii unor scopuri morale ce țin de protejarea indivizilor și a participării mai extinse la mecanismele de justiție internațională. Specific câmpului de gândire cosmopolitist, această participare vizează și alte entități decât statele, și inclusiv cetățenii lumii, în numele cărora ar trebui să acționeze instanțele internaționale în general.

4.3. Concluzii

Instanțele internaționale au fost concepute în spiritul asigurării păcii, al dezideratului unei ordini politico-juridice a cărei respectare să poată fi asigurată prin mecanisme de justiție. În timp, funcțiile, scopurile și rolurile lor s-au modificat considerabil, de la soluționarea pașnică a diferendelor internaționale la crearea de drept, stabilizarea așteptărilor normative, conturarea și promovarea unor regimuri normative specifice etc., ceea ce indică și un rol aparte al acestora în guvernarea globală contemporană.

Apelul la instanțe internaționale, deși devenit o rutină în anumite domenii și pentru anumite state, întâmpină, însă, și dificultăți semnificative de ordin sistemic, precum distribuția geografică neuniformă, utilizarea neuniformă, precum și acoperirea tematică neuniformă. În același timp și în strânsă legătură cu creșterea rolului lor, dar și cu constatarea unor astfel de disfuncționalități, au crescut și provocările la adresa legitimității instanțelor internaționale. Dacă, însă, preocupărilor cu privire la legitimitate nu li se acordă atenția cuvenită, nu sunt înțelese și nu primesc răspuns, atât instanțele, cât și dreptul pe care ele îl aplică, îl interpretează ori îl creează sunt supuse unor riscuri considerabile. În special în contextul lipsei unor mecanisme coercitive puternice care să asigure respectarea hotărârilor judecătorești internaționale, problematica legitimității acestora devine esențială, ea putând determina, în schimb, conformarea voluntară a statelor la hotărârile pronunțate, ceea ce reprezintă, oricum, rezultatul preferabil.

Disfuncționalitățile identificate și criticile formulate la adresa acestora au condus la o abordare extensivă a problematicii legitimității instanțelor internaționale, și se remarcă faptul că toate aceste disfuncționalități și elemente de critică, fie ele mai generale sau mai particulare, vizează, în mod esențial, principiile fundamentale ale justiției. Am arătat, în această direcție, că este de dorit ca, alături de abordările existente cu privire la legitimitatea instanțelor

internaționale, să fie introdus un criteriu distinct al legitimității, și anume respectarea principiilor fundamentale ale justiției. Pentru o ordine mondială politică și juridică reală, care să-și îndeplinească scopul de asigurare și menținere a păcii, este necesar ca aceste principii să se manifeste și să fie respectate adecvat la nivelul justiției internaționale.

De asemenea, am operat o instrumentalizare a acestei abordări, care prezintă avantajul de a lua în considerare natura esențială a justiției, în urmărirea propunerilor de dezvoltare a justiției internaționale. O parte semnificativă din aceste propuneri sunt infuzate de gândirea cosmopolitistă și argumentează, în linii mari, în favoarea asigurării unei participări cât mai extinse la viața juridică internațională, inclusiv a indivizilor. Aceștia, alături de guverne și de alte entități, fac parte, în prezent, dintr-un sistem de reguli ce trebuie să vizeze, în mod ultim, protejarea indivizilor, și, pentru a respecta principiile democratice, trebuie să permită și acestora participarea la mecanismele prin care le pot fi afectate drepturile și libertățile fundamentale.

Autoritatea legitimă, în general, a devenit legată de menținerea valorilor drepturilor omului și a standardelor democratice, și se observă, și la nivel internațional, trecerea de la un drept internațional bazat pe putere efectivă la unul întemeiat pe principiile auto-determinării, dreptului, democrației și drepturilor omului. Ce este specific cosmopolitismului, însă, este preocuparea pentru *locus standi*-ul individului în dreptul internațional și este amplu ilustrată, în prezent, preocuparea pentru dezvoltarea posibilităților de plasare directă a „cetățeanului lumii” în fața instituțiilor supranaționale, inclusiv de justiție. Larga recunoaștere a indivizilor ca subiecte de drept internațional, propunerile de extindere a accesului acestora și a tratării lor cu respectarea deplină a principiului echității procedurale, precum și accentuarea ideii că instanțele internaționale acționează, în mod ultim, în numele indivizilor sunt elemente ce indică existența unui cadru de drept global care depășește granițele liberalismului și democrației înspre o cosmopolitizare a vieții politico-juridice internaționale.

CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

Analiza complexă desfășurată asupra justiției în paradigma cosmopolitistă a avut ca rezultat confirmarea ipotezei de cercetare, și anume faptul că este posibilă sistematizarea și consacrarea unitară a principiilor fundamentale care să definească și să guverneze justiția ca sistem de administrare a dreptății, care integrează adecvat problematica dreptății procedurale, și care să conducă la o mai mare legitimitate a instituțiilor de justiție. Prin urmare, a fost soluționată problema de cercetare identificată, și anume evaluarea posibilității sistematizării și recunoașterii unitare a principiilor fundamentale ale sistemului de justiție în spațiul juridic internațional prin analiza acestor principii în contextul paradigmei cosmopolitismului contemporan, determinând atât reflectarea protejării drepturilor indivizilor ca reper de interes global, cât și o mai mare legitimitate a instituțiilor internaționale de justiție. Prin urmare, scopul tezei, de cercetare a caracterului complex al principiilor sistemului de justiție în cheia paradigmei cosmopolitismului, în vederea exemplificării oportunității consacrării unor principii unitare ale sistemelor de justiție contemporane, a fost îndeplinit, toate obiectivele fiind atinse integral. **Concluziile generale**, reflectând rezultatele științifice care au contribuit la soluționarea problemei științifice, sunt următoarele:

1. Prin prisma limitelor acțiunii dreptății, aceasta poate fi analizată la diferite niveluri, în înfăptuirea sa națională, regională și internațională ori globală. Examinarea problematicii justiției și principiilor sistemelor de justiție prin raportarea la tipologiile contemporane ale dreptății, într-o cheie interdisciplinară, integrând și potențând abordările din alte domenii de studiu (filosofie, teorie politică, psihologie etc.), sprijină consolidarea unor noțiuni esențiale din sfera teoriei generale a dreptului (justiție, principii ale justiției, preeminența dreptului) înspre stabilizarea elementelor generale, comune și esențiale ce configurează, în sine, orice sistem de administrare a dreptății.

2. Cosmopolitismul contemporan se configurează ca o paradigmă de reflectare a valorii morale egale a tuturor „cetățenilor lumii”, și, din punct de vedere politic, instituțional și juridic, caută să identifice aranjamentele instituționale juste, în special internaționale sau globale, care să conducă la îndeplinirea unor idealuri precum egalitatea și generalitatea. Între câmpul juridic și aria teoretică a cosmopolitismului poate fi identificat un dublu raport, manifestat ca o intercondiționare. Pe de o parte, câmpul juridic se reconfigurează continuu într-o manieră ce poate fi subsumată idealurilor cosmopolitiste, iar, pe de altă parte, sfera teoretică a cosmopolitismului contemporan s-a extins amplu prin raportare la câmpul juridic. Această

manifestare are loc atât la nivelul dreptului internațional și ordinii juridice globale, cât și la nivelul dreptului național. Reperele fundamentale, și anume egalitatea indivizilor și afilierea lor la comunitatea universală, produc și trebuie să producă efecte pozitive asupra indivizilor la toate nivelurile de înfăptuire a dreptății. Rezultatele cercetării au fost dezvoltate în: (Bejan) Codrea, L.A., *John Rawls's Agents in International Theory of Justice. The Consistency Issue*, (Bejan) Codrea, L.A., *Principiile rawlsiene ale dreptății internaționale și critica lor cosmopolitistă. O privire asupra propunerilor lui Vespasian V. Pella*, (Bejan) Codrea, L.A., *Contemporary Cosmopolitan Justice: Core Aspects*.

3. Câmpul dreptății procedurale are ca obiect de studiu caracterul echitabil al proceselor și procedurilor de adoptare a deciziilor, ceea ce facilitează și respectarea lor ulterioară. Căutarea elementelor ce determină caracterul just al procedurilor de adoptare a deciziilor este realizată atât în sens obiectiv, al unor standarde obiective ce fac ca o procedură să fie echitabilă, cât și în sens subiectiv, al percepției indivizilor asupra echității procedurilor, dincolo de rezultatul obținut. Ambele abordări, pe de o parte, contribuie la legitimarea înfăptuirii justiției, în contextul în care conformarea și respectarea sporită a deciziei au loc întrucât dreptatea procedurală din procesul de adoptare a deciziei face ca indivizii să concluzioneze că autoritatea decizională este legitimă, și, pe de altă parte, se pot contura în principii fundamentale ale justiției. Și conceptul de „preeminență a dreptului”, care conține elemente fundamentale pe care justiția trebuie să le respecte, inclusiv din sfera dreptății procedurale, se concentrează asupra asigurării legitimității factorilor de decizie, prin aplicarea în mod egal a legii existente asupra tuturor indivizilor, precum și prin exigențe de natură substanțială, precum respectarea drepturilor individuale. Principii din sfera asigurării și respectării dreptății sau echității procedurale, introduse ca atare în documente internaționale, constituții, coduri de procedură ar da efect anumitor exigențe ale preeminenței dreptului, eficienței justiției și eficacității dreptului. Aceste rezultate au fost dezvoltate în: (Bejan) Codrea, *Moralitatea internă a dreptului. Perspective contemporane asupra dezbaterii Hart-Fuller*, (Bejan) Codrea, *Theories Regarding Procedural Justice and their Impact in Legal Procedures*.

4. Problema legitimității instituțiilor și normelor ce emit decizii se manifestă cu atât mai mult în societatea internațională contemporană, în care statele nu mai sunt unicii actori, existând o multitudine de agenți non-statali care manifestă puteri considerabile ori forme de autoritate, inclusiv de justiție, cu efecte inclusiv asupra politicilor interne ale statelor. Ordinea politico-juridică internațională ori globală, de factură cosmopolită, este caracterizată inclusiv de absența unor mecanisme puternice de constrângere, ceea ce face ca respectarea și conformarea voluntară la normele și deciziile adoptate să depindă, într-o măsură semnificativă, de aprecierea

legitimității lor. În evaluarea existenței și gradului de legitimitate ale acestor instituții se observă atât elemente ce pot fi subsumate unor principii esențiale ale înfăptuirii justiției din punct de vedere obiectiv, instituțional-sistemic, dar și elemente ce țin de dreptatea procedurală în sens subiectiv (Bejan, L.A., *Perspective de studiu și evaluare a legitimității instanțelor internaționale*).

5. Poate fi identificat un interes teoretic și practico-aplicativ pentru conturarea standardelor comune cel puțin minimale ale sistemelor de justiție, ce reprezintă un argument esențial în favoarea recunoașterii unui „cosmopolitism al principiilor justiției”. Orice individ, indiferent de locul nașterii, cetățenie sau lipsa ei, stat de reședință etc., ar trebui să se poată bucura de un sistem de justiție publică ce este caracterizat cel puțin de: acces la justiție; independență, imparțialitate; dreptate procedurală; eficiență; eficacitate; încredere publică. Independența și imparțialitatea reprezintă principii distincte, a căror diferențiere permite accentuarea caracterului fiecăreia dintre ele de principiu fundamental al justiției și, în mod similar, distincții pot fi trasate între eficiență și eficacitate. Sistematizarea, reglementarea și aplicarea principiilor cu caracter fundamental ale justiției contribuie la asigurarea respectării drepturilor și intereselor tuturor indivizilor, consolidând standardele minime de care aceștia trebuie să beneficieze în lumina egalității lor morale, și facilitează, în sfera preeminenței dreptului, stabilizarea așteptărilor normative și îndeplinirea cerințelor specifice. Consacrarea și aplicarea acestor principii sunt necesare pornind de la nivel internațional ori global, pentru a le reflecta importanța și pentru a crește gradul de protecție a tuturor indivizilor, și trebuie să aibă continuitate, pentru asigurarea eficienței lor, la nivel regional, acolo unde există ordini juridice specifice, la nivel constituțional intern, pentru a indica importanța fundamentării principiale a justiției ca trăsătură a organizării și funcționării statelor, precum și în codurile ce reglementează o ramură anume de drept, urmate de precizarea principiilor de ramură și sub-ramură. Rezultatele cercetării au fost dezvoltate în: Negru, A., (Bejan) Codrea, L.A., *Valori și principii fundamentale ale justiției în context european*, (Bejan) Codrea, L.A., *The Use of the Terms ‘Efficiency’ and ‘Effectiveness’ with regard to Judicial Systems. A Demand for Accuracy*, (Bejan) Codrea, L.A., *Imparțialitatea și conștiința judecătorului*, Bejan, L.A., *Principii fundamentale ale justiției penale internaționale*.

6. Dacă existența unei justiții care să respecte anumite criterii este una dintre condițiile fundamentale pe care statele trebuie să le respecte pentru participarea ca membri în cadrul comunității internaționale, cel puțin aceleași standarde, de acces, independență, imparțialitate, dreptate procedurală, eficiență, eficacitate și încredere publică trebuie întrunite și la nivelul justiției internaționale. Abordarea bazată pe principii generale este esențială pentru asigurarea simetriei condițiilor solicitate pentru participarea în cadrul comunității internaționale, pentru

obținerea și menținerea încrederii publice din partea celorlalte state, a indivizilor, a organizațiilor internaționale etc., și, până la urmă, a credibilității și legitimității justiției internaționale în ansamblu. Rezultatele au fost dezvoltate în (Bejan) Codrea, L.A., *Judicial Independence in International Courts*, Bejan, L.A., *Perspective de studiu și evaluare a legitimității instanțelor internaționale*.

7. Analiza disfuncționalităților remarcate la nivelul instituțiilor de justiție internațională, ce au și potențialul de a le afecta negativ legitimitatea, indică faptul că ele pot fi privite ca vizând, în mod esențial, principiile fundamentale ale justiției. Pentru o ordine globală politică și juridică reală, care să-și îndeplinească scopul de asigurare și menținere a păcii, este necesar ca aceste principii să se manifeste și să fie respectate adecvat cu atât mai mult la nivelul justiției internaționale. În acest scop, respectarea principiilor fundamentale ale justiției poate deveni un criteriu distinct de evaluare a legitimității instanțelor internaționale. Pentru bunăstarea tuturor „cetățenilor lumii”, în spirit cosmopolitist, precum și pentru asigurarea legitimității instituțiilor de justiție, naționale și internaționale, este necesar ca principiile fundamentale ale justiției să fie atent sistematizate, consacrate normativ și respectate consistent. Rezultatele cercetării au fost dezvoltate în Bejan, L.A., *The Access and Participation of Individuals in Mechanisms of International Justice*.

8. Justiția în paradigma cosmopolitismului este o justiție ce tinde spre asigurarea drepturilor, intereselor și bunăstării tuturor „cetățenilor lumii” în relația lor cu justiția prin sisteme, instituții și acte de justiție ce se fundamentează pe principiile accesului, independenței, imparțialității, dreptății procedurale, eficienței, eficacității și încrederii publice în instanțe, consacrate normativ și aplicate la toate nivelurile de manifestare, de la nivelul global la nivelul justiției naționale, astfel încât fiecare individ să beneficieze de o administrare adecvată a dreptății.

În contextul celor investigate și argumentate în teză, cu titlu de **recomandări**, se pot avea în vedere următoarele:

1. Pentru asigurarea respectării drepturilor și intereselor tuturor indivizilor prin prisma unui standard adecvat al îndeplinirii justiției, se propune sistematizarea minimală a principiilor fundamentale ale justiției și consacrarea sa legislativă globală, regională și națională unitară. Se recomandă, *de lege ferenda*, adoptarea unui text legislativ de tipul: „Justiția se întemeiază pe principiile accesului, echității procedurale, independenței, imparțialității, eficienței, eficacității și încrederii publice”, la nivel internațional, prin tratat sau convenție (în ultim caz, printr-un document politic), la nivel regional, la nivel constituțional intern, precum și în codurile de procedură, unde poate fi urmat de precizarea principiilor de ramură și sub-ramură.

2. Se recomandă utilizarea și valorificarea principiilor fundamentale ale sistemelor de justiție în clarificarea, consolidarea și aducerea la îndeplinire a standardelor de asigurare a preeminenței dreptului. Spre exemplu, pot fi definite adecvat și particularizat, la toate nivelurile de manifestare, inclusiv în compunerea instanțelor, consiliilor juridicare etc., limitele interacțiunii dintre sistemul de justiție și cel politic, elementele ce asigură independența justiției și echilibrul între aceste principii.

3. Este justificată, dezirabilă și recomandată introducerea în codurile de procedură a principiului dreptății ori echității procedurale și asigurarea sa, în sens axiologic, ca orientând activitatea instanțelor de judecată pentru asigurarea drepturilor egale ale indivizilor, a eficienței justiției și eficacității dreptului.

4. Este necesară acordarea unei atenții sporite terminologiei utilizate în doctrină și în legislație cu privire la criteriile de determinare și evaluare a justiției și respectarea sensurilor adecvate ale unor noțiuni precum independență/imparțialitate, eficiență/eficacitate, care, având valențe distincte, nu trebuie utilizate interschimbabil. Se recomandă, de asemenea, ca direcție viitoare de studiu, efectuarea unei cercetări complexe cu privire la noțiunea de „eficacitate” a justiției, inclusiv în raportul său cu noțiunea, cerința și principiul de „eficiență”, determinând în mod adecvat semnificațiile acestor concepte în sfera justiției, precum și caracterul lor de principii și criterii de evaluare distincte ale sistemelor de justiție.

5. În scopul identificării unor modalități adecvate de construire, menținere și îmbunătățire a încrederii publice în sistemul de justiție, se recomandă, ca direcție de cercetare, studierea adecvată, în Republica Moldova și România, a standardelor de dreptate procedurală inclusiv în sens subiectiv, a percepțiilor asupra echității procedurilor de adoptare a hotărârilor judecătorești, în colaborare cu specialiști din domeniul psihologiei sociale, sociologiei etc., contribuindu-se, astfel, și la consolidarea eficacității justiției.

6. Este necesar și recomandat ca principiile fundamentale ale justiției ca sistem să fie recunoscute drept criterii de evaluare a legitimității instituțiilor de justiție, internaționale și naționale, atât pentru recunoașterea criteriilor fundamentale ce definesc esența actului de justiție, cât și pentru susținerea și facilitarea la nivel aplicativ a respectării acestor principii la nivelul instanțelor judecătorești.

7. La procesul de sistematizare și consacrare normativă a principiilor fundamentale ale sistemului de justiție se recomandă participarea a cât mai mulți și semnificativi actori internaționali și naționali, de la state și instituții internaționale guvernamentale la asociații profesionale, consilii judiciare, specialiști, teoreticieni, instanțe etc., pentru sporirea calității și

legitimității acestui proces, cât și în spiritul democratizării proceselor decizionale. Un model adecvat de participare poate constitui și o direcție viitoare de cercetare.

8. Este dezirabilă asigurarea unor modalități adecvate a participare directă a indivizilor și altor entități în cadrul mecanismelor de justiție internațională, prin: permiterea non-părților să participe la procedurile judiciare desfășurate; permiterea clară și constantă a introducerii de opinii de către *amici curiae* (ONG, consilii judiciare) ca parte din susținerile părților litigante; ascultarea sau audierea (chiar extinsă) a indivizilor în cauzele aflate pe rolul instanțelor internaționale atunci când instanța judecă asupra drepturilor persoanei ce derivă din dreptul internațional; respectarea echității procedurale și față de alte entități ce nu sunt părți în litigii desfășurate la nivel internațional; sporirea caracterului public și transparent al proceselor internaționale (OMC, ICSID); identificarea unor modalități de selecție a judecătorilor internaționali cât mai puțin politizate – spre exemplu, prin conceperea și înființarea unor organisme de selecție independente, compuse din specialiști; sporirea demersurilor teoretice și practice înspre înființarea unei instanțe internaționale permanente pentru drepturile omului (pe modelul Curții Europene a Drepturilor Omului, cu jurisdicție obligatorie).

Consider că respectarea acestor recomandări ar contribui substanțial la legitimarea înfăptuirii actului de justiție și a instituțiilor ce îndeplinesc această funcție, cu roluri atât de importante în contextul politico-juridic global și aflate din ce în ce mai mult în atenția publicului larg, precum și la asigurarea drepturilor și intereselor tuturor indivizilor în relația cu justiția, prin prisma securizării unor standarde axiologice unitare ale sistemelor, instituțiilor și actului de justiție care să aibă în vedere în mod fundamental faptul că justiția, în esența sa, se înfăptuiește în beneficiul ultim al indivizilor.

BIBLIOGRAFIE

Surse în limba română:

1. ARAMĂ, Elena. Reflecții privind sistemul și ordinea juridică. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2009, vol. 109, nr. 10-12, pp. 3-4 [citat 01.09.2019]. ISSN 1811-0770. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/9965.
2. ARAMĂ, Elena, SÎLI, Ira. Statul de drept: între legisprudență și Jurisprudență. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2017, vol. 200, nr. 6, pp. 2-8 [citat 01.09.2019]. ISSN 1811-0770. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/52540.
3. Associação Sindical dos Juizes Portugueses împotriva Tribunal de Contas [online]. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (CJUE), C-64/16, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 27 februarie 2018 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:62016CJ0064>.
4. Avizul nr. 10 (2007): Consiliul Justiției în serviciul societății [online]. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, Consiliul Europei, 2007 [citat 26.04.2025]. Disponibil: <http://old.csm1909.ro/csm/index.php?cmd=0901>.
5. Avizul nr. 24 (2021): Evoluția consiliilor judiciare și rolul acestora în cadrul sistemelor judiciare independente și imparțiale [online]. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, Consiliul Europei, 2021 [citat 26.04.2025]. Disponibil: <https://rm.coe.int/opinion-no-24-2021-of-the-ccje-romanian/1680a5e7ca>.
6. BĂLAN, Marius. *Drept constituțional și instituții politice. Vol. I: Teoria generală a statului și a constituției. Constituția română în context european*. București: Hamangiu, 2015, 485 p. ISBN 978-606-27-0301-1.
7. BĂRBULESCU, Iordan Gheorghe. *Noua Europă. Vol. 1. Identitate și model european*. Iași: Polirom, 2015. 623 p. ISBN: 973-46-5128-3.
8. **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. Principiile rawlsiene ale dreptății internaționale și critica lor cosmopolitistă. O privire asupra propunerilor lui Vespasian V. Pella. In: Aurora CIUCĂ, Mihai LUPU, eds. *Mari juriști și diplomați din România interbelică*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, 216 p., p. 75-98. ISBN 978-606-714-583-0.
9. **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. Contemporary Cosmopolitan Justice: Core Aspects. In: Iulian BOLDEA, Cornel SIGMIREAN, Dumitru-Mircea BUDA, eds. *Paths of Communication in Postmodernity – Social Sciences: conf. șt. Communication*,

- Context and Interdisciplinarity*, ediția a 6-a, 24-25 octombrie 2020, vol. 6 [online].
 Tîrgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2020, pp. 320-329. ISBN: 978-606-8624-00-6.
 Disponibil: <https://asociatia-alpha.ro/cci/06-2020/CCI-06-Socs-c.pdf>.
10. **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea.** Imparțialitatea și conștiința judecătorului. In: Aurora HRIȚULEAC, Liviu-Adrian MĂGURIANU, eds. *Paradigma conștiinței – abordări multi și interdisciplinare. Concepte, teorii și practici*. București: Pro Universitaria, 2021, 259 p., pp. 234-259. ISBN: 978-606-26-1261-0.
 11. **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea.** Moralitatea internă a dreptului. Perspective contemporane asupra dezbaterii Hart-Fuller. In: Aurora HRIȚULEAC, Liviu-Adrian MĂGURIANU, eds. *Conștiința la confluența dintre științe*. București: Editura Pro Universitaria, 2022, pp. 192-219. ISBN: 978-606-26-1463-8.
 12. **BEJAN, Lavinia Andreea.** Principii fundamentale ale justiției penale internaționale. In: *Curierul Judiciar*. 2023, vol. XXII, nr. 2, pp. 65-72. ISSN 1582-7526.
 13. **BEJAN, Lavinia Andreea.** Perspective de studiu și evaluare a legitimității instanțelor internaționale. *Pacta sunt servanda: realități și perspective: conf. șt., 14 noiembrie 2024*, Chișinău (în curs de evaluare pentru publicare în volumul conferinței).
 14. **BEJAN, Lavinia Andreea.** Impactul justiției internaționale asupra protejării indivizilor. Beneficii, deficiențe, direcții. In: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală: conf. șt., ediția a 9-a, 12-13 decembrie 2024*, Chișinău. Chișinău: Cartea Juridică, 2025, pp. 574-581. ISBN 78-9975-3418-7-5. DOI: <https://doi.org/10.59295/ssdoed2025.52>.
 15. BRICIU, Traian Cornel, DINU, Claudiu Constantin, POP, Paul. *Instituții judiciare*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2016. 600 p. ISBN 978-606-18-0617-1.
 16. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene [online]: nr. 2012/C 326/02. In: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 26.10.2012, pp. 391-407 [citât 01.09.2021].
 Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>.
 17. Carta Națiunilor Unite [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945 [citât 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19362>.
 18. CASSESE, Antonio. *International Law*. Ediția a 2-a. New York: Oxford University Press, 2005. 558 p. ISBN 978-0-19-925939-7.
 19. CIOBANU, Rodica, Reconceptualizarea dreptului din perspectivă paradigmatică. In: *Integrare prin cercetare și inovare: Științe juridice și economice: conf. șt., 7-8 noiembrie 2020*, Chișinău, vol. 1, R, SJE [online]. Chișinău: CEP USM, 2020, pp. 188-

- 193 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-9975-152-49-5. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/114009.
20. CIOBANU, Rodica, ARAMĂ, Elena. Fundamentele guvernării și drepturilor omului în contextul social-juridic actual al Republicii Moldova (în loc de Introducere). In: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova: conf. șt., 1 mai 2021*, Chișinău [online]. Chișinău: Tipografia Artpoligraf SRL, 2021, pp. 4-13 [citat 23.04.2025]. ISBN 978-9975-3498-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/4-13_6.pdf.
21. CIOBANU, Viorel Mihai. *Tratat teoretic și practic de procedură civilă*. Vol. I. București: Editura Național, 1996. 509 p. ISBN 973-97574-1-3.
22. CIOBANU, Viorel Mihai. Autoritatea judecătorească. In: Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU, eds. *Constituția României. Comentariu pe articole*. București: C.H. Beck, 2008. 1507 p. ISBN 978-973-115-419-0.
23. CIUCĂ, Aurora. *Protecția internațională a drepturilor omului*. Iași: Editura Fundației Axis, 2004. 240 p. ISBN 973-7742-11-7.
24. CIUCĂ, Valerius M. *Euronomosofia*, ed. a 2-a. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019. 430 p. ISBN 978-606-714-522-9.
25. Comisia Europeană împotriva Republicii Polone [online]. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (CJUE), C-619/18, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 24 iunie 2019 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:62018CJ0619>.
26. Convenția Națiunilor Unite asupra dreptului mării [online]. Organizația Națiunilor Unite, 10 decembrie 1982 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/26155>.
27. Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale [online]. Consiliul Europei, 4 noiembrie 1950 [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ron.
28. Convenția pentru reglementarea diferendelor relative la investiții între state și persoane ale altor state [online]. Centrul internațional pentru reglementarea diferendelor cu privire la investiții (ICSID), 18 martie 1965 [citat 10.12.2023]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/35208>.
29. CRAIOVAN, Ion. *Finalitățile dreptului*. București: Ed. Continent XXI, 1995. 196 p. ISBN 973-96679-9-6.

30. CRAIOVAN, Ion. *Tratat elementar de teoria generală a dreptului*. București: All Beck, 2001. 361 p. ISBN 973-655-134-2.
31. CRAIOVAN, Ion. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Universul Juridic, 2010. 545 p., p. 457-466. ISBN 978-973-127-400-3.
32. CRECIUN, Natalia. Criterii de evaluare a calității și eficienței activității inspecției judiciare. In: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova: conf. șt., 1 mai 2021* [online]. Chișinău: Tipografia Artpoligraf SRL, 2021, pp. 126-157. ISBN 978-9975-3498-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/126-157.pdf.
33. CRECIUN, Natalia. *Axiologia inspecției judiciare în eficientizarea activității autorității judecătorești*: teză de doctor în drept, Chișinău, 2021. 242 p.
34. Declarația Universală a Drepturilor Omului [online]. Organizația Națiunilor Unite, 10 decembrie 1948 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/22751>.
35. DANILEȚ, Cristi, trad., ROOS, Stefanie Ricarda, ed., *Principiile de la Bangalore privind conduita judiciară. Comentariu asupra Principiilor de la Bangalore privind conduita judiciară* [online]. București: C.H. Beck, 2010. 134 p. [citat 01.09.2019]. ISBN 978-973-115-716-0. Disponibil: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=78fd70dc-d8e5-9d3d-a51d-5ab705938316&groupId=252038.
36. DELEANU, Ion. *Instituții și proceduri constituționale*. București: C.H. Beck, 2006. 936 p. ISBN 978-973-655-957-0, 973-655-957-2.
37. GRECU, Raisa. Semnificația practică a concepției drepturilor și libertăților omului la Constantin Stere. In: *State, security and human rights: in condition of information society: conf. șt., 12-13 decembrie 2019* [online]. Chișinău: Tipografia Artpoligraf, 2020, pp. 33-45 [citat 02.01.2025]. ISBN 978-9975-3462-2-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/33-45_3.pdf.
38. GRECU, Raisa. Emergența principiului umanismului în normele din partea specială a codului penal al Republicii Moldova. In: *Drepturile persoanei în lumina jurisprudenței naționale: În onoare profesor Andrei Smochină: conf. șt., 10 decembrie 2021*. Chișinău: Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2023, pp. 95-103 [citat 02.01.2025]. ISBN 978-9975-62-497-8. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/95-103_13.pdf.

39. HUMĂ, Ioan. Identitate și globalizare. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2016, vol. 184, nr. 2, pp. 10-12 [citat 01.09.2019]. ISSN 1811-0770. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/43702.
40. KANT, Immanuel. *Spre pacea eternă* [1795]. Ediția a II-a. Trad., studiu introd. etc. Rodica CROITORU. București: Editura All, 2008. 208 p. ISBN 978-973-571-624-0.
41. LAERTIOS, Diogenes. *Despre viețile și doctrinele filosofilor*. Trad. C.I. BALMUȘ, studiu introductiv și comentarii A.M. FRENKIAN, ediție îngrijită de B. OLARU. Iași: Polirom, 1997. 190 p. ISBN 973-9131-03-4.
42. Legea cu privire la Consiliul Superior al Magistraturii: nr. 947-XIII din 19 iulie 1996. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 22.01.2013, nr. 15-17.
43. Legea cu privire la statutul judecătorului: nr. 544 din 20.07.1995. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, 59-60.
44. Legea privind Consiliul Superior al Magistraturii: nr. 305 din 15 noiembrie 2022. In: *Monitorul Oficial al României*, nr. 1105, 16 noiembrie 2022.
45. Legea privind organizarea judecătorească: nr. 514 din 06.07.1995. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr. 58.
46. Legea privind organizarea judiciară: nr. 304 din 28 iunie 2004. In: *Monitorul Oficial al României*, nr. 576, 29 iunie 2004.
47. Legea privind statutul judecătorilor și procurorilor: nr. 303 din 28 iunie 2004. In: *Monitorul Oficial al României*, nr. 826, 13 septembrie 2005.
48. Legea privind statutul judecătorilor și procurorilor: nr. 303 din 15 noiembrie 2022. In: *Monitorul Oficial al României*, nr. 1102, 16 noiembrie 2022.
49. LEȘ, Ioan, GHIȚĂ, Daniel. *Instituții judiciare contemporane*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2019. 640 p. ISBN 978-606-18-0831-1.
50. MAISTRU, Rodica. Globalizarea și cosmopolitismul în contextul contemporanității. In: *Republica Moldova între Este și Vest. Opțiunile tineretului la etapa actuală: conf. șt., 15 aprilie 2013*, Chișinău [online]. Chișinău: Univ. de Stat Tiraspol cu sediul la Chișinău, 2013, pp. 27-32 [citat 02.09.2024]. ISBN 978-9975-76-099-7. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/27-32_7.pdf.
51. MARGA, Andrei. *Filosofia unificării europene*. Ediția a 3-a. Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2002. 436 p. ISBN 9789738254510.
52. MOCANU, Veronica. Implementarea rezilienței în domeniul judiciar prin extinderea practicii de utilizare a aplicațiilor de videoconferință. In: *Integrare prin cercetare și inovare: Științe juridice și economice: conf. șt., 10-11 noiembrie 2020* [online].

- Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2020, vol.1, R, SJE, pp. 204-207 [citât 02.09.2024]. ISBN 978-9975-152-49-5. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/204-207_15.pdf.
53. MOCANU, Veronica. Reziliența electronică în domeniul judiciar: cerință a timpului și expresie a bunei guvernări. In: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova: conf. șt., 1 mai 2021* [online]. Chișinău: Tipografia Artpoligraf SRL, 2021, pp. 218-237 [citât 02.09.2024]. ISBN 978-9975-3498-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/218-237.pdf.
54. MURARU, Ioan, TĂNĂSESCU, Elena Simina. *Drept constituțional și instituții politice*. Ediția a 12-a, vol. 2. București: Editura C.H. Beck, 2006. 280 p. ISBN 973-655-740-5.
55. NEGRU, Andrei. *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic*. Chișinău: Sirius, 2012, 240 p. ISBN 978-9975-57-039-8.
56. NEGRU, Andrei. *Condiții determinantii ale calității și eficienței justiției: Ghid metodic: Ciclul II. Master: Drept public*. Chișinău: CEP USM, 2017, 70 p. ISBN 978-9975-71-913-1.
57. NEGRU, Andrei. *Teoria generală a dreptului și statului în definiții, interpretări, scheme. Note de curs*. Chișinău: CEP USM, 2018. 268 p. ISBN 978-9975-142-13-7.
58. NEGRU, Andrei. Obiective ale procesului de consolidare a justiției contemporane. In: *Revista Institutului Național al Justiției* [online]. 2019, vol. 51, nr. 4, pp. 39-45 [citât 02.09.2024]. ISSN 1857-2405. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/39-45_3.pdf.
59. NEGRU, Andrei. Valorificări teoretice și perspective praxiologice ale fenomenului justiției consolidate. In: *Legea și viața* [online]. 2012, nr. 11, pp. 52-58 [citât 02.09.2024]. ISSN 1810-3081. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Valorificari%20teoretice%20si%20perspective%20praxiologice%20ale%20fenomenului%20justitiei%20consolidate.pdf.
60. NEGRU, Andrei. Procesul consolidării justiției – autoperfecționarea continuă a justiției contemporane. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2012, vol. 145, nr. 10, pp. 11-17 [citât 02.09.2024]. ISSN 1811-0770, ISSN e 2587-411X. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/11_17_Procesul%20consolidarii%20justitiei%20%E2%80%93%20autoperfectionarea%20continua%20a%20justitiei%20contemporane.pdf.
61. NEGRU, Andrei, **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. Valori și principii fundamentale ale justiției în context european. In: Marinela RUSU, Marilena

- DONCEAN, Dumitru Tudor JIJIE, eds. *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere: conf. șt., 30 octombrie 2020, vol. XXXVI* [online]. Iași: Editura Performantica, 2020, pp. 261-267 [cit. 01.09.2021]. ISBN 978-606-685-744-4. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/113254.
62. NEGRU, Andrei, CRECIUN Natalia. Reconceptualizarea funcției de control a inspecției judiciare. In: *Studia Universitatis Moldaviae (Seria Științe Sociale)* [online]. 2018, vol. 113, nr. 3, pp. 47-56 [cit. 02.09.2024]. ISSN 1814-3199 /ISSNe 2345-1017. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/47-56_0.pdf.
63. NEGRU, Andrei, NOVAC, Tatiana. Perceperi de esență și conținut al statutului magistratului. In: *Revista Națională de Drept* [online]. 2014, vol. 166, nr. 8, pp. 25-30 [cit. 02.09.2024]. ISSN 1811-0770 /ISSNe 2587-411X. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Perceperi%20de%20esen%C8%9Ba%20%C8%99i%20continut%20al%20statutului%20magistratului.pdf.
64. NEGRU, Boris. Principiul justiției, echității și dreptății. In: *Integrare prin cercetare și inovare: Științe juridice. Științe economice: conf. șt., 26-28 septembrie 2013*. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2013, R, SJ, SE, pp. 180-182 [cit. 02.09.2024]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/180-182_14.pdf.
65. NEGRU, Boris. Probleme fundamentale ale principiilor dreptului. In: *Administrarea publică* [online]. 2013, vol. 80, nr. 4, pp. 43-54 [cit. 02.09.2024]. ISSN 1813-8489. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Probleme%20fundamentale%20ale%20principiilor%20dreptului.pdf.
66. NEGRU, Boris, MOROZAN, Nicoleta. Dreptul la un proces echitabil – condiție a statului de drept. In: *Teoria și practica administrării publice: conf. șt., ediția 26, 20 mai 2022* [online]. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2022, pp. 219-225 [cit. 02.09.2024]. ISBN 978-9975-3542-3-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/219-225_14.pdf.
67. NIȚU, Ciprian. *Cosmopolitismul. Către o nouă paradigmă în teoria politică*. Iași: Adenium, 2014. 280 p. ISBN 978-606-742-009-8.
68. NOVAC, Tatiana. *Statutul magistratului în arealul justiției: teză de doctor în drept*, Chișinău, 2016. 184 p.
69. Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice [online]. Organizația Națiunilor Unite, 16 decembrie 1966 [cit. 01.09.2019]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/82590>.

70. Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale [online]. Organizația Națiunilor Unite, 16 decembrie 1966 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/82589>
71. POPA, Nicolae, EREMIA, Mihail-Constantin, CRISTEA, Simona. *Teoria generală a dreptului*. Ediția a 2-a. București: All Beck, 2005. 296 p. ISBN 973-655-738-3.
72. POSTU, Ion, RUSNAC, Veronica. Sistemele juridice atipice — „mixte” sau „hibride”. In: *Studii Juridice Universitare* [online]. 2022, nr. 2, pp. 55-75 [citat 23.04.2025]. ISSN 1857-4122. Disponibil: <https://doi.org/10.54481/sju.2022.2.05>.
73. RENUCCI, Jean-François. *Tratat de drept european al drepturilor omului*. București: Hamangiu, 2009, 1115 p. ISBN 978-606-522-092-8.
74. RIFKIN, Jeremy. *Visul european. Despre cum, pe tăcute, Europa va pune în umbră „visul american”*. Iași: Polirom, 2006. 368 p. ISBN 973-46-0373-6.
75. SELEJAN-GUȚAN, Bianca. *Protecția europeană a drepturilor omului*. Ediția a 5-a. București: Hamangiu, 2018. 360 p. ISBN 978-606-27-1072-9.
76. Statutul Curții Internaționale de Justiție [online]. Organizația Națiunilor Unite, 26 iunie 1945 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19363>.
77. Statutul Tribunalului Internațional pentru Dreptul Mării [online]. Organizația Națiunilor Unite, 10 decembrie 1982, art. 26 (2) [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/public/DetaliiDocument/87401>.
78. Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale [online]. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, 17 iulie 1998, [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/34774>.
79. SUDRE, Frédéric. *Drept european și internațional al drepturilor omului*. Iași: Polirom, 2006, 551 p. ISBN 973-46-0151-2.
80. Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (versiune consolidată) [online]. In: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 26.10.2012, pp. 49-199 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_2&format=PDF.
81. Tratatul privind Uniunea Europeană (versiune consolidată) [online]. In: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 26.10.2012, pp. 3-45 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_1&format=PDF.

82. WEILER, J.H.H. *Constituția Europei*. Iași: Polirom, 2009. 349 p. ISBN 978-973-681-265-1.

Surse în limba franceză:

83. CADIET, Loïc. *Découvrir la justice*. Paris: Dalloz, 1997. 266 p., pp. 13-42. ISBN 2-247-02826-8.
84. GAURIER, Dominique. *Histoire du droit international. De l'Antiquité à la création de l'ONU*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2014. 1136 p. ISBN 978-2-7535-2939-7.
85. Pacte de la Société des Nations [online]. Société des Nations, 28 iunie 1919, preambul [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=32971179.
86. PERROT, Roger. *Institutions judiciaires*. Ediția a 12-a. Paris: Montchrestien, 2006. 542 p. ISBN 978-2-7076-1515-2.
87. Rapport sur la prééminence du droit [online]. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), 25-26 martie 2011 [citat 20.09.2024]. CDL-AD(2011)003rev. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-f](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-f).
88. TRUYOL Y SERRA, Antonio. *Histoire du droit international public*. Paris: Economica, 1995. 188 p. ISBN 978-2-7178-2916-7.
89. VINCENT, Jean *et al.* *Institutions judiciaires: organisation, juridictions, gens de justice*. Paris: Dalloz, 1999. 748 p. ISBN 2-247-03664-3.

Surse în limba engleză:

90. A new EU Framework to strengthen the Rule of Law. Comunicare a Comisiei către Parlamentul European și Consiliu [online]. COM/2014/0158 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0158&from=EN>.
91. Access to Justice: The Independence, Impartiality and Integrity of the Judiciary. Criminal Justice Assessment Toolkit [online]. United Nations Office on Drugs and Crime, 2006 [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/cjat_eng/2_Independence_Impartiality_Integrity_of_Judiciary.pdf.

92. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo [online]. ICJ Gen. List, 2010, nr. 141 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://icj-cij.org/case/141>.
93. Advisory Opinion on certain legal questions concerning the lists of candidates submitted with a view to the election of judges to the European Court of Human Rights [online]. ECtHR Grand Chamber, 12 feb. 2008 [citat 01.10.2023]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=003-2268009-2419060>.
94. ALI / UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure [online]. American Law Institute, International Institute for the Unification of Private Law, 2004. In: *Unif. L. Rev.*, 2004-4, pp. 758-808 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>.
95. ALTER, Karen J. The Multiplication of International Courts and Tribunals After the End of the Cold War. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 63-71 [citat 01.09.2020]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.
96. ALTER, Karen J. *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights* [online]. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2014. 480 p. [citat 9.12.2023]. ISBN 978-0-691-15475-6. Disponibil: <https://doi.org/10.2307/j.ctt5hhs2t>.
97. ALTMAN, Andrew, WELLMAN, Christopher. *A Liberal Theory of International Justice*. New York: Oxford University Press, 2009. 233 p. ISBN 9780199564415.
98. AMERASINGHE, Chittharanjan F. *International Administrative Tribunals*. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 316-336 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.
99. ANDREWS, Neil. *English Civil Procedure Fundamentals of the New Civil Justice System*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 1182 p. ISBN 978-0199244256, 0199244251.
100. ANDREWS, Neil. Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos. In: X. E. KRAMER, C. H. VAN RHEE, eds. *Civil Litigation in a Globalising World* [online]. The Hague: TMC Asser Press, Springer, 2012, pp. 19-38 [citat 01.09.2019]. ISBN 978-90-6704-816-3. Disponibil: http://www.newbooks-services.de/MediaFiles/Texts/3/9789067048163_Excerpt_001.pdf.

101. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) [online]. ICJ Gen. List, 2007, nr. 91 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/91>.
102. Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation) [online]. ICJ Gen. List, 2011, nr. 140 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/140>.
103. Armed Activities on the Territory of the Congo (New Application: 2002) (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda) [online]. ICJ Reports, 2006, nr. 126 [citat 01.10.2023]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/126>.
104. ATIK, Jeffery C. Democratizing the WTO. In: *George Washington International Law Review*. 2001, vol. 33, nr. 3-4, pp. 451-472 [citat 01.09.2023]. Disponibil: <https://www.semanticscholar.org/paper/Democratizing-the-WTO-Atik/054712beb59ae245dd5bbc23413f5a325ad1b71e>.
105. Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain), Judgment of 5 February 1970, Separate Opinion of Judge Jessup [online]. ICJ Reports, 1970, nr. 50, 163, par. 9 [citat 01.10.2023]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/50>.
106. Basic Principles on the Independence of the Judiciary. Adopted by the Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders held at Milan from 26 August to 6 September 1985 and endorsed by General Assembly resolutions 40/32 of 29 November 1985 and 40/146 of 13 December 1985 [online]. [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary>.
107. BARAN, Paul. Defense of Rawls: Response to Brock. In: *Res Cogitans* [online]. 2013, vol. 4, nr. 1, pp. 181-188 [citat 01.09.2019]. ISSN: 2155-4838. Disponibil: <https://doi.org/10.7710/2155-4838.1091>.
108. BECK, Ulrich. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press, 1999. 192 p. ISBN 978-0-745-62221-7.
109. BECK, Ulrich. *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press, 2006. 210 p. ISBN 0-7456-3399-4.
110. BECK, Ulrich. Cosmopolitan Sociology: Outline of a Paradigm Shift. In: Maria ROVISCO, Magdalena NOWICKA, eds. *The Ashgate Research Companion to Cosmopolitanism*. Ediția a II-a. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016, pp. 17-32. ISBN 978-0-7546-9556-1.

111. BEITZ, Charles R. *Political Theory and International Relations: Revised Edition*. Princeton: Princeton University Press, 1999. 264 p. ISBN 0-691-00915-5.
112. BEITZ, Charles R. Rawls's Law of Peoples. In: *Ethics* [online]. 2000, vol. 110, nr. 4, pp. 669-696 [citat 01.09.2020]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: DOI:10.1086/2333692000.
113. **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. Theories Regarding Procedural Justice and their Impact in Legal Procedures. In: Iulian BOLDEA, Cornel SIGMIREAN, eds. *Identity and Dialogue in the Era of Globalization – Social Sciences: conf. șt., ediția a 6-a, 25-26 mai 2019, vol. 6* [online]. Tîrgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2019, pp. 417-426 [citat 01.09.2020]. ISBN 978-606-8624-19-8. Disponibil: <http://asociatia-alpha.ro/gidni/06-2019/GIDNI-06-Socs.pdf>.
114. **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. John Rawls's Agents in International Theory of Justice. The Consistency Issue. In: *Journal of Romanian Literary Studies* [online]. 2019, nr. 19, pp. 1366-1376. ISSN: 2248-3004. Disponibil: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1127906>.
115. **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. The Use of the Terms 'Efficiency' and 'Effectiveness' with regard to Judicial Systems. A Demand for Accuracy. In: Iulian BOLDEA, Cornel SIGMIREAN, Dumitru-Mircea BUDA, eds. *Reading Multiculturalism: Human and Social Perspectives. Language and Discourse: conf. șt., ediția a 9-a, 11-12 decembrie 2021, vol. 9* [online]. Tîrgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2021, pp. 104-112 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-606-93691-9-7. Disponibil: <https://asociatia-alpha.ro/ldmd/09-2021/LDMD-09%20Lang-c.pdf>.
116. **(BEJAN) CODREA, Lavinia Andreea**. Judicial Independence in International Courts. In: *Studia Universitatis Moldaviae (Seria Științe Sociale)* [online]. 2021, nr. 11, pp. 220-229. ISSN 2587-4233, ISSNe 2345-1017. Disponibil: <https://social.studiamsu.md/wp-content/uploads/2021/01/31.-p.-220-229.pdf>, DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5796008>.
117. **BEJAN, Lavinia Andreea**. The Access and Participation of Individuals in Mechanisms of International Justice. In: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală: conf. șt., ediția a 8-a, 14-15 decembrie 2023*, Chișinău. Chișinău: CEP USM, 2024, pp. 87-94. ISBN 978-9975-62-764-1 (PDF).
118. BENHABIB, Seyla. *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 251 p. ISBN 978-0-511-26455-9, 978-0-521-53860-2.

119. BENNETT, Sarah, HINE, Lorelei, MAZEROLLE, Lorraine. Procedural justice. In: *Oxford Bibliographies* [online]. New York: Oxford University Press, 2018, 26 apr. [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/OBO/9780195396607-0241>.
120. BENVENISTI, Eyal, DOWNS, George W. Prospects for the Increased Independence of International Tribunals. In: *German Law Journal* [online]. 2011, vol. 12, nr. 5, pp. 1057–1082 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/S2071832200017223>.
121. BEROŠ, Marin. Cosmopolitan Identity – historical origins and contemporary relevance. In: *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli* [online]. 2016, nr. 14, pp. 197-211 [citat 01.09.2020]. ISSN 1331-7830, 1849-1685. Disponibil: <https://doi.org/10.32728/tab.14.2016.12>.
122. BODANSKI, Daniel. The Concept of Legitimacy in International Law. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, 422 p., p. 309-318. ISBN 978-3-540-77763-2.
123. BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. In Whose Name? An Investigation of International Courts' Public Authority and Its Democratic Justification. In: *The European Journal of International Law* [online]. 2012, vol. 23, nr. 1, pp. 7-41 [citat 9.12.2023]. ISSN 0938-5428, EISSN 1464-3596. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/ejil/chr106>.
124. BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. Beyond Dispute: International Judicial Institutions as Lawmakers. In: Armin von BOGDANDY, Ingo VENZKE, eds. *International Judicial Lawmaking. On Public Authority and Democratic Legitimation in Global Governance*. Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, vol. 236 [online]. Heidelberg: Springer, 2012, pp. 3-33 [citat 9.12.2023]. ISSN 0172-4770, ISBN 978-3-642-29586-7. Disponibil: DOI: 10.1007/978-3-642-29587-4, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-642-29587-4>.
125. BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. On the Functions of International Courts: An Appraisal in Light of Their Burgeoning Public Authority. In: *Leiden Journal of International Law* [online]. 2013, vol. 26, nr. 1, pp. 49-72 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/abs/on-the-functions-of-international-courts-an-appraisal-in-light-of-their-burgeoning-public-authority/10FA8BF97F5EE4AFC9CA6B49345C1A6D>.
126. BOGDANDY, Armin von, VENZKE, Ingo. *In Whose Name? A Public Law Theory of International Adjudication*. International Courts and Tribunals Series. Oxford: Oxford University Press, 2014. 270 p. ISBN: 978-0-19-871746-1.

127. Bologna Milano Global Code of Judicial Ethics [online]. International Association of Judicial Independence and World Peace, 2015 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.jiwp.org/global-code-of-judicial-ethics>.
128. BROCK, Gillian. *Global Justice: A Cosmopolitan Account*. New York: Oxford University Press, 2009. 366 p. ISBN: 978-0-19-923093-8; 978-0-19-923094-5.
129. BROCK, Gillian. Global Justice. In: Edward N. ZALTA, ed. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Spring 2017 Edition [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/justice-global/>.
130. BROWN, Eric. Hellenistic Cosmopolitanism. In: Mary Louise GILL, Pierre Pellegrin, eds. *A Companion to Ancient Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, pp. 549-558. ISBN 978-0-631-21061-0, 0-631-21061-X.
131. BUCHANAN, Allen, KEOHANE, Robert O. *The Legitimacy of Global Governance Institutions*. In: *Ethics & International Affairs* [online]. 2006, vol. 20, nr. 4, pp. 405-437 [citat 01.10.2020]. ISSN: 0892-6794, 1747-7093. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x>.
132. BUCKHOLTZ, Joshua W. et.al. The Neural Correlates of Third-Party Punishment. In: *Neuron* [online]. 2008, vol. 60, nr. 5, pp. 930-940 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2008.10.016>.
133. CARDAMOME, Daniela. Independence of International Courts. In: Paulo Pinto de ALBUQUERQUE, Krzysztof WOJTYCZEK, eds. *Judicial Power in a Globalized World* [online]. eBook: Springer Nature, 2019. 685 p., pp. 91-104 [citat 01.09.2021]. ISBN 978-3-030-20744-1. Disponibil: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20744-1_6.
134. CARON, David D. Investor State Arbitration: Strategic and Tactical Perspectives on Legitimacy. In: *Suffolk Transnational Law Review* [online]. 2008-2009, vol. 32, nr. 2, pp. 513-524 [citat 01.09.2023]. Disponibil: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/sujtnlr32&div=28&id=&page=>.
135. CHOE-SMITH, C. U. International Political Legitimacy and Procedural Justice. Disertație în cadrul studiilor doctorale [online]. Washington, D.C., 2016, 269 p. [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://repository.digital.georgetown.edu/handle/10822/1041855>.

136. CICERO, Marcus Tullius. *Tusculanae disputationes* [online]. Trad. C.D. YONGE. New York: Harper and Brothers, 1877, V, XXXVII, 108 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://www.gutenberg.org/files/14988/14988-h/14988-h.htm>.
137. CIOBANU, Rodica, AVORNIC, Gheorghe. Interdisciplinary contextualization of legal education and research. In: *Supremația Dreptului* [online]. 2020, nr. 2, pp. 128-135 [citat 01.09.2022]. ISSN 2345-1971. Disponibil: DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4543394>.
138. COHEN, Gerald A. Where the Action Is: On the Site of Distributive Justice. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 1997, vol. 26, nr. 1, pp. 3-30. [citat 01.09.2019]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1997.tb00048.x>.
139. Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, sept. 2007, 175 p. [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/conig/uploads/documents/publications/Otherpublications/Commentary_on_the_Bangalore_principles_of_Judicial_Conduct.pdf.
140. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes [online]. Haga, 29 iulie 1899 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.legal-tools.org/doc/b1e51f/pdf>.
141. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes [online]. Haga, 18 octombrie 1907 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/bd7626f1-1907-convention-for-the-pacific-settlement-of-international-disputes.pdf>.
142. CRAWFORD, James, MCINTYRE, Joe. The Independence and Impartiality of the 'International Judiciary'. In: Shimon SHETREET, Christopher FORSYTH, eds. *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2012. 639 p., pp. 187–214. ISBN 978-90-04-18833-4.
143. DANZIGER, Shai, LEVAV, Jonathan, AVNAIM-PESSO, Liora. Extraneous factors in judicial decisions. In: *PNAS* [online]. 2011, vol. 108, nr. 17, pp. 6889-6892 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1073/pnas.1018033108>.
144. DELLMUTH, Lisa Maria, TALLBERG, Jonas. The social legitimacy of international organisations: Interest representation, institutional performance, and confidence extrapolation in the United Nations. In: *Review of International Studies* [online]. 2015, vol. 41, nr. 3, FirstView Article, pp. 1-25 [citat 01.10.2020]. ISSN 0260-2105, 1469-9044. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/S0260210514000230>.

145. Effective Justice Systems [online]. European Commission, European Semester Thematic Factsheet, 2016 [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/european-semester_thematic-factsheet_effective-justice-systems_en.pdf.
146. Effectiveness. In: *Cambridge Dictionary* [online] [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/effectiveness>.
147. Effectiveness and Efficiency of the Judicial System, Strengthening Rule of Law [online]. European Economic Area, Programme area n°21 [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://eeagrants.org/sites/default/files/resources/Pages%2Bfrom%2BBlue%2BBook_PA%2B00-21.pdf.
148. Efficiency. In: *Cambridge Dictionary* [online] [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/efficiency>.
149. European judicial systems. Efficiency and quality of justice [online]. Council of Europe, CEPEJ Studies No. 23, 2016 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://rm.coe.int/european-judicial-systems-efficiency-and-quality-of-justice-cepej-stud/1680786b58>.
150. FELD, Lars P., VOIGT, Stefan. Economic Growth and Judicial Independence: Cross-Country Evidence Using a New Set of Indicators. In: *CESifo Working Paper Series* [online]. 2003, Working Paper No. 906, pp. 1-35 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://www.cesifo.org/DocDL/cesifo_wp906.pdf.
151. FERRARI, Giuseppe Franco, ed. *Judicial Cosmopolitanism: The Use of Foreign Law in Contemporary Constitutional Systems*. Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2019. 901 p. ISBN 978-90-04-24311-8, 978-90-04-29759-3.
152. FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. New York: Oxford University Press, 1990. 303 p. ISBN 0-19-506178-0..
153. FREEMAN, Samuel. Distributive Justice and „The Law of Peoples”. In: Rex MARTIN, David A. REIDY, eds. *Rawls's Law of Peoples: A Realistic Utopia?*. Oxford, UK: Blackwell, 2006, pp. 243-260. ISBN 978-1-4051-3531-3.
154. FULLER, Lon L. *The Morality of Law*. New Haven, London: Yale University Press, 1964 revizuită 1969. 262 p. ISBN 0-300-01070-2.
155. Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) [online]. ICJ Reports, 1997, nr. 92 [citat 9.12.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/92>.
156. GALLIE, W. B. Essentially Contested Concepts. In: *Proceedings of the Aristotelian Society* [online]. 1955-1956, New Series, vol. 56, nr. 1, pp. 167-198. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/4544562>.

157. GEYH, Charles Gardner. The Dimensions of Judicial Impartiality. In: *Florida Law Review* [online]. 2014, vol. 65, nr. 2, pp. 493-551 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://scholarship.law.ufl.edu/flr/vol65/iss2/4/>.
158. GROSSMAN, Nienke. The Normative Legitimacy of International Courts. In: *Temple Law Review* [online]. 2013, vol. 86, University of Baltimore School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-03, pp. 61-106 [citat 01.10.2020]. ISSN 0899-8086. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185304.
159. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (civil limb) [online]. Council of Europe, European Court of Human Rights, Updated to 31 August 2024 [citat 26.04.2025]. Disponibil: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng.
160. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb) [online]. Council of Europe, European Court of Human Rights, Updated to 31 August 2024 [citat 26.04.2025]. Disponibil: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_eng.
161. HABERMAS, Jürgen. The Constitutionalization of International Law and the Legitimation Problems of a Constitution for World Society. In: *Constellations* [online]. 2008, vol. 15, nr. 4, pp. 444-455 [citat 01.09.2019]. ISSN 1467-8675, 1351-0487. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2008.00510.x>.
162. HABERMAS, Jürgen. *Despre Constituția Europei*. București: Comunicare.ro, 2012. 156 p. ISBN 978-973-711-338-2.
163. HABERMAS, Jürgen. Plea for a constitutionalization of international law. *Philosophy and Social Criticism* [online]. 2014, vol. 40, nr. 1, pp. 5-12 [citat 01.09.2019]. ISSN 1461-734X, 0191-4537.
164. HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Ediția a 3-a. Oxford: Oxford University Press, 1961, republicată 2012. 334 p. ISBN 978-0-19-964470-4.
165. HAYDEN, Patrick. Cosmopolitanism and the Need for Transnational Criminal Justice: The Case of the International Criminal Court. In: *Theoria: A Journal of Social and Political Theory* [online]. 2004, nr. 4, *Cosmopolitan Justice: A Symposium*, pp. 69-95, p. 70 [citat 01.10.2022]. Disponibil: https://www.academia.edu/549852/Cosmopolitanism_and_the_Need_for_Transnational_Criminal_Justice.
166. HAYEK, F. A. *The Road to Serfdom*. London, New York: Routledge, 1944, republicată 2006. 256 p. ISBN 0-415-25389-6, 978-0-415-25389-5.

167. HELD, David. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press, 1995. 324 p., pp. 107-113. ISBN 0-8047-2687-6.
168. HELD, David. Globalization, International Law and Human Rights. In: *University of Connecticut Research Papers* [online]. 2005, nr. 2, pp. 2-18 [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://opencommons.uconn.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1001&context=hri_papers.
169. HELD, David. *Cosmopolitanism. Ideals and Realities*. Cambridge: Polity Press, 2010. 306 p. ISBN 978-0-7456-4835-4, 978-0-7456-4836-1.
170. HELFER, Laurence R., SLAUGHTER, Anne-Marie Helfer. Why States Create International Tribunals: A Response to Professors Posner and Yoo. In: *California Law Review* [online]. 2005, vol. 93, nr. 3, pp. 899-956 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2655&context=faculty_scholarship.
171. HERMANN, Donald H. J. The Fallacy of Legal Procedure as Predominant over Substantive Justice: A Critique of "The Rule of Law" in John Rawls' A Theory of Justice. In: *DePaul Law Review* [online]. 1974, vol. 23, nr. 4, pp. 1408-1436 [citat 01.09.2020]. ISSN 0011-7188. Disponibil: <https://via.library.depaul.edu/law-review/vol23/iss4/4>.
172. HOLLANDER-BLUMOFF, Rebecca, TYLER, Tom R. Procedural Justice and the Rule of Law: Fostering Legitimacy in Alternative Dispute Resolution. In: *Journal of Dispute Resolution* [online]. 2011, nr. 1, pp. 1-19 [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN: 1052-2859. Disponibil: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4992/.
173. ICSID Arbitration Rules [online]. Centrul internațional pentru reglementarea diferendelor cu privire la investiții (ICSID), 2022 [citat 30.04.2025]. Disponibil: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/Arbitration_Rules.pdf.
174. In larger freedom: towards development, security and human rights for all. Report of the Secretary-General (Kofi A. Annan) [online]. United Nations General Assembly, A/59/2005/Add.3, 2005 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/A.59.2005.Add.3.pdf>.
175. INGLIS, David. Alternative histories of cosmopolitanism. Reconfiguring classical legacies. In: DELANTY, Gerard, ed. *Routledge Handbook of Cosmopolitan Studies*.

- London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2012, pp. 11-24. ISBN 978-0-415-60081-1, 978-0-203-83713-9.
176. *International Framework for Court Excellence*. International Consortium for Court Excellence, © 2025 National Center for State Courts U.S.A. [citat 24.04.2025]. Disponibil: <https://www.courtexcellence.com/>.
 177. *International Framework for Court Excellence* [online]. International Consortium for Court Excellence, ediția a 3-a, mai 2020 [citat 24.04.2025]. Disponibil: https://www.courtexcellence.com/data/assets/pdf_file/0023/66605/The-International-Framework-3rd-Edition-Amended.pdf.
 178. JONES, Owen D. et al. Law and Neuroscience. In: *The Journal of Neuroscience* [online]. 2013, vol. 33, nr. 45, pp. 17624-17630 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3254-13.2013>.
 179. *Karttunen v. Finland* [online]. Human Rights Committee, Communication No. 387/1989, U.N. Doc. CCPR/C/46/D/387/1989 (1992) [citat 01.09.2020]. Disponibil: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/dec387.htm>.
 180. KEOHANE, Robert O. Global Governance and Legitimacy. In: *Review of International Political Economy* [online]. 2011, vol. 18, nr. 1, pp. 99-109 [citat 01.10.2020]. ISSN 0969-2290, 1466-4526. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/09692290.2011.545222>.
 181. KEOHANE, Robert O., MORAVCSIK, Andrew, SLAUGHTER, Anne-Marie. Legalized Dispute Resolution: Interstate and Transnational. In: *International Organization* [online]. 2000, vol. 54, nr. 3, pp. 457-488 [citat 9.09.2023]. Disponibil: DOI: <https://doi.org/10.1162/002081800551299>.
 182. KINGSBURY, Benedict. International Courts: uneven judicialisation in global order. In: James CRAWFORD, Martti KOSKENNIEMI, eds. *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 203-227. ISBN: 978-0-521-14308-0.
 183. KLABBERS, Jan, PETERS, Anne, ULFSTEIN, Geir. *The Constitutionalization of International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 393 p. ISBN 978-0-19-954342-7.
 184. KLEIN, Natalie, ed. *Litigating International Law Disputes: Weighing the Options*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 490 p. ISBN 978-1-107-01706-1.
 185. KLEIN, Natalie. *Who Litigates and Why*. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online].

- Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 569-593 [citat 01.09.2023]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.
186. KLEINGELD, Pauline, BROWN, Eric. Cosmopolitanism. In: Edward N. ZALTA, ed. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Winter 2019 Edition [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/cosmopolitanism/>.
187. KOTACHA, Birju. The International Criminal Court's Selectivity and Procedural Justice. In: *Journal of International Criminal Justice* [online]. 2020, vol. 18, nr. 1, pp. 107-139 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqaa020>.
188. KOZMA, Julia, NOWAK, Manfred, SCHEININ, Martin. *A World Court of Human Rights – Consolidated Draft Statute and Commentary* [online]. 2010 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/Professors/Scheinin/ConsolidatedWorldCourtStatute.pdf>.
189. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion [online]. ICJ Reports, 2004, nr. 131 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/131>.
190. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion [online]. ICJ Reports, 1996, nr. 95 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/95>.
191. LEVENTHAL, Gerald S. What Should Be Done with Equity Theory? New Approaches to the Study of Fairness in Social Relationships. In: Kenneth J. GERGEN, Martin S. GREENBERG, Richard H. WILLIS, eds. *Social Exchange: Advances in Theory and Research*. New York, London: Plenum Press, 1980, pp. 27-55. ISBN 978-1-4613-3089-9, 978-1-4613-3087-5. Disponibil: https://doi.org/10.1007/978-1-4613-3087-5_2.
192. LIND, E. Allan, TYLER, Tom R. *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Springer Science+Business Media, LLC, 1988. 267 p. ISBN 978-1-4899-2117-8, 978-1-4899-2115-4. Disponibil: DOI: 10.1007/978-1-4899-2115-4.
193. LISTE, Philip. Transnational Law. In: *Oxford Bibliographies* [online]. New York: Oxford University Press, 2019, 27 feb. Disponibil: DOI: 10.1093/OBO/9780199743292-0251.
194. MACKENZIE, Ruth, SANDS, Philippe. International Courts and Tribunals and the Independence of the International Judge. In: *Harvard International Law Journal* [online]. 2003, vol. 44, nr. 1, pp. 271-295 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/agispt.20032522>.

195. Mavrommatis Palestine Concessions [online]. Permanent Court of International Justice, Hotărârea din 30 august 1924 și opiniile separate, ser. A, nr. 2. [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/pcij-series-a>.
196. MERON, Theodor. Judicial Independence and Impartiality in International Criminal Tribunals. In: *The American Journal of International Law* [online]. 2005, vol. 99, nr. 2, pp. 359-369 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://doi.org/10.2307/1562502>.
197. MIKULI, Piotr. Impartiality of the Judiciary. In: *Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law* [MPECCoL] [online]. 2017, A.1. [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://oxcon.oup.com/view/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e338>.
198. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Merits) (Nicaragua v. United States of America) [online]. ICJ Reports, 1986, nr. 70 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/70>.
199. MILLER, David. *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity Press, 2000, republicată 2005. 217 p. ISBN 0-7456-2393-X, 0-7456-2394-8.
200. MILLER, David. Cosmopolitanism: a critique. In: *Critical Review of International Social and Political Philosophy* [online]. 2002, vol. 5, nr. 3, pp. 80-85 [citat 01.09.2019]. ISSN 1743-8772. Disponibil: DOI: 10.1080/13698230410001702662.
201. MILLER, David. *National Responsibility and Global Justice*. New York: Oxford University Press, 2007. 298 p. ISBN 978-0-19-923505-6.
202. MILLER, Richard W. *Globalizing Justice: The Ethics of Poverty and Power*. New York: Oxford University Press, 2010. 341 p. ISBN 978-0-19-958198-6, 978-0-19-958199-3.
203. MIYAOKA, Isao. *Legitimacy in International Society: Japan's Reaction to Global Wildlife Preservation*. Londra: Palgrave Macmillan, 2004. 214 p. ISBN 1-4039-1780-9.
204. MOELLENDORF, Darrel. *Cosmopolitan Justice*. Boulder, Oxford: Westview Press, 2002. 226 p. ISBN 0-8133-6556-2, 0-8153-6578-3.
205. Mount Scopus International Standards of Judicial Independence [online]. International Association of Judicial Independence and World Peace, 2008, versiune consolidată 2022 [citat 24.04.2025]. Disponibil: <https://www.jiwp.org/mt-scopus-standards>.
206. MURPHY, Liam. Institutions and the Demands of Justice. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 1998, vol. 27, nr. 4, pp. 251-291. [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1998.tb00071.x>.

207. NAGEL, Thomas. The Problem of Global Justice. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 2005, vol. 33, nr. 2, pp. 113-147 [citat 01.09.2023]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2005.00027.x>.
208. NELSON, William. The Very Idea of Pure Procedural Justice. In: *Ethics* [online]. 1980, vol. 90, nr. 4, pp. 502-511 [citat 01.09.2020]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2380450>.
209. NIELSEN, Kai. World Government, Security, and Global Justice. In: Steven LUPER-FOY, ed. *Problems of International Justice*. Boulder: Westview Press, 1988, 314 p., pp. 263-282. ISBN 0813303931, 978-0813303932.
210. NUSSBAUM, Martha. Patriotism and Cosmopolitanism. In: *Boston Review*. 1996, vol. XIX, nr. 5, pp. 3-16 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.bostonreview.net/forum/patriotism-and-cosmopolitanism/>.
211. NUSSBAUM, Martha C. Patriotism and Cosmopolitanism. In: Joshua COHEN, ed. *For Love of Country? / Martha C. NUSSBAUM*. Boston: Beacon Press, 1996, pp. 2-17. ISBN 0-8070-4329-x.
212. Opinion no. 10 (2007): The council for the judiciary at the service of society [online]. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, Consiliul Europei, 2007 [citat 26.04.2025]. Disponibil: <https://rm.coe.int/ccje-opinions-no-1-no-26-en-web/1680adf1dc>.
213. Opinion No. 24 (2021): Evolution of the Councils for the Judiciary and their role in independent and impartial judicial systems [online]. Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, Consiliul Europei, 2021 [citat 26.04.2025]. Disponibil: <https://rm.coe.int/opinion-no-24-2021-of-the-ccje/1680a47604>.
214. PANTEA, Oleg. The law within the context of European integration process, through the application of the legal norm by the state bodies. In: *Vector European* [online]. 2015, nr. 1, pp. 63-67 [citat 02.09.2024]. ISSN 2345-1106. Disponibil: [https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/63_67_The%20law%20within%20the%20context%20of%20European%20integration%20process%2C%20through%20the%20ap plication%20of%20the%20legal%20norm%20by%20the%20state%20bodies.pdf](https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/63_67_The%20law%20within%20the%20context%20of%20European%20integration%20process%2C%20through%20the%20application%20of%20the%20legal%20norm%20by%20the%20state%20bodies.pdf).
215. PAPAYANNIS, Diego M. Independence, impartiality and neutrality in legal adjudication. In: *Revus* [online]. 2016, nr. 28, pp. 33-52 [citat 01.09.2020]. ISSN 1855-7112, 1581-7652. Disponibil: <https://doi.org/10.4000/revus.3546>.

216. PETTIT, Philip. Rawls's Peoples. In: Rex MARTIN, David A. REIDY, eds. *Rawls's Law of Peoples: A Realistic Utopia?*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, pp. 38-55. ISBN 1-4051-3531-X.
217. POGGE, Thomas W. *Realizing Rawls*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1989. 296 p. ISBN 0-8014-2124-1, 0-8014-9685-3.
218. POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism and Sovereignty. In: *Ethics* [online]. 1992, vol. 103, nr. 1, pp. 48-75 [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 0014-1704, 1539-297X. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2381495>.
219. POGGE, Thomas W. An Egalitarian Law of Peoples. In: *Philosophy & Public Affairs* [online]. 1994, vol. 23, nr. 3, pp. 195-224 [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 0048-3915, 1088-4963. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/2265183>.
220. POGGE, Thomas W. *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*. Malden: Blackwell Publishers, Polity Press, 2002. 284 p. ISBN: 0-7456-2994-6, 0-7456-2995-4.
221. POGGE, Thomas W. The Incoherence Between Rawls's Theories of Justice. In: *Fordham Law Review*. 2004, vol. 72, nr. 5, pp. 1739-1759 [citat 01.09.2019]. ISSN 0015-704X. Disponibil: <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol72/iss5/18/>.
222. POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism. In: Robert E. GOODIN, Philip PETTIT, Thomas POGGE, eds. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Ediția a 2-a, vol. 1. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2007, pp. 312-331. ISBN 978-1-4051-3653-2.
223. POGGE, Thomas W. Cosmopolitanism: a Path to Peace and Justice. In: *Journal of East-West Thought* [online]. 2012, vol. 2, nr. 4, pp. 9-32 [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 2161-7236, 2168-2259. Disponibil: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/xs55mf13k>.
224. POGGE, Thomas W. Justice: Philosophical aspects. In: James D. WRIGHT, ed. *The International Encyclopedia of Social and Behavioural Sciences*. Ediția a 2-a. Oxford: Elsevier, 2015, pp. 943-948. ISBN 978-0-08-097087-5.
225. POSNER, Eric A., YOO, John C. Judicial Independence in International Tribunals. In: *California Law Review* [online]. 2005, vol. 93, nr. 1, pp. 1-74 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2758&context=journals_articles.

226. Procedures for the Effective Implementation of the Basic Principles on the Independence of the Judiciary [online]. United Nations Economic and Social Council, Res. 1989/60, 24 mai 1989 [citat 01.09.2020]. Disponibil: https://www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/procedures_for_the_effective_implementation/procedures_for_the_effective_implementation.pdf.
227. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of an African Court of Human and People's Rights [online]. Organization of African Unity, 1998, Doc. OAU/LEG/EXP/AFCHPR/PROT(III) [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.african-court.org/wpafc/wp-content/uploads/2020/10/2-PROTOCOL-TO-THE-AFRICAN-CHARTER-ON-HUMAN-AND-PEOPLES-RIGHTS-ON-THE-ESTABLISHMENT-OF-AN-AFRICAN-COURT-ON-HUMAN-AND-PEOPLES-RIGHTS.pdf>.
228. RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1971, republicată 2005. 608 p. ISBN 0-674-01772-2.
229. RAWLS, John. The Law of Peoples. In: *Critical Inquiry*. 1993, vol. 20, nr. 1, pp. 36-68 [citat 01.09.2019]. ISSN 0093-1896. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/1343947>.
230. RAWLS, John. *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited"*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1999. 200 p. ISBN 0-674-00079-X.
231. RÄDLER, Peter. Independence and Impartiality of Judges. In: David S. WEISSBRODT, Rüdiger WOLFRUM, eds. *The Right to a Fair Trial* [online]. Berlin: Springer, 1998, pp. 727-746, reproduș [citat 01.09.2020]. Disponibil: http://hrlibrary.umn.edu/fairtrial/wrft-rae.htm#N_6.
232. REIDY, David A. Rawls on International Justice: A Defense. In: *Political Theory* [online]. 2004, vol. 32, nr. 3, pp. 291-319 [citat 01.09.2019, 01.09.2020]. ISSN 1552-7476. Disponibil: <https://doi.org/10.1177/0090591703260928>.
233. Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities [online]. Consiliul European, 17 noiembrie 2010 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://rm.coe.int/cmrec-2010-12-on-independence-efficiency-responsibilites-of-judges/16809f007d>.
234. Report on the Rule of Law [online]. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), 25-26 martie 2011 [citat 01.09.2019]. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e).

235. Resolution adopted by the General Assembly on 15 March 2006 [without reference to a Main Committee (A/60/L.48)] 60/251 [online]. Human Rights Council, United Nations General Assembly, A/RES/60/251, 2006 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/66/PDF/N0550266.pdf?OpenElement>.
236. Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests Case (New Zealand v. France) [online]. ICJ Reports, 1995, nr. 97, Ordinul din 22 septembrie, 288, 325 [citat 01.10.2023]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/case/97>.
237. RISSE, Mathias. Global Justice. In: *HKS Faculty Research Working Paper Series* [online]. 2011, RWP11-001, pp. 1-30 [citat 01.09.2020]. Disponibil: <https://dash.harvard.edu/handle/1/4669674>.
238. ROMANO, Cesare P. R. The Shift from the Consensual to the Compulsory Paradigm in International Adjudication: Elements for a Theory of Consent. In: *New York University Journal of International Law and Politics* [online]. 2009, vol. 39, pp. 791-872 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2013/02/39.4-Romano.pdf>.
239. ROMANO, Cesare P. R. The Shadow Zones of International Judicialization. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 90-110 [citat 01.09.2021]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.
240. Rule of Law Checklist [online]. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), 11-12 martie 2016. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e).
241. Rules of Court [online]. Curtea Internațională de Justiție, 1978 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/rules>.
242. Rules of the Tribunal [online]. Tribunalul Internațional pentru Dreptul Mării, 28 octombrie 1997, modif. 17 martie 2009 [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/basic_texts/Itlos_8_E_17_03_09.pdf.
243. SADURSKI, Wojciech. Commutative, Distributive and Procedural Justice - What Does it Mean, What Does it Matter?. In: *Sydney Law School Research Paper* [online]. 2009, sept., nr. 09/79, pp. 1-15. Disponibil: <http://ssrn.com/abstract=1471022>.

244. SCHEFFLER, Samuel. *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. New York: Oxford University Press, 2001. 221 p. ISBN 0-19-924149-X.
245. SEIBERT-FOHR, Anja. International Judicial Ethics. In: Cesare P. R. ROMANO, Karen J. ALTER, Yuval SHANY, eds. *The Oxford Handbook of International Adjudication* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2014. 975 p., pp. 757-778 [citat 01.09.2022]. ISBN 978-0-19-966068-1. Disponibil: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.001.0001>.
246. SHAPIRO, Martin. *Courts: A Comparative and Political Analysis*. Chicago: University of Chicago Press, 1981. 256 p. ISBN 0-226-75043-4.
247. SHELTON, Dinah. Legal Norms to Promote the Independence and Accountability of International Tribunals. In: *The Law & Practice of International Courts and Tribunals* [online]. 2003. vol. 2, nr. 1, pp. 27-62 [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://brill.com/view/journals/lape/2/1/article-p27_4.xml?ebody=abstract%2Fexcerpt.
248. SHETREET, Shimon. Fundamental Values of the Justice System. In: *University of Cambridge Faculty of Law Legal Studies Research Paper Series* [online]. 2011, Paper no. 20/2011, pp. 1-18 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1837486>.
249. Situation in the Republic of Côte d'Ivoire [online]. Curtea Penală Internațională, ICC-02/11 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.icc-cpi.int/cdi>.
250. Situation in Uganda [online]. Curtea Penală Internațională, ICC-02/04 [citat 01.09.2022]. Disponibil: <https://www.icc-cpi.int/uganda>.
251. Sovereignty over Pulau Ligitan und Pulau Sipadan (Indonesia/Malaysia), Application by the Philippines for Permission to Intervene [online]. ICJ Reports, Hotărârea din 23 octombrie 2001 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/102/102-20011023-JUD-01-00-EN.pdf>.
252. Status of Eastern Carelia, Advisory Opinion [online]. Permanent Court of International Justice, 23 iulie 1923, ser. B, nr. 5 [citat 01.10.2022]. Disponibil: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/permanent-court-of-international-justice/serie_B/B_05/Statut_de_la_Carelie_orientale_Avis_consultatif.pdf.
253. Statute of the Inter-American Commission on Human Rights [online]. Organization of American States, 1979, Res. 447 (IX-0/79) [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://www.oas.org/36ag/english/doc_referencia/Estatuto_CIDH.pdf.

254. Statute of the Permanent Court of International Justice [online]. Société des Nations, 1920 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.refworld.org/legal/constinstr/lon/1920/en/57478>.
255. TALLBERG, Jonas, ZÜRN, Michael. The legitimacy and legitimation of international organizations: introduction and framework. In: *The Review of International Organizations* [online]. 2019, vol. 14, pp. 581-606 [citat 01.10.2020]. ISSN 1559-744X, 1559-7431. Disponibil: <https://doi.org/10.1007/s11558-018-9330-7>.
256. TERRIS, Daniel. *Tests of Character*. In: Daniel TERRIS, Cesare P. R. ROMANO, Leigh SWIGART, eds. *The International Judge. An Introduction to the Men and Women Who Decide the World's Cases*. Waltham, Hanover, London: Brandeis University Press, University Press of New England, 2007. 315 p. ISBN 978-1-58465-666-1.
257. The Administration of Justice and the Human Rights of Detainees: Study on the Independence and Impartiality of the Judiciary, Jurors and Assessors and the Independence of Lawyers. Final Report by the Special Rapporteur L. M. Singhvi. [online]. United Nations, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/18/Add.1, par. 79-80 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://digitallibrary.un.org/record/108406>.
258. The Bangalore Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, the Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity, 2001, revizuit 2002 [citat 01.09.2019]. Disponibil: https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf.
259. The Bangalore Principles of Judicial Conduct. Strengthening Basic Principles of Judicial Conduct [online]. United Nations, ECOSOC Res. 2006/23 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.unodc.org/documents/ji/training/bangaloreprinciples.pdf>.
260. The Burgh House Principles On The Independence Of The International Judiciary [online]. International Law Association Study Group on the Practice and Procedure of International Courts and Tribunals & Project on International Courts and Tribunals, 2004 [citat 01.09.2020]. Disponibil: https://www.ucl.ac.uk/international-courts/sites/international-courts/files/burgh_final_21204.pdf.
261. The Foundation of International Human Rights Law [online]. United Nations [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.un.org/en/about-us/udhr/foundation-of-international-human-rights-law>.
262. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Countries. Report of the Secretary General to the Security Council [online]. UN Secretary-General, 2004, S/2004/616. Disponibil: <https://digitallibrary.un.org/record/527647>.

263. The Shame of the United Nations [online]. *New York Times*, editorial, 26 feb. 2006 [citat 01.10.2022]. Disponibil: <https://www.nytimes.com/2006/02/26/opinion/the-shame-of-the-united-nations.html>.
264. THIBAUT, John W., WALKER, Laurens. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1975. 150 p. ISBN 0470858680, 978-0470858684.
265. TYLER, Tom R. *Why People Obey the Law*. New Haven, London: Yale University Press, 1990. 273 p. ISBN 0-300-04403-8.
266. TYLER, Tom R. Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law. In: *Crime and Justice* [online]. 2003, vol. 30, pp. 283-357 [citat 01.09.2019]. ISSN: 2153-0416, 0192-3234. Disponibil: <https://doi.org/10.1086/652233>.
267. TYLER, Tom R. et al. *Social Justice in a Diverse Society*. Boulder: Westview Press, 1997. 305 p. ISBN 0-8133-3214-1; 0-8133-3215-X.
268. TORRES PÉREZ, Aida. In Nobody's Name: A Checks and Balances Approach to International Judicial Independence. In: *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper Series* [online]. 2017, nr. 3, pp. 1-23 [citat 01.09.2021]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2924435, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2924435>.
269. TORBISCO-CASALS, Neus. The legitimacy of international courts: The challenge of diversity. In: *Journal of Social Philosophy* [online]. 2021, vol. 52, nr. 4, pp. 491-515, p. 494 [citat 9.12.2023]. ISSN 1467-9833. Disponibil: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/josp.12452>.
270. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [online]. United Nations General Assembly, 21 oct. 2015, A/RES/70/1 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.
271. Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (Dispute Settlement Understanding), Annex 2 to the WTO Agreement [online]. Organizația Mondială a Comerțului, 1994 [citat 10.12.2023]. Disponibil: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/dsu_e.htm.
272. United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products [online]. Appellate Body Report, WT/DS58/AB/R, 12 oct. 1998 [citat 9.12.2022]. Disponibil: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm.

273. VALENTINI, Laura. *Justice in a Globalized World: A Normative Framework*. New York: Oxford University Press, 2011. 240 p. ISBN 978-0-19-959385-9.
274. VALENTINI, Laura. Coercion and (Global) Justice. In: *The American Political Science Review* [online]. 2011, vol. 105, nr. 1, pp. 205-220 [citat 01.09.2020]. ISSN 0003-0554, 1537-5943. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/41480835>.
275. VIDMAR, Neil. The Origins and Consequences of Procedural Fairness. In: *Law and Social Inquiry* [online]. 1990, nr. 15, pp. 877-892 [citat 01.09.2020]. ISSN 1747-4469, 0897-6546. Disponibil: https://scholarship.law.duke.edu/faculty_scholarship/127/.
276. VIOLA, Francesco. Philosophical Problems Concerning International Justice. On John Rawls' *The Law of Peoples*. In: *Ars interpretandi. Jahrbuch für juristische Hermeneutik/Journal of Legal Hermeneutics* [online]. 2001, 6, pp. 113-150 [citat 01.09.2020]. ISSN 1722-8352.
277. VOETEN, Erik. International Judicial Independence. In: Jeffrey L. DUNOFF, Mark A. POLLACK, eds. *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art* [online]. New York: Cambridge University Press, 2013, pp. 421-444, [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107310.021>.
278. VOIGT, Stefan, GUTMANN, Jerg, FELD, Lars P. Economic growth and judicial independence, a dozen years on: Cross-country evidence using an updated Set of indicators. In: *European Journal of Political Economy* [online]. 2015, vol. 38, pp. 197-211 [citat 01.09.2021]. Disponibil: <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2015.01.004>.
279. WALDRON, Jeremy. Vagueness in Law and Language: Some Philosophical Issues. *California Law Review* [online]. 1994, vol. 82, nr. 1, pp. 509-540. Disponibil: <https://philpapers.org/rec/WALVIL>.
280. WALDRON, Jeremy. What is Cosmopolitan? In: *The Journal of Political Philosophy* [online]. 2000, vol. 8, nr. 2, pp. 227-243 [citat 01.09.2019]. ISSN 1467-9760. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/1467-9760.00100>.
281. WENDT, Alexander. Why a World State is Inevitable. In: *European Journal of International Relations* [online]. 2003, vol. 9, nr. 4, pp. 491-542 [citat 01.09.2019]. ISSN 1354-0661.
282. What makes civil justice effective? [online]. OECD, Economics Department Policy Notes, No. 18, June 2013 [citat 01.09.2019]. Disponibil: <https://www.oecd.org/economy/growth/Civil%20Justice%20Policy%20Note.pdf>.

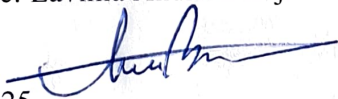
283. Withdrawal Strategy Document, Draft 2 [online]. African Union, 2017 [citat 01.09.2022]. Disponibil: https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/icc_withdrawal_strategy_jan_2017.pdf.
284. WOLFRUM, Rüdiger. Legitimacy of International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. In: Rüdiger WOLFRUM, Volker RÖBEN, eds. *Legitimacy in International Law*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2008, 422 p., pp. 1-24. ISBN: 978-3-540-77763-2.

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata, Lavinia Andreea Bejan, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Numele, prenumele: Lavinia Andreea Bejan

Semnătura:

Data: 18 august 2025

CV-ul candidatului

INFORMAȚII PERSONALE

Lavinia Andreea Bejan

📍 Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”,
Academia Română, Filiala Iași, Strada Codrescu nr. 2, Iași, 700481
☎ 0332 408 922

✉ lavinia.andreea.bejan@gmail.com; lavinia.andreea.bejan@acadiasi.ro.
🌐 <https://scholar.google.com/citations?user=LVWDoLoAAAAJ&hl=ro&authuser=1>; <https://ices.acadiasi.org/autor/lavinia-andreea-bejan/>; Web of Science ResearcherID: O-1737-2015; UEFISCDI ID (UEF-ID): U-2100-067W-3768; ORCID: 0000-0003-4845-0214.

Cetățenie: română

LOCUL DE MUNCĂ

Academia Română, Filiala Iași
Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”
Colectivul de Sociologie și Drept

EXPERIENȚA PROFESIONALĂ

1 aprilie 2019-
prezent

Cercetător științific
Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași
Str. Codrescu nr. 2, 700481, Iași, România, <https://ices.acadiasi.org/>.
▪ Activitate de cercetare și diseminarea rezultatelor, participare la proiecte și granturi de cercetare etc.
Proiecte de cercetare:
Dreptatea și dreptul internațional/transnațional (2020-2023)
Obiectivele de Dezvoltare Durabilă ale ONU. Perspective interdisciplinare (2024-2028)
Tipul sau sectorul de activitate: Cercetare fundamentală
Domenii de interes științific: teoria generală a dreptului, drept internațional și european, drepturile omului

13 noiembrie 2017
-31 martie 2019

Consilier juridic
S.C. Termo-Service S.A., Aleea Grădinari nr. 8, Iași, <https://tsiasi.ro/>.
▪ Apărarea drepturilor și intereselor legitime ale societății, consultanță și reprezentare juridică.
Tipul sau sectorul de activitate: Servicii de administrare imobile

EDUCAȚIE ȘI FORMARE

Studii

2018-prezent

Doctorand, Științe juridice
Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova
▪ Specializarea: Teoria Generală a Dreptului. Teza propusă: „Justiția în paradigma cosmopolitismului”

- 2012-2015 Doctor în Istorie
Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași
▪ Specializarea: Istorie modernă. Teza: „Crimele de război în dreptul internațional”; Calificativul: *Foarte bine / Magna Cum Laude*
- 2010-2012 Master în Drept
Facultatea de Drept, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași
▪ Specializarea: Drept european. Disertația: „Crimele internaționale și drepturile omului”
- 2006-2010 Licențiat în Drept
Facultatea de Drept, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași
▪ Teza: „Ineficiența mecanismelor universale de protecție a drepturilor omului în situații de conflict armat”

Stagii de cercetare/training, burse, mobilități

- 2-3 iulie 2024 “Implementing The Mendez Principles in suspect interviews” Training School
COST Action CA22128 *Establishing Networks to Implement the Principles on Effective Interviewing for Investigations (IMPLEMENDEZ)*
Maribor University, Ljubljana, Slovenia
▪ Introducere în Principiile Mendez, Intervievare eficientă, Construire a raportului, Bune abilități de intervievare, Dezvăluire eficientă a dovezilor, Garanții juridice în Principiile Mendez, Consiliere juridică eficientă
- 24-26 aprilie 2024 (hibrid) și 24 mai 2024 (online) “Methods for Conducting Media and Policy Analyses” Training School
COST Action CA21107 *Work inequalities in later life as redefined by digitalization (DIGI-net)*
Comenius University, Bratislava, Slovakia
▪ Analiza reprezentărilor problemelor în politici, Egalitatea, diversitatea și incluziunea în analiza politicilor, Stereotiparea și reprezentările în politici și mass-media etc.
- 29-31 martie (hibrid) și 28 aprilie (online) 2023 “Knowledge synthesis and systematic literature reviews”
Training School
COST Action CA 21107 *Work inequalities in later life as redefined by digitalization (DIGI-net)*
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Romania
▪ Metodologii de cercetare, sinteza cunoștințelor, analiza sistematică a literaturii
- 1 iunie 2014-30 septembrie 2015 Cercetător doctoral în Programul POSDRU/159/1.5/S/133675
Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc). Beneficiar: Academia Română, Filiala Iași
Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” – Academia Română, Filiala Iași
▪ Grupa de cercetare GC01 *Probleme sociale și politice în lumea contemporană. Dezbateri, interpretări, soluții*

1 februarie- 31 martie 2015	Stagiu de documentare și cercetare Centre Européen Universitaire, Université de Lorraine, Nancy, Franța ▪ Drept internațional, drept european
10-16 august 2013	„Federalism, Multinationalism and the Future of Europe” Summer School of Canterbury Centre international de formation européenne (CIFE), Canterbury Christ Church University și Centre for Federal Studies, University of Kent, Marea Britanie ▪ „Is the European Union a Federation?”, „Federalism and Conflict management: Bosnia and Herzegovina”, „Federalism and Democracy: Some Thoughts and Three Examples”, „Spanish 'federalism', plurinationality and the case of Catalonia”, „UK Euroscepticism and the Fear of a Federal Europe”, „Federalism in Times of Crisis” etc.
4 ianuarie- 31 mai 2008	Mobilitate de studii Erasmus, beneficiar University of Joensuu, Finlanda ▪ Științe juridice
7-10 septembrie 2006	Proiectul Internațional „Parteneriat Transfrontalier”, România – Republica Moldova, beneficiar Direcția Județeană pentru Tineret Iași ▪ Rolul societății civile în edificarea guvernantei comunitare, Filosofia programelor europene, Management de proiect
4 iulie-1 august 2005	Training seminar „Agissons ensemble pour un meilleur avenir”, beneficiar Liverpool Chamber of Commerce and Industry, Marea Britanie ▪ Rolul sectorului asociativ ca partener egal al statului în soluționarea unor probleme sociale și economice severe

COMPETENȚE PERSONALE

Limba maternă

Română

Alte limbi străine
cunoscute

Engleză
Franceză
Germană

ÎNTELEGERE		VORBIRE		SCRIERE
Ascultare	Citire	Participare la conversație	Discurs oral	
C2	C2	C2	C2	C2
B1	B2	A2	B1	A2
A2	B1	A1	A2	A2

INFORMAȚII SUPLIMENTARE

Proiecte științifice
naționale și
internaționale

Digi-Inclusion, Programul Interreg URBACT IV 2022-2027, membru al Grupului Local Urbact, iunie 2023-decembrie 2025.

CITIES2030 – *Co-creating resilient and sustainable food systems towards FOOD2030*, Horizon 2020, Contract nr. 101000640, cercetător științific, 01.12.2022-30.09.2024, <https://cities2030.eu/>.

Acțiunea COST (European Cooperation in Science and Technology) CA22128 – *Establishing Networks to Implement the Principles on Effective Interviewing for Investigations (IMPLEMENDEZ)*, membru în echipa de cercetare, grupul de lucru 2 (WG2), *Law, Human Rights, Criminal Justice*, 5 octombrie 2023-4 octombrie 2027, <https://www.cost.eu/actions/CA22128/>.

Acțiunea COST (European Cooperation in Science and Technology) CA23113 – *Climate Change Impacts on Mental Health in Europe (CliMent)*, membru în Comitetul de Management și în echipa de cercetare, grupurile de lucru 2 și 4, 29 octombrie 2024-28 octombrie 2028, <https://www.cost.eu/actions/CA23113/>.

Acțiunea COST (European Cooperation in Science and Technology) CA21107 – *Work Inequalities in Later Life Redefined by Digitalization (DIGI-net)*, Grant Awarding Coordinator și membru în echipa de cercetare, grupul de lucru 4 (WG4), *Digitalization and Policies*, 20.10.2022-19.10.2026, <https://www.cost.eu/actions/CA21107/>.

Acțiunea COST (European Cooperation in Science and Technology) CA15218 MEHO – *Measuring Homelessness in Europe*, membru în echipa de cercetare, 29.09.2016-28.03.2021, <https://www.cost.eu/actions/CA15218/>.

Proiectul „Conceptul de autenticitate existențială și provocările societății contemporane post-moderne”, Nr. GAR-UM-2019-XII-3.1-6/ 15.10.2019, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, <https://ices.acadiasi.org/>; <https://acadiasi.org/conceptul-de-autenticitate-existentiala-si-provocarile-societatii-contemporane-postmoderne/>, cercetător științific, 15.10.2019- 15.10.2021.

Publicații

WOS:

L. Bejan, „The Qualification as a Crime Against Humanity of the Armenian Genocide and the Issue of Responsibility”, în *5th International Conference LUMEN 2014, Transdisciplinarity and Communicative Action (LUMEN – TCA 2014)*, Medimond, Bologna, Italia, 2015, p. 55-59, WOS:000360478000012, [https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000360478000012](https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000360478000012;);

L. Bejan, „The Conclusions of the Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on Enforcement of Penalties Regarding the Violations of the Laws and Customs of War”, în *5th International Conference LUMEN 2014, Transdisciplinarity and Communicative Action (LUMEN – TCA 2014)*, Medimond, Bologna, Italia, 2015, p. 61-65, WOS:000360478000013, [https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000360478000013](https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000360478000013;);

L. Bejan, „Legal and Political Issues Concerning the Punishment of War Criminals in the Years of the First World War”, în *Rethinking Social Action. Core Values*, Medimond, Bologna, Italia, 2015, p. 149-153,

WOS:000378560300025, <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000378560300025>;

L. Bejan, „The Judgements of the Reichsgericht in the Leipzig War Crimes Trials. Case studies: Neumann/Dithmar and Boldt”, în *Rethinking Social Action. Core Values*, Medimond, Bologna, Italia, 2015, p. 155-160, WOS:000378560300026, <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000378560300026>.

SCOPUS:

Lavinia Andreea Bejan, „From Moral Responsibility to Legal Responsibility in the Conduct of War”, în *Symposion. Theoretical and Applied Inquiries in Philosophy and Social Sciences*, vol. 2, nr. 3, 2015, p. 347-362, <https://philarchive.org/rec/BEJFMR>, DOI 10.5840/symposion20152322.

Alte publicații:

Lavinia Bejan, „Institutional Difficulties of the United Nations in the Effective Punishing of Aggression. Deficiencies of the Established Relationship Between the Security Council and the International Court of Justice”, în *Procedia - Social and Behavioural Sciences*, coord. Claudiu Mesaroș, Maria Micle, vol. 163, decembrie 2014, Elsevier-Science Direct, p. 230-239, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.311>;

Lavinia Andreea Bejan, „The Manner of Reflection of the Issue of War Authors' Responsibility in the Treaty of Versailles”, în *Communication, Context, Interdisciplinarity. Studies and Articles*, coord. Iulian Boldea, Vol. III, Section: Law, Petru Maior University Press, Tîrgu Mureș, 2014, p. 557-563, <http://asociatia-alpha.ro/cci/03-2014/CCI-03-Law.pdf>;

Lavinia Andreea Bejan, „Implicații ale Declarației de la Paris privind dreptul maritim (1856) asupra modului de codificare a normelor de drept umanitar internațional”, în *Pro Patria Lex – Revistă de studii și cercetări juridice*, Vol. XII, Nr. 1(24)/2014, Editura Universul Juridic, București, p. 53-58, <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=886886>;

Lavinia Andreea Bejan, „Clauza Martens și încălcarea legilor umanității la finalul Primului Război Mondial”, în *Pro Patria Lex – Revistă de studii și cercetări juridice*, Vol. XIII, Nr. 2(25)/2014, Editura Universul Juridic, București, p. 72-77, <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=887110>;

Lavinia Andreea Bejan, „The Merits and Deficiencies of the System of Punishing War Criminals at the End of WWI and their Impact on the Further Developments of the Concept”, în *Proceedings of the International Conference „Humanities and Social Sciences Today. Classical and Contemporary Issues” – Social and Political Theory*, coord. Liviu-Adrian Măgurianu, Simona-Roxana Ulman, Editura Pro Universitaria, București, 2015, p. 21-29;

Lavinia Andreea Bejan, „Relevanța conceptului de securitate umană în protecția efectivă a indivizilor în situații de conflict armat”, în *Securitatea umană. Provocări contemporane*, coord. Cătălina-Daniela Răducu, Bogdan Ștefanachi, Editura Pro Universitaria, București, 2015, p. 173-186;

Lavinia Andreea Bejan, „The Role of the Court of Justice of the European Union's Rulings in Matters of Asylum and Immigration”, în *Philosophy, communication, media sciences*, vol. 4, *Communication Today: An Overview from Online Journalism to Applied Philosophy*, coord. Maria Micle, Claudiu Mesaroș, nr. 4, septembrie 2016, Trivent Publishing, Budapesta, p. 237-251,

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=473985>;

Lavinia Andreea Bejan, „Extinderea aplicării Convenției Europene a Drepturilor Omului în chestiuni privitoare la azil: Protecția prin rigoare”, în *Ideo: Romanian Journal of Philosophical and Social Studies*, vol. 1, nr. 1, 2016, p. 43-64, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=646936>;

Lavinia Codrea, „Rolul Comisiei privitoare la responsabilitatea autorilor războiului și aplicarea sancțiunilor (1919) în dezvoltarea conceptuală a dreptului penal internațional”, în *100 de ani de gândire juridică românească. Vespasian V. Pella și dezvoltarea dreptului penal internațional și național*, coord. Aurora Ciucă, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018, p. 39-50, https://www.editura.uaic.ro/produse/domenii/stiinte_juridice/100-de-ani-de-gandire-juridica-romaneasca-vespasian-v-pella-si-dezvoltarea-dreptului-penal-international-si-national-1649/1;

Lavinia Andreea Codrea, „John Rawls's Agents in International Theory of Justice. The Consistency Issue”, în *Journal of Romanian Literary Studies*, nr. 19/2019, p. 1388-1398, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=112790>;

Lavinia Andreea Codrea, „Theories Regarding Procedural Justice and their Impact in Legal Procedures”, în *Identity and Dialogue in the Era of Globalization – Social Sciences*, coord. Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Editura Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2019, p. 423-432, <http://asociatia-alpha.ro/gidni/06-2019/GIDNI-06-Socs.pdf>;

Lavinia Andreea Codrea, „Principiile rawlsiene ale dreptății internaționale și critica lor cosmopolitistă. O privire asupra propunerilor lui Vespasian V. Pella”, în *Mari juriști și diplomați din România interbelică*, coord. Aurora Ciucă, Mihai Lupu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2020, p. 75-98, <https://www.editura.uaic.ro/produse/editura/ultimele-aparitii/mari-juristi-si-diplomati-din-romania-interbelica-1774/1/1>;

Lavinia Andreea Codrea, „Contemporary Cosmopolitan Justice: Core Aspects”, în *Paths of Communication in Postmodernity – Social Sciences*, coord. Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru-Mircea Buda, Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2020, p. 320-329, <http://asociatia-alpha.ro/cc/06-2020/CCI-06-Socs-a.pdf>;

Lavinia Andreea Codrea, „Legislația europeană privitoare la protecția animalelor de companie”, în *Studii de antrozologie. Gândind dincolo de limite*, coord. Irina Frasin, George Bodi, Codrin Dinu Vasiliu, Editura Pro Universitaria, București, 2020, p. 143-168, <http://www.prouniversitaria.ro/carte/studii-de-antrozologie-gandind-dincolo-de-limite>;

Lavinia Andreea Codrea, „Imparțialitatea și conștiința judecătorului”, în *Paradigma conștiinței – abordări multi și interdisciplinare. Concepte, teorii și practici*, coord. Aurora Hrișuleac, Liviu-Adrian Măgurianu, Editura Pro Universitaria, București, 2020, p. 234-259, <https://www.prouniversitaria.ro/carte/paradigma-constiintei-abordari-multi-si-interdisciplinare-concepte-teorii-si-practici/>;

Andrei Negru, Lavinia Andreea Codrea, „Valori și principii fundamentale ale justiției în context european”, în *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere*, coord. Marinela Rusu, Marilena Doncean, Dumitru Tudor Jijie, vol. XXXVI, Editura Performantica, Iași, 2020, p. 261-267, https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/113254;

Lavinia Andreea Codrea, „Protecția animalelor de companie în legislația din România”, în *Studii de antrozologie. Etica și lumea non-umană*, coord. Irina Frasin, George Bodi, Codrin Dinu Vasiliu, Editura Presa Universitară Clujeană, 2021, p. 155-175, http://www.editura.ubbcluj.ro/www/ro/ebooks/authors_d.php?id=1926;

Lavinia Andreea Codrea, „The Use of the Terms ‘Efficiency’ and ‘Effectiveness’ with regard to Judicial Systems. A Demand for Accuracy”, în *Reading Multiculturalism. Human and Social Perspectives*, coord. Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru-Mircea Buda, Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2021, p. 104-112, <http://asociatia-alpha.ro/ldmd/09-2021/LDMD-09%20Socs-b.pdf#page=104>;

Lavinia Andreea Codrea, „Judicial Independence in International Courts”, în *Studia Universitatis Moldaviae* (Seria Științe Sociale), nr. 11/2021, p. 220-229, DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5796008>, <https://social.studiamsu.md/wp-content/uploads/2021/01/31.-p.-220-229.pdf>.

Lavinia Andreea Codrea, „Moralitatea internă a dreptului. Perspective contemporane asupra dezbaterii Hart-Fuller”, în *Conștiința la confluența dintre științe*, coord. Aurora Hrițuleac, Liviu-Adrian Măgurianu, Editura Pro Universitaria, București, 2022, p. 187-214, <https://www.prouniversitaria.ro/carte/constiinta-la-confluenta-dintre-stiinte>.

Lavinia Andreea Bejan, „Animal Protection at the International Level. Can We Envision a World Court for Animal Protection?”, în *Non-human Animals in Open Societies. Anthrozoology Studies*, Irina Frasin, George Bodi, Sonia Bulei, Codrin Dinu Vasiliu (coord.), Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2023, p. 86-111, <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/3839.pdf>;

Lavinia Andreea Bejan, „Principii fundamentale ale justiției penale internaționale”, în *Curierul Judiciar*, nr. 2/2023, vol. XXII, p. 65-72, <https://www.ujmag.ro/reviste/periodice/curierul-judiciar-nr-2-2023>.

Lavinia Andreea Bejan, „Constituționalizarea dreptului european: modele și tendințe”, în *Ordine juridică și jurisdicții europene*, Aurora Ciucă, Nicoleta Diaconu, Constanța Mătușescu (coord.), Editura Pro Universitaria, București, 2024, p. 191-199;

Lavinia Andreea Bejan, „The Access and Participation of Individuals in Mechanisms of International Justice”, în *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală*, CEP USM, Chișinău, 2024, p. 87-94, https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/219517.

Lavinia Andreea Bejan, „Impactul justiției internaționale asupra protecției indivizilor. Beneficii, deficiențe, direcții”, în *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală*, Cartea Juridică, Chișinău, 2025, p. 574-581. ISBN 78-9975-3418-7-5. DOI: <https://doi.org/10.59295/ssdoed2025.52>.

Prezentări

„Romanian legislation regarding companion animals”, lector invitat în cadrul cursului *Animals in Society and Humane Education*, programul de Master *Ethology & Human-Animal Interaction – EHAI*, Facultatea de Zootehnie și Biotehnologii, USAMV Cluj-Napoca, 8 iunie 2022, 18.00.

Conferințe

Keynote speaker:

Lavinia Andreea Bejan, „Impactul justiției internaționale asupra protecției indivizilor. Deficiențe, beneficii, direcții / The impact of international justice

on the protection of individuals. Shortcomings, benefits, directions”, Keynote Panel 2, conferința internațională *Security and Human Rights in the Digital Era*, ediția a 9-a, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 12-13 decembrie 2024, <https://dpc-egov.usm.md/11-2/>.

Prezentări orale/poster:

Lavinia Andreea Bejan, „Institutional Difficulties of the United Nations in the Effective Punishing of Aggression. Deficiencies of the Established Relationship Between the Security Council and the International Court of Justice”, conferința internațională *Comunicare și educație în societatea cunoașterii*, ediția I (CESC 2013), Timișoara, 7-9 noiembrie 2013;

Lavinia Andreea Bejan, „The Manner of Reflection of the Issue of War Authors' Responsibility in the Treaty of Versailles”, conferința internațională *Communication, Context, Interdisciplinarity*, ediția a 3-a (CCI 3), Tîrgu Mureș, 23-24 octombrie 2014;

Lavinia Andreea Bejan, „The Qualification as a Crime Against Humanity of the Armenian Genocide and the Issue of Responsibility”, conferința internațională *LUMEN – Transdisciplinarity and Communicative Action*, Târgoviște, 21-22 noiembrie 2014;

Lavinia Andreea Bejan, „The Conclusions of the Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on Enforcement of Penalties Regarding the Violations of the Laws and Customs of War”, conferința internațională *LUMEN – Transdisciplinarity and Communicative Action*, Târgoviște, 21-22 noiembrie 2014;

Lavinia Andreea Bejan, „Legal and Political Issues Concerning the Punishment of War Criminals in the Years of the First World War”, conferința internațională *LUMEN – Rethinking Social Action. Core Values*, Iași, 16-19 aprilie 2015;

Lavinia Andreea Bejan, „The Judgements of the Reichsgericht in the Leipzig War Crimes Trials. Case studies: Neumann/Dithmar and Boldt”, conferința internațională *LUMEN – Rethinking Social Action. Core Values*, Iași, 16-19 aprilie 2015;

Lavinia Bejan, „The Merits and Deficiencies of the System of Punishing War Criminals at the End of WWI and their Impact on the Further Developments of the Concept”, conferința internațională *Humanities and Social Sciences Today. Classical and Contemporary Issues*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 7-10 mai 2015;

Lavinia Andreea Bejan, „Aplicarea Convenției Europene a Drepturilor Omului în chestiuni privitoare la azil. Jurisprudență relevantă”, manifestarea științifică *Cercetări sociale și umaniste: perspective teoretice și aplicative*, secțiunea „Sociologie și Științe Juridice”, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXX-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 9 octombrie 2015;

Lavinia Andreea Bejan, „The Role of the Court of Justice of the European Union's Rulings in Matters of Asylum and Immigration”, conferința internațională *Communication and Education in Knowledge Society*, ediția a 2-a (CESC 2015), Timișoara, 5-6 noiembrie 2015;

Lavinia Bejan, „Intervenția umanitară între idealism și realism”, sesiunea științifică *Teoria politică între idealism și realism*, eveniment dedicat aniversării a 150 de ani de la înființarea Academiei Române, Institutul de

Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 11 martie 2016;

Lavinia Andreea Bejan, „Infrațiunile de război în Noul Cod Penal, în raport cu reglementările internaționale în materie”, sesiunea științifică *Repere în peisajul juridic românesc postrevoluționar*, eveniment dedicat aniversării a 150 de ani de la înființarea Academiei Române, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 25 martie 2016;

Lavinia Andreea Bejan, „Protecția bunurilor culturale în Statutul Curții Penale Internaționale. Cauza *Ahmad Al Faqi Al Mahdi*”, manifestarea științifică *Cercetări sociale și umaniste: perspective teoretice și aplicative*, secțiunea „Sociologie și științe juridice”, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXXI-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 14 octombrie 2016;

Lavinia Codrea, „Rolul Comisiei privind responsabilitatea autorilor războiului și aplicarea sancțiunilor”, manifestarea științifică *100 de ani de gândire juridică românească. Vespasian V. Pella și dezvoltarea dreptului penal național și internațional*, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXXII-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 13 octombrie 2017;

Lavinia Codrea, „Drepturi și libertăți în Constituția din 1923”, simpozionul științific *Reformarea instituțiilor juridice după Marea Unire din 1918*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 27 aprilie 2018;

Lavinia Codrea, „Revendicări ale ideologiei cosmopolitiste contemporane în câmpul responsabilității și răspunderii internaționale”, simpozionul național *Mari juriști ai României interbelice*, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXXIII-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 19 octombrie 2018;

Lavinia Codrea, „Legislație europeană privitoare la independența justiției. Cadrul UE privind statul de drept”, simpozionul științific *Implicațiile juridice ale crizei politice la nivelul Uniunii Europene*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 23 noiembrie 2018;

Lavinia Andreea Codrea, „Theories Regarding Procedural Justice and their Impact in Legal Procedures”, conferința internațională *Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity*, ediția a 6-a (GIDNI6), Tîrgu Mureș, 25-26 mai 2019;

Lavinia Andreea Codrea, „John Rawls și drepturile omului: o concepție politică”, simpozionul științific *Probleme ale științelor juridice*, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXXIV-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 18 octombrie 2019;

Lavinia Codrea, „Rolul judecătorului în administrarea probelor. Dreptate vs. Adevăr”, simpozionul științific *Criterii de evaluare a realității în științele juridice*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 29 noiembrie 2019;

Lavinia Andreea Codrea, „The European Protection of Companion Animals – or Lack Thereof”, *Anthrozoology Symposium. Second Edition. Thinking Beyond Borders*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 1-2 noiembrie 2019;

Lavinia Codrea, „Imparțialitatea și conștiința judecătorului”, simpozionul *Paradigma conștiinței – abordări multi și interdisciplinare*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 6 decembrie 2019;

Lavinia Andreea Codrea, „Internațional și global în teoriile dreptății. Repere fundamentale”, simpozionul național *Probleme ale științelor juridice*, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXXV-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 17 octombrie 2020;

Lavinia Andreea Codrea, „Contemporary Cosmopolitan Justice: Core Aspects”, conferința internațională *Communication, Context, Interdisciplinarity*, ediția a 6-a (CCI 6), Tîrgu Mureș, 24-25 octombrie 2020;

Andrei Negru, Lavinia Andreea Codrea, „Fundamental values and principles of justice in european context”, conferința națională cu participare internațională *Sustainable economic and social development of euroregions and cross-border areas*, ediția a XVI-a, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXXV-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 30 octombrie 2020;

Lavinia Andreea Codrea, „Romanian Legislation on the Protection of Companion Animals”, *Anthrozoology Symposium. Third Edition. Ethics and the Non-human World*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 6-8 noiembrie 2020;

Lavinia Andreea Codrea, „*Jus cosmopoliticum* în proiectul kantian al păcii eterne”, simpozionul național *Cazul excepțional ca instrument de guvernare*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 27 noiembrie 2020;

Lavinia Andreea Codrea, „Moralitatea internă a dreptului. Perspective contemporane asupra dezbaterii Hart-Fuller”, simpozionul științific național *Paradigma conștiinței – abordări multi și interdisciplinare. Ediția a II-a: Conștiința la confluența dintre științe*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 4-5 decembrie 2020;

Lavinia Andreea Codrea, „Autenticitatea creației artistice în viziune juridică”, colocviul național *Înțeleșuri ale autenticității. Perspective clasice, provocări postmoderne*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 14 mai 2021;

Lavinia Andreea Codrea, „Cosmopolitismul juridic – elemente conceptuale fundamentale”, simpozionul național *Probleme ale științelor juridice*, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXXVI-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 22 octombrie 2021;

Lavinia Andreea Codrea, „Repere ideatice ale democrației cosmopolite”, simpozionul național *Aspecte ale justiției negociate*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia, Filiala Iași, 26 noiembrie 2021;

Lavinia Andreea Codrea, „The Use of the Terms ‘Efficiency’ and ‘Effectiveness’ with regard to Judicial Systems. A Demand for Accuracy”, conferința internațională *Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, ediția a 9-a (LDMD 9), Tîrgu Mureș, 11-12 decembrie 2021;

Lavinia Andreea Codrea, „Funcții și roluri contemporane ale instanțelor internaționale. Dezvoltarea generală a ordinii juridice”, simpozionul național *Probleme ale științelor juridice*, în cadrul evenimentului științific *Zilele Academice Iașene*, ediția a XXXVII-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 21 octombrie 2022;

Lavinia Codrea, „Animal Protection at the International Level. Can We Envision a World Court for Animal Protection?”, *Anthrozoology Symposium. Fifth Edition. Non-human Animals in Open Societies*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 4-5 noiembrie 2022;

Lavinia Andreea Codrea, „Cosmopolitismul și Curtea Penală Internațională”, simpozionul național *Provocări contemporane în câteva instituții juridice*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 25 noiembrie 2022;

Lavinia Andreea Bejan, „Criză și constituționalism în dreptul internațional contemporan”, conferința națională *Criza dreptului. Reglementare, justiție și drepturile omului*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 31 mai 2023.

Lavinia Andreea Bejan, „General Directions of Action of the European Union regarding Digital Skills and Employment”, conferința internațională *Work inequalities in later life redefined by digitalization (DIGI-net) of the COST Action CA21107*, panel discussion, Frederick University, Nicosia, Cipru, 8 septembrie 2023;

Lavinia Andreea Bejan, „Constituționalismul internațional și cosmopolitismul contemporan”, simpozionul național *Probleme ale științelor juridice. Schimbarea în drept – premise și consecințe*, în cadrul *Zilelor Academice Iașene*, ediția a XXXVIII-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 27 octombrie 2023.

Lavinia Andreea Bejan, „Dreptul internațional public în perspectiva și tendințele constituționalismului global”, simpozionul național *Drept, dreptate și justiție*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 24 noiembrie 2023.

Lavinia Andreea Bejan, „The Access and Participation of Individuals in Mechanisms of International Justice”, conferința internațională *State, Security and Human Rights in the Digital Era/Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală*, ediția a 8-a, Laboratorul de Cercetări Științifice „Drept Public Comparat și E-Guvernare”, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova, 14-15 decembrie 2023.

Lavinia Andreea Bejan, „Pace, justiție și instituții eficiente în agenda globală”, conferința națională *Criza dreptului. Reglementare, justiție și drepturile omului*, ediția a II-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 26 septembrie 2024;

Lavinia Andreea Bejan, „Obiectivele globale de dezvoltare durabilă (Agenda 2030). Implementare și monitorizare / Global Sustainable

Development Goals (Agenda 2030). Implementation and monitoring”, conferința internațională *Sustainable Economic and Social Development of Euroregions and Cross-Border Areas*, ediția a XX-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 25-26 octombrie 2024;

Lavinia Andreea Bejan, „Revendicări universaliste în Obiectivele de Dezvoltare Durabilă ale Organizației Națiunilor Unite”, simpozionul național *Probleme ale științelor juridice. Aspecte ale negocierii în drept*, în cadrul *Zilelor Academice Iașene*, ediția a XXXIX-a, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 30 octombrie 2024;

Lavinia Andreea Bejan, „Limits of the Sustainable Development Goals in Protecting Animals. Ideas for the Future”, simpozionul internațional *Anthrozoology Symposium. 7th edition. Exploring Connections, Hierarchies and Transformations in more-than-human Worlds*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 7-9 noiembrie 2024;

Lavinia Andreea Bejan, „Perspective de studiu și evaluare a legitimității instanțelor internaționale”, conferința internațională *Pacta sunt servanda: realități și perspective*, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 14 noiembrie 2024;

Lavinia Andreea Bejan, „Obiectivul global «Pace, justiție și instituții eficiente» în Agenda 2030”, simpozionul național *Drept, dreptate și justiție. Ediția a 2-a. Pacea, justiția și instituțiile puternice*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Academia Română, Filiala Iași, 22 noiembrie 2024;

Lavinia Andreea Bejan, „Rolul și drepturile victimelor în sistemul Curții Penale Internaționale”, conferința internațională *Repere privind victimologia, victimizarea și victimele în/din România*, ediția a V-a, Societatea Română de Victimologie, București, 29-30 noiembrie 2024.

Experiență
editorială

Membru în consiliul de redacție al revistei *Symposion. Theoretical and Applied Inquiries in Philosophy and Social Sciences* (Redactor).

Afilieri

Membru în *Asociația „Vespasian V. Pella”* (Asociație științifică de drept internațional), din anul 2017.